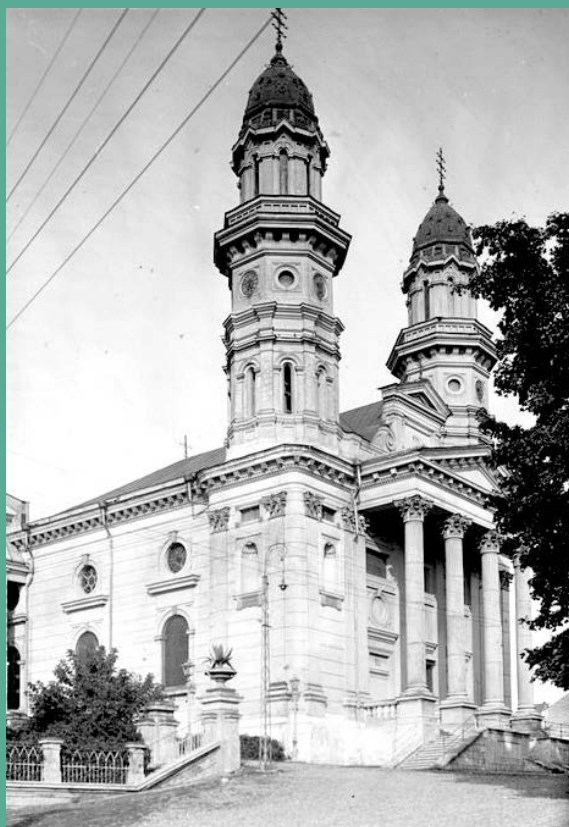

Dejiny

—

internetový časopis

Inštitútu histórie FF PU v Prešove

2 / 2009

ISSN 1337-0707

Dejiny 2/2009 – internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove
http://dejiny.unipo.sk/Dejiny_2_2009.pdf

Dejiny 2/2009 – internet magazine of Institute of History, Faculty of Arts,
University of Prešov in Prešov
http://dejiny.unipo.sk/Dejiny_2_2009.pdf

Fotografia na obálke:

Gréckokatolícky Katedrálly chrám povýšenia sv. Kríža z r. 1646 v Užhorode, 1921.
Foto Florian Zapletal (zo zbierky akademika PhDr. Mikuláša Mušinku, DrSc.).

Photography on cover:

Greek-catholic church of saint cross from 1646 in Užhorod, 1921. Photo Florian
Zapletal (from collection of academian PhDr. Mikuláš Mušinka, DrSc.).

Redakčná rada / Editorial Board:

prof. PhDr. Peter Švorc, CSc., predseda/chairman (Prešovská univerzita, Prešov)
doc. PhDr. Libuša Franková, CSc. (Prešovská univerzita, Prešov)
doc. PhDr. Vladimír Goněc, CSc. (Masarykova univerzita, Brno)
doc. PhDr. Ľubica Harbuľová, CSc. (Prešovská univerzita, Prešov)
prof. PhDr. Roman Holec, CSc. (Univerzita Komenského, Bratislava)
PhDr. Zuzana Kollárová, PhD. (MV SR, Štátny archív Levoča, pobočka Poprad)
PhDr. Martin Lipka, PhD. (Univerzita P. J. Šafárika, Košice)
doc. PhDr. Ján Mojdis, CSc. (Prešovská univerzita, Prešov)
Mgr. Alexander Mušinka, PhD. (Prešovská univerzita, Prešov)
doc. PaedDr. Martin Pekár, PhD. (Prešovská univerzita, Prešov)
Dr. h. c. Prof. Dr. Karl Schwarz (Universität Wien)
Dr. hab. Krzysztof Strykowski (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań)
PhDr. Darina Vasiľová, PhD. (Prešovská univerzita, Prešov)

Redakcia / Editors:

PhDr. Darina Vasiľová, PhD. (zodpovedná redaktorka/liable editor)
PhDr. Martin Ďurišin, Mgr. Maroš Melichárek, Mgr. Ivana Škulecová

- © Vydáva Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v spolupráci
s vydavateľstvom UNIVERSUM-EU, spol. s r. o. (www.universum-eu.sk)
a Historickou spoločnosťou kráľovského mesta Prešov
- © Issued by Institute of History, Faculty of Arts, University of Prešov in Prešov
cooperation with publishing house UNIVERSUM-EU, spol. s r. o.
(www.universum-eu.sk) and Historical society of royal town Prešov

Prešov 2009

ISSN 1337-0707

OBSAH

ŠVORC, Peter <i>Slovo na úvod</i>	11
ŠTÚDIE	
BOBOKOVÁ, Jarmila <i>M. M. Speranskij. Štátnik, politický mysliteľ a reformátor</i>	14
KODAJOVÁ, Daniela <i>Slovenské rusofilstvo ako predmet bádateľského záujmu</i>	29
HARBULOVÁ, Lubica <i>Sibírčania v medzivojnovom Československu</i>	42
ROZHLĀDY	
DRÁBIK, Jakub <i>Michail Alexandrovič Bakunin a Čechy 1848/49</i>	54
JARINKOVIČ, Martin <i>Pohľad denníka Slováka na sovietsko-juhoslovenské vzťahy v rokoch 1939 – 1944</i>	66
ŠTEFANIČOVÁ, Eva <i>ZSSR a priebeh politických procesov v Bulharsku 1949 – 1953</i>	79
KUZMOVÁ, Dagmar <i>Postavenie ruskej pravoslávnej cirkvi po druhej svetovej vojne a jej úloha v posilňovaní svojich pozícií v strednej Európe na príklade Československa</i>	91
KOZÁKOVÁ, Diana <i>USA a otázka repatriácie vojnových zajatcov z územia bývalého Sovietskeho zväzu (začiatok 90. rokov 20. storočia)</i>	105
ROZHOVORY	
ŠVORC, Peter <i>50 rokov Inštitútu histórie na Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity v Prešove. Na slovíčko s doc. PhDr. Andrejom Kovačom, CSc.</i>	116
KOVAČ, Andrej <i>Podiel SPOŠ v Sabinove-Orkucanoch na procese rekonštrukcie tradičného poľnohospodárstva</i>	120
PREDSTAVUJEME...	
KODAJOVÁ, Daniela <i>Komisia historikov Slovenskej republiky a Ruskej federácie</i>	126

RECENZIE/ANOTÁCIE

- KOZÁKOVÁ, Diana
Prague Perspectives (II). A New Generation of Czech East European Studies.
Edited by Lukáš Babka and Peter Roubal. Prague : National Library
of the Czech Republic Slavonic Library, 2007. 329 s. 130
- HUDÁKOVÁ, Tatiana
DOSTAL, M. J.: *Rossijskije učenyje-gumanitarii v mežvojennoj Čechoslovakii.*
Sbornik statej. Moskva : Institut slavjanovedenija RAN 2008. 269 s.
ISBN 978-5-7576-0218-9 132
- ŠTEFANIČOVÁ, Eva
OGNJANOV, Ljubomir: *Politická sistema v Bălgarija 1949 – 1956.* Sofia :
Standart, 2008. 319 s. ISBN 978-954-8976-45-9 135
- KUZMOVÁ, Dagmar
Osobnosti ruskej a ukrajinskej emigrácie na východnom Slovensku.
Zost. Ľubica Harbuľová – Mária Nachajová – Ľubica Babotová: Prešov :
Štátna vedecká knižnica v Prešove, 2008. 197 s. ISBN 978-80-85734-74-4 136
- KUZMOVÁ, Dagmar
*Łemkowie, Bojkowie, Rusini – historia, współczesność, kultura materialna
i duchowa.* Zost. S. Dudra – B. Halczak – I. Betko – M. Šmigiel. Zielona
Góra-Słupsk : Druk-Ar, 2009. 248 s. ISBN 978-83-60087-38-1 138
- ŠTEFLOVÁ, Lucia
ŠVORC, Peter – DERFIŇÁK, Patrik: *Mesto v pohybe. 60 rokov mestskej
dopravy v Prešove (1949 – 2009).* Prešov : UNIVERSUM-EU, 2009. 104 s.
ISBN 978-80-89046-57-7 140
- KRONIKA**
- JURČIŠINOVÁ, Nadežda
Politik a kňaz Ferdinand Juriga v pozornosti politológov a historikov.
Martin 25. – 26. jún 2009 144
- VALLOVÁ, Viera
*Noví doktorandi na Inštitúte histórie Filozofickej fakulty Prešovskej
univerzity v Prešove. Prešov 2. september 2009* 147
- ŠVORC, Peter
*Łemowie, Bojkowie, Huculi, Rusini – historia, współczesność, kultura
materialna i duchowa. Medzinárodná vedecká konferencia na univerzite
v Zielonej Górze. Zielona Góra 26. september 2009* 148
- DERFIŇÁK, Patrik
*Nová špecializácia – Dejiny Prešova. Participácia Inštitútu histórie FF PU
v Prešove na výučbe na Univerzite tretieho veku. Prešov 2. október 2009* 150

<p> ĎURIŠIN, Martin <i>Medzinárodná vedecká konferencia Krajiny strednej a východnej Európy v modernej a postmodernej dobe – teoretické koncepcie a politické reality. Užhorod 2. – 3. október 2009</i> </p>	151
<p> DERFIŇÁK, Patrik <i>Zo zahraničnej spolupráce. Starovek prezentovaný maďarskými historikmi. Prešov 2. – 5. október 2009</i> </p>	152
<p> ŠVORC, Peter <i>Medzinárodná vedecká konferencia Religion und Wende in Ostmittel- und Südosteuropa 1989 – 2009. Viedeň 9. október 2009</i> </p>	154
<p> FÁBROVÁ, Karin <i>Medzinárodná konferencia Stredoveké mesto ako miesto stretnutí a komunikácie. Častá-Pila 19. – 21. október 2009</i> </p>	156
<p> MARCINKOVÁ, Lucia <i>Štúdium histórie v Ríme. 19. október – 6. november 2009</i> </p>	157
<p> FÁBROVÁ, Karin <i>Vedecký seminár Kežmarok vo vývine storočí. Kežmarok 20. október 2009</i> </p>	159
<p> ŠVORC, Peter <i>Slovensko-česká/Česko-slovenská komisia historikov. Olomouc 20. – 22. október 2009</i> </p>	160
<p> MELICHÁREK, Maroš <i>Študijný pobyt v Belehrade a možnosti historického výskumu v hlavnom meste Srbska. Beograd 2. – 6. november 2009</i> </p>	162
<p> KUZMOVÁ, Dagmar <i>Ukrajinská povstalecká armáda v povojnovom vývoji Karpatského regiónu II: Banderovci – idey, aspekty, osobnosti. Stará Lesná 11. – 13. november 2009</i> .. </p>	164
<p> FÁBROVÁ, Karin <i>Česko-poľské pracovné zasadanie: Moc a její symbolika ve středověku. Praha 20. november 2009</i> </p>	167
<p> ADAM, Ján <i>Malé regióny vo veľkej politike. Rzeszów 21. – 22. november 2009</i> </p>	168
<p> KLEMPAY, Martin <i>Projekcia November '89. Prešov 26. november 2009</i> </p>	170
<p> BIZOŇOVÁ, Monika <i>Vedecká konferencia Konfesionalizácia na Slovensku v 16. – 17. storočí. Prešov 3. december 2009</i> </p>	172
<p> O AUTOROCH </p>	174

CONTENTS

ŠVORC, Peter <i>Foreword</i>	11
SCIENTIFIC ARTICLES	
BOBOKOVÁ, Jarmila <i>M. M. Speranskij. Statesman, political thinker and reformer</i>	14
KODAJOVÁ, Daniela <i>Slovakian russo-affiliation as a topic for scientific interests</i>	29
HARBULOVÁ, Ľubica <i>Siberians in interwar Czechoslovakia</i>	42
OUTLOOKS	
DRÁBIK, Jakub <i>Michail Alexandrovič Bakunin and Bohemia 1848/49</i>	54
JARINKOVIČ, Martin <i>The view of daily paper „Slovak“ of soviet-yugoslavian relations in 1939 – 1944</i>	66
ŠTEFANIČOVÁ, Eva <i>Soviet Union and developement of political trials in Bulgaria 1949 – 1953</i>	79
KUZMOVÁ, Dagmar <i>Position of Russian orthodox church after 2. world war and its role in strenghtening own positions in central Europe on the example of Czechoslovakia</i>	91
KOZÁKOVÁ, Diana <i>The USA and the question of repatriation of prisoners of war (POW) from the USSR (beginning of 1990s)</i>	105
INTERVIEWS	
ŠVORC, Peter <i>50 years of History Institute at Faculty of Arts of Prešov University in Prešov. A little chat with doc. PhDr. Andrej Kovač, CSc.</i>	116
KOVAČ, Andrej <i>Part of SPoŠ in Sabinov-Okružany on the process of reconstruction the traditional agriculture</i>	120

WE INTRODUCE...

- KODAJOVÁ, Daniela
Committee of Slovak and Russian historians 126

REVIEWS/ANNOTATIONS

- KOZÁKOVÁ, Diana
Prague Perspectives (II). A New Generation of Czech East European Studies.
Edited by Lukáš Babka and Peter Roubal. Prague : National Library
of the Czech Republic Slavonic Library, 2007. 329 s. 130

- HUDÁKOVÁ, Tatiana
DOSTAL, M. J.: Rossijskije učenyje-gumanitarii v mežvojennoj Čechoslovakii.
Sbornik statej. Moskva : Institut slavjanovedenija RAN 2008. 269 s.
ISBN 978-5-7576-0218-9 132

- ŠTEFANIČOVÁ, Eva
OGNJANOV, Ljubomir: *Političeskata sistema v Bălgarija 1949 – 1956.*
Sofia : Standart, 2008. 319 s. ISBN 978-954-8976-45-9 135

- KUZMOVÁ, Dagmar
Osobnosti ruskej a ukrajinskej emigrácie na východnom Slovensku.
Zost. Ľubica Harbuľová – Mária Nachajová – Ľubica Babotová. Prešov :
Štátna vedecká knižnica v Prešove, 2008. 197 s. ISBN 978-80-85734-74-4 136

- KUZMOVÁ, Dagmar
*Łemkowie, Bojkwowie, Rusini – historia, współczesność, kultura materialna
i duchowa.* Zost. S. Dudra – B. Halczak – I. Betko – M. Śmigieł.
Zielona Góra-Słupsk : Druk-Ar, 2009. 248 s. ISBN 978-83-60087-38-1 138

- ŠTEFLOVÁ, Lucia
ŠVORC, Peter – DERFIŇÁK, Patrik: *Mesto v pohybe. 60 rokov mestskej
dopravy v Prešove (1949 – 2009).* Prešov : UNIVERSUM-EU, 2009. 104 s.
ISBN 978-80-89046-57-7 140

CHRONICLE

- JURČIŠINOVÁ, Nadežda
*Politician and priest Ferdinand Juriga in a viewpoint of political scientists
and historians. Martin 25. – 26. jun 2009* 144

- VALLOVÁ, Viera
*New doctoral students at History Institute of Faculty of Arts Prešov
University in Prešov. Prešov 2. september 2009* 147

- ŠVORC, Peter
*Łemko, Bojko, Huculs and Ruthenians – history, present, material
and spiritual culture. International scientific conference at university
in Zielna Góra. 26. september 2009* 148

DERFIŇÁK, Patrik	
<i>New specialization – History of Prešov. Participation of History Institute FF PU in teaching at senior University. Prešov 2. october 2009</i>	150
ĎURIŠIN, Martin	
<i>International scientific conference „Countries of central and eastern Europe in modern and post-modern age – theoretical conceptions and political reality.“ Užhorod 2. – 3. october 2009</i>	151
DERFIŇÁK, Patrik	
<i>From foreign cooperation. Antiquity presented by hungarian historians. Prešov 2. – 5. october 2009</i>	152
ŠVORC, Peter	
<i>International scientific conference Religion und Wende in Ostmittel- und Südosteuropa 1989 – 2009. Vienna 9. october 2009</i>	154
FÁBROVÁ, Karin	
<i>International scientific conference Medieval town as a place of meetings and communication. Častá-Píla 19. – 21. october 2009</i>	156
MARCINKOVÁ, Lucia	
<i>Study of history in Rome. 19. october – 6. november 2009</i>	157
FÁBROVÁ, Karin	
<i>Scientific colloquium Kežmarok in ceturies. Kežmarok 20. october 2009</i>	159
ŠVORC, Peter	
<i>Slovak-czech/ Czech-slovak commitee of historians. Olomouc 20. – 22. october 2009</i>	160
MELICHÁREK, Maroš	
<i>Study sojourn in Belgrade and possibilities of historical research in capital city of Serbia. Belehrad 2. – 6. november 2009</i>	162
KUZMOVÁ, Dagmar	
<i>Ukrainian uprising army in afterwar development of Carpathian region II: Bandera army – ideas, aspects, personalities. Stará Lesná 11. – 13. november 2009</i>	164
FÁBROVÁ, Karin	
<i>Czech – polish work meeting: Might and its symbolism in medieval times. Praha 20. november 2009</i>	167
ADAM, Ján	
<i>Small regions in great politics. Rzeszów 21. – 22. november 2009</i>	168
KLEMPAY, Martin	
<i>Projection November '89. Prešov 26. november 2009</i>	170

BIZOŇOVÁ, Monika	
<i>International scientific conference Various denominations in Slovakia in 16. – 17. century. Prešov 3. december 2009</i>	172
A WORD ABOUT AUTHORS	174

Bratislavský hrad. Foto Peter Švorc ml.

Na úvod

Rok 2009 bol pre Inštitút histórie na Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity jubilejným rokom – pripomenul si totiž 50. výročie svojej existencie. Historické pracovisko za 50 rokov prešlo vlastným vývojom, ktorý niesol všetky stopy svojej doby – budovateľské nadšenie ľudovodemokratického a socialistického Československa, poníženie normalizačného obdobia, ľahké prebúdzanie v gorbačovských rokoch perestrojky i zásadný zlom novembrových udalostí v roku 1989, následne kvalitatívnu i kvantitatívnu explóziu 90. rokov 20. storočia a prvých rokov 21. storočia. Pritom nejde o nič zvláštne a výnimočné. Také isté obdobia prežila celá slovenská historická veda a všetky historické pracoviská, ktoré jestvovali v druhej polovici 20. storočia. A pravdaže – aj ich pracovníci.

Dôležité však je, že slovenská historická veda i popri deformáciách, ktoré ju postihli a ktoré viac alebo menej robila aj ona, nezostala stagnovať. Vyvíjala sa krôčik za krôčikom, spoznávala minulosť a svoje poznatky sprostredkovávala ďalej. Názorová pestrosť v slovenskej historiografii, ktorá sa prejavila po roku 1989, sa síce stala svedectvom toho, že historici reflektujú minulosť z rôznych ideových a spoločenských pozícií, že využívajú rôzne prístupy k poznávaniu a interpretovaniu dejín, ale aj svedectvom toho, že slovenská historická veda naplno využila dlho nepoznanú možnosť slobodného bádania a slobodného prejavu. Iskrenie, ktoré nastalo pri konfrontáciách názorov a výkladov, sa stalo iniciátorom ďalších výskumov a analýz, a ak si aj historici kde-čo povyčítali a navzájom nesúhlasili, priam zákonite sa podnecovali k intenzívnejšej a zodpovednejšej práci a jej výsledkom. A to je obrovská vec v živote slovenskej historickej a historizujúcej society a výhra pre spoločnosť. Polemiky, rôznorodosť pohľadov a názorov len pomáhajú pri hľadaní pravdy, a navyše, samotných historikov korigujú v ich prístupoch a nabádajú k väčšej zodpovednosti.

Popri tomto konštatovaní samozrejme nemôžeme nevidieť, že aj dnes sa nájdú v historickej societe bádatelia, ktorí cítia najväčšiu zodpovednosť len voči sebe a historická pravda je len termínom v ich slovníku, v rétorike, ktorou upútavajú na seba pozornosť a zdanlivo logickými argumentmi a logicky, ale účelne vybratými faktami, modelujú obraz o svete a o sebe tak, ako ho chcú vidieť oni sami a podsúvajú ho premysleným spôsobom ďalej, zavádzajúc tak odborne nepripravenú a nerozhladenú verejnosť. Smutné je, že tak poskytujú návod im podobným bádateľom, nevedomujúc si, že nepravdivý obraz minulého sveta i ľudí, ale aj seba samého nemôže mať trhlinky, ktoré skôr či neskôr upútajú pozornosť kohosi iného, zvedavého a dôsledného... Falošný obraz, falošná interpretácia je ako suchá ratolesť na zelenom strome poznania. Spočiatku menej, no neskôr isto viac a viac udiera do očí a stáva sa neprehliadnutelnou – aj so svojím tvorcom.

Slovenská historická veda má dnes skutočne široké pole pôsobnosti a veľké možnosti pre výskum, pre poznanie a interpretáciu dejín. Je dobré, že vo veľkej väčšine jej reprezentanti ich berú vážne, plniac tak svoj morálny záväzok k spoločnosti, do ktorej patria a ktorá im dôveruje.

Peter Švorc

Historické centrum poľského mesta Tarnobrzeg, v pozadí múzeum. Foto Peter Švorc

ŠTÚDIE

M. M. SPERANSKIJ. ŠTÁTNIK, POLITICKÝ MYSLITEĽ A REFORMÁTOR

Jarmila BOBOKOVÁ

Abstract

M. M. Speranskij. Statesman, political thinker and reformer. M. M. Speranskij (1772 – 1839) personality in the area of russian state activities in the era of Alexander I., political thinker and reformer. His name is connected with an attempt to implement liberal reforms of tsar absolute power. The real aim of his policy was to secure the personal safety and possession warranted by state. He created the russian state organization reform plan – Introduction to state code (1809). Division of power into apparat, legislative and judicial was the key principle of his general reform. Central civil service should be consisting of three independent institutes: State дума, ministries and senate. Its function was directed by State council by which it was possible to get the throne. Speranskij's attitudes were not accepted by conservative aristocracy and bureaucracy, then reduced to State Council (1810) – legal tsar authority and reform of ministries (1811).

Devätnáste storočie v Rusku zažiarilo celou plejádou vynikajúcich osobností nielen v literatúre, umení, vede, ale aj vo sfére štátnej činnosti. Práve v tejto oblasti sa stretáme s reformátorom a politickým mysliteľom veľkého rozmeru – Michailom Michailovičom Speranským (1772 – 1839). Jeho meno pútať pozornosť ruskej spoločnosti v období Alexandra I., keď sa ruský samoderžavný štát nachádzal na prahu liberálnych reforiem. Človek z rodiny skromného vidieckeho pravoslávneho kňaza z Vladimírskych gubernie, obdarovaný na konci života grófskym titulom.

Podľa tradície mali synovia duchovných pokračovať v šľapajach otca. Ako deväťročný začal Speranskij navštevovať Vladimírsky eparchiálny (diecézny) seminár. Od detských rokov uprednostňoval čítanie pred chlapčenskými zábavami. Záujem o knihy pokračoval aj v rokoch štúdia v seminári. Obsah vyučovania sa obmedzoval na ruský, latinský a grécky jazyk, z vied sa vyučovali rétorika, matematika, fyzika, filozofia a bohoslovenstvo. Štúdiom klasických jazykov rozvíjalo zvyk na samostatnú prácu a podporovalo znalosti antickej literatúry. Strohý charakter školy a scholastická výchova nemohli potlačiť živú a vnímavú povahu Speranského. Svojimi nedostatkami v ňom vzbudzovali potrebu samostatného myslenia.¹

Roku 1790, ako jeden z najlepších poslucháčov,² bol prijatý do „hlavného seminára“ v Alexandro-Nevskom kláštore v Peterburgu.³ Jeho program bol ovplyvnený racionalis-

1 JUŽAKOV, S. N.: *M. M. Speranskij. Jego žizň i obščestvennaja dejatel'nost'.* Sankt Peterburg 1891, s. 10-11; ČIBIRJAJEV, S. A.: *Velikij russkij reformator. Žizň, dejatel'nost' i političeskije vzgl'jady M. M. Speranskogo.* Moskva 1993, s. 8-10; *Istorija Rossii v portretach.* Tom 1. Smolensk; Brjansk 1996, s. 28-30.

2 Roku 1788 bol Vladimírsky seminár zjednotený spolu so Suzdaľským a Perejaslavským seminárom. Miestom novej školy sa stal Suzdaľ.

3 Tento „hlavný seminár“ bol v roku 1797 zmenený na Duchovnú akadémiu.

tickým a filozofickým duchom doby. Študenti mali k dispozícii bohatú knižnicu s prácami západoeurópskych mysliteľov. Charakter vyučovania a prísna rehoľná výchova rozvíjali u seminaristov duchovné návyky. Pravidelné cvičenia v písaní kompozícií podporovali logické myslenie a schopnosť písomného vyjadrovania sa. Seminaristi sa museli učiť naspamäť celé kapitoly. Najmä tu sa disciplinoval um Speranského, utváral sa spôsob uvažovania, zvyky a správanie. Jeho abstraktné myslenie bolo podriadené zákonom prísnej logiky. Bol človekom systému. Osobitne vynikal v matematických vedách, obľúbenými predmetmi boli aj filozofia a rétorika. V seminári si osvojil francúzsky jazyk, ktorý mu umožnil prístup k svetovej literatúre. Zoznámil sa s prácami F. M. A. Voltaira, J. J. Rousseaua, D. Diderota, študoval bohatú filozofickú literatúru 18. storočia. Čítal R. Descartesa, J. Locka, G. W. Leibniza, E. B. Condillaca, encyklopedistov.⁴ Svojím samovzdelávaním prekročil rámec religióznych otázok. Rástol jeho záujem o „svetské vedy“. Zaujímali ho vládnuce a riadiace mechanizmy existujúce v ľudskej spoločnosti. Treba poznamenať, že tento „príkaz srdca“ študovať spoločensko-politické vedy, a najmä práce európskych osvietenecov, sa neobjavil u Speranského náhodou. V mnohom bol podmienený náladami, ktoré v tom období panovali v Rusku. Epocha „osvietenského absolutizmu“ Kataríny II., liberálna frazeológia, kontakty s európskymi mysliteľmi – to všetko zanechalo pečať na niekoľkých pokoleniach ľudí.

Ako absolvent Alexandro-Nevského seminára dostal Speranskij návrh zostať pracovať v Peterburgu. Na jar 1792 bol prijatý na miesto učiteľa matematiky „hlavného seminára“ Ruska. Onedlho viedol aj lekcie fyziky, rétoriky a filozofie. Hlboké vedomosti, dar slova a skvelý výklad mu pomáhali ku kariére. Po troch rokoch prešiel na katedru filozofie, kde ho vymenovali za prefekta seminára. Bol to prejav uznania zo strany metropolitu, lebo dovtedy bolo zvykom vyberať prefektov hlavného seminára z radov duchovenstva. V tomto období sa završuje jeho duchovné dozrievanie. Záujem o filozofiu a pokrokové myšlienky doby, v ktorej žil, nezostali bez dôsledkov. Zoznamoval sa s ruskou realitou, ekonomickým a politickým životom krajiny. Intenzívne sa venoval samovzdelávaniu. Rámec religiózneho života ho stiesňoval.⁵

Hľbavá povaha Speranského túžila po aktívnej činnosti. Objavili sa jeho prvé vedecké a literárne pokusy, nevelké úvahy na filozofické témy. Speranskij odhaľoval despotizmus a svojvôľu, vyzýval vážť si ľudské práva a dôstojnosť ruského človeka. Pre

4 S prácami I. Kanta sa Speranskij zoznámil neskôr, pretože v tomto období neovládal nemecký jazyk a preklad prvých Kantových prác do latinčiny sa urobil v roku 1796, do francúzštiny v roku 1801. Pozri ČIBIRJAJEV, S. A.: *Velikij russkij reformator. Žizň, dejatel'nost' i političeskije vzgl'jady M. M. Speranskogo*. Moskva 1993, s. 11; TOMSINOV, V. A.: *Svetilo russkoj bjurokratiji*. Moskva 1991, s. 30; *Sud'by reform i reformatorov v Rossii*. Moskva 1996, s. 112; OŠEROVIČ, B. S.: *Očerki po istorii russkoj ugolovno – pravovoj mysli (Vtoraja polovina XVIII veka – pervaja četvert' XIX veka)*. Moskva 1946, s. 114.

5 Predmetom jeho osobitných študijných snáh boli jazyky, najmä francúzsky jazyk. Snažil sa tento jazyk ovládať dokonale. Časť jeho literárnych cvičení bola napísaná vo francúzštine. Pozri JUŽAKOV, S. N.: *M. M. Speranskij. Jego žizň i obščestvennaja dejatel'nost'*. Sankt Peterburg 1891, s. 11-12; ČIBIRJAJEV, S. A.: *Velikij russkij reformator. Žizň, dejatel'nost' i političeskije vzgl'jady M. M. Speranskogo*. Moskva 1993, s. 10; *Sud'by reform i reformatorov v Rossii*. Moskva 1996, s. 112-113.

študentov napísal príručku s názvom *Pravidlá vyššej rétoriky*. Zachovala sa v neúplnej podobe. Jej zostavenie dokumentovalo nielen duchovné záujmy, ale aj výnimočnú svedomitosť v plnení povinností.⁶

V posledných rokoch vlády Kataríny II. sa v živote Speranského uskutočnili zmeny, ktoré v mnohom ovplyvnili jeho ďalší osud. Znova na odporúčanie metropolitu bol dvadsaťpäťročný magister bohoslovestva prijatý do domu generálprokurátora Senátu, kniežaťa A. B. Kurakina. S cieľom privyrobiť si sa stal jeho osobným tajomníkom. U Kurakina sa zblížil s vychovávateľom syna kniežaťa, Prusom Brücknerom. Trávil s ním v besedách celý svoj voľný čas. Brückner bol človek s hlbokými a mnohostrannými vedomosťami, liberál, stúpenec Voltaira a encyklopedistov. Pravdepodobne aj pod jeho vplyvom sa dotváral politický svetonázor Speranského, ktorý neskôr vyjadril v širokých reformátorských plánoch.⁷

Schopnosti a štylistické majstrovstvo mu otvorili cestu do štátnej služby. Koncom decembra 1796 prerušil prednášanie a zaradil sa do mnohopočetnej armády ruského úradníctva. Tieto zmeny sa uskutočnili v období, keď na ruský trón nastúpil Pavol I. Po jeho nástupe sa radikálne zmenilo zloženie vlády. Knieža Kurakin bol menovaný za štátneho zástupcu vládneho Senátu. V jeho rukách sa sústredili dôležité štátne záležitosti vnútornej správy. Podával cárovi správy o všetkých prípadoch, ktoré prechádzali cez Senát. Bola to kancelária, ktorá v sebe absorbovala temer všetky budúce ministerstvá.⁸

Kariéra M. M. Speranského bola spočiatku veľmi rýchla. V priebehu troch mesiacov po svojom vstupe do štátnej služby bol zaradený do personálu kancelárie Kurakina vo funkcii titulárneho radcu. Práca v kancelárii, kde sa sústredila vnútorná správa krajiny, bola výbornou službou pre budúceho štátneho činiteľa. Jeho spôsob uvažovania, schopnosť pracovať štyridsaťosem hodín nepretržite a umenie výborne sa vyjadrovať a písať mu pomohli v rýchlom služobnom postupe. Bol skutočným objavom pre kancelársky svet. Zjednocoval v sebe dve protirečivé vlastnosti. Na jednej strane hlbokomyselnosť a vytrvalú prácu, na druhej strane entuziazmus, zaujatie a rýchly zápal pre každú novú ideu. Vlastnosti dvoch pólov – učenca a básnika.⁹ Tak sa črtá pred nami mladosť Speranského v prípravnom období jeho života, ak posudzujeme tento život vo vzťahu k spoločenskej a štátnej službe, ktorá urobila jeho meno historickým.

Alexander I., ktorý nastúpil v marci 1801 na trón, sľúbil, že bude vládnuť „*podľa zákonov a srdca svojej babky Kataríny II.*“. V tom sa spojili jeho liberálne názory, ako i snaha získať popularitu v spoločnosti. Vystúpenia cára vyjadrovali snahu reformovať ruský samoderžavný štát a zaviesť „zákonné ustanovizne“, t. j. konštitučné poriadky. Základom politiky nemala byť osobná vôľa alebo vrtoch monarchu, ale prísne dodržia-

6 Jedno z nich *O násilí, základe a podstate* bolo po jeho smrti uverejnené v Moskvitjanine (v prvom čísle, v roku 1842). JUŽAKOV, S. N.: *M. M. Speranskij. Jeho žizň i obščestvennaja dejatel'nost'*. Sankt Peterburg 1891, s. 12; ČIBIRJAJEV, S. A.: *Velikij russkij reformator. Žizň, dejatel'nost' i političeskije vzgl'jady M. M. Speranskogo*. Moskva 1993, s. 11.

7 JUŽAKOV, S. N.: *M. M. Speranskij. Jeho žizň i obščestvennaja dejatel'nost'*. Sankt Peterburg 1891, s. 13.

8 JUŽAKOV, S. N.: *M. M. Speranskij. Jeho žizň i obščestvennaja dejatel'nost'*. Sankt Peterburg 1891, s. 14; *Istorija Rossii v portretach*. Tom I. Smolensk; Brjansk 1996, s. 32.

9 JUŽAKOV, S. N.: *M. M. Speranskij. Jeho žizň i obščestvennaja dejatel'nost'*. Sankt Peterburg 1891, s. 14; KLUČEVSKIJ, V. O.: *Kurs ruskoj istorii*. Časť V. Moskva 1989, s. 198.

vane zákonov. Alexander I. sa snažil ísť s „duchom času“, v prvom rade s vplyvom ideí Veľkej francúzskej revolúcie. Jednou z charakteristických črt ruského samoderžavia bolo jeho umenie, v závislosti od konkrétnej situácie, uskutočňovať pružnú politiku, ísť k ústupkom, prispôbovať sa novým javom a procesom v krajine a využívať ich v záujmoch upevnenia svojich pozícií.¹⁰

Do rozpracovania plánu reforiem zainteresoval cár svojich „mladých priateľov“ – P. A. Stroganova, V. P. Kočubeja, Adama Czartoryského a N. N. Novosiľceva, ktorí tvorili jeho „intímny krúžok“ alebo Tajný výbor. Boli to mladí aristokrati, vychovaní v duchu západoeurópskych politických ideí. Spájala ich snaha presadiť reformy, ktoré mali „zlepšiť“ vládu, prebudovať jednotlivé časti administratívy a garantovať tieto reformy „Oficiálnou listinou národu“. Vychádzali z neochvejnosti základov absolutizmu a zachovania nevoľníctva.¹¹

Nástup nového cára na trón dal do pohybu úradnícky svet. Už v prvých dňoch panovania vymenoval Alexander I. za svojho „hlavného redaktora a referenta“ katarínskeho veľmoža z oblasti štátnej služby D. P. Troščinského. Síce skúseného, ale menej vzdelaného. Jeho úloha spočívala v príprave a redigovaní dôležitých štátnych dokumentov. Pri plnení povinností sa Troščinskij postaral, aby mal „poruke“ človeka „s hlavou a perom“, s pružným myslením a širokými znalosťami. Výber padol na Speranského.

Michail Speranskij sa ako tajomník stal pravou rukou svojho nadriadeného. Troščinskij ho poveril zostavovaním manifestov a výnosov, ktorých bolo v prvých rokoch vlády Alexandra I. veľké množstvo. Tak Speranskij zakotvil v zodpovednej funkcii, ktorá mu umožňovala byť v kurze dôležitých štátnych záležitostí a ocitol sa v okruhu osôb, ktoré určovali politiku štátu. Zatiaľ ešte v úlohe jednoduchého vykonávateľa a redaktora.¹²

Schopnosti Speranského vzbudili pozornosť členov Tajného výboru. V lete 1801 ho V. P. Kočubej zaradil do svojej skupiny. V tomto období sa vo výbore pracovalo na premene kolégií (utvorených ešte v období Petra I.) na ministerstvá. Nahradenie kolégií považoval výbor za liberálne riešenie, zodpovedajúce európskej politickej móde. Práca úspešne pokračovala a v septembri 1802 sa v Rusku utvorilo osem ministerstiev.

Členovia Tajného výboru boli menovaní na dôležité posty v novoutvorených ministerstvách. Kočubej sa postavil na čelo ministerstva vnútorných vecí. Ocenil schopnosti Speranského a presvedčil Alexandra I., aby umožnil Speranskému pracovať pod jeho vedením. Post riaditeľa departementu poskytoval možnosti ukázať svoje schopnosti. Čoskoro sa departement rozdelil na tri oddelenia (expedície) a Speranskij sa postavil na čelo najdôležitejšieho – oddelenia štátneho zveľadovania. Práve ono malo pripravovať projekty reforiem.

10 ANDREJEVA, T. V.: Aleksandr I. i ruskoje obščestvo. In: *Problemy social'no-ekonomičeskoj i političeskoj istorii Rossii XIX – XX vekov. Sbornik statej pamjati Valentina Semeničiča Djakina i Jurija Borisovičiča Solovjeva*. Sankt–Peterburg 1999, s. 171; FEDOROV, V. A.: Aleksandr I. In: *Voprosy istorii*. 1990/1, s. 57.

11 Pozri *Istorija Rossii v portretach*. Tom 1. Smolensk; Brjansk 1996, s. 36; FEDOROV, V. A.: Aleksandr I. In: *Voprosy istorii*, 1990/1, s. 58-59; JERMOLINSKIJ, L. L.: *Michail Speranskij*. Irkutsk 1997, s. 73-74; KLJUČEVSKIJ, V. O.: *Kurs ruskoj istorii*. Časť V. Moskva 1989, s. 195.

12 JUŽAKOV, S. N.: *M. M. Speranskij. Jego žizň i obščestvennaja dejatel'nosť*. Sankt Peterburg 1891, s. 21; *Istorija Rossii v portretach*. Tom 1. Smolensk; Brjansk 1996, s. 36; JERMOLINSKIJ, L. L.: *Michail Speranskij*. Irkutsk 1997, s. 75-76.

Michail Michailovič sa vo veku tridsiatich rokov zúčastňoval na utváraní nových štátnych štruktúr, zhromažďoval a zovšeobecňoval štatistické správy, zostavoval uznesenia. Pripravoval dokumenty a vylepšoval ich písomnú podobu. Kancelársky jazyk obliekol do nových foriem. Redigoval projekty nových ustanovení a každodenné správy ministerstva.¹³ Pero ovládal dokonale.

Tajný výbor medzitým pokračoval vo svojej činnosti. Zúčastňujúc sa na jeho práci Speranskij prvýkrát prenikol za kulisy politického života, spoznával priateľov cára, jeho prostredie. V kabinete paláca, kde boli porady výboru, odznelo mnoho rečí a temperamentných sporov. Chýbala však konštruktívna koncepcia. Nikto z cárových „mladých priateľov“ nevedel stelesniť politické idey do konkrétnych reformných projektov. Bol potrebný vykonávateľ, ktorý disponoval erudíciou, organizačným darom, umením systematicky pracovať. A Speranskij tieto vlastnosti naplňal. V tomto období už pripravil rad poznámok o štátnom zriadení ruského štátu, ktoré vzbudili pozornosť Alexandra I.

Utvorenie ministerstiev s personálnou zodpovednosťou a skladanie účtov ministrov Senátu považoval výbor za začiatok zmien. Senát a ministerstvá sa mali stať centrom zriadenia, z ktorého by vychádzali nariadenia vlády. Miestne ustanovizne zostávali ešte v starých štruktúrach. Bolo potrebné zosúladiť ich s reformovanými vyššími ustanovizňami.¹⁴ Začiatkom roka 1803 dostal Speranskij prostredníctvom Kočubeja príkaz od cára, aby vypracoval plán reforiem miestnych súdnych a vládnych ustanovizní. Tento projekt, ako aj nasledujúce práce Speranského, ktoré boli napísané na objednávku, nie celkom vyjadrovali myšlienky ich autora. A nie všetky boli v súlade s duchom doby. Svoju prácu začal Speranskij tým, že vyjadril myšlienku o nemožnosti nazvať Rusko krajinou so skutočným monarchistickým vládnutím. Samoderžavie analyzoval budúci reformátor vo vývoji od úplnej samovlády cára po jeho zdokonalenú podobu – „osvietenskú monarchiu“. Videl v ňom pohyblivú formu vlády, schopnú zdokonaľovať sa pod vplyvom osvietenstva. Nezvyčajnú úlohu v projekte pridelil zákonnosti, ktorou je povinný riadiť sa osvietený monarcha. Speranskij vnímal zákon ako obmedzenie prirodzenej slobody človeka známymi pravidlami v mene všeobecného blaha. Snaha človeka o osobné blaho sa nachádza v nepretržitom konflikte so všeobecným blahom. V súlade s duchom liberalizmu určil za skutočný cieľ spoločenskej existencie bezpečnosť osobnosti a vlastníctva, garantovanú zákonom.¹⁵ Hoci práca nemala praktický význam, Speranskij sa pri jej písaní prejavil ako aktívny zástanca konštitučnej monarchie. Monarchie, ktorá sa mala utvoriť cestou postupného reformovania spoločnosti, na základe starostlivo rozpracova-

13 Speranskij redigoval temer všetky dôležité štátne akty do roku 1812. JERMOLINSKIJ, L. L.: *Michail Speranskij*. Irkutsk 1997, s. 75-78; ČIBIRJAJEV, S. A.: *Velikij ruskij reformator. Žizň, dejatel'nost' i političeskije vzgljady M. M. Speranskogo*. Moskva 1993, s. 24-25. Ministerstvo vnútorných vecí ako prvé začalo vydávať rezortný Sankt-Peterburgský časopis. Okrem správ z ministerstva publikoval časopis dôležité vládne akty a články vedeckého charakteru, tak originálne, ako aj preložené. Jeho redaktorom bol M. M. Speranskij.

14 JERMOLINSKIJ, L. L.: *Michail Speranskij*. Irkutsk 1997, s. 80-82.

15 LEONTOVIČ, V. V.: *Istorija liberalizma v Rossii (1762 – 1914)*. Moskva 1995, s. 84-88. Speranskij mal na mysli konštitučnú monarchiu a považoval ju za protiváhu despotizmu. Pozri tiež JERMOLINSKIJ, L. L.: *Michail Speranskij*. Irkutsk 1997, s. 82-83; PREDTEČENSKIJ, A. V.: *Očerki obščestvenno-političeskoj istoriji Rossiji v pervoj četverti XIX. veka*. Moskva; Leningrad 1957, s. 85-86.

ného plánu. Bol obhajcom myšlienky o prioritě zákona pred vládou samovládca. Snažil sa ochrániť človeka od diktatúry, zmeniť poddaného na občana. Len ten štát mohol byť podľa jeho názoru právnym, kde zákony reálne ochraňovali človeka pred všemohúcnosťou moci.

Mladí aristokrati, ktorí obklopovali cára, obmedzovali svoje plány len na reformovanie štátnych ustanovizní. V súlade s ich zámermi sa ruský monarcha mal dobrovoľne podriaďovať ústave. Akoby to bolo samozrejmé, že dobrá vôľa cára, a len ona, by vystupovala ako spoľahlivý garant dodržiavania základného zákona. Do pozornosti nebrali prirodzené historické tradície a osobitosti rozvoja ruskej spoločnosti, ani charakter samotného národa. Reformy strácali vnútornú jedinečnosť a neboli schopné života. Cár sa rozhodol prerušiť činnosť Tajného výboru. Jeho členovia nebadane, niektorí dočasne, iní definitívne, odišli z historickej scény. Uskutočnenie reforiem sa na niekoľko rokov prerušilo.¹⁶

Speranskij v mnohom súhlasil so zameraním členov Tajného výboru. Rozišiel sa s nimi v najpodstatnejšom – žiadal záruky dodržiavania ústavy cárom, potvrdené zákonom. Túto otázku považoval za najdôležitejší predmet úvah všetkých rozumných panovníkov. Spoľahlivý prostriedok, ako obmedziť najvyššiu moc a garantovať dodržiavanie zákonosti, nachádza v národe. Verí, že nie vláda rodí národné sily, ale národ, ktorý zastupuje (reprezentuje), tvorí jej sily. Vláda je všemocná, ak jej to národ dovolí.¹⁷

Speranskij plnil nielen objednávky svojich vysokých ochrancov, ale vo voľnom čase aj písal práce zo širokého okruhu problémov. Ich základ tvorili liberálno-osvietenské princípy „prirodzeného práva“, občianskych slobôd, dôstojnosti človeka a myšlienky kresťanskej morálky.¹⁸

V období od konca roka 1802 po rok 1804 napísal Speranskij sériu politických prác: *O hlavných zákonoch štátu* (1802), *O postupnosti štátneho zdokonaľovania* (1802), *Úvahy o štátnom zriadení ríše* (1802), *O sile spoločenskej mienky* (1802), *Ešte niečo o slobode a otroctve* (1802), *O zriadení súdnych a vládnych inštitúcií v Rusku* (1803), *O duchu vlády* (1804), *O podobe vládnutia* (1804).¹⁹

V týchto prácach vyslovil svoje chápanie možných zmien a metód ich uskutočnenia v ruskom štáte. Reformu spoločensko-politického zriadenia považoval za dlhý a postupný proces. Jedným z hlavných princíпов, ktoré odporučil vláde, bol princíp pevnosti zákona. Vychádzajúc z francúzskych encyklopedistov, z Ch. M. Montesquieua, D. Diderota, P. H. Holbacha, C. A. Helvetia, založil ruskú tradíciu o význame zákona ako garanta spravodlivosti a objektívnosti v konaní politickej moci. M. M. Speranskij pokladal zákon za princíp politického vládnutia.²⁰ Uvedomoval si, že „každé autokratické vládnutie je násilné a nikdy nemôže byť zákonným“. V práci *O hlavných zákonoch štátu*

16 *Sud'by reform i reformatorov v Rossii*. Moskva 1996, s. 124.

17 JERMOLINSKIJ, L. L.: *Michail Speranskij*. Irkutsk 1997, s. 82-88.

18 ANDREJEVA, T. V.: Aleksandr I. i ruskoje občestvo. In: *Problemy social'no-ekonomičeskoj i političeskoj istorii Rossii XIX – XX vekov. Sbornik statej pamjati Valentina Semenoviča Djakina i Jurija Borisoviča Solovjeva*. Sankt–Peterburg 1999, s. 175.

19 Pozri SPERANSKIJ, M. M.: *Projekty i zapiski (pod redakcijej S. N. Valka)*. Moskva; Leningrad 1961, s. 28-142.

20 MINAJEVA, N. V.: *Pravitel'stvennyj konstitucionalizm i peredovoje občestvennoje mnenije Rossiji v načale XIX veka*. Saratov 1982, s. 113.

nastolil otázky o tom, aká sila by bola schopná „vyvážiť (vyrovnať) alebo obmedziť samoderžavnú moc ...“, ako urobiť zákony štátu pevnými, aby ich „nemohla porušiť žiadna moc“, aby „sila monarchie nemala nad nimi účinnosť“. Podľa názoru reformátora je takou silou národ. Práve on „má v sebe schopnosť vyvážiť alebo obmedziť silu vlády“, preto „štátne zákony musia byť dielom národa“ a musia stanoviť „hranice samoderžavnej moci“. ²¹ Už v raných etapách činnosti zaradil Speranskij do systému štátneho riadenia ideu zastupiteľskej vlády. Aj tu za najdôležitejší považoval princíp pevnosti zákona. Otvorene tvrdil, že v Rusku nie je skutočná sloboda. „Okrem žobrákov a filozofov nie sú v Rusku skutočne slobodní ľudia.“ ²² Sloboda a šťastie v spoločnosti záviseli podľa názoru Speranského od formy politického riadenia. Aj v tejto otázke vychádzal z francúzskeho osvietenstva. Medzi konceptmi spisov Speranského, ktoré v mnohom odhalili tvorivé laboratórium mysliteľa, sa našiel náčrt s názvom Princípy vládnutia podľa Montesquieua a druhý s názvom Systém zastupiteľskej vlády. Opierajúc sa o teóriu prirodzeného práva dokazoval autor týchto dokumentov výhodu zastupiteľskej vlády pred absolutizmom. ²³

M. M. Speranskij sa neživil ilúziou o skorom uskutočnení reformátorských úmyslov. Nepochyboval o tom, že myšlienky, ktorými sa nadchol v prácach zahraničných filozofov, sa nemohli násilne udomáčniť na ruskej pôde. Uvedomoval si, že „často aj najlepšie reformy, ak nie sú prispôbené národnému charakteru, vyvolajú len násilie a trápenie“, že „v každom prípade, nie národ k vláde, ale vláda k národu sa musí pripájať“. ²⁴

Po vojne s napoleonským Francúzskom a podpísaní tylžského mieru v roku 1807²⁵ sa v Rusku dostáva opäť do popredia záujem o vnútorné záležitosti, najmä o otázku liberálnych reforiem. Vplyv reálií ruského života priviedol cára k snahe oslobodiť sa v reformnom úsilí od šľachtického vplyvu. Pravdepodobne aj táto skutočnosť bola základom zblíženia Alexandra I. s M. M. Speranským.

Od roku 1806 bol poradcom cára v otázkach správy a zákonodarstva, ²⁶ o dva roky neskôr zástupcom ministra spravodlivosti a potom poradcom cára v štátnych záležitostiach. Stal sa prvým medzi štátnymi činiteľmi, hlavným tajomníkom panovníka a fakticky prvým ministrom. Na podnet Alexandra I. začal pracovať na pláne reforiem spoločensko-politického zriadenia Ruska. ²⁷

21 SPERANSKIJ, M. M.: *Projekty i zapiski (pod redakcijej S. N. Valka)*. Moskva; Leningrad 1961, s. 28-31, 35.

22 SPERANSKIJ, M. M.: *Projekty i zapiski (pod redakcijej S. N. Valka)*. Moskva; Leningrad 1961, s. 43-44; MINAJEVA, N. V.: *Pravitel'stvennyj konstitucionalizm i peredovoje obščestvennoje mnenije Rossiji v načale XIX veka*. Saratov 1982, s. 111.

23 MINAJEVA, N. V.: *Pravitel'stvennyj konstitucionalizm i peredovoje obščestvennoje mnenije Rossiji v načale XIX veka*. Saratov 1982, s. 112-114.

24 JERMOLINSKIJ, L. L.: *Michail Speranskij*. Irkutsk 1997, s. 84.

25 K tylžskému mieru pozri BOBOKOVÁ, J.: *Diplomacia Alexandra I. na mierových rokovaníach v Tylži v roku 1807*. In: *Zborník Historica XLIV*, Bratislava 2000, s. 87-99.

26 Pozri MOROZOV, V. I.: *Gosudarstvenno-pravovyje vzgljady M. M. Speranskogo (Istoriko-teoretičeskoje issledovanie)*. Sankt Peterburg 1999, s. 10-126.

27 Pozri KORF, M. A.: *Žizň grafa M. M. Speranskogo. T. I.* Sankt Peterburg 1861, s. 191; *Istorija Rossii v portretach*. Tom 1. Smolensk; Brjansk 1996, s. 42; ANDREJEVA, T. V.: *Aleksandr I. i ruskoje obščestvo*. In: *Problemy social'no-ekonomičeskoj i političeskoj istorii Rossii XIX – XX vekov. Sbornik statej pamjati Valentina Semeničiča Djakina i Jurija Borisovičiča Solovjeva*.

Speranskij bol presvedčený, že politické reformy v Rusku treba začať reorganizáciou centrálného aparátu. Poukazoval na nesystémovosť v utváraní štátnych orgánov a absenciu ich pevného funkčného rozdelenia.²⁸

Plánu reforiem štátnej organizácie predchádzala prípravná práca. M. M. Speranskij študoval postavenie hlavných stavov Ruska, ale aj právnu situáciu spoločnosti v západnej Európe a v Amerike. Poznal Deklaráciu práv človeka a občana, francúzske ústavy i Napoleonov Code civil.²⁹ Práca mu trvala celý rok. Dokončil ju v októbri 1809. Celý plán sa dostal na stôl Alexandra I. Október a november prebehli v každodennom posudzovaní jeho jednotlivých častí. V konečnej podobe dostal názov *Úvod k zbierke štátnych zákonov*.³⁰

Dodnes nie je medzi historikmi jednotný názor na jeho charakter. Niektorí ho považujú za náčrt ústavy, iní sa prikláňajú k myšlienke o politickej úvahe, ale temer všetci v ňom videli plán všeobecnej prestavby ruského štátu.³¹ K dokumentu boli pripojené tri projekty venované problémom zákonodarstva, štátneho zriadenia a všeobecných zmien.³² Program reforiem bol vyrátaný na mnoho rokov, až desaťročí. Preto obsahoval len základné princípy predpokladaných reforiem. Niektoré časti boli nerozpracované. Menej podrobne sa projekt venoval súdnej reforme a organizácii zákonodarných orgánov.³³

Práca Speranského bola dielom samostatným a v určitom zmysle originálnym. Zároveň vznikla na objednávku panovníka a bola aj výsledkom rozhovorov Alexandra I. so Speranským. V tejto súvislosti je plne odôvodnené hľadisko niektorých bádateľov, že utvorenie Úvodu k zbierke štátnych zákonov patrí dvom autorom – Speranskému i samotnému Alexandrovi I.³⁴

Sankt–Peterburg 1999, s. 175; TOMSINOV, V. A.: *Svetilo rossijskoj bjurokratii*. Moskva 1991, s. 140; BOBOKOVÁ, J. Hodnotenie spoločensko-politických názorov a reformátorskej činnosti M. M. Speranského v ruskej historiografii (krátky náčrt). In: *V premenách stáročí (zborník). K životnému jubileu doc. PhDr. Herty Tkadlečkovej, CSc.* Zvolen 2001, s. 17-24.

28 ČIBIRJAJEV, S. A.: *Velikij russkij reformator. Žizn', dejatel'nost' i političeskije vzgljady M. M. Speranskogo*. Moskva 1993, s. 62.

29 MINAJEVA, N. V.: *Pravitel'stvennyj konstitucionalizm i peredovojje obščestvennoje mnenije Rossiji v načale XIX veka*. Saratov, 1982, s. 124; *Sud'by reform i reformatorov v Rossii*. Moskva 1996, s. 125.

30 Úryvky z projektu Speranského uverejnil dekabrista N. I. Turgenev v roku 1847 (vo francúzskom jazyku: Tourgueneff N. *La Russie et les Russes*, Bruxelles). Hrubá redakcia projektu uvidela svetlo koncom 19. a začiatkom 20. storočia (In: *Istoričeskoje obozrenije*. T. X., Sankt Peterurg 1899, s. 1-62; *Plan gosudarstvennogo preobrazovanija grafa M. M. Speranskogo*. Moskva 1905, s. 1-120). Konečný variant Úvodu k zbierke štátnych zákonov sa objavil až v sovietskom období. Roku 1961 bol publikovaný pod redakciou S. N. Valka v zborníku prác M. M. Speranského. SPERANSKIJ, M. M.: *Projekty i zapiski*. Moskva; Leningrad 1961, s. 143-221.

31 Pozri KALJAGIN, V. A.: *Političeskije vzgljady M. M. Speranskogo*. Saratov 1973, s. 32; SYROMJATNIKOV, B. I.: M. M. Speranskij kak gosudarstvennyj dejatel' i političeskij myslitel'. In: *Sovetskoje gosudarstvo i pravo*, 1940, No 3, s. 103.

32 Boli to: 1. Návrh zbierky štátnych zákonov, 2. Krátky náčrt štátnej organizácie, 3. Všeobecný prehľad zmien a ich časové rozdelenie. SPERANSKIJ, M. M.: *Projekty i zapiski*. Moskva; Leningrad 1961, s. 222-238.

33 KALJAGIN, V. A.: *Političeskije vzgljady M. M. Speranskogo*. Saratov 1973, s. 34.

34 PREDTEČENSKIJ, A. V.: *Očerki obščestvenno-političeskoj istoriji Rossiji v pervoj četverti XIX veka*. Moskva; Leningrad 1957, s. 127-137; MIRONENKO, S. V.: *Samoderžavije i reformy. Poli-*

Špeciálna časť „Úvodu“ s názvom *O rozume štátneho zákonníka* zdôvodňovala nevyhnutnosť podstatných reforiem.³⁵ Na základe analýzy svetovej, osobitne európskej histórie sa Speranskij pokúsil nájsť zákonitosti, ktoré vedú k zmene spôsobu vládnutia. Prišiel k záveru, že „čas je začiatok a zdroj všetkých politických obrôd“. „Žiadna vláda nie je zhodná s duchom času,“ písal, „jeho všemocnej činnosti sa nemôže ubrániť.“³⁶ Argumentoval všeludským smerovaním k progresu: „Ak by vládcovia štátov pozornejšie vnímali hnutie spoločenského ducha a uviedli do súladu s ním politické systémy... a vládu prispôbili stavu národa..., koľko nešťastí, koľko krvi by sa ušetrilo.“ Speranskij kritizoval politickú nepredvídavosť monarchov, ktorí nechápali, že jednou z naliehavých úloh reforiem je potreba vyhnúť sa sociálnym otrasom.³⁷ Tieto úvahy nemali v sebe revolučný, ale liberálno-reformistický charakter.

Celý vývoj politického života Európy predstavoval, podľa slov Speranského, „prechod od feudálnej vlády k republikánskej“ a nikto nemohol odporovať tomuto neúprosnému procesu. „Zbytočne sa mocenské orgány snažili udržať napätie, odpor podnietil len vášne, vyvolal nepokoje, ale nezastavil zmenu,“ tvrdil. „Takýto priebeh udalostí,“ pokračoval Speranskij, „nám predstavuje história našej vlasti.“³⁸ Rusko išlo podľa jeho názoru rovnakou cestou ako západná Európa. Nemohlo stáť bokom od ekonomických a politických zmien Európy. Speranskij nepochyboval o nevyhnutnosti a vhodnosti reforiem v Rusku, o obmedzení samoderžavia a prijatí ústavy.³⁹

Analyzoval históriu Ruska, panovanie dynastie Romanovcov, osobitne vyčleňoval Petra Veľkého a Katarínu II. ako veľkých reformátorov. V panovaní Alexandra I. považoval politickú reformu za nevyhnutnú. Vychádzal zo stavu štátu a poukazoval na zmenu vzťahu národa k samoderžavnej vláde, na úpadok jej autority a nemožnosť zvládnuť situáciu „čiasťkovými opravami“. Upozorňoval na „všeobecnú nespokojnosť“ a „túžbu po inom usporiadaní“. Prišiel k záveru, že „...súčasný systém vládnutia už nezodpovedá stavu spoločenského ducha. Nastal čas zmeniť ho a nahradiť systémom, ktorý v podstate nie je ničím iným, ako obmedzením samoderžavia a utvorením skutočnej monarchie“, ktorá sa opiera o silu zákona.⁴⁰

Speranskij odmietol predstavy o božskom zdroji cárskej moci a založil svoju prácu na dvoch predpokladoch: prvý spočíval v priznaní toho, že „štátny zväzok“ nosí sám v sebe zdroj moci, druhý v priznaní princípu rozdelenia moci. Podľa Speranského spo-

tičeskaja borba v Rossiji v načale XIX veka. Moskva 1989, s. 29; ANDREJEVA, T. V.: Aleksandr I. i ruskoje obščestvo. In: *Problemy social'no-ekonomičeskoj i političeskoj istorii Rossii XIX – XX vekov. Sbornik statej pamjati Valentina Semenoviča Djakina i Jurija Borisoviča Solovjeva*. Sankt-Peterburg 1999, s. 175; TOMSINOV, V. A.: *Svetilo rossijskoj bjurokratii*. Moskva 1991, s. 127.

35 SPERANSKIJ, M. M.: *Projekty i zapiski*. Moskva; Leningrad 1961, s. 153-164.

36 SPERANSKIJ, M. M.: *Projekty i zapiski*. Moskva; Leningrad 1961, s. 153-154.

37 SPERANSKIJ, M. M.: *Projekty i zapiski*. Moskva; Leningrad 1961, s. 155-156.

38 SPERANSKIJ, M. M.: *Projekty i zapiski*. Moskva; Leningrad 1961, s. 155-156.

39 ČIBIRJAJEV, S. A.: *Velikij russkij reformator. Žizň, dejatel'nost' i političeskije vzgljady M. M. Speranskogo*. Moskva 1993, s. 59.

40 SPERANSKIJ, M. M.: *Projekty i zapiski*. Moskva; Leningrad 1961, s. 160-164; Tieto názory rozvíjal napr. v *Úvahách o štátnom zriadení ríše* (1802), v práci *O zriadení súdnych a vládnych ustanovizní Ruska* (1803). Pozri SPERANSKIJ, M. M.: *Projekty i zapiski*. Moskva; Leningrad 1961, s. 56-67, s. 86-140.

jenie vôľí určitých individuí tvorí podstatu „štátnej moci“. V „prirodzenom stave“ má každé individuum svoju vôľu, svoj zákon a svoj „výkon“.⁴¹

„Úvod“ vo veľkej miere odhalil politické ideály Speranského. Za základ reformy navrhol položiť princíp rozdelenia moci a zastupiteľskej vlády. „*Nie je možné založiť vládu na zákone, ak jedna vládna moc bude zostavovať zákon, aj ho plniť*“, písal.⁴² Preto žiadal oddeliť zákonodarné, výkonné i súdne časti a sústrediť ich v navzájom nezávislých štátnych ustanovizniach.⁴³

Nespoliehal sa len na zmeny v zákonodarstve. Uvedomoval si, že len samotné „dobré zákonodarstvo“ nemohlo byť dostatočným garantom proti svojvôli. Čiastkové zmeny by nevedli k zmene celku. Ustanovenie demokratických slobôd v štáte vyžadovalo seriózne záruky. Ich existenciu videl v zavedení zodpovedajúceho spôsobu vlády – konštitučnej monarchie s rozdelením moci. Reformátor rozoznával dva možné varianty obmedzenia monarchie v Rusku: podľa prvého sa samoderžavná vláda obliekala vonkajšími formami zákona. Druhý variant predpokladal vnútorné obmedzenie samoderžavia silou ustanovení, zákonmi. Prvý variant utváral len zdanie zákonných ustanovení, ale druhý organizoval zákonnú vládu, schopnú „obmedziť a zmierniť samoderžavie“.⁴⁴

Prirodzene, mysliteľ dával prednosť druhému variantu. V „Úvode“ navrhol organizovať zákonodarnú moc tak, aby prostredníctvom zastupiteľského princípu vyjadrovala vôľu národa. Súdna moc mala závisieť od slobodnej voľby a len kontrola súdnych foriem a ochrana bezpečnosti patrili vláde. Výkonná moc sa mala zveriť vláde. Aby sa vyšlo znetvorení alebo zničeniu zákonov, bolo potrebné postaviť výkonnú moc do súladu s mocou zákonodarnou.⁴⁵ Každý zákonný projekt musel byť potvrdený monarchom, ktorý stál na čele výkonnej moci a okrem toho bol „vrchným ochrancom súdnictva“. Jeho moc bola dedičná a mohla patriť len zákonným deťom.⁴⁶

Princíp rozdelenia moci vyjadril Speranskij v premyslenom politickom systéme. Centrálna štátna správa mala pozostávať z troch nezávislých ustanovizní: Štátnej dумы (zákonodarná moc), ministerstiev (výkonná moc) a Senátu (súdna moc). Ich činnosť zjednocovala Štátna rada, prostredníctvom ktorej sa dostávali k trónu.⁴⁷

Štátna дума mala byť orgánom, ktorý obmedzoval vládu monarchu. Jej význam určovala zásada, že nový zákon sa nemohol vydať bez posúdenia v Dume.⁴⁸ Дума získala

41 *Razvitije ruskogo prava v pervoj polovine XIX veka*. Moskva 1994, s. 83.

42 SPERANSKIJ, M. M.: *Projekty i zapiski*. Moskva; Leningrad 1961, s. 164.

43 SPERANSKIJ, M. M.: *Projekty i zapiski*. Moskva; Leningrad 1961, s. 145.

44 SPERANSKIJ, M. M.: *Projekty i zapiski*. Moskva; Leningrad 1961, s. 165; Pozri tiež ČIBIRJAJEV, S. A.: *Velikij ruskij reformator. Žizň, dejatel'nost' i političeskije vzgljady M. M. Speranskogo*. Moskva 1993, s. 66-67; JERMOLINSKIJ, L. L.: *Michail Speranskij*. Irkutsk 1997, s. 100.

45 SPERANSKIJ, M. M.: *Projekty i zapiski*. Moskva; Leningrad 1961, s. 166.

46 ČIBIRJAJEV, S. A.: *Velikij ruskij reformator. Žizň, dejatel'nost' i političeskije vzgljady M. M. Speranskogo*. Moskva 1993, s. 67.

47 SPERANSKIJ, M. M.: *Projekty i zapiski*. Moskva; Leningrad 1961, s. 225.

48 SPERANSKIJ, M. M.: *Projekty i zapiski*. Moskva; Leningrad 1961, s. 176. Ešte určitejšie sa o tom hovorí v druhej práci Speranského – *Krátkom náčrte štátnej organizácie*: „*Žiadny nový zákon nemôže byť vydaný bez posúdenia Dумы*.“ Nariadenie nových daní a povinností sa posudzuje v Dume a postupuje na vyššie potvrdenie. Zákon, uznaný väčšinou hlasov za neprijateľný, zostane bez účinnosti. SPERANSKIJ, M. M.: *Projekty i zapiski*. Moskva; Leningrad 1961, s. 227.

tiež právo kontroly nad vyššími orgánmi výkonnej moci, ministri jej boli zodpovední za svoju činnosť. Okrem toho mala Duma právo predkladať návrhy najvyššej moci, ako aj upozorniť ju na porušenie štátneho zákona.⁴⁹ Bez súhlasu Dumy mohol panovník rozhodovať len o vojne a mieri alebo v prípade mimoriadnych okolností, keď išlo o „záchranu vlasti“.⁵⁰ Snaha poskytnúť zákonodarnej moci existenciu nezávislú od monarchu sa vyjadřila v návrhu zvolávať Dumu prostredníctvom zákona a nie aktom štátnej moci.⁵¹ V projekte Speranského nemal panovník právo samostatne prejavíť svoju moc vo sfére zákonodarstva. Z univerzálnej kompetencie monarchu ako nositeľa najvyššej moci sa mala odňať časť moci zákonodarnej, čo vlastne znamenalo premenu existujúcej formy vlády na obmedzenú monarchiu.

Senát stelesňoval „najvyššieho sudcu“ ríše, disponoval právom vyniesť konečný rozsudok. Najvyššia moc mala len právo kontrolovať dodržiavanie rovnakých súdnych foriem na celom území krajiny a ochraňovať všeobecnú bezpečnosť.⁵² V súdnej sfére vystupovalo obmedzenie plných mocí monarchu osobitne zreteľne. Súdna moc sa mala realizovať systémom súdov, pozostávajúcich z menovaných úradníkov a volených porotných prísediacich. Treba poznamenať, že projekt súdnej reformy načrtol Speranskij na nečisto a špeciálne nerozpracoval.⁵³

Výkonná moc sa poskytla ministerstvám a tiež výkonným orgánom na nižších úrovniach riadenia. Speranskij dal výkonnej moci široké právomoci, v jej rukách sa sústreďovala temer celá zákonodarná iniciatíva a oblasť uplatňovania zákona (okrem súdu). Zaviedol sa princíp zodpovednosti výkonnej moci pred zákonodarnou. Práve „nedostatok zodpovednosti“, spolu s nepresným určením sfér činnosti a nepresnými inštrukciami o poriadku a organizácii ministerstiev, vyhlasoval Speranskij za hlavnú „nedokonalosť“ ministerskej reformy z roku 1802.⁵⁴

49 SPERANSKIJ, M. M.: *Projekty i zapiski*. Moskva; Leningrad 1961, s. 170, 172.

50 SPERANSKIJ, M. M.: *Projekty i zapiski*. Moskva; Leningrad 1961, s. 177.

51 Predpokladalo sa, že Duma sa bude schádzať každoročne v septembri. Doba jej činnosti sa určovala množstvom záležitostí, ktoré sa jej predložili. Najvyššia moc mohla odročiť zvolanie Dumy na jeden rok. Panovník nemal právo prepustiť členov Štátnej dumy bez súčasného potvrdenia (zvolených: voľbou gubernských dúm) nových členov v tom istom akte o uvoľnení. V otázke kandidatúry na post predsedu Štátnej dumy Speranskij predpokladal, že sa má voliť z jej členov a štátna moc mala voľbu len potvrdzovať. SPERANSKIJ, M. M.: *Projekty i zapiski*. Moskva; Leningrad 1961, s. 195-196; Pozri tiež: MOROZOV, V. I.: *Gosudarstvenno-pravovyye vzgljady M. M. Speranskogo (Istoriko-teoretičeskoje issledovanie)*. Sankt Peterburg 1999, s. 135.

52 SPERANSKIJ, M. M.: *Projekty i zapiski*. Moskva; Leningrad 1961, s. 197-201. Súdna hierarchia sa dopĺňala Najvyšším súdom, ktorý stál pri Senáte a zvolával sa na súdenie štátnych priestupkov, ktorých sa dopustili ministri, členovia Štátnej rady, senátori, generálni gubernátori. Najvyšší trestný súd pozostával z členov Štátnej rady, Štátnej dumy a Senátu. Pozri tiež JUŽAKOV, S. N.: *M. M. Speranskij. Jego žizn' i obščestvennaja dejatel'nost'*. Sankt Peterburg 1891, s. 30.

53 ČIBIRJAJEV, S. A.: *Velikij russkij reformator. Žizn', dejatel'nost' i političeskije vzgljady M. M. Speranskogo*. Moskva 1993, s. 67-68. Uskutočňujúcu súdnu reformu v roku 1864 vládnuce kruhy Ruska realizovali práve tento princíp zostavenia súdu: korunní sudcovia (úradníci) a volení porotní prísediaci. ČIBIRJAJEV, S. A. *Velikij russkij reformator. Žizn', dejatel'nost' i političeskije vzgljady M. M. Speranskogo*. Moskva 1993, s. 68.

54 SPERANSKIJ, M. M.: *Projekty i zapiski*. Moskva; Leningrad 1961, s. 201-216. Skutočnú zodpovednosť ministrov pri existujúcom štátnom zriadení považoval Speranskij za nemožnú. „Zod-

Vrcholom nového štátneho systému bola Štátna rada, ktorá spájala cára s novou organizáciou zákonodarnej, výkonnej a súdnej moci. Mala plniť úlohu mechanizmu koordinujúceho činnosť rozdelených mocí.⁵⁵ Členovia Rady, v ktorej by prebiehalo prvé posúdenie dôležitých štátnych záležitostí, nemali byť volení, ale menoval ich cár. V jej kompetencii boli návrhy zákonov, výnosov, nariadení. Štátna rada mala aj právo zvolávať špeciálne komisie k otázkam štátnej politiky, ktoré sa týkali zmeny vládneho aparátu.⁵⁶

V projekte Speranského sa stanovili aj hranice samoderžavnej moci. V rukách panovníka sa sústreďovalo riadenie krajiny, mal právo zákonodarnej iniciatívy a potvrdzoval všetky nové zákony. Jeho moc však bola obmedzená novými orgánmi, navrhovaný zákon nemohol obísť Štátnu radu, okrem toho sa samovládca oddeľoval od súdnictva, mal len právo kontrolovať súd, či dôsledne dodržiava existujúce zákony.⁵⁷

Princíp rozdelenia moci sa mal realizovať na báze miestnej i centrálnej. Toto vertikálne a horizontálne delenie štátneho politického mechanizmu vytváralo systém, ktorý sa začínal od volostných ustanovizní a končil sa vyššími vládnymi ustanovizňami cárstva. Každá územná jednotka tak mohla uspokojovať a dávať do poriadku miestne potreby. Nezaťažovala svojimi záležitosťami centrálnu vládu, ani najbližšie miestne vyššie stupne. Táto decentralizácia zákonodarstva, súdu a administratívy umožňovala centrálnej moci venovať sa dôležitým štátnym záležitostiam, ktoré sa sústredili v jej orgánoch a ktoré neboli prekryté záležitosťami miestneho záujmu. Myšlienka decentralizácie bola o to pozoruhodnejšia, že ešte nebola predmetom väčšieho záujmu západoeurópskych politických mysliteľov, ktorí sa viac zaoberali rozpracovaním otázok centrálneho riadenia.⁵⁸

Reformy načrtnuté Speranským sa týkali všetkých stránok štátneho zriadenia. Do života štátu sa uvádzali občianske a politické práva, volebné začiatky a obmedzenie sa-

povednosť sa neustanovuje jedným slovom alebo príkazom, ...zodpovednosť predpokladá zákon všeobecne prijatý a ochraňovaný, ...bez neho bude všetko len v slovnej podobe.“ SPERANSKIJ, M. M.: *Projekty i zapiski*. Moskva; Leningrad 1961, s. 202.

55 SPERANSKIJ, M. M.: *Projekty i zapiski*. Moskva; Leningrad 1961, s. 216-222; Pozri tiež MINAJEVA, N. V.: *Pravitel'stvennyj konstitucionalizm i peredovoje obščestvennoje mnenije Rossiji v načale XIX veka*. Saratov 1982, s. 124; *Sud'by reform i reformatorov v Rossii*. Moskva 1996, s. 128.

56 Štátna rada mala pozostávať z nasledujúcich oddelení: zákonodarný departement (rozpracovanie návrhov zákonov, výnosov a rokovacích poriadkov), departement vojenských záležitostí (záležitosti ministra vojny a hlavného veliteľa), departement štátnej ekonómie (riadenie jednotlivých oblastí vnútorného života, finančná politika, osveta), departement občianskych a duchovných záležitostí (polícia, súdnictvo, duchovné záležitosti). Na čele každého departementu bol predseda, vymenovaný na dobu jedného polroka. Dôležitejšie záležitosti z departementov postupovali do Všeobecného zhromaždenia Štátnej rady. SPERANSKIJ, M. M.: *Projekty i zapiski*. Moskva; Leningrad 1961, s. 225-226; Pozri tiež MINAJEVA, N. V.: *Pravitel'stvennyj konstitucionalizm i peredovoje obščestvennoje mnenije Rossiji v načale XIX veka*. Saratov 1982, s. 128-129; MOROZOV, V. I.: *Gosudarstvenno-pravovyye vzgljady M. M. Speranskogo (Istoriko-teoretičeskoje issledovanie)*. Sankt Peterburg 1999, s. 142-143.

57 SPERANSKIJ, M. M.: *Projekty i zapiski*. Moskva; Leningrad 1961, s. 168-174.

58 Pozri JUŽAKOV, S. N.: *M. M. Speranskij. Jego žizn' i obščestvennaja dejatel'nost'*. Sankt Peterburg 1891, s. 28-29.

moderžavnej vlády. Je charakteristická snaha Speranského opierať sa v uskutočňovaní reforiem o široké spoločenské sily, o ľudí „*osobitne predurčených ochraňovať zákon*“. Upevnenie nových poriadkov spájal s postupným zapojením predstaviteľov všetkých vrstiev ruskej spoločnosti do reformátorského procesu. Hoci uznával myšlienku rovnosti ľudí pred zákonom, považoval za nevyhnutné zachovať stavovský princíp. Jeho základom boli rozdiely v disponovaní občianskymi a politickými právami.⁵⁹

Základom politickej teórie Speranského bola predstava o troch vrstvách spoločnosti a dvoch druhoch slobody v spoločnosti – politickej a občianskej. Všetko obyvateľstvo Ruskej ríše delil na šľachtu, strednú vrstvu (kupci, mešťania, štátni roľníci) a nižšiu vrstvu. Súčasťou tretej vrstvy boli nemajetní slobodní obyvatelia, ale aj nevoľníci, pre ktorých pripúšťal určité osobné slobody.⁶⁰

Občiansku slobodu odvodzoval od koexistencie všetkých vrstiev spoločnosti a žiadal občianske práva pre všetkých obyvateľov štátu, vrátane nevoľníckych roľníkov. Predstaviteľom nižšej vrstvy sa prenechávali tzv. všeobecné občianske práva. V súlade s nimi: 1. nikto nemohol byť potrestaný bez súdu, 2. nikto nebol povinný vykonávať osobnú službu na základe svojvôle iného, ale len podľa zákona, 3. každý mohol získať vlastníctvo hnutelné i nehnuteľné a disponovať ním podľa zákona, 4. nikto nebol povinný vykonávať materiálne povinnosti na základe svojvôle iného, ale len podľa zákona alebo dobrovoľne. Bezpečnosť osoby a vlastníctva považoval Speranskij za prvé a neodňateľné právo každého človeka v spoločnosti. Bolo neprirodzené predpokladať, že by človek súhlasil žiť v spoločnosti, kde by ani život, ani vlastníctvo neboli bezpečné.⁶¹

Politická sloboda v chápaní Speranského predstavovala možnosť účasti na zákonodarnej a výkonnej moci a aktívnej účasti na politickom živote krajiny. Zákonodarnú moc prisudzoval úzkej vrstve „vlastníkov“. Za záruku dobrého a spravodlivého zákona pokladal samotné vlastníctvo, prostredníctvom ktorého sa presadzovala osobná zainteresovanosť na chode a riadení vecí, resp. spoločnosti. Politickými právami, t. j. možnosťou zúčastniť sa na riadení štátu, disponovali len prvé dve vrstvy spoločnosti.⁶²

Ale aj tu sa stretávame s limitmi. Šľachte sa poskytovali všetky kategórie práv, t. j. účasť na štátnom riadení na základe vlastníctva, ako aj privilégia, získané i vyplývajúce z pôvodu. Patrílo k nim aj neodňateľné právo disponovať svojím majetkom, teda aj nevoľníkmi. Zachovanie privilégií šľachty malo podľa názoru Speranského uľahčiť proces prechodu k občianskej právnej spoločnosti.⁶³ Ľudia stredného stavu mali občianske práva všeobecné, t. j. slobodu osobnosti, práva politické záviseli od majetkového cenzu. Formálne mali kupci, mešťania, remeselníci a štátni roľníci právo získať nehnuteľné, t. j. pozemkové vlastníctvo a svoje súdy. Existovali však stavovské priehrady, ktoré prekážali mobilizácii vlastníctva, ale tých sa reformátor nedotýkal.⁶⁴ Možnosti prechodu do šľachtického stavu sú v „Úvode“ pre „*stredný stav*“ tiež sťažené. Služba mohla poskyt-

59 SPERANSKIJ, M. M.: *Projekty i zapiski*. Moskva; Leningrad 1961, s. 182-186.

60 SPERANSKIJ, M. M.: *Projekty i zapiski*. Moskva; Leningrad 1961, s. 186-187.

61 SPERANSKIJ, M. M.: *Projekty i zapiski*. Moskva; Leningrad 1961, s. 178-182.

62 SPERANSKIJ, M. M.: *Projekty i zapiski*. Moskva; Leningrad 1961, s. 184-188.

63 Pozri MINAJEVA, N. V.: *Pravitel'stvennyj konstitucionalizm i peredovoje obščestvennoje mnenije Rossiji v načale XIX veka*. Saratov 1982, s. 124-125.

64 Bližšie pozri SPERANSKIJ, M. M.: *Projekty i zapiski*. Moskva; Leningrad 1961, s. 178, 188; KALJAGIN, V. A. *Političeskije vzgljady M. M. Speranskogo*. Saratov 1973, s. 34-35.

núť predstaviteľom tejto kategórie obyvateľstva len osobné šľachtictvo, ktoré nebolo dedičným. Na to boli potrebné osobitné zásluhy, uznané cárskou mocou. Až v priebehu služby alebo po jej skončení bolo možné získať dedičné šľachtictvo, potvrdené osobitným diplomom. Privilégiá udelené osobným šľachticom, ako právo na vlastníctvo „*hus-to obývaných majetkov*“, nemuseli prejsť na potomkov osobných šľachticov, pretože ich deti „*boli ľuďmi stredného stavu*“.⁶⁵

Najpodrobnejšie sú v stavovských projektoch „Úvodu“ rozpracované články o prácach šľachty, ktorej reformátor určil hlavnú úlohu v štátnej organizácii. „*Skutočná monarchia*“, o ktorú sa snažil, nebola možná bez šľachty. Jej privilégiá boli spojené so službou. Šľachta bola povinná vykonávať službu v občianskej alebo vojenskej hodnosti nie menej ako desať rokov podľa svojho výberu. Šľachtic Speranského bol predovšetkým úradník, mal privilégiá len preto, že slúži alebo slúžil. Množstvo privilégií sa viazalo okrem služby aj na povinnosť získania určitého vzdelania.⁶⁶

Poskytnutie „*všeobecných občianskych práv*“ menilo právny stav tretej – nižšej vrstvy, osobitne jej najväčšej časti – nevoľníkov. Nie však v takej miere, aby bolo možné hovoriť o projekte ich oslobodenia. Oslobodenie v zmysle poskytnutia úplnej osobnej a majetkovej samostatnosti nenájdeme nielen v „Úvode“, ale ani v iných projektoch reformátora. Jeho program „*oslobodenia*“ nevoľníkov spočíval vo vymedzení ich povinností „*dedinským zákonníkom*“ a oslobodení od súdnej a policajnej moci pozemkových vlastníkov.⁶⁷

Nepozerajúc na skutočnosť, že Speranskij sa nedotýkal sociálnych problémov ani základov nevoľníckeho systému, mal jeho projekt progresívny význam. Napomáhal začiatku konštitučného procesu v Rusku. Politická podstata plánu Speranského spočívala v snahe vytvoriť právny štát cestou evolučných, postupných zmien, „*prostredníctvom správnych zákonov*“ s liberálnymi princípmi rozdelenia moci, stavovskou hierarchiou s osobnou slobodou v rámci jediného samoderžavného zriadenia. „*Celý rozum tohto plánu spočíval v tom, aby sa prostredníctvom zákonov ustanovila moc vlády na pevných základoch, a tým sa dodalo činnosti tejto moci viac spravnosti, dôstojnosti a skutočnej sily.*“ Zákon mal určovať základné princípy fungovania štátnej moci. Reformy sa mali realizovať zhora, v záujme upevnenia samoderžavia, prikladajúc mu „*zákonnú formu*“.⁶⁸

65 SPERANSKIJ, M. M.: *Projekty i zapiski*. Moskva; Leningrad 1961, s. 187; KALJAGIN, V. A.: *Političeskije vzgljady M. M. Speranskogo*. Saratov 1973, s. 34-35.

66 SPERANSKIJ, M. M.: *Projekty i zapiski*. Moskva; Leningrad 1961, s. 186-187; KALJAGIN, V. A.: *Političeskije vzgljady M. M. Speranskogo*. Saratov 1973, s. 37.

67 SPERANSKIJ, M. M.: *Projekty i zapiski*. Moskva; Leningrad 1961, s. 180. Speranskij sa staval odmietavo k „*otroctvu*“ nevoľníkov a navrhol ich postupné oslobodenie spod moci pozemkových vlastníkov. Na to, predovšetkým, bolo treba prostredníctvom zákonov určiť povinnosti a platby, ktoré mohol vlastník pôdy žiadať od svojich roľníkov, potom oslobodiť roľníkov od súdnej a policajnej moci pozemkových vlastníkov, a nakoniec im vrátiť „*ich staré právo slobodne prechádzať od jedného vlastníka pôdy k druhému*“.
PUŠKAREV, S. G.: *Rossija v IX veke (1801 – 1914)*. New York 1956, s. 25; KALJAGIN, V. A.: *Političeskije vzgljady M. M. Speranskogo*. Saratov 1973, s. 35-36.

68 LUKOVSKAJA, D. I. – GREČIŠKIN, S. S. – MOROZOV, V. I.: *Michail Michjlovič Speranskij (materialy k biografii)*. Moskva; Augsburg 2001, s. 36-37; ŠILDER, N. K.: *Imperator Aleksandr Pervyj: Jego žizň i carstvovanije*. T. 2. SPb. 1897, s. 41; Pozri tiež MASARYK, T. G.: *Rusko a Evropa*. Praha 1995, s. 70.

Návrh predložený Speranským sa však nikdy v plnom rozsahu neuskutočnil. Jeho uvádzanie do života sa stretlo so silným odporom zo strany konzervatívnej časti šľachty a byrokracie, ktorá ho považovala za príliš radikálny a nebezpečný. Celá záležitosť sa zredukovala na ustanovenie Štátnej rady v roku 1810 – zákonoporného orgánu pri cárovi a dokončenie ministerskej reformy v roku 1811.⁶⁹

Pri všetkej vnútornej súmernosti a postupnosti mal plán navrhnutý Speranským jeden, ale podstatný nedostatok – nezodpovedal realitám ruskej skutočnosti. Jeho uskutočnenie predpokladalo opierať sa z jednej strany o vzdelanú časť ruskej spoločnosti a z druhej o podporu Alexandra I. Život však rýchlo rozptýlil ilúzie. Myšlienka „o zle existujúcom poriadku a o možnosti jeho zmeny“ zaujala len malú časť spoločnosti. Zvyk žiť v atmosfére neslobody, krutosti a podriadenosti bol faktorom určujúcim konanie väčšiny. Mohla sa najvyššia moc rozhodnúť pre podstatné reformy napriek vôli a želaniam veľkej časti byrokracie a šľachty? Nie je dôvod úplne odmietat' takú alternatívu. Určité predpoklady pre výber tejto cesty boli. Mnoho záviselo od postavy vodcu reformátorského hnutia, šírky jeho obzoru, jeho energie, rozhodnosti, umenia rýchlo reagovať na situáciu, skutočne riskovať. Dynastia Romanovcov dokázala dať Rusku len jedného Petra ako osobnosť, ktorá napĺňala tieto požiadavky. Vzdelanie, um, snahy Alexandra I. o reformy nedopĺňali slabosti jeho charakteru, ktoré boli umocnené tragickými okolnosťami jeho nástupu na trón.⁷⁰

Negatívny vzťah k Speranskému sa prehlboval aj tým, že bolo málo tých, ktorí poznali ciele a úlohy jeho projektu. Vo všeobecnosti vedomie spoločnosti nebolo pripravené na tieto novoty. Ruská spoločnosť sa ešte nespamätala zo zľaknutia vyvolaného Veľkou francúzskou revolúciou, v reformách navrhovaných Speranským videli predstavitelia vyšších vrstiev jej vzdialené dôsledky. Vedomie panujúcej vrstvy, ktoré sa sformovalo v období vlády Kataríny II. a Pavla I., prijímalo akékoľvek zmeny dotýkajúce sa jej záujmov ako predvečer revolúcie.

Recenzent: Dr. h. c. Prof. PhDr. Michal Danilák, CSc.
(Preklad abstraktu Maroš Melichárek)

69 Výrazným literárnym predstaviteľom tejto opozície bol ruský historik N. M. Karamzin, ktorý v roku 1811 predložil cárovi Alexandrovi I. svoju prácu *O starom a novom Rusku a jeho pomeroch politických a občianskych*. V nej ostro kritizoval činnosť vlády a rozhodne odmietal plány obmedziť samoderžavie, ktoré považoval za nevyhnutné pre celistosť a „šťastie“ Ruska. Pozri SACHAROV, A. N.: *Aleksandr I.* Moskva 1998, s. 135-142; PUŠKAREV, S. G.: *Rossija v IX veke (1801 – 1914)*. New York 1956, s. 28; ČERKASOV, P. – ČERNYŠEVSKIJ, D.: *Istorija imperatorskoj Rossii ot Petra Velikogo do Nikolaja II.* Moskva 1994, s. 269; *Sud'by reform i reformatorov v Rossii*. Moskva 1996, s. 125.

70 *Sud'by reform i reformatorov v Rossii*. Moskva 1996, s. 121.

SLOVENSKÉ RUSOFILSTVO AKO PREDMET BÁDATEĽSKÉHO ZÁUJMU

Daniela KODAJOVÁ

Abstract

Slovakian russo-affiliation as a topic for scientific interests. Evaluation of russo-affiliation used to be in slovak scientific writing in the marginal position. During the austro-hungarian monarchy was the notion of russo-affiliation manipulated into the state treathening position. After the cration of ČSR was its significance marginalized and conservatism was stressed. After year 1948 were these relations between ČSSR nad USSR re-evaluated what led into another extreme and became not just the supporting part of national ideology, but also of cultural cooperation of individuals with highlight on long historic tradition. Russo-affiliation was evaluated as national movement conception and many imputs were placed on that notion which it couldn't and in fact didn't have during the long 19. century. Slovaks themselves were interested in russian history and literature, translated russian authors and acted plays of russian dramatists. They tried to create a postive relation to russian culture and Russia among public. It wasn't just the Russia as a state , but idealized homeland of the biggest slavic nation. Wide seen russo-affiliation cause, that it couldn't be accepted as a political programe or conception, what evokes complete system of ideas and concepts. I accept the newly created notion- orientation to Russia presented by new slovak historiography, which more precisely shows the level of cultural and social thinking of slovak so called russo-affiliation.

Slovanský pôvod, početnosť Slovanov a navyše svoju polohu v samotnom strede slovanského sveta, vnímali Slováci ako faktory, ktoré ich môžu v zápase za dosiahnutie národných práv zvýhodniť. Aktívni predstavitelia národného hnutia sa spolu s akcentovaním spoločného slovanského pôvodu a snahy začleniť národné hnutie Slovákov do širších slovanských súvislostí museli vyjadriť k niekoľkým otázkam, ktoré z týchto slovanských súvislostí vyplývali. Predovšetkým sa ako stúpenci slovanskej vzájomnosti, tak ako ju formuloval Ján Kollár v 20. – 30. rokoch 19. storočia, museli venovať otázke vzťahu k ostatným slovanským národom. A v tomto kontexte aj k najpočetnejšiemu slovanskému národu, k ruskému národu. Generáciou, ktorá si musela na ceste od Kollárovej teórie k praktickým krokom svojej činnosti vyjasniť stanoviská k Slovanstvu všeobecne i k jednotlivým slovanským národom, boli štúrovci.

V duchu idey slovanskej vzájomnosti sa štúrovci súčasne so štúdiom dejín a kultúry svojho národa koncentrovali aj na ostatné slovanské národy. V 30. rokoch pestovali široké slovanofilstvo, bez konkrétneho protežovania ktoréhokoľvek zo slovanských národov. V rámci takto všeobecne koncipovaného slovanského záujmu a v rámci možností, ktoré poskytovali knižnice, časopisy a kontakty učencov, sledovali ruskú kultúru. Ako predstavitelia romantizmu mali svoje literárne a vedecké priority záujmov. Ako predstavitelia rodiaceho sa slovenského nacionalizmu mali svoje vlastné ciele, taktiky a stratégie, ale aj limity činností, vyplývajúce predovšetkým z možností nacionalizmu

mladého formujúceho sa národa. Súčasťou týchto stratégií bolo hľadanie si spojencov na dosiahnutie cieľov, raz v hraniciach habsburskej monarchie, inokedy za jej hranicami. Rusko figurovalo ako jeden z týchto potenciálnych spojencov. Jeho obraz sa vyvíjal a v závislosti od neho sa menil význam, aký sa pripisoval slovensko-ruským vzťahom a rusofilstvu ako sile, ktorá k týmto vzťahom prispievala.

V odborných štúdiách a prácach, ktoré sa pokúšali definovať charakter slovensko-ruských vzťahov v priebehu 19. storočia, bol mnohokrát konštatovaný fakt, že štúrovci sa okrem vedeckých a ideologických argumentov opierali o tzv. ľudové rusofilstvo. To vyplývalo nielen z príslušnosti k veľkej slovanskej rodine a schopnosti navzájom sa dorozumieť, ale ovplyvnilo ho aj v ľudovej kultúre a rôznych lokalitách tradované rozprávanie ľudí, ktorí Rusko navštívili.¹ Staršia literatúra v tejto súvislosti vyčleňovala z prúdu ľudového rusofilstva bližšie špecifikovanú skupinu olejkárov, šafraníkov, hauzírov, drotárov, drobných podnikateľov, ktorí mali osobné skúsenosti z Ruska, ako „prvých nositeľov živých slovensko-ruských stykov, na širokej základni, bratských vzájomných vzťahoch... na ktorých vzplanulo zdravé rusofilstvo“.² S touto tézou staršej literatúry nesúhlasím. Moje výskumy nepotvrdili tvrdenia o význame ľudí, ktorí navštívili, pracovali a určitý čas žili v Rusku, pre formovanie či posilnenie ľudového rusofilstva. Podľa mňa bolo ľudové rusofilstvo súčasťou už existujúceho širšieho proslovanského citenia Slovákov. To vychádzalo z konkrétnych alebo rozprávaním sprostredkovaných skúseností z medzislovanských kontaktov v predchádzajúcich obdobiach. Z uvedených konkrétnych kontaktov alebo tradovaním skúsenosti o nich potom vyplynulo uvedomenie si príbuznosti slovanských národov, podobnosti jazykov a ľahkosti dorozumieť sa, podobnej mentálnej výbavy Slovanov a v neposlednej miere k nemu prispievali i tradované či nové, romantickou literatúrou šírené príbehy o slovanskom dávnoveku, bratstve, rodine. Na týchto prvkoch stávalo spontánne ľudové slovanofilstvo, a teda i rusofilstvo v slovenskom prostredí. Ako argument, prečo nepovažujem ľudové rusofilstvo iba za produkt, zjednodušene povedané, olejkárov a šafraníkov, uvádzam odvolanie sa na doložené počty týchto Slovákov v Rusku a takpovediac ich stratégie prežitia na území ruskej ríše.³ V Rusku mali záujem predovšetkým o prácu. Neangažovali sa ani politicky ani v spolkovej činnosti. Naopak, snažili sa nevzbudiť pozornosť mestských či gubernských policajných úradov. Sledovali veľmi utilitárne zlepšenie svojej materiálnej situácie. Na pôde Ruska sa neangažovali a pre priamy rozvoj slovensko-ruských vzťa-

1 V podmienkach Uhorska máme záznamy zo 70. – 90. rokov 19. storočia, na základe ktorých je možné doložiť asi osemtisíc obchodníkov a remeselníkov zo slovenských žúp, ktorí dostali povolenie na podomový predaj liekov, drogistický tovar, riadu a nástrojov, opravárenské práce v rámci domácností a predaj brožúrok osvetového charakteru v ruskej ríši. Povolenia boli vystavené na krátku dobu, zvyčajne jeden až tri roky. FERKO, Vladimír: *Svetom, moje, svetom... Slovenskí drotári doma a vo svete*. Bratislava : Tatran, 1985.

2 KUŽEL-ZNIEVČAN, Vladislav: Olejkári-šafanici-hauzíri. Príspevok k slovensko-ruským vzťahom v Turci. In: *Kmetianum. Vlastivedný zborník Turčianskeho múzea Andreja Kmeťa III*. Zost. J. Kubovčík. Martin : Osveta, 1974, s. 59. V podobnom duchu bola koncipovaná už citovaná práca Vladimíra Ferka, ako aj práca HROZIENČÍK, Jozef: *Turčianski olejkári a šafanici*. Bratislava 1981.

3 JUCHŇOVÁ, N. V.: Slovenskí drotári v Petrohrade v druhej polovici 19. a na začiatku 20. storočia. In: *Slovenský národopis*, roč. 31, 1983, č. 2, s. 229-247.

hov tam boli takpovediac mŕtve duše. Pripúšťam, že po návrate domov mohli vo svojom bezprostrednom okolí prispieť k šíreniu informácií o živote v Rusku. Ich rozprávania však podľa mňa neprekročilo rodinný, resp. lokálny rámec, t. j. rodnú dedinu. Napriek ich autentickým skúsenostiam ich nepovažujem za zdroj, ktorý sa pričínal na posilnení rusofilstva a ich zásluha na formovaní rusofilstva sa v staršej literatúre výrazne preceňovala. Mnohí z nich boli prostí remeselníci alebo len podomoví predavači a opravári a ak nezachytili svoje dojmy a zážitky v literárnej podobe a nepublikovali ich, nemali šancu ovplyvniť svojimi príbehmi z Ruska nikoho mimo svoje priame okolie. A dokonca aj pôsobenie tých, ktorí spísali a publikovali svoje zážitky, bolo obmedzené. Výskumy slovenského rusofilstva a správanie sa ľudí, ktorí patrili do spomínanej skupiny viac či menej úspešných obchodníkov a podnikateľov v Rusku,⁴ potvrdzujú závery Miroslava Hrocha, ktorý tvrdí, že ľudoví kronikári nadšenie pre Slovanov a aj pre Rusov neznamenali, z čoho on usudzuje, že ho ani nezdíeľali. Slovanské vlastenectvo bolo skôr verbálnou deklamáciou a intelektuálnou hrou vzdelancov.⁵

V tomto duchu, teda ako intelektuálny záujem vzdelancov, hodnotím záujem, aký o slovanské témy a v ich rámci i o ruské motívy prejavovali štúrovci. V ich prípade šlo v 30. rokoch 19. storočia o organizovaný a cielene kultivovaný záujem o Rusko, jeho dejiny a kultúru. Vtedy zároveň nastala situácia, kedy sa záujem štúrovcov o ruské dejiny a kultúru stretol s opätovaným záujmom o slovanskú kultúru, a teda aj slovenskú, zo strany ruských vedcov, spisovateľov a slavistov. Vo vzájomných debatách a korešpondencii o možnostiach realizácie slovanskej vzájomnosti v praxi sa objavil u štúrovcov posun vo vnímaní rusofilstva. Pôvodne ho vnímali ako súčasť širších slovanských kontaktov, bez toho, aby v rámci slovanskej vzájomnosti uprednostňovali ktorýkoľvek zo slovanských národov. Rusofilstvo bolo pôvodne chápané ako pozitívny vzťah k Rusku, pričom nešlo o konkrétne Rusko – krajinu/ríšu, ale o idealizovanú vlasť najpočetnejšieho slovanského obyvateľstva. Pre štúrovcov znamenal záujem o Rusko toľko ako záujem o štúdium a poznanie ruskej kultúry a histórie, pričom v duchu pestovania slovanskej vzájomnosti doplnili citovú a záujmovú stránku o praktickú časť vzájomnosti, a teda o potrebu pestovania vzájomných slovensko-ruských stykov. Tento záujem podporovali aj návštevy ruských cestovateľov, študentov a budúcich vedcov-slavistov, ktorí prechádzali cez Prešporok na svojich cestách na nemecké univerzity. Vo vzťahu k nim však vystupovali štúrovci ako tí skúsenejší v odbore, ako tí Slovania, ktorí už začali zbierať piesne a povesti svojho ľudu. Vnímali ich ako nevyčísľiteľnú hodnotu a začali sa zaují-

4 KODAJOVÁ, Daniela: *Obraz Ruska v slovenských cestopisoch*. In: *Russkije i slovaki v XIX-XX vv.: kontakty, vzaimodejstvije, stereotypy. Materialy Meždunarodnoj konferencii pri komissiji istorikov Rossiji i Slovakiji*, Moskva; Joškar; Ola 2007, s. 80-87. Analyzovala som 38 cestopisov od 9 autorov publikovaných v slovenskej tlači. Zážitky autorov, ktorí patrili k spomínaným remeselníkom a podomovým obchodníkom, síce obsahovali autentický materiál odporovaných postrehov, zachytávali prvky každodennosti, faktografický materiál, ale zároveň obsahovali aj vedomú manipuláciu. Popisovali Rusko slávnostné, bezproblémové, príliš zdôrazňovali sympatie k ruskému ľudu a jeho slovanské vlastnosti a odhodlanie bojovať za ostatných Slovanov. Väčšina z nich sa až kľčovito pokúšala pôsobiť v duchu rusofilských ideologických konštruktov a vzhľadom na pôvod autorov mala slabšiu literárnu úroveň.

5 HROCH, Miroslav: *Na prahu národné existence. Touha a skutočnosť*. Praha : Mladá fronta, 1999, s. 249.

mat' aj o kultúru a jazyky ostatných slovanských národov. Sústredené úsilie štúrovcov o zberateľské a lingvistické aktivity vyústilo do kodifikácie a presadzovania spisovného slovenského jazyka. Na tento výrazný lingvocentrizmus prejavujúci sa v národotvorcom procese Slovákov upozorňuje i odborná spisba a zdôvodňuje ho tým, že pri ich slabo vyvinutom historickom vedomí a neurčito definovanom národnom území sa práve spisovný jazyk stal účinným nástrojom vytvárania národnej identity.⁶

Pre štúrovcov bol kontakt s ruskými vedcami a návštevníkmi, ľahkosť, s akou sa dozorenievali, a nadšenie pre vec Slovanstva, ktorá ich spájala, svedectvom, že slovanská vzájomnosť je živý a prirodzený prejav, nie je to len teória či platonický kabinetný cit pestovaný vzdelancami. Všetky práce datujú počiatok týchto vzájomných stykov do 30. rokov a spájajú ich s návštevou Osipa M. Boďanského v Prešporku, v roku 1838.⁷

Mladého ruského slavistu Boďanského nadchol entuziazmus, aký pobadal u mladých Slovákov v ich citoch k jazyku svojho národa, a úsilie, s akým pestujú svoj rodný jazyk, lebo „*bez jazyka je národ v hrobe a nevykriesi sa nikdy*“ a na druhej strane prejavujú čístitú, nezištnú a lásku k *Všeslovanstvu*“. Boďanskij si v Prešporku všimol i ťažké politické postavenie Slovákov v Rakúsku a nabádal mladých Slovákov, že v tejto situácii urobia najlepšie, keď sa obrátia k Rusom, „*ako k svojmu kmeňovému príbuznému*“, ak budú usilovne študovať ruskú reč a literatúru a ak budú od Ruska „*očakávať vytúženú spásu*“.⁸ Táto v prácach často frekventovaná citácia býva uvádzaná ako dôkaz, že rusofilstvo bolo tou časťou slovenskej politickej reprezentácie, ktorá sa angažovala v slovensko-ruských vzťahoch vnímané nielen ako záujem o poznanie ruskej kultúry a histórie, ale zároveň ako „*viera v Rusko*“, viera, že Rusko zohrá zvláštnu úlohu vo vývoji slovenského národa. V listoch Boďanskému vyjadril Ľudovít Štúr nadšenie, že sa zaujíma o malé slovanské národy, rovnako tak ako o veľké, pretože všetky sú členmi rodiny slovanskej, že sa zaujíma o všetky ich plody – literatúru, mluvnice, slovníky, zbierky ľudových piesní, lebo „*všecko sa musí poznať a vystaviť čo jest Slovanského, aby nic nezahynulo, aby všecko k budúcimu mnohostrannému životu národa nášeho posloužilo*.“⁹

Ďalším mladým Rusom, ktorým sa Slováci tak nadchli, bol Vasilij Panov, ktorý sa zastavil v Prešporku v roku 1843. Štúrovci ho zobrali na výlet do Nitry, kde spievali, rečnili, obcovali vo všetkých slovanských jazykoch a spoločne „*horeli*“ pre Slovanstvo. Kým slovenskí účastníci tohto výletu ho poňali svojím spôsobom ako slovanský „*happening*“, nie je bez zaujímavosti, že Panov zdôraznil úplne iný aspekt. V liste matke opísal výlet ako veľmi intenzívny zážitok, lebo až tam si uvedomil, že Nitra je „*významné*

6 IVANTYŠYNOVÁ, Tatiana: Národná identita Slovákov a spory o Štúrovo dedičstvo. In: *Ruski je i slovaki v XIX-XXvv.: kontakty, vzaimodejstviye, stereotipy. Materialy Meždunarodnoj konferencii pri komissiji istorikov Rossiji i Slovakiji*. Moskva; Joškar; Ola, 2007, s. 41.

7 MATULA, Vladimír: Štúrovci a Rusko. Z dejín slovensko-ruských vzťahov v 30. – 40. rokoch 19. storočia. In: *Historické štúdie XXIII*, 1978, s. 61-85; TURCEROVÁ, Helena: Styky slavianofilov so Slovákami a ich vplyv na odtrhnutie sa Slovákov od Čechov. In: *Prúdy IV*, 1913, č. 9, s. 345-350; JIRÁSEK, Josef: *Češi, Slováci a Rusko. Studie vzájemných vztahů československo-ruských od r. 1867 do počátků světové války*. Praha : Vesmír, 1933.

8 STANISLAV, Ján: Zo stykov moskovskej univerzity so Slovákami: M. P. Pogodin a O. M. Boďanskij a Slováci. In: *Pražská universita moskevské universitě 1755-1955*. Praha 1955, s. 58-59.

9 MATULA, Vladimír: Listy L. Štúra O. M. Boďanskému. In: *Historický časopis*, roč. 38, 1990, č. 4, s. 568.

starobylé mesto, v ktorom šírili vieru naši pravoslávni slovanskí apoštoli Cyril a Metod. Bože! Vtedy boli Slovania ešte všetci pravoslávni! Kolko sa ich už teraz odtrhlo!“¹⁰ Pre Panova bolo teda Slovanstvo viac než o kultúrnych súvislostiach a príbuznostiach záležitosťou spojenou s náboženstvom, t. j. s pravoslávím.

Kto však boli títo Rusi? Prvý bol začínajúci vysokoškolský učiteľ, druhý ešte len študent. Boďanskij bezprostredne po návrate z nemeckých škôl a študijnej cesty po slovanských krajinách zaradil do prednášok svoje čerstvé a autentické dojmy a vydal zbierku piesní, do ktorej zaradil aj slovenské ľudové piesne¹¹, ale v nasledujúcich rokoch sa už k téme Slovákov, ich folklóru, jazyka či literatúry nevrátil. Panov krátko po návrate do Ruska zomrel. Čím sa tak medzi štúrovcami prejavili, že sa im pripisuje jeden z iniciačných impulzov slovenského rusofilstva v staršej citovanej literatúre? Myslím, že to bolo spôsobené ahistorickým premietaním charakteru slovensko-ruských vzťahov, tak ako sa formovali po roku 1945. Vtedy už zaštitené štátnymi zmluvami a politickou vôľou sa v dejinách našich národov hľadali všetky zmienky na potvrdenie, že tu boli významné organizované kontakty ak nie od nepamäti, tak aspoň so storočnou tradíciou. Z mojich výskumov nevyplýval takýto záver. Kontakt s ruskými začínajúcimi vedcami hodnotím z hľadiska mladých Slovákov ako spoločenskú záležitosť, ktorá skôr podporila ich predstavy, ako by mohla fungovať slovanská vzájomnosť v praxi, t. j. výmena kníh, publikovanie informačných a odborných článkov, a predovšetkým veľmi ľahká komunikácia, keď každý mohol hovoriť svojím jazykom, resp. pri nejasných slovách prešli na nemčinu. Tieto praktické vzájomné kontakty môžeme doložiť korešpondenciou a práve táto praktická a krátkodobá poloha vzájomných vzťahov podľa mňa oveľa viac zodpovedá realite, ako vydávanie týchto viac-menej náhodne vzniknutých osobných kontaktov za základ budúcich, v 20. storočí rozvíjaných vzájomných stykov na inštitucionálnej báze s politickým, resp. ideologickým pozadím. Konkrétne dva príklady nadviazania kontaktov, v našej spisbe vydávané za „zakladateľské“, zanikli krátko po vzniku. Neboli viazané na žiadnu inštitúciu. Vznikli a krátko fungovali len na úrovni osobných kontaktov a za dominantný motív konverzácie a korešpondencie považujem spoločný záujem o Slovanov a slovanské témy prejavené na oboch stranách.

Zlomovou situáciou bol rok 1848. Bola to šanca prejsť od literárnej vzájomnosti v duchu Kollárovej idey slovanskej vzájomnosti k politickým formám spolupráce Slovanov. Z literatúry a korešpondencie je známe, že Štúr vkladal do Slovanstva veľké nádeje. Ale sklamanie z výsledkov revolúcie, z egoistického správania sa rakúskych Slovanov, ktorí na platforme austroslavizmu nedokázali spolupracovať, a uvedomenie si, že Slováci nie sú schopní vlastnými silami vy dobyť si práva, čo znamenalo, že riešenie slovenskej otázky sa ukázalo v politickom zmysle v rámci monarchie

10 Listy Vasilija Panova matke Márii Panovovej z ciest po strednej a juhovýchodnej Európe v rokoch 1841 – 1843. Zost. Tatiana Ivantyšinová, Marina Dostaľová. In: *Zvláštne číslo Slovanstvá* 3, Bratislava 1996, s. 106. Akcentovanie pravoslavia ako jedného z dominantných elementov vnímania Slovanstva na ruskej strane a transformovanie záujmu ruských slavianofilov a neskôr panslavistov o vzťahy s rakúskymi Slovanmi ako potenciálny prienik ruskej politiky do stredoeurópskeho priestoru je spracovaný v štúdiu IVANTYŠYNOVÁ, Tatiana: Stredná Európa v ruských geopolitických koncepciách. (Fiodor Ťutčev a panslavizmus). In: *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, Historica XLIV*, Bratislava 2000, s. 101-109.

11 BOĐANSKIJ, O. M.: *O narodnoj poeziji slavianskich plemion*. Moskva 1837.

ako nepriechodné, upriamilo pozornosť slovenských politikov na pole medzinárodnej politiky. Viacerí historici v tejto súvislosti konštatovali, že rezignácia Ľudovíta Štúra na Rakúsko a koncepciu austroslavizmu „*ho posunula k Rusku*“.¹² A to v tom zmysle, že ak Slovanom zlyhajú ostatné možnosti, ktoré rozpracoval vo spise Slovanstvo a svet budúcnosti, zostane im možnosť spojiť sa s Ruskom. Toto spojenie podmienoval radikálnym vnútorným prerodom Ruska v smere k liberalizácii politiky, zrušeniu nevoľníctva a modernizácii krajiny. Bola to však až jeho tretia a posledná alternatíva, ktorú v spise rozoberal, pričom rovnocenne rozpracoval aj prvé dve možnosti. Prvú predstavovalo vytvorenie federácie národov republikánskeho typu, odkiaľ Rusko úplne vypadlo, v druhej alternatíve sa venoval rozpracovaniu podmienok a šancí na pretvorenie Rakúska tak, aby sa nositeľom štátnej idey a dominujúcimi stali slovanské národy.¹³ A až keby sa v budúcnosti nepodaril ani prvý ani druhý variant vývoja, nad ktorými v spise uvažoval, navrhoval upriamiť pozornosť na Rusko. Na základe korešpondencie Ľudovíta Štúra, ktorý mal najaktívnejšiu bilanciu výmeny listov s ruskými vedcami, si myslím, že v 30. – 40. rokoch vnímal rusofilstvo stále ako súčasť širšieho, univerzálneho všeslovanstva a v rámci tohto všeslovanstva chcel rozvíjať aj parciálne bipolárne kontakty s predstaviteľmi ruskej kultúry a vedy. Po revolúcii sa usiloval o iný typ kontaktov. Nielen s vedcami a učencami, ktorí sa zaujímali o Slovákov len ako o etnografický materiál, o ich piesne, povesti, rozprávky a folklór vôbec, ale pokúsil sa nakontaktovať na osobnosti, ktoré sa pohybovali v politickej či diplomatickej sfére. Táto jeho snaha nebola úspešná. Dôvodom podľa mňa bola nielen krátkosť času, ktorý ostal do jeho tragickej smrti. Štúr sa usiloval dostať svoj spis do Ruska. Usiloval sa mu nájsť čitateľa na cárskom dvore, ktorému mal spis poskytnúť informácie, a dúfal, že i inšpiráciu na konkrétne proslovenské, a teda i proslovenské konanie. Ako si to predstavoval, nie je jasné ani z korešpondencie.¹⁴ V podstate Štúr hľadal na cárskom dvore vplyvnú osvietenú a kompetentnú osobnosť, ktorá by mohla zvrátiť vývoj nielen vo vlastnej krajine, ale ešte i v iných krajinách so slovanským obyvateľstvom. Bola to veľmi naivná predstava, ale bolo to poslednýkrát na dlhých viac ako sto rokov, kedy Slováci neprosili v Rusku o pomoc či ochranu, ale núkali projekt.

50. roky 19. storočia boli obdobím, kedy sa na medzislovenskej scéne i na domácej uhorskej politickej scéne ruské motívy objavovali v úplne inom kontexte. Zásah ruských vojsk proti maďarskej revolúcii spôsobil, že Rusko začalo byť v stredoeuróp-

12 KOVÁČ, Dušan: Zahraničnopolitické koncepcie a predstavy Slovákov v období dualizmu. In: *Línie a osobnosti zahranično-politického myslenia na Slovensku v 19. – 20. storočí*. Bratislava 1996, s. 24-32.

13 KODAJOVÁ, Daniela: Projekty spoločného slovanského štátu – vízia integrácie či dezintegrácie stredoeurópskeho priestoru. In: *Hľadanie novej podoby strednej Európy (fenomén integrácie a dezintegrácie od osvietenstva po I. svetovú vojnu)*. Zost. Kamil Sládek, Dušan Škvarna. Bratislava : Centrum pre európsku politiku, 2005, s. 79-88.

14 MATULA, Vladimír: Štúrovo dielo Slovanstvo a svet budúcnosti. (K otázke jeho vzniku a hodnotenia). In: *Historický časopis*, roč. 38, 1990, č. 3, s. 521. Problematika Štúrovho spisu zaujala viacerých autorov s novou intenzitou najmä po vydaní slovenského prekladu diela v roku 1993 s predslovom S. Bombíka. Súhrn literatúry a otázok spracoval prehľadne TIMURA, Viktor: Niektoré súvislosti spisu Ľ. Štúra Slovanstvo a svet budúcnosti. In: *Biele miesta na mape slovensko-ruskej kultúrnej komunikácie*. Ed. A. Červenák. Nitra 1997, s. 129-143.

skom priestore vnímané ako sila, ktorá revolučné zmeny skôr likviduje, než iniciuje. Po páde tzv. Bachovho absolutizmu sa Slováci koncentrovali na domácu pôdu a usilovali sa hľadať reálne a praktické spojenectvá v rámci monarchie. Zdalo sa, že dosiahnuť ústavné riešenie slovenských požiadaviek nie je slepá ulička. V novinách sa písalo a na zhromaždeniach sa rečnilo o uhorskej vlasti, o úcte Slovákov k trónu, o národe a jeho slobodnom národnom živote. Ak sa do dokumentov dostali vety o slovanskej vzájomnosti, pôsobili skoro ako dekorácia, keď sa popri akcentovaní, že Slováci sú súčasťou Uhorska, svojej vlasti, spomína, že sú aj Slovania. Na krátku dobu sa slovenským národovcom mohlo zdať, že na dosiahnutie svojich národných cieľov nepotrebujú slovanskú barličku. V rokoch 1861 – 1865 sa sústredili na formulovanie vlastných predstáv o minulosti a budúcnosti slovenského národa, o vlastných dejinách a literatúre. Slovanský pôvod v nich síce figuruje, ale dominantne sa eseje, články a pokusy o vedecké štúdie venujú slovenskej problematike. Na všetkých slovanských podujatiach po roku 1848 boli Slováci zastúpení v oveľa skromnejšom počte ako na Slovanskom zjazde v Prahe. Aj širšie medzislovanské aktivity boli v tomto období skromnejšie. Charakter veľkej slovanskej akcie mala až Etnografická výstava v Moskve v roku 1867 a jej sprievodné podujatia.¹⁵ V Moskve však mali Slováci iba symbolické zastúpenie.¹⁶ V dvadsaťročí, ktoré nasledovalo po roku 1848, vyústil vývoj do rakúsko-uhorského vyrovnania. Viliam Paulíny-Toth zhodnotil tento vývoj ako „*smer Slovanstvu tak neprajný*“. Slovania sa opäť začali obzerať po scéne, ktorá by im poskytla priestor na ich kolektívne „*vyponosovanie svojich sťažností*“.¹⁷ Kontakty so zahraničnými Slovanmi, objednávanie kníh a časopisov v slovanských jazykoch, osvetová a publikačná činnosť, ktorá bola nad rámec, aký povoľoval Národnostný zákon z roku 1868, sa klasifikovali ako panslavizmus a vlasti nebezpečné aktivity. Tieto neboli nikdy presne nevyhradené, takže úrady mohli hrozbu panslavizmu použiť ako argument na zákaz podujatí či vydaní takmer univerzálne. Od konca 60. rokov sa pozícia slovenských predstaviteľov v listoch adresovaných do Ruska zmenila na výpočet krívd, lamentácií a prosieb o podporu a pomoc. Keďže žiadali finančnú pomoc, vykresľujú situáciu Slovákov, ich novín a národného života ako ohrozenie samotnej národnej existencie. Aj používaná rétorika je prosiaca, až ponížene prosiaca. Odvolávala sa na sympatie Ruska k „*najuníženejšiemu slavianskému národu*“, t. j. k Slovákom a apelovala na adresátov týchto prosieb, t. j. na predstaviteľov Slovanských dobročinných výborov¹⁸, ako na „*spasiteľov*“. Keďže ani „*u administra-*

15 Problematiku slovenskej otázky, tak ako bola prezentovaná v Moskve v roku 1867 a recepciu moskovskej výstavy v slovenskom prostredí a jej vplyv na vývoj slovenského rusofilstva spracovala v monografii i viacerých štúdiách IVANTYŠYNOVÁ, Tatiana: *Česi a Slováci v ideológii ruských slavianofilov (40. – 60. roky 19. storočia)*. Bratislava : Veda, 1987; IVANTYŠYNOVÁ, Tatiana: Slovanská otázka v spoločenskom myslení rakúskych Slovanov. (Slovanský zjazd v Moskve r. 1867 a jeho ideové dozvuky). In: *Československá slavistika, Lingvistika, historie*. Praha 1988, s. 255-264.

16 KODAJOVÁ, Daniela: Slováci na slovanských zjazdoch – sny, realita a sklamanie slovanského rojčenia (1848, 1867, 1908, 1910). In: *Stredoeurópske národy na križovatkách novodobých dejín 1848 – 1918*. Eds. Peter Švorc, Ľubica Harbuľová. Prešov; Bratislava; Wien : Universum, 1999, s. 87-97.

17 *Pešťbudínske vedomosti*, roč. 7, 1867, č. 36.

18 Charakter a štruktúru týchto výborov, ktoré boli čiastočne financované vládou, spracoval ešte v 50. rokoch 20. storočia NIKITIN, S. A.: *Slavianskije komitety v Rossiji v 1858 – 1876*. Moskva

tívnych ani u vládnych vrchností niet pre nás ochrany, niet lieku... prístup k prestolu je prekazený“, obracajú sa s prosbou do Ruska.¹⁹ V týchto listoch zostalo zo Slovanstva rovnocenných bratov veľmi málo. Rusko sa dostalo do polohy „veľkého brata“, potenciálneho osloboditeľa ujarmených Slovanov. V komunikácii Slovákov s jeho predstaviteľmi bude tento motív dominovať v nasledujúcom období a posilňovať sa. Články, ktoré sa slovenským autorom podarilo v Rusku publikovať, boli v tomto duchu. V ruskom čitateľovi mali vzbudiť súcit a odhodlanie pomôcť bratom Slovanom, žijúcim v postave- ní ohrozeného národa. Avšak podpora, ktorú z Ruska po svojich apelocho dosiahli, bola v porovnaní s financiami, ktoré išli Slovanom na Balkán, veľmi skromná.²⁰

V Uhorsku bola skúsenosť z ruského vojenského zásahu v roku 1849 a v balkánskom priestore s aktivitami Ruska vo vojne s Osmanskou ríšou roku 1877 – 1878. Tieto sa vydávali propagandou za oslobodzovanie tureckých Slovanov. To zároveň znamenalo doplnenie rusofilstva ako čistého záujmu o Rusko o aspekt istej kalkulácie s konkrétnymi politickými krokmi, ktoré malo Rusko vykonať v prospech ostatných Slovanov, a teda aj Slovákov. Slovenské rusofilstvo to posúvalo do sféry politiky, resp. politických kalkulácií, a to aj napriek tomu, že predstavitelia slovenského národného hnutia nerobili smerom k Rusku politiku v pravom zmysle slova. Po opakovaných neúspechoch slovenskej politiky v rokoch 1848 – 1849 a v 1867 sa priestor slovanských podujatí javil ako priestor, prostredníctvom ktorého sa slovenská otázka dostane do pozornosti medzinárodnej verejnosti. Pre ruských, ako aj pre slovenských aktérov slovensko-ruských vzťahov bola motívom ich zapojenia sa do vzájomných kontaktov ideologická koncepcia. Podľa svojej vlastnej politickej pozície v širokej škále názorov od kultúrnej slovanskej vzájomnosti až po panslavistické zjednocovanie Slovanov v jeden politický útvar vnímali jednotliví predstavitelia vzájomné vzťahy ako konkrétne, postupné kroky sme-

1960. Obdobie poslednej tretiny storočia, čo už Nikitin nezpracoval, doplnila NENAŠEVA, Z. S.: Slavianskije občestva v Rossiji v poslednej čtvrti XIX v.. In: *Russkoje občestvo i zarubežnyje slaviane*. Moskva 1992.

19 V roku 1877 písal Ján Francisci zúfalý list V. I. Lamanskému o stave národného života a dlhu Národných novín, ktorým hrozila likvidácia, a žiadal finančnú pomoc. Archív Akadémie vied Ruska v Petrohrade, fond 35, op. 1, č. 587. Situácia sa opakovala v roku 1885. Ďalší list je podpísaný Vaši oddaní ctiteľia J. Francisci, P. Mudroň, A. Pietor, A. Halaša. Archív Akadémie vied Ruska, fond. 35, op. 1, č. 587. Slovenské preklady listov boli zaradené do publikácie *Listy Jána Francisciho*, 2 (1851 – 1902). Pripravil M. Eliáš. Martin : Matica slovenská, 2004. V publikácii sú ako listy č. 177, 179. List z roku 1885 bol podkladom profesorovi V. I. Lamanskému pri koncipovaní manifestu určenému na zasadnutie slovanského výboru. Mal upozorniť na osud Slovákov a zaistiť im kladné vybavenie prosby o finančnú pomoc. Manifest pomenovaný *Druzjam slovakov na Rusi*, publikoval MATULA, V.: *Priateľom Slovákov v Rusku*. In: *V. I. Lamanskij a Slovensko. Slovenské štúdie*, roč. 9, 1967, s. 163-168.

20 Sumy vyplatené redakcii Národných novín nepredstavovali ani desatinu priamo vyplatených súm rôznym spolkom, školám a kláštorom balkánskych Slovanov, navyše tieto dostávali ešte aj materiálnu pomoc v podobe kníh, vybavenia budov, tlačiarň, nemocníc a pod. Zásielky kníh na Slovensko boli skôr symbolické. Porovnávala som materiály výročných správ Petrohradského spolku za roky 1868 – 1877, 1887, 1898. Štátny historický archív (GIA) Petrohrad, fond 400, op.1, j.ch.1. *Otčot Peterburgskogo slavianskogo blagotvoritel'nogo komiteta s 1868 po 1877*; fond 400, op. 1, j.ch. 605. *Materialy k zasedaniju komiteta 1886 – 1887*; fond 400, op. 1, j.ch. 948. *O vydače deneznyh posobyj slavianom za 1898 g*.

rujúce k naplneniu ich ideologického cieľa. V duchu idey slovanskej vzájomnosti mali smerovať k vzájomnému spoznávaniu Slovanov a ich kultúrnemu zblížovaniu. V duchu rusofilskej vízie boli vnímané ako približovanie sa k Rusku a kalkulovali so zásahom Ruska v prospech Slovákov, ich jazyka a kultúry v bližšie nedefinovanom spoločnom štátnom útvere všetkých Slovanov, ktorý bude fungovať pod ochranou krídiel ruského orla. Predstavitelia krajnej možnosti – panslavistickej vízie verili, resp. propagovali splynutie všetkých Slovanov do ruskej ríše, s ruským jazykom, pravoslávím a ruskou dominanciou.

Ak sa však vrátíme ku slovensko-ruským vzťahom, ku spoločným akciám, ktoré sa naozaj realizovali a nezostali len v rovine plánov, nájdeme výlučne podujatia, ktoré sa nevyznačujú vysokou politikou. Naopak, predstavujú konkrétnu praktickú pomoc jednotlivcov alebo ruských inštitúcií, ktoré sa v Rusku sformovali v priebehu 50. – 70. rokov s cieľom zastrešovať ruskú pomoc bratom Slovanom. Šlo predovšetkým o pomoc finančnú. Poskytnuté „ruské“ financie mali zaistiť jednorázovú alebo opakovanú možnosť publikovať literárne dielo, vedecký spis, články v novinách, pozvanie na vedecké podujatie, prednášku v rámci klubovo-spolkovej činnosti, zorganizovanie a financovanie zásielok kníh pre školy, náboženské komunity, podporované redakcie, alebo zaistenie podpory študentom-štipendistom.²¹ Táto forma pomoci bratom Slovanom však bola limitovaná niekoľkými faktormi. Ruské slovanofilske spolky a organizácie boli záujmové a nie politické spolky. To určovalo obmedzené možnosti ich materiálnej pomoci a zároveň aj skutočnosť, že nemohli byť garantom či príslubom akejkoľvek pomoci politického charakteru. Navyše, tieto ruské spolky orientovali svoju činnosť predovšetkým smerom k pravoslávny Slovanom. Finančná pomoc, ktorú získali Slováci z Ruska, predstavovala doslova len symbolickú čiastku v porovnaní s prostriedkami poskytnutými balkánskym Slovanom.

Predstavitelia slovenského národného hnutia vyhodnotili reálie politického života Uhorska v 80. – 90. rokoch a svoje miesto v nich ako skutočný boj za zachovanie vlastnej národnej existencie. Nepriateľ slovenských snáh bol evidentný. Bolo ním Uhorsko

21 V tejto súvislosti sa v slovenskej spisbe objavilo ďalšie preceňovanie skutočného významu konkrétnej jednorázovej akcie, akou bolo vystaňovanie sa 13 slovenských intelektuálov, z ktorých po ruským štátom hradenom štúdiu v Slovanskom učiteľskom ústave, jedenásti našli uplatnenie v reformujúcom sa ruskom strednom školstve. Pôsobili roztrúsene po rôznych strediskách európskej časti ruskej ríše ako učitelia klasických jazykov. Niektorí dosiahli profesionálne úspechy a časť z nich publikovala v slovenskej tlači drobné správy a materiály o ruských reáliách, ale ich odchod do Ruska mal viac charakter riešenia si osobných existenčných otázok ako „zanovitý vzdor proti národnostnému útlaku v Rakúsko-Uhorsku a prenos slovenskej otázky za rámec Uhorska“. MATULA, Vladimír: Emigrácia slovenských intelektuálov do Ruska v 60. – 70. rokoch 19. storočia. In: *Zborník FFUK, Historica*, XXII, Bratislava 1971, s. 103-114; ŠVAGROVSKÝ, Štefan: Slovenskí filológovia v Rusku. In: *Slavica slovacca*, roč. 21, 1986, č. 1, s. 62-70. K profesionálne úspešným slovenským emigrantom, ktorí sa usadili v Rusku, patril Ján Krivoss. V jeho beletrizovanom životopise sa opakovane konštatujú zaužívané stereotypné hodnotenia, aké sa pripisovali rusofilom v ich vnímaní Ruska. „*Rusko im bolo idolom, rytierom, ktorý zachráni Slovanstvo*“, ale zároveň je v práci zdôraznené, že hoci Slováci v tvrdých podmienkach uhorskej politiky voči národnostiam „*udržiavali ohníky rusofilstva...* ale z Ruskej strany nevelmi prichádzala ozvena“. TIBENSKÝ, Rudolf: *V palácoch a vo vyhnanstvách. Životné osudy Vladimíra Krivossa (1865 – 1942)*. Bratislava : Mladé letá, 1991, s. 43.

vnímané slovenskými národovcami ako štát, ktorý prehodnotil a marginalizoval svoj multietnický charakter a všetkými silami sa usiloval o dosiahnutie jazykovej a národnostnej homogenizácie obyvateľstva. Proti tomuto silnému protivníkovi hľadali spojenca, resp. spojencov. Nedúfali iba v pomoc Ruska, zvažovali aj iné možnosti. V 90. rokoch 19. storočia sa v rámci Uhorska zrodil a diskutoval projekt spolupráce nemaďarských národností monarchie. Zo strany slovenského národného hnutia to bol pokus o odsunutie do úzadia časovo aj realizáciou vágnej ruskej pomoci či postupného dlhodobého interslovenského zblížovania a uprednostnenie spolupráce nemaďarských národov v rámci Zalitavska. Tieto národy mali spoločný osud, vzdorovať maďarizácii a jej praktikám. Spolupracou a solidaritou, ktorú si mohli národné hnutia navzájom poskytnúť, mohli dosiahnuť zmiernenie tlaku alebo dôsledkov maďarizácie. V polovici 90. rokov sa skutočne zrodilo niekoľko projektov konkrétnej slovensko-rumunskej spolupráce, ktoré vyvrcholili pred, počas a tesne po kongrese nemaďarských národností. Ukázali, že spolupráca je možná. Ale sústredený atak uhorskej vlády, navyše propagandisticky vygradovaný v rámci komplexu milénárnych podujatí a doslova nacionalistickej hystérie, ktorá ich sprevádzala, spoluprácu nemaďarských národov eliminoval. Analýza medzinárodných politických koncepcií riešenia slovenskej otázky ukázala, že v predvojnovom období paralelne uvažovali okrem prorumunskej aj minimálne o pročeskej, prorúskej, propoľskej, ako aj o promaďarskej a prorakúskej koncepcii.²²

Snahy o zmapovanie slovensko-ruských vzťahov sú spojené s úsilím o definovanie charakteru slovenského rusofilstva obdobia 19. a začiatku 20. storočia. V slovenskej historiografii sa pohybujú v extrémnych polohách a prešli viacerými prehodnoteniami.

Samotní aktívni účastníci a organizátori slovensko-ruských kontaktov, čiže tá časť slovenskej reprezentácie, ktorá býva označovaná ako martinské centrum, neprekročili rámec kultúrnej spolupráce a vstupovali do týchto kontaktov ako solitéri, bez zázemia politickej strany či iného „verejného kolektívneho poverenia“. Bola to ich osobná voľba a iniciatíva. Aj ich styky s Ruskom nikdy nepredstavovali kontakty s Ruskom ako krajinou. Boli budované na osobných kontaktoch s konkrétnymi osobnosťami vedy, kultúry a žurnalistiky a koncentrovali sa na výmenu kníh, novín a časopisov, na čerpanie finančnej pomoci na realizáciu vlastných publikačných projektov. Svoje aktivity riadili ambíciou priblížiť slovenskému čitateľovi ruskú kultúru, najmä literatúru, a touto kategóriou prijímateľa bol limitovaný aj dosah ich rusofilských aktivít. Poznali projekty vytvorenia spoločného slovanského štátu s jednotným slovanským jazykom, t. j. ruštinou, spoločným náboženstvom, t. j. pravoslávím, ale tieto boli časovo a priestorovo tak vágne, že neboli a ani nemohli byť vnímané ako aktuálny politický program a necítili potrebu reagovať na tieto súvislosti, resp. možné krajné dôsledky orientácie na Rusko. Navyše, činnosť predstaviteľov martinského centra sa dominantne koncentrovala na vzdorovanie maďarskej asimilácii, podporovanie projektov, ktoré viedli k ochrane slovenského spisovného jazyka, tvorbe v tomto jazyku a väčšina angažujúcich sa národovcov bola zároveň aktívna v evanjelickej alebo katolíckej cirkvi a o prijatí pravoslávia sa ani teoreticky nediskutovalo. V novej slovenskej historiografii sa v týchto súvislos-

22 KRAJČOVIČ, Milan: Medzinárodnopolitické koncepcie riešenia slovenskej otázky 1914 – 1922. In: *Historický časopis*, roč. 39, 1998, č. 1, s. 5-61.

tiach prestáva používať termín koncepcia, ktorý evokuje určitý ucelený systém názorov a predstáv. Nahrádza sa termínom orientácia na Rusko, ktorý je podstatne voľnejší a vystihuje úroveň viac kultúrneho a spoločenského myslenia ako politického. Napriek tomu, že slovenskí rusofili nemali na ruskej strane politického partnera a neuvažovali v politických kategóriách, dávali uhorským vládam aj tieto nepolitické formy kontaktov s Ruskom zámienku využívať tzv. strašiaka panslavizmu a odhaľovania emisárov ruskej vlády na zásah voči slovenským národovcom, obviňujúc ich z prejavov nevlastenectva. A na druhej strane, táto perzekúcia nemaďarských nacionalistov bola zasa pre nich novým zdrojom argumentácie v prospech rusofilskej orientácie, v prospech hľadania si spojencov na obranu pred maďarizačným tlakom a praktikami.

Zdôrazňovanie rusofilstva bolo kontraproduktívne. Vyvolávalo agresívnu reakciu zo strany uhorských štátnych i správnych inštitúcií. Nepredstavovalo nosnú ideu národného hnutia a v podstate malo veľmi úzku skupinu stúpencov. Ako obrannú stratégiu národného hnutia ju hodnotím ako neefektívnu. Národnému hnutiu neriešila situáciu v smere k dosiahnutiu cieľa, t. j. k uznaniu národnostných práv Slovákov, ale naopak cestu k nemu mu komplikovala. V tejto súvislosti sa odvolávam na názor Roberta W. Seton-Watsona z roku 1908. Podľa neho bolo obviňovanie Slovákov z panslavizmu, ako k náklonnosti k Rusku, smiešne a nepodložené. Tradície Slovákov sú západné, náboženstvo a jazyk ich viac viažu s Prahou než s Petrohradom a ich spontánne konanie počas každej krízy v Uhorsku potvrdzuje, že sympatizujú skôr s Rakúskom ako s Ruskom.²³

Mladšia generácia slovenských politikov priniesla na politickú scénu novú kvalitu politickej práce, realizovanú cez postupné, tzv. drobné kroky. Súčasťou ich politického vyčleňovania sa ako samostatného prúdu v slovenskej politike bola tiež kritika staršej generácie pre jej orientáciu na Rusko, resp. kritika očakávania, že Rusko bude tým faktorom medzinárodnej politiky, ktorý zasiahne do riešenia slovenskej otázky v prípade napr. medzinárodného konfliktu. Orientáciu na Rusko, spoliehanie sa na vysokú politiku veľmocí, na zásah „zvonka“ označovali predstavitelia mladej generácie za príčinu, ktorá viedla k politickej pasivite Slovákov. Vo svojich hodnoteniach vychádzali predovšetkým z prác T. G. Masaryka, v ktorých podrobil kritike prejavy rusofilstva v českej spoločnosti a upozornil na skutočnosť, že kalkulácie s očakávaním ruskej pomoci Slovanom nie sú podložené reálnym politickým záujmom Ruska angažovať sa v ich prospech. Aplikácia českých záverov na slovenské pomery však viedla len ku prehnanej kritike martinčanov kvôli rojčeniu o Rusku, ale nie k hlbšej analýze príčin a prejavov ich orientácie na Rusko. Analýze takýchto názorov prezentovaných v hlasistickej publicistike sa venovala Tatiana Ivantyšinová a nazvala ich mýtom o konzervativizme a rusofilstve ako trvalej súčasťi národnej ideológie Slovákov.²⁴ Podľa autorky boli príčiny konzervativizmu martinského centra podstatne širšie a nesúviseli len s orientáciou na Rusko, ani s charakterom obrazu, ktorý predstavitelia tejto orientácie o Rusku publikovali v slovenskej tlači. Ich názory na Rusko boli súčasťou ich národnoobrannej ideológie v konkrétnych poli-

23 SCOTUS VIATOR: *Národnostná otázka v Uhorsku*. Bratislava 1994, s. 360.

24 IVANTYŠYNOVÁ, Tatiana: Medzi mýtom a realitou: rusofilstvo a národný vývin Slovákov. In: *Národnostná otázka v strednej Európe v rokoch 1848-1938/ Die Nationalitätenfrage in Mitteleuropa in den Jahren 1848 – 1938*. Eds. Peter Švorc, Eubica Harbul'ová, Karl Schwarz. Prešov : Universum, 2005, s. 99-107.

tických podmienkach druhej polovice 19. storočia.²⁵ Vznikli po zlyhaní viacerých pokusov o iné riešenie slovenskej otázky a v týchto súvislostiach bola viera v pomoc Ruska a bránenie jeho obrazu ako ochrancu Slovanov vnímaná ako krajná možnosť, keď sa ostatné alternatívy nepodarilo presadiť. Zaujímavé a vecné hodnotenie skutočnej politickej váhy rusofilstva, po dlhoročnom výskume témy ruského panrusizmu a slovanských rusofilstiev, ponúka v svojich prácach český historik Radomír Vlček. Podľa neho, české, slovenské a iné rusofilstvo v 19. storočí bolo nástrojom politického protestu, reakciou na vývoj v habsburskej monarchii, ale nikdy nebolo snahou o deštrukciu habsburskej ríše. Rovnako tak zo strany Ruska, akýkoľvek posun do stredoeurópskeho priestoru by v 19. storočí znamenalo vojenský konflikt, a ten Rusko neriskovalo.²⁶ V tejto súvislosti nie je bez zaujímavosti ani hodnotenie motivácie ruských nacionalistov vstúpiť do kontaktov s predstaviteľmi iných národov. Najnovšie výskumy ruského nacionalizmu sa zhodujú v názore, že tento ani nemohol byť partnerom pre jednotlivé slovanské nacionalizmy, ktoré národotvorný proces odvíjali od jazykovej identity a pestovania národnej kultúry. Imperiálna identita Rusov bola až do prvej svetovej vojny dominantná, nepodporovala formovanie nacionálnej identity ruského národa,²⁷ a preto na ruskej strane chýbalo porozumenie pre podporu rusko-slovanských, a teda i slovenských nepolitických väzieb. Okrem veľmi úzkej skupiny ruských slavistov, ktorí javili záujem predovšetkým o etnografické a lingvistické štúdium slovanských národov a vedecké kontakty, v Rusku chýbala sila, ktorá by prejavovala skutočný záujem o Slovanov.

Po vzniku Československej republiky, ktorá sa politicky orientovala na krajiny západnej Európy, sa hodnotenie rusofilstva a zmyslu slovenskej otázky zmenilo. Kým v predchádzajúcom období sa prízvukovala idea vzájomnosti a solidarity Slovanov a „inakosť“ slovanského sveta voči svetu germánskemu, počas prvej svetovej vojny sa rétorika zmenila a akcentovala sa nie odlišnosť ale odveké nepriateľstvo Slovanstva a Germánstva. V tomto kontexte bolo slovenské rusofilstvo, resp. slovensko-ruské vzťahy, hodnotené so spätnou projekciou hlboko do minulosti ako jeden z prejavov spoločného slovanského nepriateľstva voči Germánom. Svetová vojna sa stala tou očakávanou príležitosťou na riešenie slovenskej otázky v rámci medzinárodných súvislostí, v rámci otrasov a kolapsov veľkých ríš a posunov hraníc, ktoré vojnové konflikty zvyčajne sprevádzajú. Vývoj ukázal, že Masarykova analýza českého rusofilstva a ruskej politiky, ktorej venoval niekoľko prác v priebehu dvoch decénií pred vojnou, boli správne. Rusko podľa neho nikdy nerobilo proslovanskú politiku, ani pred vojnou ani vo vojne, vždy sledovalo svoje vlastné imperiálne záujmy.²⁸ Optika sklamania z tohto ruského imperiálneho egoizmu, ktorý bol nezlučiteľný s pôvodnou predstavou slovanskej solidarity/vzájomnosti, „od-

25 PODRIMAVSKÝ, Milan: Rusofilstvo ako prejav národnoobrannej ideológie slovenského národného hnutia v osemdesiatych a deväťdesiatych rokoch 19. stor. In: *Historické štúdie XX.*, Bratislava 1976, s. 101-139.

26 VLČEK, Radomír: *Ruský panslavismus-reality a fikce*. Praha 2002.

27 Súhrnne k problematike vývoja ruského nacionalizmu pozri *Slovenské štúdie* 2/2004, najmä štúdie Andeasa Kappelerera, Radomíra Vlčka a Tatiany Ivantyšynovej.

28 KODAJOVÁ, Daniela: *Rusko v slovenskej politike na prelome 19. a 20. storočia. Vajanský veršus Masaryk*. Odznelo ako referát na konferencii Fenomén Ruska v dejinách a kultúre Slovákov. Rovnomerný príspevok bude súčasťou zborníka, ktorý pripravuje na vydanie Tatiana Ivantyšinová.

padnutie“ Ruska od dohodových mocností a izolácia, do ktorej sa dostalo v prvých rokoch novej povojnovej Európy sovietske Rusko, poznačili celkové vnímanie rusofilstva. Na česko-slovenskej politickej scéne sa presadzoval čechoslovakizmus a snaha marginalizovať význam orientácie na Rusko, resp. tendencia zúžiť rusofilstvo tak Slovákov ako aj Čechov v predchádzajúcom období na nekritický obdiv k Rusku aj s jeho cárizmom, nevoľníctvom a despotizmom. Preceňovanie alebo naopak zatracovanie rusofilstva bolo neraz lakmusovým papierikom vlastného hodnotenia slovenskej politickej scény. A vnútorná rozpoltenosť, akýsi svár medzi východnou a západnou orientáciou je v slovenských dejinách prítomný už niekoľko storočí.²⁹

Pestovanie a rozvíjanie slovensko-ruských vzťahov v tzv. dlhom 19. storočí logicky nemôžeme stotožniť so vzťahmi na úrovni štátov, vlád či diplomacie. Navyše za slovenskú stranu vstupovala do týchto vzťahov iba časť národovcov, ktorí sa angažovali v národnom hnutí. A okruh ruských zástupcov v týchto vzťahoch bol v porovnaní k celkovému spektru politických prúdov a strán ešte užší a menej vyšpecifikovaný. Slovensko-ruské vzťahy tak predstavujú úroveň stykov mimo rozhodujúce politické sily na oboch stranách. Priami aktéri týchto vzťahov dostali v uhorských reáliách nálepku panslávov a vystavili sa záujmu policajných orgánov, bez ohľadu na to, či šlo o aktivity podnikateľské, vydavateľské, výmenu kníh povolených cenzúrou krajiny vydania, žiadosti adresované inštitúciám, napr. o štipendiá, alebo či šlo o osobné styky. Fenomén slovenského rusofilstva bol súčasťou širšieho slovanofilstva a identifikovať sa s jeho prejavmi znamenalo v slovenských podmienkach prijať označenie pansláv, čítať ruských autorov, uvádzať konkrétny divadelný repertoár na ochotníckych scénach, hovoriť o Rusku, používať ruské slová a rusizmy, prípadne pridať si k menu ešte jedno ruské či slovanské meno, nosiť ruskú bradu, zakončiť ples chorovodom či piť ruský čaj. Vždy to boli len vonkajšie prejavy, pretože slovenské rusofilstvo nemalo kompetencie politickej sily. Dokonca ani v martinskom centre, kde sa pestovalo v extrémnej podobe. I tu sa však prejavovalo ako protest voči uhorskej politickej realite a nie ako politická koncepcia, pretože v Martine sa zahraničná politika nerobila. Atmosféra dobového martinského rusofilstva opísaná v spomienkach na starý Martin a jeho osobnosti je neopakovateľná. Cez krásnu literatúru a preklady ruských autorov sa stúpenci rusofilstva pokúšali rozšíriť toto podhubie i v širšom slovenskom kontexte. Tu však už nenachádzalo rusofilstvo tú pocitovú základňu, ktorá bola taká silná a typická pre predprevratový Martin. Rusofili proste milovali všetko, o čom sa domnievali, že je to ruské. Pri zdôvodňovaní týchto svojich pocitov hovorili o spontánnosti, o prirodzenom slovanskom cítení a intuitívnej a viac tušenej ako zargumentovateľnej pocitovosti. Aj takto vymenovaná širokospektrálnosť až nezaraditeľnosť a nedefinovateľnosť, čo všetko ešte môžeme označiť za rusofilstvo, spôsobuje, že ho nemôžeme chápať ako politický program či koncepciu, preto sa zasaďujeme za používanie pojmu orientácia na Rusko.

Recenzent: *PhDr. Darina Vasilová, PhD.*
(Preklad abstraktu Maroš Melichárek)

29 KOVÁČ, Dušan: „Slavianofili“ a „západníci“ v slovenskom politickom myslení. (Krátky historický náčrt). In: *Historik v čase a priestore. Laudatio Lubomírovi Liptákovi*. Eds. Ivan Kamenec, Elena Mannová, Eva Kowalská. Bratislava : Veda, 2000, s. 121.

SIBÍRČANIA V MEDZIVOJNOVOM ČESKOSLOVENSKU

Lubica HARBULOVÁ

Abstract

Siberians in interwar Czechoslovakia. Line up of Soviet government at the beginning of 1920 caused, that representatives of socio-political, cultural and religious life of Siberia, who did not accepted bolshevik government went into exile. Siberians – emigrees settled in China, USA, France, but also in other centres of russian emigration. Small group of Siberians lived also in interwar Czechoslovakia. In 1926 they founded in Prague Society of Siberians in Czechoslovakia. Society dealt with cultural, educational and popularization activities. Influential part of fellowship was its publishing activity. In 1927 they started publishing Free Siberia (Voľnaja Sibír) and later periodical Siberian Archive (1929) and bulletin Society of Siberians in Czechoslovakia (1931). Society finished its activities in 1940.

Nástup sovietskej vlády začiatkom roku 1920 ukončil zložité obdobie občianskej vojny na Sibíri. Predstavitelia spoločensko-politických síl, armády, kultúry, cirkvi, všetci tí, ktorí neprijali bolševickú vládu, si volili život v emigrácii. Boli medzi nimi zastúpení aj bývalí členovia Sibírskej oblastnej dумы, Dočasnej vlády autonómnej Sibíri a Dočasnej sibírskej vlády. Títo predstavitelia a stúpenci myšlienok sibírskeho oblastníckeho hnutia¹ a požiadavky sibírskej autonómie² sa napriek sociálno-ekonomickým problémom, ktoré prinášal život v emigrácii, usilovali pokračovať aj v svojich politických aktivitách v prospech rozvoja Sibíri a získania jej autonómie.

Sibirčania – emigranti sa usadili v Číne, kde sa ich centrom stal Charbin a neskôr aj Šanghaj, vo Francúzsku (Paríž), v USA (New York). V menších skupinkách žili aj v ďalších centrách ruskej emigrácie po celej Európe. V mestách, kde sa usadili, začali Sibirčania rozvíjať činnosť v mnohom identickú s ostatnými sociálnymi, národnostnými a profesionálnymi zoskupeniami ruskej emigrácie. Po určitom čase vytvorili svoje prvé krajské spolky a zväzy (zemľáčestva). Ústrednou náplňou týchto sibírskych zväzov bola kultúrna činnosť zameraná na propagáciu a popularizáciu Sibíri. Nie nepodstatnými v ich činnosti však boli aktivity venované obnoveniu a šíreniu oblastníckych ideí a myšlienok sibírskej autonómie.

Neveľká skupina sibírskych emigrantov sa usadila aj v medzivojnovom Československu. Prvá skupina Sibirčanov pricestovala do Československa, do Prahy, v roku 1921.

-
- 1 Oblastnícke hnutie – oblastníčestvo – bolo spoločensko-politické a kultúrne hnutie, ktoré sa v Sibíri začalo rozvíjať v 19. storočí. Jeho cieľom bol ekonomický, spoločenský a kultúrny rozvoj Sibíri, no súčasne sa v jeho cieľoch objavila postupne, hlavne však po roku 1905, aj požiadavka vyhlásenia autonómie na území celej Sibíri.
 - 2 HARBULOVÁ, Lubica: Prejavy autonomizmu na Sibíri v roku 1917. In: *Slovanské historické studie*. 32. Praha, Brno 2007, s. 259-271.

Vtedy sa objavili aj prvé myšlienky o vytvorení sibírskeho krajanského spolku v Prahe. Spolok s názvom **Spolok Sibírčanov v Československu (Obščestvo sibirjakov v Českoslovačkii)** začal rozvíjať svoju činnosť až v priebehu rokov 1925 – 1926. V júni 1925 skupina Sibírčanov – I. A. Jakušev, E. I. Jakuševová, I. G. Savčenko, F. G. Havelka, E. A. Zubašev, A. A. Argunov, A. V. Milaševskij, A. Dobrjakov, N. Blochin, S. Ščepickij – podala žiadosť o zaregistrovanie spolkových stanov na Ministerstvo vnútra ČSR.³ Stanovy spolku boli schválené 10. 3. 1926.

13. 2. 1926 sa konalo prvé stretnutie iniciatívnej skupiny s cieľom vytvorenia Spoločnosti Sibírčanov v Československu. Iniciatívnu skupinu tvorili: A. A. Argunov, V. G. Archangel'skij, I. I. Blochin, F. G. Havelka (Čech), S. I. Gessen, G. A. Dobrjakov, O. I. a E. L. Zubaševovi, J. G. Lozovová, A. V. Milaševskij, V. I. Mašner (Čech), S. A. a F. S. Mansvetovovi, Richter (Čech), I. G. Savčenko, D. V. Judenkov, E. I. a I. A. Jakuševovci. Na stretnutí sa dohodli, že výbor spolku bude pracovať v tomto zložení: predseda I. A. Jakušev, podpredseda F. Havelka, člen výboru G. Dobrjakov, tajomník F. S. Mansvetov, pokladník E. L. Zubašev.⁴

V stanovách spolku sa uvádzalo, že spolok má nepolitický charakter a jeho sídlom je Praha. Ciele spolku boli stanovené takto: *1. Zjednotenie Sibírčanov a zabezpečenie ich duševných a materiálnych potrieb. 2. Štúdium a oboznamovanie svojich členov a československej verejnosti s hospodárskymi, obchodnými, geografickými, historicko-etnografickými a inými otázkami súvisiacimi so Sibírou.* Tieto ciele chcel spolok dosahovať konkrétnou činnosťou, ktorá mala zahŕňať: vedenie zoznamov Sibírčanov žijúcich v Československu, chrániť ich materiálne a iné záujmy, pomáhať nemajetným študentom pochádzajúcim zo Sibíri pri prijatí na vysoké, stredné a odborné školy, zriaďovať útulky a jedálne, usporadúvať koncerty, divadelné predstavenia, prednášky referáty, kurzy, pripravovať správy o hospodárskom obchode Sibíri, vydávať tlačou materiály a práce o Sibíri. Členmi Spolku Sibírčanov mohli byť osoby obojakého pohlavia bez rozdielu štátnej príslušnosti, narodené na Sibíri alebo tie, ktoré tam predtým verejne, vedecky alebo služobne pôsobili. Členmi mohli byť aj také osoby, ktoré nevyhovujú týmto podmienkam, ale mohli by byť užitočné svojimi vedeckými znalosťami Sibíri alebo svojou činnosťou. Členmi spolku mohli byť tiež československí občania, bývalí členovia československých légii, ktorí boli na Sibíri v rokoch 1918 – 1920. Spolkové orgány tvorilo valné zhromaždenie, výbor a revízna komisia.⁵

Spolok Sibírčanov si stanovil tiež ciele, ktoré sa dotýkali širšieho významu a záujmov Sibíri: *„zjednotenie Sibírčanov na spoločnej a širokej územno-oblastnej krajan-skej platforme a zabezpečenie ich duchovných a materiálnych potrieb. Berúc do úvahy hospodársko-ekonomický význam Sibíri v svetovom hospodárstve a dôležitosť jej ekonomických vzťahov s európskymi krajinami, v prvom rade s priemyselne vyspelým Československom, spolok sa bude snažiť informovať české spoločenské a politické kruhy*

3 Policačné riaditeľstvo v Prahe potvrdilo 22. 4. 1926, že Spolok Sibírčanov v ČSR bol schválený výnosom MV dňa 10. 3. 1926 pod č.7185/6/1926. In: Národní archiv ČR (NA ČR) Praha, fond Ministerstvo zahraničních věcí. Ruská pomocná akce. (MZV RPA), č. k. 376

4 Gosudarstvennyj archiv Rossijskoj federacii (GARF), f. 5870, op.1, d.1.

5 GARF, f. 5870, op. 1, d.1.

o ekonomickom stave Sibíri, berúc do úvahy, že pri vyhovujúcich podmienkach tieto ekonomické možnosti môžu byť vzájomne využité a upevnené.“⁶

V apríli 1926 sa začala aktívna činnosť Spolku Sibírčanov v Československu, ktorá bola sústredená do niekoľkých oblastí. V prvých mesiacoch svojej existencie sústredil spolok pozornosť na kultúrno-vzdelávaciu oblasť. Na spolkových schôdzach pravidelne odznievali referáty o histórii, kultúre a súčasnosti Sibíri. Najviac referátov bolo venovaných tematike sibírskeho oblastníctva, otázke sibírskej autonómie, priblíženiu činnosti známych Sibírčanov – oblastníkov.⁷ Každoročne spolok pripravoval akciu s názvom Sibírska šálka čaju (Sibírska čajka), ktorá bola venovaná stále inej problematike. Napríklad v roku 1926 jej ústrednou témou bola téma Zakladatelia sibírskeho oblastníctva a v roku 1931 čítanie úryvkov z denníka maliara – cestovateľa N. K. Rericha. Spolok sa snažil rozšíriť svoju činnosť, zameranú primárne na popularizáciu Sibíri, aj na ostatných ruských emigrantov žijúcich v Prahe. Spolok Sibírčanov nadviazal spoluprácu s ruskými emigrantskými organizáciami v Prahe (Zemgor), ale tiež s domácimi spolkami, predovšetkým so Spoločnosťou československých legionárov v Prahe. Ich úzka spolupráca bola v mnohých prípadoch pokračovaním osobných vzťahov a kontaktov, ktoré sa vytvorili medzi členmi spolku a československými legionármi ešte na Sibíri v rokoch 1918 – 1920.

V roku 1929 výbor spolku pracoval v zložení: predseda I. A. Jakušev, podpredseda – F. Havelka, E. A. Zubašev,⁸ tajomník G. A. Dobrjakov, pokladník F. S. Mansvetov.⁹ Revíziu komisiu tvorili: J. G. Lozovoj, I. I. Stojilov, H. I. Blochin. Prioritným sa v činnosti spolku na tento rok malo stať zbieranie, systematizácia a spracovanie údajov o Sibíri, vybudovanie knižnice, vydávanie zborníkov, rozšírenie prednáškovej činnosti.¹⁰

Spolok Sibírčanov v Prahe nadviazal kontakty a spolupracoval aj so sibírskejšími krajskými spolkami existujúcimi v ruských emigrantských centrách v Európe i mimo

6 POSTNIKOV, S. P.: *Russkije v Prage 1918 – 1928 gg.* Praga 1928, s. 64.

7 S prednáškou vystúpil napríklad prof. N. A. Aleksejev, ktorý prednášal o administratívnej správe Sibíri, V. Filaretov prednášal o geografii Západnej Sibíri. Najviac prednášok odprednášal I. A. Jakušev, ktorý sa venoval problematike sibírskeho oblastníctva a jeho najvýznamnejším predstaviteľom. Osobitú pozornosť venoval G. N. Potaninovi.

8 E. L. ZUBAŠEV (1860 – 1928, Praha), ruský technik. Profesor na Vysoké škole technickej v Petrohrade. V roku 1922 bol vypovedaný z krajiny. Od roku 1923 v Československu. Bol členom Spolku ruských inžinierov a technikov a Spolku Sibírčanov v Československu. V roku 1927 vydal v Prahe knihu *Fabrično-zavodskaja i kustarnaja obrabatyvuščaja promyšlennost' Sibiri*.

9 F. S. MANSVETOV, ruský spoločensko-politický predstaviteľ, eser. Člen moskovskej a vladivostockej mestskej dumy. Začiatkom 20. rokov žil v Československu. V Prahe pracoval v kultúrnom oddelení Zemgora, vo vydavateľstve Plamja. Bol zakladateľom Výboru ruskej knihy. Od roku 1926 bol členom výboru Spolku Sibírčanov v Československu. Od roku 1931 žil v USA.

10 Konkrétne boli úlohy spolku na rok 1929 definované takto: vyhľadávanie nevyhnutných prostriedkov na vydateľskú činnosť Spolku a jeho ďalšiu činnosť. 2. Kabinet štúdia Sibíri bude naďalej pokračovať vo svojej vedecko-výskumnej činnosti. 3. Prijat' opatrenia k doplneniu knižnice. 4. Posilniť prednáškovú činnosť a rozšíriť ju aj na provinciu. 5. Pokračovať v organizačnej činnosti medzi zahraničnými Sibírčanmi. 6. Pokračovať v práci bibliografickej sekcie a obrátiť jej pozornosť aj na sibírske bibliografické materiály o Sibíri. V iných krajinách využívať Sibírčanov žijúcich v týchto krajinách. 7. Pokračovať v zbieraní materiálov a dokumentov dotýkajúcich sa Sibíri pre potreby knižnice. In: GARF, f. 5870, op.1, d. 7.

nej. Dobré kontakty mal spolok s vedením sibírskeho krajanského spolku v New Yorku (na čele spolku stál G. D. Grebenščikov), so sibírskeho spolkom v San Franciscu (na čele stál B. Volkov), ale aj so sibírskeho spolkami v Paríži, v Londýne, v Charbine. Dôležitú úlohu pri nadviazovaní kontaktov s krajanskými spolkami zohrali zahraničné cesty členov vedenia pražského spolku. Napríklad F. S. Mansvetov vycestoval do USA, Kanady a Mexika, kde nadviazal osobné kontakty so Sibírčanmi žijúcimi v týchto krajinách.¹¹ Vedenie spolku spolupracovalo aj s vedeckými inštitúciami, napríklad so Spoločnosťou pre výskum mandžuského kraja sídliacou v Charbine, s vedeckou knižnicou v New Yorku, s pražským Ruským zahraničným archívom.

Spolok Sibírčanov v Československu sa postupne stal zjednocujúcim centrom sibírskeho krajanského spolku pôsobiaceho v emigrácii. Spojenie medzi nimi sa realizovalo na jednej strane formou osobných vzťahov pražského výboru s výbormi jednotlivých krajanských spolku (New York, San Francisco, Paríž, Charbin) a na druhej strane spoluprácu koordinovali a upevňovali prostredníctvom svojich stálych splnomocnencov, ktorých mal Spolok Sibírčanov pri niektorých krajanských spolkoch. Napríklad v roku 1931 mal Spolok Sibírčanov splnomocnencov v Charbine (G. P. Gračov), v Šanghaji (Vasiljev-Dubrovskij), v New Yorku (T. D. Grebenščikov), v Kanade (I. K. Okulič).¹²

S cieľom bližšie spoznať život Sibírčanov v emigrácii spolok pripravil v roku 1929 anketu, ktorú cez svojich splnomocnených predstaviteľov a prostredníctvom vydávaných časopisov distribuovali do všetkých ruských emigrantských centier, kde žili Sibírčania. Väčšina z nich však ostala voči týmto aktivitám pražského sibírskeho spolku indiferentná a ohlas ankety bol takmer nulový.¹³

Jednou z úloh Spolku Sibírčanov bolo i vytvorenie knižnice, ktorá sa mala špecializovať na zbieranie kníh a materiálov dotýkajúcich sa Sibíri.¹⁴ V roku 1930 mala spolková knižnica 650 exemplárov kníh zoradených do 16 oddelení: občianska vojna v Sibíri, periodické vydania, prírodné bohatstvo Sibíri, etnografia, história Sibíri, priemysel, poľnohospodárstvo, lesné hospodárstvo, kolonizácia, umelecká literatúra. V knižnici sa nachádzali i geografické mapy Sibíri. Z periodík spolok pravidelne odoberal Sovietsku Sibír (Sovetskaja Sibir), Severnú Áziu (Severnaja Azija), Život Sibíri (Žizň Sibiri), Ekonomický život Ďalekého východu (Ekonomičeskaja žizň Daľnego vostoka), Sibírske ohne (Sibirskije ogni).

11 GARF, f. 5870, op.1, d.1.

12 GARF, f. 5870, op.1, d. 8.

13 Účastníci ankety mali odpovedať na tieto otázky: meno, rok a miesto narodenia, vzdelanie, od ktorého roku sú v zahraničí, uviesť svoju spoločenskú, vedeckú a literárnu činnosť v zahraničí, zoznam vedeckých a literárnych prác s bibliografickými údajmi, svoje súčasné spoločenské postavenie. Vyplnenú anketu mali poslať buď priamo na pražskú adresu spolku alebo ich splnomocnencom v jednotlivých krajinách: San Francisco – T. A. Baženov, Londýn – A. V. Bajkalov, San Francisco – B. N. Volkov, Paríž – A. A. Kirilov, Charbin – M. A. Krol', USA – N. L. Šapiro. In: *Vol'naja Sibir*, 1929, č. 5, s. 112.

14 Knižnica spolku Sibírčanov mala v rokoch 1927 – 1928 hodnotu 11 357, 15 Kčs. In: GARF, f. 5870, op.1, d. 7.

Okrem Spolku Sibířčanov bolo v Prahe pri **Ústave pre štúdium Ruska** (Institút izučenia Rossii)¹⁵ vytvorené **Sibířske oddelenie** (Sibirskij otdel).

Rokovania o vytvorení sibířskeho oddelenia medzi výborom Spolku Sibířčanov a vedením Ústavu pre štúdium Ruska, vedeného A. V. Pšechonovom, sa začali v marci 1926. Aktívne k úspechu týchto rokovaní prispel dr. V. Girsu z československého ministerstva zahraničných vecí, ktorého so Sibířčanmi spájali osobné kontakty ešte z čias jeho pôsobenia na Sibíri. Dr. V. Girsu sa o sibířske záležitosti v Prahe zaujímal a zasadil sa aj o vytvorenie Sibířskeho oddelenia. Potvrďuje to list I. A. Jakuševa dr. V. Girsovi zo 7. 4. 1926: „*Na základe Vami urobených opatrení výbor spolku spolu s Ústavom pre štúdium Ruska vypracovali dohodu o vytvorení Sibířskeho oddelenia v rámci ústavu, s tým, že bude existovať ako samostatného oddelenia (ako Ste aj hovorili).*“¹⁶

Definitívne bola otázka o vytvorení sibířskeho oddelenia vyriešená v júni 1926. 17. 6. 1926 riaditeľ Ústavu pre štúdium Ruska napísal I. A. Jakuševovi, že otázka Sibířskeho oddelenia bola kladne rozhodnutá na vedeckej rade ústavu. 29. 7. 1926 vedenie spolku odporučilo do funkcie vedúceho Sibířskeho oddelenia I. A. Jakuševa. Vedenie spolku zdôrazňovalo, že Sibířske oddelenie, ktorého cieľom je štúdium Sibíri, bude pracovať ako autonómne oddelenie s právami samostatnej fakulty. Vo vedecko-výskumnej činnosti bude oddelenie koordinovať svoj výskum s výskumom celého ústavu.¹⁷ 16. 8. 1926 bola podpísaná oficiálna dohoda, ktorá deklarovala vznik Sibířskeho oddelenia pri Ústave pre štúdium Ruska a v ktorej boli stanovené úlohy a poslanie oddelenia: „*Hlavnou úlohou oddelenia je výskum ekonomického stavu Sibíri. Za týmto účelom oddelenie – zbiera, systematizuje a spracováva údaje o Sibíri, vytvára knižnicu a vedie priebežnú bibliografiu, pripravuje prednášky a referáty, publikuje svoje práce v periodickej forme, realizuje konzultácie dotýkajúce sa hospodárstva a spôsobu života Sibíri. Prostriedky na existenciu Sibířskeho oddelenia dostáva oddelenie na účet ústavu. Vedúceho Sibířskeho oddelenia vyberá Spolok Sibířčanov a potvrďuje ho vedecká rada ústavu. Plán práce oddelenia a plán pripravovaných publikácií predkladá jeho vedúci na schválenie vedeckej rade ústavu, ktorej predkladá aj správu o činnosti oddelenia. Pri prerokovaní otázok súvisiacich s činnosťou oddelenia sa na vedeckú radu prizýva vedúci oddelenia, ktorý ma také práva ako ostatní členovia rady. Rozpočet oddelenia sa schvaľuje radou ústavu a výborom Zemgoru. Táto dohoda môže byť zrušená z iniciatívy ktorejkoľvek strany.*“¹⁸

V roku 1928 bol Ústav pre štúdium Ruska zatvorený. Sibířske oddelenie sa zmenilo na **Kabinet štúdia Sibíri (Kabinet izučenia Sibíri)**, ktorý pracoval pri kultúrno-osvetovom oddelení pražského Zemgora. Personálne zloženie Kabinetu tvoril vedúci (I. A. Jakušev) a jeden spolupracovník.¹⁹

15 Ústav pre štúdium Ruska (Institút izučenia Rossii) pracoval v Prahe v rokoch 1924 – 1928. Bol autonómnym zariadením pražského Zemgoru. Ústav mal päť oddelení: sociálnej štruktúry a sociálnych hnutí, štátneho zriadenia a správy, národného hospodárstva a ekonomickej politiky, poľnohospodárstva a družstevníctva a duchovnej kultúry.

16 GARF, f. 5870, op. 1, d. 13.

17 GARF, f. 5870, op. 1, d. 13.

18 GARF, f. 5870, op. 1, d. 13, l. 18.

19 Kabinet na svoju vedecko-výskumnú činnosť dostával subvencie od Ministerstva zahraničných vecí ČSR. Napríklad v roku 1928 dostali čiastku 6 000 Kčs. Tieto podpory boli využívané na

Činnosť kabinetu bola rozdelená do dvoch sekcií: bibliografickej a archívno-historickej. Bibliografická sekcia Kabinetu pre štúdium Sibíri sústredila svoj záujem na systematizáciu údajov o Sibíri a zavedenie kartotéky podľa vypracovaného rozdelenia oddelení a otázok venovaných územia, obyvateľstvu, spoločenskému a hospodárskemu životu v Sibíri. Najväčšia pozornosť bola venovaná zostaveniu bibliografie dejín občianskej vojny a zahraničnej intervencie v Sibíri v rokoch 1917 – 1920. Archívno-historická sekcia hneď po svojom vzniku prijala potrebné opatrenia na vytvorenie Sibírskeho historického archívu. Vo výzve k Sibírčanom členovia sekcie písali: „*Čím ďalej sa posunuli roky ruskej revolúcie a občianskej vojny, tým viac hrozí nebezpečenstvo, že materiály a dokumenty súvisiace s týmto obdobím budú stratené pre štúdium dejín oblastného revolučného hnutia a občianskej vojny na Urale, Sibíri a Ďalekom východe a spolu s tým, i pre štúdium revolučnej epochy ako celku.*“²⁰ Predstavitelia archívno-historickej sekcie sa obrátili prostredníctvom emigrantskej tlače k Sibírčanom s prosbou, aby darovali archívu materiály a dokumenty dotýkajúce sa revolúcie, občianskej vojny, bieleho a partizánskeho hnutia na Urale, v Sibíri a na Ďalekom východe. Sekcia si dala za úlohu zozbierať materiály a dokumenty, správy a spomienky účastníkov tejto etapy histórie Sibíri. Záujem mali tiež o získanie dobových novín, časopisov, brožúr, plagátov, fotografií atď. Archívno-historická sekcia celý získaný materiál spracovávala a rozdeľovala do jednotlivých archívnych fondov.

V rokoch 1929 – 1932 kabinet napriek finančným problémom a nízkemu počtu pracovníkov vyvíjal aktívnu organizačnú a vedecko-výskumnú činnosť, ktorej súčasťou bolo vedenie kartotéky, knižnice, prednášková činnosť.²¹ Kabinet udržiaval pravidelné odborné a vedecké kontakty s mnohými vedecko-výskumnými a univerzitnými pracoviskami v Československu i v zahraničí, ktorým pravidelne zasielal aj svoju knižnú produkciu.

Významnú úlohu nielen z hľadiska činnosti pražského Spolku Sibírčanov, ale aj z hľadiska všetkých Sibírčanov žijúcich v emigrácii mala vydavateľská činnosť pražského sibírskeho spolku. Spočiatku spolok plánoval vydávanie Bulletinu. Napokon sa však rozhodli pre vydávanie zborníka s názvom **Slobodná Sibír (Voľ'naja Sibír)**.²² Zborník začal vychádzať v roku 1927 a skoro sa stal časopisom, okolo ktorého sa začali zjednocovať ruskí emigranti – Sibírčania, žijúci nielen v Československu, no i v iných krajinách Európy, Ameriky a Ázie. V prvom čísle periodika redakcia jasne špecifikovala svoje úlohy a sformovala základné princípy, ktoré ju viedli k vytvoreniu tohto časopisu: „*Našou úlohou je nastoliť a vyzdvihnúť tie otázky sibírskej skutočnosti, ktoré budeme musieť riešiť po páde bolševického režimu a ktoré, vďaka svojmu miestnemu významu, málo priťahujú záujem všeobecnej žurnalistiky, ktorá je zaujatá všeobecno-politickými*

organizačno-vydavateľské práce a na výplaty pre zamestnancov kabinetu. In: NA ČR Praha, fond MZV RPA, č. k. 376.

20 *Vestník Obščestva Sibirjakov v Československej republike*. Praga 1931, č. 1, s. 13.

21 Knižnica mala v roku 1932 700 jednotiek rozdelených do 16 oddelení. Prednášky zabezpečoval predovšetkým I. A. Jakušev, ktorý v roku 1930 odprednášal 5 referátov. In: GARF, f. 5870, op. 1, d. 8.

22 *Slobodná Sibír (Voľ'naja Sibír)* spoločensko-ekonomický zborník. Vedúcim redaktorom bol I. A. Jakušev. Vydával ho Spolok Sibírčanov v Československu a Sibírske oddelenie Ústavu pre štúdium Ruska. Vychádzal v rokoch 1927 – 1930 a celkove vyšlo 9 čísel.

otázkami. Redakcia pokračuje v práci prvých oblastníkov, ktorých idey sú nám blízke. Redakcia sa bude, podľa svojich síl, usilovať zabezpečovať záujmy Sibíri a na základe tohto záujmu spojiť roztrúsených krajanov.“²³ Redakcia zborníka bola presvedčená o tom, že „...program sibírskych oblastníkov ostal nesplnený: Sibír nevyšla na veľkú cestu vlastnej výstavby, ako o tom snívajú sibírski patrioti ... Ona sa znova stala kolóniou a miestom vyhnanstva pre tých, kto ešte nedávno bojoval so samoderžavím cára a teraz pokračuje v boji s “komisaroderžavím.“²⁴

Redakcia zborníka predpokladala, že vydávanie takto zameraného periodika vyve rôzne reakcie: „Vydávajúc prvý zahraničný sibírsky zborník, redakcia si dobre uvedomuje problémy, ktoré očakávajú tlačový orgán, ktorý si za cieľ dal obhajovanie oblastných záujmov Sibíri. Okrem problémov s materiálnym zabezpečením takéhoto orgánu, ktorý je za hranicami odtrhnutý od živého miestneho auditoria, stretávame sa ešte s nebezpečenstvom iného druhu – široko rozšíreným za hranicou, že v podstate teraz by nemali byť vyzdvihovalé nijaké miestne otázky okrem základnej a ústrednej otázky – znovuzrodenie Ruska, okolo ktorého musí byť sústredený záujem celej ruskej emigrácie.“²⁵ Napriek predpokladaným reakciám redakcia bola presvedčená o potrebe a aktuálnosti nastolenia týchto otázok i o potrebe vydávania lokálne zameraného emigrantského periodika: „Je potrebné i ruskej zahraničnej spoločnosti jasne vysvetliť svoj vzťah k otázkam národnej a oblastnej výstavby Ruska... To je potrebné zdôrazniť, pretože to, čo sa odohráva v Rusku, nie je riešením národnostnej otázky... Vnútna politika bolševikov v národnostnej otázke aj v oblastnej, jasne pripomína jakobínskym centralizmom. To je aj dôvod, prečo redakcia nezdieľa krajnosti ani v centralistických ani v separatistických snahách, považuje však za potrebné v súčasnosti nastoliť otázky národnostnej a oblastnej správy ruského štátu a jeho neoddeliteľnej autonómnej časti – Sibíri.“²⁶

Prvé číslo Slobodnej Sibíri (Voľnoj Sibíri) zaznamenalo ohlasy v mnohých časopisoch a novinách ruskej emigrácie (Ruľ, Poslednije novosti, Puť Kazačestva, Sovremennye zapisky). Zo zaznamenaných ohlasov možno na ilustráciu uviesť aspoň niektoré: „...nedá sa nezaznamenať energiu I. A. Jakuševa, ktorý vytvoril za hranicami ruský, antibolševický časopis venovaný Sibíri.“²⁷ „Nie je ťažké si predstaviť, koľko práce musela vynaložiť pražská skupina Sibírčanov pri príprave sibírskoho časopisu v Československu. Mnohým by sa takáto myšlienka zdala fantastickou. Ale medzi tým časopis nielen vychádza, ale robí aj dobrý dojem.“²⁸ „So smerovaním možno nesúhlasiť, s mnohými názormi možno, a niekedy aj treba protestovať, ale nedá sa nepriznať, že vedenie pražského časopisu robí veľmi potrebnú a veľkú prácu.“²⁹ V podstate reakcie na zborník sa rozdeľovali do dvoch skupín: jednu skupinu tvorili tí, pre ktorých ciele Sibírčanov boli v celku prijateľné a blízke a druhú skupinu tí, ktorí ich prijímali len ako „nezmyselné snívanie“.³⁰

23 *Voľnaja Sibir*, 1927, č. 1, s. 13.

24 *Voľnaja Sibir*, 1927, č. 1, s. 14.

25 *Voľnaja Sibir*, 1927, č. 1, s. 8.

26 *Voľnaja Sibir*, 1927, č. 1, s. 6-7.

27 *Golos*, 1931, č. 15. Šanghaj. In: GARF, f. 5870, op. 1.d, d. 8, l.8.

28 *Rupor*, 20. 6. 1930, č. 159. Charbin. In: GARF, f. 5870, op. 1.d, d. 8, l.8.

29 *Šanghajskaja zarja*, 15.3.1930 Šanghaj. In: GARF, f. 5870, op. 1.d, d. 8, l.8.

30 Bližšie: Pro domo sua. In: *Voľnaja Sibir*, 1927, č. 2, s. 8-12.

Prvé číslo Slobodnej Sibíri (Voľnoj Sibiri) bolo venované G. N. Potaninovi, jednému zo zakladateľov sibírskeho oblastníckeho hnutia.³¹ Nasledujúce čísla zborníka mali tematicky rôznorodý charakter a príspevky v nich uverejnené možno rozdeliť do niekoľkých tematických okruhov: história Sibíri s dôrazom na históriu sibírskeho oblastníctva, osobitne v čase februárovej revolúcie a občianskej vojny,³² priemysel Sibíri a jej prírodné bohatstvo,³³ kultúra Sibíri, literárna tvorba Sibírčanov v emigrácii,³⁴ vzťah Ruska k Sibíri.³⁵ V jednotlivých číslach periodika boli pravidelne uverejnené rubriky Sibírske komentovanie (Sibirskoje obozrevanije), Oblastník (Oblastnik) a Za hranicou (Za rubežom), v ktorých redakcia informovala o živote Sibírčanov v rôznych krajinách sveta. Pravidelne tu uverejňovali informácie o činnosti Spolku Sibírčanov v Československu i informácie o knihách, ktoré spolok vydal.

Finančné problémy spolku sa premietli aj do vydavateľskej činnosti. Vydávanie zborníka bolo ohrozené, preto sa redakcia Slobodnej Sibíri (Voľnoj Sibiri) obrátila s výzvou o pomoc a podporu na všetkých emigrantov. Vo výzve sa uvádzalo: „*Napriek zložitým podmienkam existencia zborníka ukázala, že zborník si našiel svoje zahraničné auditórium a svojich stálych čitateľov, Sibírčanov roztrúsených v rôznych mestách Ameriky, Japonska, Číny, Austrálie a Európy. Redakcia pokračuje v práci prvých sibírskych oblastníkov, podľa svojich síl sa bude snažiť zabezpečiť záujmy Sibíri, zjednotiť Sibírčanov v jednotlivých krajinách. Spoločnosť dúfa, že Sibírčania žijúci v zahraničí podporia všetkými prostriedkami vydávanie jediného zahraničného spoločensko-literárneho a ekonomického časopisu. Voľnaja Sibír chce byť slobodnou tribúnou všetkých*

-
- 31 GRIGORIJ NIKOLAJEVIČ POTANIN (1835 – 1920) bol geografom, etnografom a folkloristom, ktorý zasvätil život štúdiu Sibíri a Strednej Ázie. V rokoch 1845 – 1852 skončil kadetské učilište v Omsku a v rokoch 1853 – 1858 slúžil v sibírskej provincii. V rokoch 1859 – 1861 študoval na Peterburskej univerzite, kde viedol aktívny politický život, za čo bol uväznený a v roku 1861 poslaný do vyhnanstva na Sibíri. Oslobodený bol v roku 1874. V druhej polovici 70. rokov a začiatkom 90. rokov 19. storočia podnikol niekoľko študijných ciest po Sibíri a Strednej Ázii, Tibete, Mongolsku a Číne. Výsledky svojich ciest a výskumov publikoval v odborných prácach, ktorými vniesol vklad do poznania života pôvodných národov Sibíri. Týchto tém sa dotýkali aj jeho práce Očerki severo-zapadnoj Mongolii. Sankt-Peterburg 1881 – 1883; Tanguto-tibetskije okrajiny Kitaja i centralnaja Mongolija. Sankt-Peterburg 1983. Od roku 1902 sa usadil v Tomsku, kde žil a pracoval až do svojej smrti. Bol ústrednou postavou oblastníckeho hnutia v Sibíri.
- 32 JAKUŠEV, I. A.: Fevraľskaja revolucija i sibirskije oblastnyje sjezdy. In: *Voľnaja Sibir*, 1927, č. 2; JAKUŠEV, I. A.: Očerky oblastnogo dviženija v Sibiri. In: *Voľnaja Sibir*, 1928, č. 3, č. 4. *Voľnaja Sibir*, 1929, č. 5, č. 6-7; ARCHANGELSKIJ, V. G.: Pervyj mesjac fevraľskoj revolucii v Irkutske. In: *Voľnaja Sibir*, 1927, č. 2; KIRILOV, A. A.: Sibirskaja armija v borbe za osvoboždenije Sibiri. In: *Voľnaja Sibir*, 1928, č. 4; KROL, M. A.: Sibirskoje praviteľstvo i Sibirskaja oblastnaja дума. In: *Voľnaja Sibir*, 1928, č. 4.
- 33 ZUBAŠEV, E. L.: Fabrično-zavodskaja i kustarnaja obrabatyvajuščaja promyšlennost' Sibiri. In: *Voľnaja Sibir*, 1927, č. 1; MJAGKOV, A.: Očerki zolotopromyšlennosti Sibiri. In: *Voľnaja Sibir*, 1927, č. 1; LOZOVJ, J. G.: Voprosy pereselenija i kolonizacii Sibiri. In: *Voľnaja Sibir*, 1928, č. 3; ZUBAŠEV, E. L.: Sibirskaja promyšlennost' v 1924 – 1927 gg. In: *Voľnaja Sibir*, 1928, č. 4; ODINCOV, B. N.: Chlebnyje fabriki v Rossii i Sibir. In: *Voľnaja Sibir*, 1929, č. 5.
- 34 AČAJIR, A.: Kazaki. In: *Voľnaja Sibir*, 1929, č. 5; SLONIM, M.: Sovremennaja sibirskaja literatura. In: *Voľnaja Sibir*, 1929, č. 5.
- 35 SVATIKOV, S. G.: Rossija i Sibir. In: *Voľnaja Sibir*, 1928, č. 4; 1929, č. 5; 1929, č. 6-7.

Sibirčanov.³⁶ Napriek snahám redakcie sa jej nepodarilo získať finančné prostriedky na vydávanie zborníka a zborník v roku 1930 prestal vychádzať. Slobodná Sibír (Voľnaja Sibír) sa stala jediným periodikom Sibirčanov žijúcich v emigrácii, ktoré okolo seba sústredilo široký medzinárodný okruh prispievateľov a odberateľov.

V roku 1929 začal Spolok Sibirčanov vydávať ďalší časopis s názvom **Sibirskij archív (Sibirskij archiv)**,³⁷ na stránkach ktorého sa uverejňovali materiály zozbierané archívno-historickou sekciou Kabinetu pre štúdium Sibíri. V prvom čísle časopisu sa v úvode uvádzali ciele a zámery redakcie časopisu: „*Redakcia Sibirského archívu si kladie tieto úlohy: zozbierať materiály a dokumenty, správy, spomienky osôb a účastníkov tejto historickej doby, neobmedzovať sa vo výbere spolupracovníkov žiadnymi stranícko-politickými rámcami. Materiály a dokumenty, ktoré z rôznych príčin nebudú uverejnené v Sibirskom archíve, budú odovzdané Sibirskému historickému archívu pri Spolku Sibirčanov v Československu.*“³⁸ Jednotlivé čísla Sibirského archívu prinášali odborné príspevky a pamäte popredných predstaviteľov spoločenského a politického života Sibíri.³⁹ Do každého čísla periodika boli zaradené materiály a dokumenty, viažuce sa na najdôležitejšie rozhodnutia Sibirskej oblastnej dумы alebo sibirských vlád. Rubrika Bibliografia obsahovala informácie o knižných novinkách venovaných Sibíri.

V roku 1930 československá vláda začala obmedzovať podpory emigrantským spolkom, v dôsledku čoho sa Spolok Sibirčanov dostal do finančných problémov, no napriek tomu sa snažil udržať svoje vydavateľské aktivity.⁴⁰

V roku 1931 sa pokúsil nahradiť zaniknutú Slobodnú Sibír (Voľnaja Sibír) novým periodikom. Spolok vydal prvé, a pravdepodobne aj posledné číslo **Vestníka Spolku Sibirčanov v Československej republike (Vestnik občestva Sibirjakov v Čechoslovackoj republike)**. V krátkom úvode k prvému číslu redakcia vysvetlila svoje ciele a program: „*informovať o činnosti Spolku Sibirčanov v Československu a iných sibir-*

36 Zborník mal v tom čase 100 odberateľov. Výzvu rozposlali do ZSSR, do knižníc, múzeí rôznych inštitúcií na Sibíri, Ďalekom východe, do USA emigrantským organizáciám, ale aj knižníc, ústavov, emigrantským vedeckým inštitúciám a jednotlivým predstaviteľom emigrácie v Anglicku, Francúzsku, Nemecku, Lotyšsku, Litve, Estónsku, Nórsku, Bulharsku, Srbsku a samozrejme aj v ČSR. In: GARF, f. 5870, op. 1, d. 15.

37 Sibirskij archív (Sibirskij archiv). Vedúcim redaktorom bol I. A. Jakušev. Vydával ho Spolok Sibirčanov v Československu. Vychádzal v rokoch 1929 – 1935 a celkom vyšlo 5 čísel.

38 *Sibirskij archív*, 1929, I, s. 1.

39 Pozri napríklad: SEREBRENNIKOV, I. I.: K istorii sibirskogo praviteľstva. In: *Sibirskij archív*, 1929, I, s. 5-22; BAJKALOV, A. V.: Tutuchanskij „bunt“ političeskych sselnych. In: *Sibirskij archív*, 1929, II, s. 51-72; JAKUŠEV, I. A.: Komitet sodejstvija sozyvu Zemskogo sobora. In: *Sibirskij archív*, 1929, II, s. 73-79; KROE, M. A.: Stranica iz sibirskoj občestvennosti. In: *Sibirskij archív*, 1930, III, s. 104-120; ARGUNOV, A. A.: Omskyje dni v 1918 godu. In: *Sibirskij archív*, 1935, V, s. 191-206.

40 Celá činnosť Spolku Sibirčanov v ČSR a Kabinetu štúdia Sibíri a ich vydavateľská činnosť bola možná len vďaka subvenciám MZV. V rokoch 1927 – 1928 ministerstvo každý mesiac posielalo spolku čiastku 3 000 Kčs. Od roku 1930 ministerstvo subvencie zastavilo. Hoci výbor spolku aj po zastavení subvencií sa neustále obracal na ministerstvo s prosbami o finančnú podporu, subvencie už dostávali len občas a veľmi nízke. In: GARF, f. 5870, op. 1, d. 7. tiež NA ČR Praha, fond MZV RPA, č. k. 376.

ských krajaňských spolkoch, priblížiť ekonomický život Ruska a súčasný život na Sibíri. Hlavnou úlohou bude upevniť naše spojenie so Sibířčanmi a zapojiť ich do aktivít v zmysle uskutočnenia tých cieľov, ktoré stoja pred Sibířčanmi v emigrácii.“⁴¹ Vestník obsahoval aj rubriku Naša tribúna, v ktorej Sibířčania uverejňovali svoje názory na jednotlivé problémy súvisiace s rôznymi aspektmi života Sibíri. Zazneli tu tiež názory na problematiku sibířskej autonómie: „Rusko v hraniciach bývalého impéria je nedeliteľné. No každá oblasť Ruska, teda aj Sibír, sú autonómne.“⁴²

Spolok Sibířčanov sa snažil priblížiť Sibír a propagovať idey sibířskeho oblastníctva a sibířskej autonómie nielen medzi svojimi krajanmi, ale aj medzi ostatnými ruskými emigrantmi, ba aj medzi československou spoločnosťou. Robil to nielen prostredníctvom periodík, ale aj vydávaním rôznej literatúry (knihy a brožúry) o Sibíri.⁴³

Činnosť Spolku Sibířčanov sa okrajovo dotýkala aj sociálnej oblasti. Prejavila sa formou poskytovania štipendií pre študujúcu emigrantskú mládež.⁴⁴ Finančné problémy sa snažil krúžok preklenúť organizovaním kultúrnych podujatí, akým bol napríklad Sibířsky večer. Výťažok z týchto akcií používali aj na sociálne účely. Na podporu vydavateľskej činnosti spolok zriadil Fond slobodnej sibířskej tlače, kde mohli prispievať všetci tí, ktorým záležalo na záchrane sibířských emigrantských periodík.⁴⁵

Spolok mal už od začiatku svojej existencie ambície zjednotiť v Československu všetkých Sibířčanov, priateľov Sibíri a tých, ktorí o Sibíri píšú alebo prejavujú o ňu profesionálny záujem. V januári 1932 vydal spolok oznam o prijímaní nových členov. Hovorilo sa v ňom: „Spolok Sibířčanov registruje všetkých Sibířčanov, ochraňuje ich právne, materiálne a duchovné potreby a záujmy, pomáha im pri hľadaní práce, stará sa o prijímanie mládeže do škôl. Vedenie spolku zdôrazňuje, že sú nepolitickou organizáciou a pomáhajú všetkým Sibířčanom bez rozdielu ich presvedčenia.“⁴⁶

Spolok Sibířčanov v Československu pokračoval vo svojej činnosti i v 30. rokoch 20. storočia, no jeho aktivity už nikdy nenadobudli taký rozmer ako v rokoch 1928 – 1930, ktoré predstavujú vrchol spolčkovej činnosti. Činnosť pražského sibířskeho spolku je spätá predovšetkým s menom predsedu spolku, I. A. Jakuševom. Práve jeho zásluhou sa okolo Spolku Sibířčanov v Prahe a jeho periodík zjednotili sibířski emigranti žijúci v rôznych krajinách. I. A. Jakušev udržiaval kontakty s poprednými spoločenskými a politickými predstaviteľmi zahraničného Ruska, ktorí mali v emigrantskom svete veľký vplyv (P. N. Miľukov, A. F. Kerenskij, N. K. Rerich, G. Grebenščikov, A. Nesme-

41 Vestník Obščestva Sibirjakov v Československej republike. Praga 1931, č. 1, s. 2.

42 Vestník Obščestva Sibirjakov v Československej republike. Praga 1931, č. 1, s. 20.

43 Z knižnej produkcie Spolku Sibířčanov v Československu možno uviesť tieto tituly: *Materiály dľa sibířskej bibliografii graždanskaja vojna i intervencija v Sibiri 1917-1920gg.* Praga 1930; SVATIKOV, S. G.: *Rossija i Sibir, k istorii sibířskogo oblastničestva v XIX v.* Praga 1929. MJAGKOV, A. G.: *Očerok zolotopromyšlennosti Sibiri: istorija vozniknovenija i razvitija.* Praga 1927; JAKUŠEV, I. A.: *Grigorij Nikolajevič Potanin: jeho žizň i dejatel'nost'.* Praga 1927; JAKUŠEV, I. A.: *Sibir v cifrach /po sovremennym dannym/.* Praga 1931; JAKUŠEV, I. A.: *Daľnevostočnyje samoupravlenija v borbe za vlast' 1917-1919gg.* B. r. v.

44 Spolok vypísal tzv. sibířske štipendium T. G. Masaryka, ktoré tvorila čiastka 6 000 Kčs pre jedného študenta pochádzajúceho zo Sibíri. In: NA ČR Praha, fond. MZV RPA. č. k. 376.

45 GARF, f. 5870, op. 1.d, d. 8, l.3.

46 GARF, f. 5870, op. 1, d. 10.

lov. B. Volkov). Finančné problémy spolku začiatkom 30. rokov 20. storočia v podstate ukončili vydavateľské aktivity spolku a spôsobili aj celkovú stagnáciu spolkovej činnosti. Spolok Sibírčanov v Československu ukončil svoju činnosť v roku 1940, čím sa ukončila aj pražská etapa vývoja sibírskeho oblastníckeho hnutia v emigrácii.⁴⁷

Recenzent: *prof. PhDr. Peter Švorc, CSc.*
(Preklad abstraktu Maroš Melichárek)

47 Príspevok vznikol ako súčasť riešenia grantového projektu VEGA č. 1/ 4531/07 *Migrácia obyvateľov východnej Európy a Slovensko (prvá polovica 20. storočia)*.

ROZHLADY

Užhorod, gréckokatolícky Katedrálny chrám povýšenia sv. Kríža, 2008. Foto Peter Švorc

MICHAIL ALEXANDROVIČ BAKUNIN A ČECHY 1848/49

Jakub DRÁBIK

Abstract

Michail Alexandrovič Bakunin and Bohemia 1848/1849. Inherent part of Slavic assembly in Prague 1848 is Michail Alexandrovič Bakunin. He greatly influenced its development and results, on the contrary for himself stay in Prague brought many experience, which created his next intellectual thought. Bakunin participated on the assembly as delegate of polish-ruthenian department. He mainly commented on formal questions and concentrated on background activities. He tried to turn other delegates (e.g. Ľudovít Štúr) for his revolutionary thoughts, but he failed. He tried to disprove the illusions about russian tzar Mikuláš I. and was in fierce opposition of austroslavism, which was implemented during assembly. He came out with the idea of democratic slavic federation, but he failed again in enforcing this. After the assembly he participated in june uprising and had to flee to Dresden. He tried to organize uprising from Dresden in Prague, but then he was exposed, arrested and in 1851 extradited to russian authorities.

Michail Alexandrovič Bakunin, ruský revolucionár a „otec anarchizmu“, bol nepochybne jednou z najvýraznejších osobností európskej histórie polovice 19. storočia.¹ Jeho význam spočíva najmä v tom, že patrí medzi zakladateľské osobnosti anarchistického hnutia, ktoré sa práve vďaka nemu konštituovalo v európskom socialistickom hnutí ako reálna a rovnocenná alternatíva k marxistickému socializmu. Jeho úvahy o nebezpečenstve autoritárskeho socializmu pre ľudskú slobodu a pre slobodu spoločnosti predstihli dobu jeho historického pôsobenia a ukázali sa ako správne a opodstatnené. Bakunin však bol nielen teoretik, ale aj praktik. V priebehu 60. a 70. rokov 19. storočia sa stáva vďaka nemu anarchistické hnutie hnutím masovým.

1 Michail Alexandrovič Bakunin sa narodil ako najstarší syn 18. mája 1814 v dedinke Prjamuchino v Tverskej gubernii v šľachtickej rodine, ktorá si svoj pôvod odvodzovala od dávnych vstáhačov z Uhorska. Dostal solídne vzdelanie a čoskoro (v roku 1828) nastúpil na petrohradské delostrelecké učilište, aby sa vzdelával pre vojenskú službu. Pôsobenie v armáde ho však nenašlo a 1. decembra 1833 bolo vyhovené jeho žiadosti o odchod do výslužby. V roku 1836 odišiel na moskovskú univerzitu, kde sa z neho stal vyznávač nemeckej filozofie Fichteho a Hegla. Bol tiež člen známeho Stankevičovho krúžku, ktorý združoval najprogressívnejšiu časť vtedajšej ruskej inteligencie. V roku 1840 sa rozhodol odísť do Berlína systematicky študovať nemeckú filozofiu, aby potom po svojom návrate mohol budovať zamýšľanú kariéru na moskovskej univerzite. V Nemecku sa však čoskoro začal prejavovať jeho odklon od filozofie k politike a v decembri 1841 sa presunul z Berlína do Drážďan. Tu publikoval pod pseudonymom Jules Elysard svoj prvý článok, ktorý vzbudil pozornosť, a to článok „Reakcia v Nemecku“, v ktorom vyzýval demokratov, aby „prekročili svoju teoretickú negáciu smerom praktickému uskutočneniu“. Z Drážďan odišiel v roku 1843 do švajčiarskeho Zürichu, potom na krátko do Bruselu, až sa nakoniec dostal do Paríža, kde sa zoznámil s mnohými významnými osobnosťami (napr. Karl Marx, Pierre-Joseph Proudhon, či Etienne Cabet). In: KAŠÍK, Vladimír: *M. A. Bakunin*. Praha : Svoboda, 1969, s. 12.

V polovici 40. rokov 19. storočia sa dostal Michail Alexandrovič Bakunin do Paríža, kde sa z neho stala medzi predstaviteľmi európskej demokracie známa a uznávaná osobnosť a v rokoch 1845 – 1847 často vystupoval na podporu poľského národoslobodzovacieho hnutia. Pri svojich vystúpeniach však často kládol dôraz na to, že oslobodenie nepotrebuje len Poľsko, ale aj samotné Rusko. Svojím ostrým vystupovaním proti ruskému samoderžaviu si získal nielen obdiv a uznanie Poliakov a ruských demokratov, ale aj pozornosť cárskych orgánov. Tie zabezpečili, aby bol Bakunin francúzskou vládou vyhostený z krajiny. Vrátil sa teda do Bruselu, kde sa snažil pôsobiť na vytvorenie jednoty poľskej emigrácie a jej spojenie s revolučnými ruskými demokratmi. 22. februára 1848 ale v Paríži vypukla revolúcia a Bakunin sa po prvých správach o nej vrátil späť do Francúzska.

Revolučná vlna sa čoskoro začala šíriť ďalej do Nemecka a Rakúska a za ňou sa vydal aj Bakunin. Začiatkom apríla pricestoval do Frankfurtu, potom prešiel Mainz, Mannheim, Heidelberg, Kolín nad Rýnom, až ho v Berlíne na jeden deň zatkli. Po prepustení sa dostal do Lipska a neskôr do Wroclavi. Tu prežil mesiac politicky v podstate neaktívny, až sa z *Výzvy k Poliakom*, vydanej 9. mája 1848 a doporúčujúcej Poliakom účasť², dozvedel o Slovanskom zjazde. Na následné pozvanie českého profesora slavistiky na univerzite vo Wroclavi Františka Ladislava Čelakovského sa vybral sa do Prahy³.

Myšlienka na zjazd sa vyskytla súčasne takmer u všetkých slovanských národov približne v apríli 1848. Zjazd mal byť niečo ako antipól nemeckého *Vorparlamentu* zasadajúceho od 31. marca 1848 vo Frankfurte⁴. Na vznik tejto myšlienky mali veľký vplyv aj stretnutia členov viacerých delegácií vo Viedni na prelome marca a apríla. Neskôr, počas rôznych ďalších májových rokovaní bolo definitívne rozhodnuté, že miestom konania zjazdu bude Praha. Bol vypracovaný program zjazdu (mal 5 bodov) a organizačný poriadok (podľa ktorého sa delegáti mali rozdeliť do troch sekcií a mal byť vytvorený aj veľký výbor zo 16 delegátov za každú sekciu pre spoločné jednanie). Trochu menej známou kapitolou dejín však je účasť a pôsobenie Michaila Bakunina na tomto prvom politickom zhromaždení intelektuálnej elity slovanských národov.

O tom, že sa ruský revolucionár chystá zúčastniť na Slovanskom zjazde, písali *Národní noviny* už 19. mája⁵. Do Prahy prišiel Bakunin koncom mája 1848⁶ a rozhodne nebol neznámou osobnosťou. O jeho príchode písali viaceré pražské noviny, české (*Pražský večerní list*) i nemecké (*Bohemia*). Jeho demokratizmus a revolučné činy z predchádzajúcich rokov boli známe viacerým českým intelektuálom, dokonca bol označovaný aj

2 ŽÁČEK, Václav: Přípravy k sjezdu a průběh sjezdových jednání. In: *Slovanský sjezd v Praze 1848. Sborník přednášek Slovanského ústavu*. Praha : Orbis, 1948, s. 51.

3 ČEJCHAN, Václav: *Bakunin v Čechách*. Praha : Vojenský archiv RČS, 1928, s. 15.

4 Podľa Bakunina mal Slovanský zjazd tichý súhlas rakúskej vlády. „*V Innsbrucku sa tejto myšlienky s radosťou chopili, pretože dúfali, že Slovanský zjazd zoslabí účinok nemeckého zjazdu vo Frankfurte.*“ BAKUNIN, Michail Alexandrovič: *Spověď caru Mikuláši I.* Praha : Aurora, 1996, s. 41.

5 ČEJCHAN, Václav: *Bakunin v Čechách*. Praha : Vojenský archiv RČS, 1928, s. 15.

6 Uvádza sa rôzny dátum presného príchodu Bakunina do Prahy. V zjazdovej kancelárii sa za účastníka zjazdu prihlásil 29. mája 1848. Po príchode do Prahy sa rovnako ako napr. aj Ľudovít Štúr ubytoval v hostinci „U Modré Hvězdy“. IVANTYŠYNOVÁ, Tatiana: Ľudovít Štúr a Michal Bakunin v revolúcii 1848 – 1849. In: *Zborník FF UK Historica*, roč. 21, Bratislava 1970, s. 11.

za „celebritu zjazdu“⁷. Odborníci sa zhodujú na tom, že Bakunin pred príchodom do Prahy nepoznal okrem Poliakov (a pochopiteľne Rusov) iné slovanské národy. To mu však neprekážalo, aby veľmi rýchlo nadviazal kontakty a postrehol aj vzrastajúcu nenávisť medzi Slovanmi a Nemcami. Ešte niekoľko rokov po tom, čo opustil Prahu, písal: „U Slovanov prevláda nenávisť k Nemcom. Neuctivý výraz „preklaty Nemeč“, ktorý znie takmer vo všetkých slovanských jazykoch rovnako, pôsobí na každého Slovana ako mávnutie kúzelným prútom.. Kedykoľvek sa zišli dvaja Slovania, boli ich prvé slová vždy nasmerované proti Nemcom, ako keby chceli jeden druhého uistiť o svojom ozajstnom a roduvernom slovanstve.“⁸

Podľa *Proklamácie o zvolaní zjazdu* (vydanej 5. mája, no datovanej na 1. mája 1848⁹), mali byť členmi zjazdu len rakúski Slovania. Do Proklamácie, aj do pozvánky však bol nakoniec vsunutý dodatok „*Chtějí-li také jiní Slované mimo mocnářství naše žijící nás přítomnosti svou počtiti, budou nám hostmi srdečně vítanými*“¹⁰ a práve štatút host'a mal ako Rus aj Bakunin (aj keď sám seba vždy považoval za riadneho člena,¹¹ a to najmä preto, že mu českí organizátori nakoniec priznali práva zjazdového delegáta).

Slovanský zjazd sa mal začať podľa pôvodných plánov už 31. mája, no pre oneskorený príchod viacerých delegátov bol nakoniec slávnostne otvorený až 2. júna 1848 v sále na Žofínskom ostrove. Oficiálne sa ho zúčastnilo 341 delegátov, rozdelených do troch sekcií. Najväčšou bola československá, ktorá mala 237 členov (predseda jej Pavol Jozef Šafárik), juhoslovenská sekcia mala 40 členov (predseda Pavel Stamarović) a poľsko-rusínska 64 členov (predseda Karel Libelt).¹² Práve členom poľsko-rusínskej sekcie sa stal aj Bakunin. Už pri zahájení rokovaní predniesol krátku reč, v ktorej sa snažil vysvetliť svoj vstup do tejto sekcie. Podľa nej Rusko tým, že si podrobilo časť Poľska a ďalšiu časť prenechalo Nemcom (tretie delenie Poľska 1795), zradilo ideu slovanského bratstva a môže to napraviť jedine tým, že Poľsko znovu oslobodí. Preto malo byť miesto Rusa¹³ na Slovanskom zjazde medzi Poliakmi.

7 ČEJCHAN, Václav: *Bakunin v Čechách*. Praha : Vojenský archiv RČS, 1928, s. 15.

8 BAKUNIN, Michail Alexandrovič: *Spověď caru Mikuláši I.* Praha : Aurora, 1996, s. 39-40.

9 ŽÁČEK, Václav: Přípravy k sjezdu a průběh sjezdových jednání. In: *Slovanský sjezd v Praze 1848. Sborník přednášek Slovanského ústavu*. Praha : Orbis, 1948, s. 44.

10 Fotografia originálu Proklamácie je prístupná na <http://www.stur.sk/dokument/2prevol.jpg>.

11 Svoju druhú *Výzvu Slovanom* z marca 1849 podpísal ako „*Michail Bakunin, Rus a člen slovanského kongresu v Prahe*.“ Pozri NAČR (Národní archiv České republiky), fond Sbirka tisku 1848, Praha, karton 10, inv. č. 757. *Anruf an Slaven*.

12 ŽÁČEK, Václav: Přípravy k sjezdu a průběh sjezdových jednání. In: *Slovanský sjezd v Praze 1848. Sborník přednášek Slovanského ústavu*. Praha : Orbis, 1948, s. 56-57.

13 Bakunin bol jedným z dvoch Rusov, ktorí sa na zjazde zúčastnili, no jediným politicky aktívnym (druhým Rusom bol pravoslávny pop zo starogréckeho kláštora v Bukovine Olimpi Miloradov, ten však bol v podstate náhodným hosťom a politický význam jeho účasti je zanedbateľný). DOUBEK, Vratislav: *Česká politika a Rusko (1848 – 1914)*. Praha : Academia, 2004, s. 55. Usporiadatelia počítali s väčšou účasťou Rusov a aj ich pozývali (pozvanie dostali napr. minister školstva Uvarov, univerzitní profesori Sreznjevský a Kassovský z Petrohradu, Pogodin a Bodjanský z Moskvy, Grigorovič z Kazane a ďalší), no nedostatok času na prípravu a príchod na zjazd a najmä ostro odmietavé stanovisko cárskej vlády im zabránili na zjazd prísť. ŽÁČEK, Václav: Přípravy k sjezdu a průběh sjezdových jednání. In: *Slovanský sjezd v Praze 1848. Sborník přednášek Slovanského ústavu*. Praha : Orbis, 1948, s. 55-56. K Bakuninovu rozhodnutiu

Bakunin mal v poľsko-rusínskej sekcii niekoľko prejavov a bol zvolený za delegáta do sekcie Juhoslovánov, no význam jeho činnosti v tejto sekcii netreba preceňovať. Vyjadroval sa väčšinou len k formálnym otázkam a skôr sa sústredil na aktívnu kuloárnu činnosť. Snažil sa spolu s progresívnymi poľskými delegátmi a aj Ľudovítom Štúrom¹⁴ presadiť zmenu zjazdového programu. Na základe mylnej predstavy¹⁵ slovanských politikov, že Slovania majú v monarchii početnú väčšinu totiž na zjazde prevažoval austroslavizmus, presadzovaný Františkom Palackým, Pavlom Jozefom Šafárikom a predovšetkým českými politikmi. Podľa ich koncepcie nemal zjazd zapríčiniť rozbitie monarchie, ale naopak, posilniť ju tým, že sa Rakúsko zmení na liberálnu konštitučnú monarchiu, ktorá bude zaručovať rakúskym Slovanom všetky práva a slobodný rozvoj. Na základe predpokladu, že Slovania sú v monarchii vo väčšine potom malo dôjsť k úplnému presadeniu slovanského prvku a vplyv českej politiky mal stúpnuť v celej ríši.

S koncepciou austroslavizmu Bakunin nemohol súhlasiť. Prišiel na zjazd, aby získal delegátov pre svoj cieľ, a tým bol plán revolučného všeslovanského zjednotenia. Sám neskôr vo svojej *Spovedi cárovi Mikulášovi I.* o svojich zámeroch na zjazde napísal: „... *svojím návrhom Slovanskému zjazdu (som) v každom prípade sledoval úplné rozbitie rakúskej ríše... Mojim druhým a hlavným cieľom bolo získať v zjednotených Slovanoch oporný bod pre rozsiahlu revolučnú agitáciu v Rusku, pre zahájenie boja proti Vám, gosudar!*“¹⁶ Svoj pôvodný plán demokratickej revolúcie¹⁷ na zjazde prispôbil a novými prvkami rozvinul na spomínaný plán revolučného všeslovanského zjednotenia. Keďže si všimol vzrastajúcu nenávisť medzi Slovanmi a Nemcami a chcel ju využiť, doplnil svoju koncepciu aj o silné protinemecké stanovisko. Princípmi Bakuninovho postoja teda boli všeslovanská federácia, rovnoprávnosť všetkých slovanských národov a rozbitie Rakúska, čím stál priamo proti základnému poňatiu Palackého austroslavizmu a silného Rakúska presadzovaného českými politikmi. Bola to revolučná panslavistická koncepcia zameraná proti Rakúsku, ale aj proti cárskemu Rusku.

Bakunin bol na zjazde považovaný za vážnu osobnosť a niekoľkokrát vystúpil v poľsko-rusínskej a juhoslovanskej sekcii i v pléne. Plné znenie jeho prejavov sa však nezachovalo.¹⁸ Šťastí sa o nich môžeme dozvedieť zo *Spovede*¹⁹, časť bola uverejnená

vstúpiť do poľsko-rusínskej, ním nazývanej tiež „severnej“, sekcie a k jeho kontaktom s ruským popom pozri BAKUNIN, Michail Alexandrovič: *Spověď caru Mikuláši I.* Praha : Aurora, 1996, s. 43-44.

14 IVANTYŠYNOVÁ, Tatiana: Ľudovít Štúr a Michal Bakunin v revolúcii 1848 – 1849. In: *Zborník FF UK Historica*, roč. 21, Bratislava 1970, s. 11.

15 KŘEN, Jan : *Dvě století střední Evropy.* Praha : Argo, 2005, s. 168.

16 BAKUNIN, Michail Alexandrovič: *Spověď caru Mikuláši I.* Praha : Aurora, 1996, s. 47.

17 Podľa tohto plánu sa mala celá Európa premeniť na federatívnu demokratickú republiku. Viac pozri KAŠÍK, Vladimír: *M. A. Bakunin.* Praha : Svoboda, 1969, s. 86-87.

18 KAŠÍK, Vladimír: *M. A. Bakunin.* Praha : Svoboda, 1969, s. 95.

19 BAKUNIN, Michail Alexandrovič: *Spověď caru Mikuláši I.* Praha : Aurora, 1996, s. 44-47. *Spověď* ale vznikla viac ako tri roky po skončení zjazdu a Bakunin ju písal len na základe svojich spomienok, nemal žiadne poznámky. Navyše ju písal s istými tendenciami (bol vo väzení a svoje činy sa snažil pred cárom obhájiť, resp. prikrášliť), a preto je nutné sa na ňu nepozerať ako na úplne hodnoverný prameň.

v *Českej včele*, časť v poľskom *Dzienniku Narodowem*²⁰. Svoje predstavy koncipoval Bakunin neskôr ako *Základy novej slovanskej politiky*. Išlo o niekoľko textov, ktoré boli neskôr súhrnne publikované a vďaka ktorým si môžeme urobiť bezpečnú predstavu o Bakunových názoroch v období zjazdu.

Priebeh zjazdu bol neprehľadný a často, koniec-koncov ako pri všetkých podobných zhromaždeniach tej doby, aj zmätočný (zúčastnila sa ho široká politická, ale napr. aj národnostná alebo konfesionálna škála účastníkov a preto bolo ťažké dospieť k všeobecne akceptovateľným záverom). Bakuninovi, ako človeku s nadhľadom a skúsenosťami s európskym demokratickým hnutím, sa na zjazde v provom rade nepáčilo to, že sa jednotliví delegáti v sekciách uzavreli do vlastných partikulárnych problémov a nikto sa nestaral o slovanskú otázku v jej plnej šírke. V *Spovedi* charakterizoval prvé dni na zjazde takto: „*Dni plynuli a zjazd sa nehýbal z miesta.. O slovanskej otázke ako takej premýšľal málokto. Na mňa z toho všetkého opäť padol smútok a začal som sa v Prahe cítiť rovnako osamelý, ako predtým v Paríži a v Nemecku.*“²¹ Preto v prejavoch často kritizoval jednotlivé sekcie. Práve vystúpenia Michaila Bakunina, poľského filozofa a spisovateľa Karla Libelta a českého vojenského generála Františka Alexandra Zacha zceľovali zjazd a dávali mu punc zjazdu naozaj všetkých Slovanov.²²

Zo stavu osamelosti a depresie po prvých dňoch zjazdu Bakunina vytrhlo už čoskoro prijatie návrhu spomínaného poznaňského profesora Karla Libelta, ktorý ruský revolucionár vehementne podporoval. Tento návrh bol prijatý 5. júna a zmenil celý program zjazdu (z pôvodných piatich bodov bol upravený na tri²³). Vytrhol ho z prísneho austroslavizmu a urobil z neho naozaj pokrokové zhromaždenie tej doby. Práve zmena programu umožnila všeslovansky orientovaným delegátom, akým bol aj Bakunin, presadiť sa na zjazde. Po prijatí návrhu získali možnosť vysloviť svoje názory a kritiku. Bakunin využil túto príležitosť a narýchlo formuloval svoj nový revolučný program. V „Komitete pre slovanské vzťahy“ vypracoval návrh známy ako „*Základy novej slovanskej politiky*“²⁴.

V nich sa snažil ich autor zachytiť svoje predstavy podstatných zásad predpokladanej slovanskej federácie slobodných slovanských národov. Svoju pôvodnú víziu celoeurópskej demokratickej federácie odsunul na neurčito a jej zásady, v rovine ideálnej a vojensko-obrannej, zúžil do slovanského rámca. V tomto novom súštatí sa mali stretnúť všetky slovanské národy a žiť v mieri a porozumení – tomu mala napomôcť aj kultúrna

20 DOUBEK, Vratislav: *Česká politika a Rusko (1848 – 1914)*. Praha : Academia, 2004, s. 71-72.

21 BAKUNIN, Michail Alexandrovič: *Spověď caru Mikuláši I.* Praha : Aurora, 1996, s. 44.

22 ČEJCHAN, Václav: *Bakunin v Čechách*. Praha : Vojenský archiv RČS, 1928, s. 18.

23 ŽÁČEK, Václav: Přípravy k sjezdu a průběh sjezdových jednání. In: *Slovanský sjezd v Praze 1848. Sborník přednášek Slovanského ústavu*. Praha : Orbis, 1948, s. 61.

24 Bakunin ich presadil ako podklad k rokovaniu o otázkach slovanskej federácie (ktoré sa nakoniec ale nekonali) najmä vďaka podpore poľských delegátov. DOUBEK, Vratislav: *Česká politika a Rusko (1848 – 1914)*. Praha : Academia, 2004, s. 71. V skrátenej podobe boli *Základy novej slovanskej politiky* vytlačené 16. septembra 1848 v *Českej včele*. Jeho návrh uverejnil aj ľvovský *Dziennik narodowy* (31. augusta 1848, č. 312) a neskôr aj Jozef Václav Frič v časopise *Čech* č. 11 (v Ženeve) pod názvom „*Ovoce slovanského sjezdu*“. Pozri IVANTYŠYNOVÁ, Tatiana: Ludovít Štúr a Michal Bakunin v revolúcii 1848 – 1849. In: *Zborník FF UK Historica*, roč. 21, Bratislava 1970, s. 12 a ČEJCHAN, Václav: *Bakunin v Čechách*. Praha : Vojenský archiv RČS, 1928, pozn. 96 a 97, s. 76.

súdržnosť, Bakunin totiž zdôrazňoval jednotu slovanského jazyka a jednotlivé národné jazyky charakterizoval len ako dialekty²⁵. Reprezentantom zväzu slovanských národov mala byť „Rada slovanská“, ktorá mala byť aj jediným oprávneným orgánom, ktorý by viedol zahraničnú politiku, tzn. mala by právo uzatvárať spolky s inými národmi a vyhlasovať vojnu iným mocnostiam. Federatívne usporiadanie malo zabezpečiť rovnaký rozvoj pre všetky národy a zamedziť separatizmu. Bakunin hovoril o zjednotení Slovanov bez ústrednej moci pri zachovaní ich vlastnej samostatnosti, na základe slobody a rovnosti, poddanstvo v akejkoľvek forme malo byť zrušené, nemali existovať žiadne triedy a každý mal mať časť z majetku ľudu a mal byť užitočný. Práve v tejto koncepcii môžeme vidieť čiastočný príklon k anarchizmu, ktorý sa ale u Bakunina naplno rozvinie až po jeho návrate z ruského väzenia do Európy kocom roku 1861.

Sám neskôr v *Spovedi o týchto Základoch novej Slovanskej politiky* napísal „... môj návrh, uverejnený neskôr – bez môjho vedomia a v skrátenej podobe – v jednom českom časopise²⁶, sa niesol v demokratickom duchu: ponechával veľkú vôľu národným a regionálnym osobitostiam vo všetkom, čo sa týkalo administratívneho usporiadania, zároveň však zahrňoval určité základné ustanovenia, všeobecne platné a záväzné pre všetkých. Všetka vnútorná aj zahraničná politika mala byť sústredená v rukách ústrednej vlády.“²⁷

Pravdepodobne s ohľadom na organizátorov a rakúsku štátnu moc Bakunin vo svojich textoch ani raz nepoužil slovo revolúcia. Vyhol sa tomu, aby riešil princípy prevzatia moci a vytvorenia tohto obrovskeho štátneho celku a nepadlo ani slovo o spôsobe, akým by mala byť federácia dosiahnutá. Tento návrh (podobné návrhy slovanskej federácie zostavili aj Zach a Libelt²⁸) sa mal stať podkladom pre rokovanie o otázkach slovanskej federácie, ku ktorým ale už pre vypuknutie pražského povstania 12. júna nedošlo. Napriek tomu, že sa o návrhu nerokovalo, mal istý význam pre formovanie ďalšieho politického myslenia Slovanov.

Bakuninova činnosť na zjazde sa neobmedzila len na snahu o presadenie myšlienok o všeslovanskej federácii. Vo svojich prejavoch počas trvania zjazdu sa snažil upozorniť delegátov, najmä Čechov, že je mylné sa spoliehať na priazeň rakúskej monarchie a presvedčiť ich o zhubnosti politiky austroslavizmu. „Viem, že mnohí z vás sa spoliehajú na podporu rakúskej dynastie. Dynastia vám teraz sľubuje všetko a maže vám med okolo úst, pretože vás potrebuje; ale splní sľuby a bude mať možnosť splniť ich, až s vašim prispením obnoví svoju podlomenú moc? Hovoríte že splní, ale ja som presvedčený, že nie.. Uvidíte, že rakúska vláda na vaše služby nielen zabudne, ale dokonca sa vám pomstí za svoju niekdajšiu zahanbujúcu slabosť, ktorá ju primäla ponížiť sa pred vami a prítakávať k vašim rebelantským požiadavkom.. Nie porozumenie pre slovanskú nezávislosť alebo záľuba v slovanskom jazyku a v slovanských zvykoch a obyčajoch, ale železná nutnosť vedie dnes dynastiu k tomu, aby sa uchádzala o vaše priateľstvo.“²⁹

25 KAŠÍK, Vladimír: *M. A. Bakunin*. Praha : Svoboda, 1969, s. 97.

26 Ide zrejme o *Českú včelu* zo 16. septembra 1848.

27 BAKUNIN, Michail Alexandrovič: *Spověď caru Mikuláši I.* Praha : Aurora, 1996, s. 47.

28 IVANTYŠYNOVÁ, Tatiana: Ludovít Štúr a Michal Bakunin v revolúcii 1848 – 1849. In: *Zborník FF UK Historica*, roč. 21, Bratislava 1970, s. 14.

29 BAKUNIN, Michail Alexandrovič: *Spověď caru Mikuláši I.* Praha : Aurora, 1996, s. 45.

Tiež sa snažil vyvrátiť ilúzie, ktoré niektorí vkladali do ruského cára Mikuláša I., a ako sa ukázalo, ďalší vývoj mu dal za pravdu.

Bakunin sa na zjazde stretol aj s Ľudovítom Štúrom, s ktorým zdieľal v mnohých otázkach podobné názory. Štúr, rovnako ako Bakunin, nesúhlasil s Palackého koncepciou austroslavizmu, čo vytváralo dobré predpoklady pre ich vzájomné zblíženie. Keď Bakunin pochopil, že na zjazde nepresadí svoje názory, začal hľadať porozumenie na vlastnú päsť mimo oficiálnej platformy kongresu. „*Keď som sa presvedčil, že ani na Slovanskom zjazde nenájdem porozumenie, skúšal som to mimo zjazd a založil som tajný spolok Slovanskí priatelia.*“³⁰ O tomto spolku sa však nezachovali takmer žiadne záznamy. Na základe zmienok v Pamätiach Jozefa Václava Friča môžeme predpokladať, že jeho členom bol okrem Friča a Bakunina aj Ľudovít Štúr³¹. Spolok nemal pevnú organizačnú platformu a slúžil skôr ako prostriedok na výmenu názorov jeho členov. Na základe minimálneho počtu zmienok o ňom môžeme takmer s istotou povedať, že nerozvinul žiadnu podstatnejšiu činnosť a zanikol spolu s rozpustením zjazdu. „*Spolok sa vlastne ani nestihol ako sa patrí ustanoviť a položiť základy k nejakej činnosti. Členovia sa rozprchli do všetkých strán bez toho, aby sa dohodli na spôsobe vzájomného osoného alebo písomného spojenia, takže som sa potom už s nikým nestretával a ani stretávať nemohol.*“³² Význam spolku, aj keď si ho ani sám Bakunin neuvedomoval, môžeme vidieť v tom, že jeho prostredníctvom sa dozvedel o Slovákoch, Juhoslovánoch a ich problémoch v národooslobodzovacom hnutí v Uhorsku.

Štúr chcel získať Bakunina pre Slovenské povstanie. Ten svoju účasť Štúrovi prisľúbil na rokovaní tajného spolku³³, no nakoniec u neho nad jeho slovanstvom zvíťazilo demokratické presvedčenie a dokonca sa snažil Štúra presvedčiť, aby s Maďarmi namiesto boja spolupracoval.

Pre plénum Slovanského zjazdu sa pripravovalo niekoľko programových dokumentov, no prerokovaný a prijatý bol len jeden, a to *Manifest k európskym národom*. Materiál potrebný k napísaniu tohto dokumentu bol zhromaždený 7. júna a jednotlivé sekcie ho odovzdali diplomatickému výboru. Na základe podkladov, ktoré odovzdal Michail Bakunin spolu s Karlom Libeltom a Františkom Alexandrom Zachom, ho vypracoval František Palacký.

Manifest odsudzoval všetky formy národnostného útlaku a za princíp novej Európy sa dávala rovnoprávnosť národov, ktorá bola proklamovaná aj pre Slovanov. Jeho prínosom bola najmä viera, že myšlienky Veľkej francúzskej revolúcie môžu platiť aj pre celé národy – sebaurčenie nie len pre jednotlivca, ale aj pre národ ako celok³⁴. Na týchto myšlienkach je patrný Bakuninov vplyv.

Bakunin prišiel na zjazd, aby slovanských delegátov presvedčil o správnosti svojich tvrdení a získal ich pre svoje revolučné myšlienky. Ako sa však už veľmi skoro

30 BAKUNIN, Michail Alexandrovič: *Spověď caru Mikuláši I.* Praha : Aurora, 1996, s. 63.

31 IVANTYŠYNOVÁ, Tatiana: Ľudovít Štúr a Michal Bakunin v revolúcii 1848 – 1849. In: *Zborník FF UK Historica*, roč. 21, Bratislava 1970, s. 15-16.

32 BAKUNIN, Michail Alexandrovič: *Spověď caru Mikuláši I.* Praha : Aurora, 1996, s. 63.

33 IVANTYŠYNOVÁ, Tatiana: Ľudovít Štúr a Michal Bakunin v revolúcii 1848 – 1849. In: *Zborník FF UK Historica*, roč. 21, Bratislava 1970, s. 16.

34 KŘEN, Jan: *Dvě století střední Evropy.* Praha : Argo, 2005, s. 167.

ukázalo, tieto jeho myšlienky boli príliš odvážne na to, aby získali všeobecný súhlas. Predovšetkým princípy jeho *Základov novej slovanskej politiky* boli pre väčšinu austroslavisticky zmýšľajúcich členov zjazdu absolútne neprijateľné. Jednak pre svoju demokratickosť, jednak pre možné nežiaduce politické následky. Faktom ostáva aj to, že mnoho z Bakuninových predstáv bolo len utópiou. Z viacerých jeho krokov je patrné, že nebol celkom realistickým politikom. Podobne ako počas svojho pobytu v Prahe, aj počas celého svojho nasledujúceho života hľadal po Európe revolucionárov a vytáral nové a nové revolučné koncepcie, ktoré sa nikdy nenaplnili.

V roku 1848 zapríčinil jeho neúspech aj fakt, že nepoznal dobre históriu slovanských národov strednej a juhovýchodnej Európy, a teda nemohol poznať ani ich momentálne snahy a túžby. Nielen že nepochopil priority slovanskej a českej politiky v polovici 19. storočia, nepochopil ani zmysel a cieľ zjazdu. Napriek tomu bol jednou z najvýznamnejších osobností Slovanského zjazdu a aj keď si to mnohí nechceli pripustiť, v Rakúskej monarchii, najmä v Čechách, zanechal hlbokú stopu.

Sám vo svojej spovedi hodnotil význam Slovanského zjazdu takto: „*Význam Slovanského zjazdu bol podľa mňa v tom, že sa na ňom Slovania po prvý krát stretli, po prvý krát zoznámili, po prvý krát sa pokúsili jeden druhého pochopiť a nájsť spoločnú reč. Sám o sebe však tento zjazd žiadne plody nevydal a vyznel naprázdno rovnako ako všetky kongresy a politické konferencie tej doby.*“³⁵

Skôr, ako mohol zjazd dospieť k nejakému záveru (koniec zjazdu, resp. záverečná schôdza, bola stanovená na 14. júna³⁶), boli rokovania prerušené kvôli vypuknutiu júnového pražského povstania³⁷ 12. júna 1848. Jeho vznik je tak trochu záhadou a dodnes je predmetom sporov a dohadov mnohých historikov. Väčšina sa však zhoduje na tom, že vzniklo spontánne a bolo vyvolané aroganciou tunajšieho vojenského veliteľa Alfreda Windischgrätza³⁸. Povstania sa zúčastnil aj Bakunin, avšak podobne ako aj na Slovanskom zjazde, s istotou nie ako vedúca osobnosť. O jeho účasti na povstaní sa veľa písalo, často veľmi prehnane pod vplyvom jeho neskoršej „aury“ slávneho revolucionára a anarchistu. Podľa jeho vlastných slov pobehoval po barikádach s puškou a niekoľkokrát vystrelil³⁹. Zrejme v záverečných dňoch povstania spolupracoval so študentmi v Klementíne, no s istotou nie ako ich vodca, alebo ako jedna z najvýznamnejších osobností.

35 BAKUNIN, Michail Alexandrovič: *Spověď caru Mikuláši I.* Praha : Aurora, 1996, s. 40.

36 MACÚREK, Josef: Výsledky slovanského sjezdu. In: *Slovanský sjezd v Praze 1848. Sborník přednášek Slovanského ústavu.* Praha : Orbis, 1948, s. 82.

37 Stručne pozri napr. KAVKA, František a kol.: *Stručné dějiny University Karlovy.* Praha : Univerzita Karlova, 1964, s. 185-187.

38 Bakunin o povstaní napísal: „*Pražské povstanie však nebolo dielom zjazdu, ale študentov a strany tzv. českých demokratov*“ (má na mysli Jozefa Václava Friča a Karla Sabinu). BAKUNIN, Michail Alexandrovič: *Spověď caru Mikuláši I.* Praha : Aurora, 1996, s. 63.

39 „*vydržal som v Prahe ako dobrovoľník až do kapitulácie. Chodil som po barikádach s puškou, niekoľkokrát som aj vystrelil, avšak pôsobil som tam skôr pohostinsky a nič veľkého som si od toho všetkého nesľuboval. Potom som predsa len študentom a ich priateľom doporučil, aby zvrhli magistrát, ktorý tajne vyjednával s Windischgrätzom, a dosadili na jeho miesto povstalecký výbor s diktátorskou mocou. Chceli ma počúvnuť, ale bolo už neskoro. Praha kapitulovala a ja som na druhý deň ráno odišiel do Wroclavi.*“ BAKUNIN, Michail Alexandrovič: *Spověď caru Mikuláši I.* Praha : Aurora, 1996, s. 64.

Keď bolo o porážke povstania rozhodnuté, Prahu opustil a odišiel do Wroclavi, začiatkom júla sa presťahoval do Berlína a tam ostal až do konca septembra. V tomto období u Bakunina stále prevažuje slovanstvo⁴⁰, no je aj demokratom a toto jeho zmýšľanie mu dovoľuje vyzývať k spojenectvu s Maďarmi a Nemcami, pokiaľ vystupujú ako demokrati. V Berlíne sa k nemu koncom septembra dostali správy o zatýkaní viacerých Rusov a ich následnom vydávaní ruskej vláde, a preto sa vrátil späť do Wroclavi. Neskôr odišiel do Drážd'an, no odtiaľ ho vypovedali a útočisko našiel až v anhaltsko-köthen-skom kniežatstve v meste Köthen.

V Köthene začal v októbri písať svoju prvú *Výzvu Slovanom*⁴¹. Písal ju asi mesiac a v tlači vyšla až v decembri 1848 v Lipsku. Táto jeho prvá *Výzva* je akýmsi súhrnom Bakuninových názorov po otrase a sklamaní z neúspechu revolúcie. Je z nej patrné, že začal považovať meštianstvo za vyslovene kontrarevolučnú silu a svoje ďalšie nádeje na revolúciu začal vkladať do pracujúcej triedy a do roľníctva. Veril tiež, že základným predpokladom úspechu revolúcie bude rozpad Rakúskej monarchie a ustanovenie federácie slobodných slovanských štátov v strednej a východnej Európe. Už v tejto jeho brožúre sa prejavuje nielen jeho slovanstvo, ale aj demokratizmus, keď sa snaží obhájiť pred Slovanmi politiku nemeckých demokratov. „*Táto stará politika, ktorú odsudzujeme, ktorú preklíname, tak ako aj Vy, ktorej slávnostne sľubujeme hroznú odplatu, táto politika nikdy nebude súčasťou nemeckého ľudu. Nie je súčasťou nemeckej revolúcie, ani súčasťou nemeckej demokracie. Je to len politika starého štátu kancelárov, monarchov, aristokratov a rôznych privilegovaných osôb. Je to politika kľúk a generálov riadených nimi ako by boli vojnové stroje. Je to politika, ktorej pád pripravujeme – my všetci, čo sme živí duchom mladosti a budúcnosti, všetci, ktorí radostne uchopia ruky demokratov všetkých krajín, aby sme mohli spolu, tesne spojení, bojovať za všeobecné dobro, za budúcnosť všetkých.*“⁴²

V závere *Výzvy* rozoberá aj sociálne témy. Už táto brožúra naznačuje mnohé jeho neskoršie anarchistické názory, jeho budúci antiparlamentarizmus a federalizmus.

Koncom roka 1848 nemala Bakuninova práca v Česku veľký ohlas,⁴³ no v januári vyšiel preklad brožúry v *Novinách Lípy Slovanské*⁴⁴ (v tom čase bol redaktorom Karel Sabina). Aj vďaka legislatívnym zmätkom (práve vchádzal do platnosti nový tlačový zákon) nedošlo k okamžitej konfiškácii všetkých výtlačkov novín a trestnému stíhaniu redaktorov a mohla sa rozpútať „novinárska bitka“ medzi *Novinami Lípy Slovanské* a úradnými *Prager Zeitung*. Dodatočne síce boli „chybné výtlačky“ skonfiškované⁴⁵,

40 Dokonca údajne napísal list cárovi, aby sa ujal Slovanov a zjednotil ich pod svojou ochranou, no list nedokončil a zničil ho. ČEJCHAN, Václav: *Bakunin v Čechách*. Praha : Vojenský archiv RČS, 1928, s. 32.

41 Úplný text prvej výzvy je v anglickom jazyku dostupný na <http://www.marxists.org/reference/archive/bakunin/works/1848/pan-slavism.htm>

42 *Appeal to the Slavs* [online]. [cit. 2009-03-18]. Dostupné na internete: <<http://www.marxists.org/reference/archive/bakunin/works/1848/pan-slavism.htm>>.

43 ČEJCHAN, Václav: *Bakuninova „Provolání k Slovanům“ před tiskovým soudem pražským r. 1849*. Praha : Pokrok, otisk ze Slovanského přehledu roč. 23, s. 6.

44 *Noviny Slovanské Lípy*, 2. – 5. januára 1849.

45 ČEJCHAN, Václav: *Bakuninova „Provolání k Slovanům“ před tiskovým soudem pražským r. 1849*. Praha : Pokrok, otisk ze Slovanského přehledu roč. 23, s. 7.

no na rozvírenie hladiny verejnej mienky, ktorej Bakunin znova vstúpil do povedomia, to stačilo.

Polemika v českých novinách okolo jeho brožúry a najmä odmietavé stanovisko jedného z lídrov českej politiky tej doby – Františka Palackého vyprovokovali Bakunina k napísaniu druhej *Výzvy Slovanom*⁴⁶ začiatkom marca 1849⁴⁷. Čechy a najmä Prahu pokladal za najnádejnejšie centrum revolúcie (najmä preto, že z Prahy dostával informácie od istého Heimberga, ktoré skresľovali situáciu a povzbudzovali Bakuninove nádeje na revolúciu⁴⁸). Dokonca sa presunul z Köthenu do Drážďan, aby bol bližšie k Prahe a mohol odísť riadiť revolúciu. Na jar 1849 Bakunin podnikol cestu do Prahy, kde sa chcel sám presvedčiť o stave vecí. Stretol sa tu s niekoľkými českými demokratmi a na jednom zo stretnutí predniesol aj krátku reč⁴⁹. Počas svojho 4-dňového pobytu však zistil, že prípravy na revolúciu sa nevyvíjajú tým správnym smerom a že informácie, ktoré dostával, boli značne skreslené (členovia Slovanskej Lípy, na ktorú sa dosť spoliehal o povstaní ani nerozmýšľali). Napriek tomu sa nevzdal svojich plánov na revolúciu, vrátil sa do Drážďan a pokračoval v prípravách.

Rozsahom nie príliš veľká, no politicky významná druhá *Výzva Slovanom* bola napísaná v omnoho bojovnejšom tóne než jej predchodkyňa. Vznikala pod dojemom, že ruské jednotky prekročili hranice a vstupujú na uhorské územie⁵⁰. Bakunin v nej otvorene vyzýva Slovanov, aby opustili Palackého, Jelačiča, Rajčiča a Braunera a aby si našli nových národných vodcov.⁵¹ Ako presvedčený demokrat Bakunin znova? žiada zjednotenie všetkých demokratických síl v krajine a píše: „*Je známe, že národy v Rakúsku nežijú vo vzájomnom priateľstve, obzvlášť Slovania boli rozhnevaní na Nemcov a Maďarov. Vláda to vedela veľmi dobre, lebo to bola vlastne ona, kto od začiatku štvála tieto národy proti sebe. Keď si všetky národy v Rakúsku podali ruky, bola vláda stratená; ich zjednotenú silu nemohla vyzvať žiadna dostatočná moc. Aby sa udržala, musela tieto národy ešte viac rozkmotriť...*“⁵² Obdivne píše o Maďaroch, ktorí v tom čase viedli ešte úspešnú vojnu proti Viedni: „*Maďari nám dnes ukázali, ako sám malý národ sa pokúsili jednať ako museli, keď sa rozhodli vybojovať si svoju slobodu...*“ Pokračuje: „*...a kto je dnes proti Maďarom, je nepriateľom celého ľudstva, nepriateľ vlastnej slobody...*“ „*...podajte zmierlivú ruku Maďarom. Maďarský ľud, vedený šialenou vládou, na Vás páchal ťažkú krivdu, ale svoje staré viny draho zaplatil hrdinskými činmi a svojim bojom za*

46 Národní archiv České republiky (NAČR), fond Sbíрка tisku 1848, Praha, karton 10, inv. č. 757.

47 ČEJCHAN, Václav: *Bakunin v Čechách*. Praha : Vojenský archiv RČS, 1928, s. 38.

48 ČEJCHAN, Václav: *Bakunin v Čechách*. Praha : Vojenský archiv RČS, 1928, s. 44-45.

49 ČEJCHAN, Václav: *Bakunin v Čechách*. Praha : Vojenský archiv RČS, 1928, s. 46.

50 Išlo len o menšiu prieskumnú jednotku, ktorá sa dostala na územie Sedmohradska, no čoskoro vznikol mýtus o ruskej pomoci cisárskej armáde. Bakunin v úvode výzvy píše: „*Slovanom! Ruské jednotky sú tu. Prekročili rakúske hranice. Neprichádzajú z vôle ruského ľudu, ale z vôle ruského cára, neprichádzajú, aby Vám priniesli slobodu, neprichádzajú, aby bojovali spolu s Vami proti Vašim utlačovateľom, ale Vás ujarmiť. Neprichádzajú ako slovanskí bratia, nie, prichádzajú ako spojenci rakúskeho cisára.*“ *Anruf an Slaven*. In: NAČR, fond Sbíрка tisku 1848, Praha, karton 10, inv. č. 757. V skutočnosti začali ruské jednotky podľa dohody z 21. mája 1849 podpísanej vo Varšave postupne obsadzovať rakúsko-uhorské územie až v júni.

51 *Anruf an Slaven*. NAČR, fond Sbíрка tisku 1848, Praha, karton 10, inv. č. 757.

52 *Anruf an Slaven*. NAČR, fond Sbíрка tisku 1848, Praha, karton 10, inv. č. 757.

53 *Anruf an Slaven*. NAČR, fond Sbíрка tisku 1848, Praha, karton 10, inv. č. 757.

slobodu a preliatou krvou celkom odpykal; Teraz nemyslí na to, aby Vás zotročil, teraz je to posledná opora slobody v Rakúsku..“⁵³

Dôležitým momentom je aj jeho varovanie pred ruským vojskom. Množstvo politických lídrov Slovanov tej doby hľadalo svoju spásu práve v Rusku, ako v jedinej slobodnej slovanskej krajine. Bakunin však správne pochopil situáciu, pozeral sa na veci z geopolitického hľadiska záujmov veľmocí a nesústredoval sa len na partikulárne problémy jednotlivých slovanských národov. *„Rusi sú Slovania a vo svojich hrudiach nosia slovanské srdce; toto srdce ale doteraz ostalo zavreté pod pečiatkou mongolskej tyranie a pokiaľ Rusi počúvajú cára, zostanú nepriateľmi, hroznými protivníkmi slovanskej slobody..“* „...Beda Vám! Opýtajte sa našich slovanských bratov, Poliakov, čo im pred asi dvadsiatimi rokmi priniesli cárovi vojaci? Hlad, otroctvo a smrť...“ „...Bratia! ako Slovan Vás varujem pred pomocou ruských jednotiek. Ako Rus poznám veľmi dobre zlo, ktoré Vám ruský cár môže a chce priniesť..“⁵⁴

O propagáciu Výzvy sa mal postarať Adolf Straka, no brožúry a letáky boli zabavené na hranici pri ich transporte z Drážďan⁵⁵. Napriek tomu sa jej obsah do Čiech dostal a jej kópie sa začali šíriť najmä v nemecky hovoriacej časti obyvateľstva. Úrady sa, pochopiteľne, začali obávať a podnikli všetky kroky na zastavenie prenikania Bakuninových myšlienok do ďalších častí ríše⁵⁶. Onedlho už bolo po Bakuninovi vyhlásené pátranie na celom území monarchie. Úrady však netušili, kde sa Bakunin nachádza⁵⁷ (počas svojej 4-dňovej návštevy Prahy na jar 1849 používal falošný anglický pas na meno Andersson⁵⁸).

Počas jarného pobytu v Prahe sa Bakuninovi podarilo pri osobných stretnutiach presvedčiť niekoľkých členov Slovanskej Lipy na čele s Jozefom Václavom Fričom, aby sa ujali príprav povstania.⁵⁹ Malo byť krajne radikálne a malo vypuknúť súčasne s povstaním v Drážďanoch. Bolo posledným pokusom vyvolať v rámci stredoeurópskej revolúcie povstanie v Čechách. Vodcom povstania mal byť Jozef Václav Frič a centrom príprav boli študentské spolky – nemecké *Markomania* a *Liberalia* a české *Českomoravské bratstvo*.⁶⁰

Drážďanské povstanie ale vypuklo spontánne skôr než Bakunin predpokladal (už 3. mája), a tak sa snažil urýchliť aj povstanie v Prahe. Tu malo povstanie začať 12. mája

54 *Anruf an Slaven*. NAČR, fond Sbirka tisku 1848, Praha, karton 10, inv. č. 757.

55 Práve odtiaľ pochádzajú výtlačky Výzvy uložené v NAČR.

56 Už 8. marca 1849 bolo vydané hlásenie z radnice hlavného mesta Prahy všetkým podriadeným zložkám, aby okamžite zhabali výtlačky Bakuninovej brožúry a tiež drážďanského *Volksblater*, pretože vyzývajú k puču. NAČR, fond policejní ředitelství Praha I. - prezidium, karton 129, sign. BA-1-1849.

57 Napr. 20. apríla 1849 si vyžiadalo presný opis Bakunina aj Policajné prezídium v Lvove. Bakunin spolupracoval ešte v Paríži v 40. rokoch s poľskými demokratmi, usilujúcimi o znovuvytvorenie Poľska, ktorého súčasťou mala byť pochopiteľne aj Halič, preto sa úrady celkom oprávnené obávali povstania aj v tejto časti ríše. NAČR, fond policejní ředitelství Praha I. - prezidium, karton 129, sign. BA-1-1849.

58 KAŠÍK, Vladimír: *M. A. Bakunin*. Praha : Svoboda, 1969, s. 114.

59 KAŠÍK, Vladimír: *M. A. Bakunin*. Praha : Svoboda, 1969, s. 114.

60 KAVKA, František a kol.: *Stručné dějiny University Karlovy*. Praha : Universita Karlova, 1964, s. 189.

1849, no už 10. mája boli prípravy vyzradené a väčšina účastníkov zatknutá. Bakunina čoskoro zatkli v Saskej Kamenici za vedenia drážďanského povstania a 18. mája 1849 už oslavoval svoje 35. narodeniny v mestskej väznici v Drážďanoch. Tu ho odsúdili na trest smrti. Onedlho na to si ho vyžiadali rakúske úrady, a tak sa vrátil, tentokrát nie z vlastnej vôle, do Prahy, kde bol väznený na Hradčanoch s najvyššou možnou ostrahou. V Čechách (neskôr bol väznený v Ostrave) ho odsúdili na trest smrti druhýkrát. Zachránilo ho len to, že rakúska vláda vyhovelá požiadavke cárskeho Ruska a Bakunina im 17. mája 1851 vydala. Do Prahy sa Bakunin už nikdy nevrátil.

Recenzent: *doc. PhDr. Lubica Harbul'ová, CSc.*
(Preklad abstraktu Maroš Melichárek)

POHĽAD DENNÍKA SLOVÁK NA SOVIETSKO-JUHOSLOVANSKÉ VZŤAHY V ROKOCH 1939 – 1944

Martin JARINKOVIČ

Abstract

The view of daily paper „Slovak“ of soviet-yugoslavian relations in 1939 – 1944. Completion of germano-russian nonaggression pact of August 1939 aroused hope of consolidation of foreign-political status in Slovak political sphere. At the time, Soviet Union begins to be positively depicted in Slovak press. Also Slovako-Yugoslavian relations are interpreted as part of german building of new Europe based on union of Berlin, Rome and Moscow. This period did not last long and from dealings in Salzburg henceforth, the degradation of relationships with Soviet Union begins. After cataclysm in Beograd, Slovak press along with German one begins to lead a negative campaign versus Yugoslavia, oriented antiserbian. After the defeat of Yugoslavia, press attention concentrates on Croatia, pays less attention on other parts of former Yugoslavia. Raising intensity of resistance on Balkan since 1943 forced press to give more care to these parts of the world. Since 1944, the dominating position in Slovak press takes leader of Communist partisans J. B. Tito, who becomes a new „lord of the situation“.

Koncom tridsiatych rokov sa geopolitickým hegemonom v priestore strednej Európy stala Nemecká ríša. Svoje postavenie potvrdila vytlačením Veľkej Británie a Francúzska z tejto časti Európy spečateným Mnichovskou dohodou, ktorej dovŕšením bol aj vznik Slovenského štátu 14. marca 1939 a vytvorenie Protektorátu Čechy a Morava 15. marca 1939. Slovenský štát sa uzatvorením takzvanej Ochranej zmluvy zaviazal koordinovať svoju zahraničnú a vojenskú politiku s politikou Nemeckej ríše. Postavenie Slovenska, otrásené maďarskou agresiou zo dňa 23. marca 1939, bolo však napriek nemeckým garanciam neisté a vyhliadky do budúcnosti nejasné. Nečakané uzavretie dohody o neútočení a spolupráci medzi Sovietskym zväzom (ďalej ZSSR) a Nemeckou ríšou dňa 23. augusta 1939 dalo nový impulz aj snahám posilniť zahranično-politické postavenie Slovenskej republiky. Prívrženci slovenskej nezávislosti okolo ministra vnútra a zahraničných vecí Ferdinanda Ďurčanského videli v pakte Molotov-Ribbentrop príležitosť na vedenie nezávislejšej politiky balansujúcej medzi Nemeckou ríšou a ZSSR. V tomto čase sa objavili v najvyšších slovenských kruhoch predstavy o Slovensku ako moste medzi Západom a Východom.¹ Nová realita sa premietla aj do zvýšenia kvality vzťahov medzi SR a ZSSR.²

1 ČIERNA-LANTAYOVÁ, Dagmar: Slovenský štát a pohľady na Moskvu. In: *Slovanský prehľad*, roč. 90, 2004, č. 3, s. 409.

2 Dňa 16. septembra 1939 sovietsky vyslanec v Berlíne Alexander A. Škvarcev odovzdal slovenskému vyslancovi v Berlíne Matúšovi Černákovi pozitívnu odpoveď ľudového komisára zahraničných vecí Viačeslava M. Molotova na slovenské sondovanie možnosti nadviazania diploma-

Hoci ZSSR a Nemecká ríša navonok vystupovali ako spojenci, vládla medzi nimi rivalita a nedôvera, ktorá sa prejavila v ich súperení o Balkán. Hitler s nevôľou hľadel na rozrastajúce sa ambície ZSSR, najmä v čase, keď bol zamestnaný na západnom fronte. Preto už po páde Francúzska obrátil svoju pozornosť na juhovýchod v snahe zabezpečiť si situáciu v zázemí pred plánovaným východným ťažením.³ S tým súvisí aj nemecký zásah do vnútornej politiky Slovenska na rokovaníach v Salzburgu, ktorými bola ukončená kríza v slovenskom vedení. Kríza ohrozovala model Slovenska ako vzorového štátu pre juhovýchodnú Európu. Ďalšími krokmi bola snaha pripútať si tesnejšie dosiaľ lavírujúce štáty Balkánu – Juhosláviu a Bulharsko. Na tieto štáty zamerlal svoju aktivitu aj ZSSR⁴, ktorý sa snažil mariť nemecké úsilie o ovládnutie tejto oblasti, vzhľadom na to, že Bulharsko a úžiny považoval už tradične za svoju záujmovú a bezpečnostnú oblasť.⁵

V období existencie Slovenskej republiky (1939 – 1945) tlač predstavovala najdôležitejší prostriedok šírenia informácií a vládnej propagandy. Najvýznamnejšie miesto v tlačovej politike Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (ďalej len HSLĽS) pripadalo denníku Slováč. V tomto denníku bol prezentovaný oficiálny kurz slovenskej vlády a tento denník bol najmienkotvornejším periodikom z palety slovenskej tlače ovládnutej HSLĽS už v období autonómie Slovenska.⁶

tických kontaktov. Sovietsky zväz uznal Slovenskú republiku de facto i de jure. Sovietsky zväz uznal Slovensko nielen kvôli ohľadom voči Nemecku, ale sledoval tým aj svoje vlastné záujmy. Po tom, čo ZSSR musel zrušiť svoje diplomatické zastúpenia vo Viedni, Prahe a Varšave, predstavovalo zriadenie zastupiteľstva v Bratislave príležitosť dostať sa do priameho kontaktu s touto časťou Európy, a sprostredkovane cez ňu byť aj bližšie k juhovýchodnej Európe. Nový slovenský vyslanec Fraňo Tiso dorazil do Moskvy 11. decembra 1939 a svoje poverovacie listiny odovzdal 25. decembra 1939. Na druhej strane sovietsky vyslanec Grigorij M. Puškin prišiel do Bratislavy 2. februára 1940 a 14. februára odovzdal svoje poverovacie listiny prezidentovi Jozefovi Tisovi. Pozri: ČIERNA-LANTAYOVÁ, Dagmar: Slovenský štát a pohľady na Moskvu. In: *Slovanský prehľad*, roč. XC, 2004, č. 3, s. 407-446.; MARJINOVÁ V. Valentina: „Brána na Balkán“. Slovensko v geopolitických plánech SSSR a Nemecka v lete 1939 – 41. In: *Soudobé dějiny*, roč. I, 1994, č. 6, s. 827-845; ŠMIHULA, Daniel: Vnútorný život na vyslanectve Slovenskej republiky v Moskve v rokoch 1939 – 1941. In: *Historický časopis*, roč. 46, 1998, č. 3, s. 479-496.

- 3 Hitler sa rozhodol pre útok na ZSSR po francúzskom ťažení. Dňa 21. 7. 1940 nariadil vypracovať plán s termínom jeseň 1940. Hitler 31. 7. 1940 zmenil dátum začiatku útoku na jar 1941. Poslednú smernicu č. 21 vydal 18. 12. 1940 s termínom 15. 5. 1941, ten bol potom kvôli Balkánu zmenený na 22. 6. 1941. Pozri: VEBER, Václav: 22. červen 1941. In: *Slovanský prehľad*, roč. 81, 1995, č. 2, s. 103.
- 4 O Balkán prejavovali v tomto čase záujem aj V. Británia a Taliansko, takže táto oblasť bola predmetom čulej diplomatickej aktivity zo strany všetkých veľmocenských zoskupení.
- 5 TEJCHMAN, Miroslav: Sovětská politika na Balkáně 1940 – 1941. In: *Slovanský prehľad*, roč. 67, 1981, č. 4, s. 284-298. Pri poslednom sovietsko-nemeckom rokovaní 12. – 13. októbra 1940 v Berlíne Viačeslav M. Molotov (vo svojej nóte z 25. novembra 1940 aj Josif V. Stalin) kládol ako podmienku prístúpenia k paktu troch mocností prepustenie Fínska a Bulharska do sovietskej sféry vplyvu a zrušenie nemeckých garancií Rumunsku a taktiež kontrolu nad Úžinami. VEBER, Václav: 22. červen 1941. In: *Slovanský prehľad*, roč. 81, 1995, č. 2, s. 98. Tieto požiadavky boli nemeckou stranou považované za prehnaté a posledná snaha o zosúladenie záujmov a prerozdelenie sfér vplyvu medzi Nemeckom a ZSSR skončila neúspešne.
- 6 Viac k problematike slovenskej tlače pozri: DARMO, Jozef: Propaganda Slovenského štátu (I. časť, formovanie jej mechanizmu). In: *Otázky žurnalistiky 1965*, s. 320-367; DARMO, Jozef: Pro-

Naviazanosť Slovenska na Nemeckú ríšu sa prejavila aj v jeho tlačovej politike, ktorá sa v oblasti zahraničnopolitického spravodajstva prispôbovala aktuálnej nemeckej zahraničnopolitickej línii. To možno vypočítavať aj v pohľade denníka Slováč na Juho-sláviu a ešte markantnejšie je to v pohľade na ZSSR. Slovenská diplomacia v intenciách zahraničnej politiky orientovanej na Nemeckú ríšu⁷ sa snažila nadviazať s Juho-sláviou priateľské vzťahy⁸, hoci vzhľadom na dedičstvo vzájomných vzťahov z medzivojnového obdobia mala v tomto úsilí značné ťažkosti.⁹ Denník Slováč (ale aj slovenská tlač ako celok) v období rokov 1939 – 1941 z pragmatických pohnútok potláčal prejavy sympatie k radikálnym chorvátskym emancipačným snahám volajúcim po samostatnosti. S veľkou dávkou porozumenia však podporuje srbsko-chorvátske vyrovnanie symbolizované dohodou Cvetković-Maček, ktoré umožnilo realizovať myšlienku chorvátskej

paganda Slovenského štátu II. časť (1939 – 1944). In: *Otázky žurnalistiky 1967*, s. 51-74.; BAKA, Igor: Mechanizmus, ciele a metódy pôsobenia ľudáckej propagandy v rokoch 1938 – 1939. In: *Historický časopis*, roč. 51, 2003, č. 2, s. 277-293; FEDOR, Michal: *Bibliografia periodík na Slovensku v rokoch 1939 – 1944*. Martin 1969, s. 326-327.

- 7 V denníku Slováč zo dňa 2. apríla 1939 v článku *Poľsko – predný činiteľ európskej rovnováhy (k londýnskej ceste ministra Becka)* A. Engelmann vyslovil východiská slovenskej zahraničnej politiky, ktoré by sme v daných možnostiach, aké Slovensko malo, mohli nazvať aj pragmatickými: „*Postavenie Slovenska v politickom živote Európy je nie také, že by sme na svetové udalosti mohli pozerat' okuliarmi veľmoci. Vychodíme z tejto základnej skutočnosti vždy, kedykoľvek nám prichodí rozoberat' akýkoľvek medzinárodný politický problém. Zahraničná politika bývalého Česko-Slovenska neuvedomovala si práve to, že zahrávanie si malého štátu so svetovými problémami je hra s ohňom, ktorá je nad jeho sily a na ktorú jeho politická peňaženka nestačí. Toto bola jedna z príčin smutných koncov zahraničnej politiky Česko-Slovenska. Slovenská zahraničná politika musí sa vystríhať a bude sa vystríhať tohto zásadného omylu, ktorý uložil do hrobu všetky aspirácie zahraničnej politiky Česko-Slovenska. V tomto smere budeme viesť nielen oficiálnu zahraničnú politiku slovenského štátu, ale v tomto smere pretvoríme celú slovenskú politickú mentalitu. ... Nezaťaženi bočnými zámermi budeme môcť objektívnejšie analyzovať všetky európske politické súvislosti a budeme môcť triezvo posudzovať celú problematiku medzinárodných vzťahov.*“ *Poľsko – predný činiteľ európskej rovnováhy (k londýnskej ceste ministra Becka)*. In: *Slovák*, roč. 21, 2. apríl 1939, č. 77, s. 4. Viac k zahraničnej politike pozri: PETRUF, Pavol: *Zahraničná politika Slovenskej republiky (1939 – 1945)*. In: *Historické štúdie* 38, Bratislava 1997, s. 7-41.
- 8 Dňa 8. júna 1939 vystriedal juhoslovanského generálneho konzula v Bratislave Milana Kičevaca nový diplomatický zástupca tohto štátu, tentoraz vo funkcii chargé d'affaires – Stanoje Simić. Tento akt sa považuje za diplomatické uznanie Slovenského štátu zo strany kráľovskej Juho-slávie. Dňa 3. septembra 1939 odcestoval do Belehradu dr. Jozef Cieker, aby vo funkcii charé d'affaires SR v Juho-slávii pripravil zriadenie slovenského diplomatického zastúpenia v tejto krajine. Dňa 11. septembra 1939 juhoslovanský kráľ udelil dr. Ivanovi Mileczovi vykonávajúcemu funkciu vyslanca SR v Bukurešti agreement, ako mimoriadnemu vyslancovi a splnomocnenému ministrovi v Belehrade. Počas jeho neprítomnosti v Belehrade bol poverený jeho zastupovaním chargé d'affaires dr. J. Cieker. Celý proces budovania diplomatického zastúpenia Slovenskej republiky v Juho-slávii bol oficiálne dovŕšený 11. novembra 1939 audienciou u princa-regenta Pavla, na ktorú mu vyslanec I. Milecz v prítomnosti chárge d'affaires odovzdal poverovacie listiny.
- 9 Slovenský chargé d'affaires J. Cieker sa v jednom liste vyjadril, že je ťažké preraziť so slovenskou skutočnosťou v Juho-slávii vzhľadom na tradičné juhoslovansko-československé vzťahy. NĚMEČEK, Jan: *K formování zahraniční služby Slovenského štátu*. In: *Slovensko a druhá svetová vojna. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie v Bratislave 29. – 31. mája 2000*, s. 124.

autonómie v rámci Juhoslávie.¹⁰ Denník Slováč v tomto období vykresľuje Juhosláviu v pozitívnom duchu. V tomto období sa na jeho stránkach objavujú aj romanticky ladené prejavy odvolávajúce sa na slovanskú vzájomnosť. Tieto prejavy sa však vždy prelínajú s pragmatickou orientáciou slovenskej zahraničnej politiky, ktorá predpokladá, že blízke slovanské pokrvné puto sa bude musieť v budúcnosti odraziť aj v politických vzťahoch, „a to tým skôr, že Juhoslávia sa svojou reálnou zahraničnou politikou ukázala byť takým komponentom medzinárodného života, bez ktorého je európska politická rovnováha dnes vôbec nemysliteľná. Vynikajúci zástoj, ktorý predstavuje juhoslovanská zahraničná politika v európskom súťažení rozličných síl a prúdov, je totožný s cieľmi zahraničnej politiky Slovenského štátu: Štát na stráži vlastnej suverenity i na stráži záujmov európskeho pokoja. A práve preto náš pomer k tejto slovanskej dŕžave nemôže byť iný, ako úprimne žičlivý, dôstojný, pozitívny, lebo tak to diktuje hlas srdca i prísne zákony politickej reality“.¹¹ Hoci je v postoji Slováka viditeľná zrejma korekcia z hľadiskom k predchádzajúcemu postoju voči Juhoslávii, ešte väčšmi bije do očí zmena v pohľade na ZSSR po tom, čo prekvapujúco uzavrel s Nemeckou ríšou dohodu o spolupráci a neútočení. Slováč túto správu privítal a vo svojom spravodajstve začal uverejňovať v zhode s vtedajšou eufóriou pozitívne články aj o tejto dovedy zaznávannej veľmoci, ktorú však prezentuje väčšmi ako slovanský štát než komunistickú veľmoc.¹² V súlade s nemeckými, ako aj sovietskymi vyhláseniami, aj v slovenskej tlači sa v tomto období zdôrazňovalo, že odlišné ideológie sa môžu navzájom rešpektovať. Toto tvrdenie sa objavilo aj v prejave Viačeslava M. Molotova, v ktorom obhajoval nemecko-sovietsky pakt, ktorý podľa neho nielenže neprotirečil dovedajšej politike ZSSR, ale práve naopak, kontinuálne nadväzuje na sovietsku snahu o udržanie mieru. Molotov vyhlásil, že: „Rozdiel v svetovom názore a politickom systéme nemôže a nesmie byť prekážkou pre vytvorenie dobrých politických vzťahov medzi oboma štátmi, práve tak, ako tento rozdiel neprekáža dobrým politickým vzťahom Sovietskeho zväzu s inými nesovietskymi, alebo kapitalistickými krajinami.“¹³

Aj juhoslovansko-sovietske vzťahy sa prezentovali v súvisi s nemecko-sovietskym paktom ako súčasť smerovania k jednému bezpečnostnému systému, do ktorého bolo zahrnuté aj Slovensko. Od apríla 1940 sa začali v denníku Slováč objavovať informácie o nadväzovaní hospodárskych kontaktov medzi Juhosláviou a ZSSR. V denníku boli tieto iniciatívy interpretované ako snaha Juhoslávie o zabezpečenie prístupu k surovinovým zdrojom v ťažkých vojnových časoch. Slováč taktiež nezabudol dodať, že: „V belehradských politických kruhoch pokladajú nadviazanie stykov juhoslovansko-sovietoruských za priznanie sa Juhoslávie k novému poriadku vo východnej Európe, o ktorý sa usilujú Berlín, Rím a Moskva...“¹⁴ Napriek tomu, že sa oficiálne stanovisko snažilo

10 Pred dohodou v Juhoslávii. In: *Slovák*, roč. 21, 5. augusta 1939, č. 178, s. 5; Radostné chvíle chorvátskeho národa, Autonómia Chorvátska skutkom. In: *Slovák*, roč. 21, 27. augusta 1939, č. 197, s. 2.

11 Reálna politika hlavným pilierom Juhoslávie. In: *Slovák*, roč. 21, 10. mája 1939, č. 108, s. 1.

12 ČIERNA-LANTAYOVÁ, Dagmar: Slovenský štát a pohľady na Moskvu. In: *Slovanský prehľad*, roč. 90, 2004, č. 3, s. 407-446.

13 Historický prejav Molotova. Prečo a ako došlo k rusko-nemeckému paktu. In: *Slovák*, roč. 21, 3. september 1939, č. 202, s. 4.

14 Medzi Juhosláviou a Sovietskym sväzom. In: *Slovák*, roč. 22, 19. apríla 1940, č. 93, s. 2.

tieto aktivity dať do rámca budovania nemeckej novej Európy, z komentára venovaného zblíženiu ZSSR a Juhoslávie vycítíme istú opatrnosť, ktorá svedčí o nedôvere voči balkánskej politike ZSSR. Ako uvádza Slovák vo svojom úvodníku: „*S hospodárskym prenikaním Sovietskeho zväzu na pôdu juhovýchodnej Európy treba totiž pripúšťať aj stále výraznejšie sa rysujúcu eventualitu, týkajúcu sa sovietskych politických aspirácií v tomto európskom kúte.*“ Zároveň však ubezpečuje, že Taliansko by „...*neznieslo nijaké rušivé naštrbenie svojej záujmovej sféry, nech by ono prišlo odkiaľkoľvek*“ a komentár sa uzatvára upokojujúcim konštatovaním, že: „*Z hľadiska celoeurópskeho je to len pozitívny príspevok k pokoju a paralyzovanie tých prúdov, ktoré tento pokoj rušia.*“¹⁵ Dňa 22. apríla 1940 Slovák uverejnil vyhlásenie agentúry TASS o nadchádzajúcich sovietsko-juhoslovanských obchodných rokovaniach, tieto by sa podľa správy mali týkať uzavretia obchodnej dohody, úpravy clearingu a zriadenia obchodných delegácií v hlavných mestách oboch štátov.¹⁶ Dňa 24. apríla 1940 skutočne juhoslovanská delegácia vedená bývalým ministrom financií dr. Miloradom Djordjevičom odcestovala do Moskvy. Dňa 8. mája 1940 prijal delegáciu ľudový komisár zahraničných vecí V. M. Molotov a 11. mája 1940 bola podpísaná obchodná a navigačná dohoda, protokol o platení dodávok a zmluva o zriadení obchodných zastupiteľstiev v oboch hlavných mestách.¹⁷ S touto otázkou súvisia aj ďalšie správy, ktoré Slovák uviedol v nasledujúcom období.¹⁸ Dňa 1. júna 1940 si sovietsky vyslanec v Sofii Anatolij Lavrentiev a juhoslovanský minister zahraničných vecí Aleksandar Cincar-Marković vymenili ratifikačné listiny obchodnej zmluvy. Slovák zaznamenal, že: „*V tejto zmluve vidí Juhoslávia už dávno želané obnovenie stykov s veľkým ruským národom, s ktorým je v spojení nielen zväzkami krvi a reči, ale aj s kultúrnou tradíciou a spomienkami na spoluprácu v minulosti.*“¹⁹ Zároveň denník Slovák na tej istej strane publikuje ďalšie dva články, ktoré majú navodzovať dojem súladu medzi aktivitami Nemeckej ríše, ZSSR a Juhoslávie. V článku *Nijaké spory medzi Nemeckom a Ruskom* sa Slovák snaží vyvrátiť tvrdenia niektorých západných denníkov o nezhodách oboch spojencov. Odvoláva sa na tvrdenia ženevského denníka Suisse, že: „*Medzi Nemeckom a sovietskym Ruskom, konštatuje švajčiarsky denník, je úplná zhoda názorov nielen čo sa týka otázky Poľska, ale aj čo sa týka otázky pomeru Nemecka k severnej Európe. Rovnako je smiešne hovoriť o rozdielnosti názorov, alebo dokonca o spore medzi Nemeckom a sovietskym Ruskom v otázke situácie na Balkáne.*“²⁰ No a v poslednom z trojice spomínaných článkov Slovák informuje o úspešnom ukončení nemecko-juhoslovanských obchodných rokovanií.²¹

15 Dve udalosti v juhovýchodnej Európe. In: *Slovák*, roč. 22, 21. apríl 1940, č. 95, s. 1.

16 Juhoslávia a SSSR. Nadviazanie hospodárskych stykov. In: *Slovák poľnohárnik*, roč. 2, 22. apríla 1940, č. 14, s. 3.

17 TEJCHMAN, Miroslav: Sovětská politika na Balkáně 1940 – 1941. In: *Slovanský přehled*, roč. 67, 1981, č. 4, s. 294; O tejto udalosti informoval aj Slovák, pozri: Obchodná dohoda medzi Sovietskym zväzom a Juhosláviou podpísaná. In: *Slovák*, roč. 22, 14. mája 1940, č. 112, s. 3.

18 Sofijský sovietsky vyslanec do Belehradu. In: *Slovák*, roč. 22, 31. máj 1940, č. 126, s. 5.

19 Zblíženie medzi Juhosláviou a Ruskom. In: *Slovák*, roč. 22, 2. júna 1940, č. 128, s. 2.

20 Nijaké spory medzi Nemeckom a Ruskom. In: *Slovák*, roč. 22, 2. júna 1940, č. 128, s. 2.

21 Hospodárske rokovania nemecko-juhoslovanské sa skončili. In: *Slovák*, roč. 22, 2. júna 1940, č. 128, s. 2.

Napätie na Balkáne sa zvýšilo po tom, čo sa Taliansko zaangažovalo do „západného ťaženia“. Slovák sa v článku *Balkán bojuje o svoju neutralitu* venuje situácii v tejto oblasti v širších geopolitických súvislostiach. Zaznamenal nárast aktivity ZSSR v regióne, o čom podľa neho svedčia aj chýry o úmysle Moskvy poslať svojich vyslancov do Bukurešti a Belehradu: „*Hovorí sa dokonca o veľkom bloku neutrálov medzi Baltom a Čiernym morom, ktorý vraj zamýšľa vytvoriť sovietske Rusko*“, dodáva Slovák. Aj tento článok prezrádza určité obavy a nedôveru voči ZSSR, ktorú sa denník snaží rozptýliť konštatáciou, že Nemecko, Taliansko ani ZSSR nemajú záujem o vojnu na Balkáne, o tú sa podľa neho pokúšajú len západní spojenci.²²

Dňa 24. júna 1940 bola po vzájomných sondážach na línii vyslanectiev Juhoslávie a ZSSR podpísaná vyslancom ZSSR v Turecku Alexejom Terentievom a vyslancom Juhoslávie v Turecku Ilijom Šumenkovičom dohoda o nadviazaní diplomatických stykov. Následne na to prvý sovietsky vyslanec Viktor A. Plotnikov odovzdal 12. júla 1940 v Belehrade svoje poverovacie listiny (vyslancom Juhoslávie v ZSSR sa stal dr. Milan Gavrilović).²³ Toto bol ďalší varovný signál pre Nemecko, ktoré sa medzitým, vzhľadom na „uvoľnenie rúk“ na západe – po porážke Francúzska, rozhodlo prikrčiť k razantnejšiemu riešeniu balkánskej otázky. Prvým náznakom v tomto smere bolo mníchovské stretnutie Adolfa Hitlera s maďarským premiérom Pálom Telekim a ministrom zahraničných vecí Istvánom Csákyom a talianskym ministrom zahraničných vecí Galeazzom Cianom. Slovák, odvolávajúc sa na taliansku tlač, tvrdí síce, že momentálne je záujmom Osi udržanie statu quo na Balkáne, zároveň je však zrejmé, že sa na tomto stretnutí hovorilo aj o posunoch hraníc v maďarský prospech na úkor Rumunska.²⁴ Čoskoro na to sa v denníku Slovák objavila správa, že do Nemecka boli na rokovania pozvaní aj bulharský premiér Bogdan Filov a minister zahraničia Ivan Popov, ako aj rumunský premiér Ion Gigurtu²⁵ a minister zahraničia Mihai Maniolescu.²⁶ Do tohto rámca zapadá aj pozvanie slovenských predstaviteľov do Salzburgu. Týmto rokovaniam Slovák venoval veľkú pozornosť a uvádzal ich do širších súvislostí, reagoval pritom aj na špekulácie britskej tlače o neúčasti Juhoslávie na rokovaníach v Salzburgu. Podľa britskej tlače „*Nemecko zrejme chce izolovať jak Juhosláviu, tak aj Turecko; z toho sa dá usudzovať, že čo nevidieť utvorí sa na Balkáne silný trojblok Rusko-Turecko-Juhoslávia, ktorý bude mať za úlohu vytvoriť akýsi protiklad k mocnostiam osi a ich juhovýchodnej politike*“. Tieto úvahy však podľa Slováka vyvracia juhoslovanská tlač, konkrétne denník *Vreme*, blízky vedeniu štátu, ktorý píše, že je už najvyšší čas, aby sa Juhoslávia preorientovala jediným správnym smerom – k mocnostiam Osi.²⁷ K Salzburgu sa vracia Slovák aj vo svojom úvodníku zo 4. augusta 1940. V ňom reaguje na článok uverejnený v *Neue Züricher Nachrichten*, podľa ktorého Salzburg znamená druhú fázu vývinu juhovýchodnej Európy, tá však nie je ešte poslednou, lebo v tretej fáze bude mať úlohu aj Juhoslávia. Podľa

22 Balkán bojuje o svoju neutralitu. In: *Slovák*, roč. 22, 14. jún 1940, č. 138, s. 3.

23 TEJCHMAN, Miroslav: Sovětská politika na Balkáně 1940 – 1941. In: *Slovanský přehled*, roč. 67, 1981, č. 4, s. 294.

24 Z hospodárskych a politických príčin situácia na Balkáne ostane nezmenená. In: *Slovák*, roč. 22, 12. júla 1940, č. 162, s. 1.

25 V denníku Slovák nesprávne uvedené Ligurtu.

26 Bulharskí a rumunskí vedúci štátnici do Nemecka. In: *Slovák*, roč. 22, 24. júla 1940, č. 173, s. 1.

27 Anglické intrigy okolo Juhoslávie. In: *Slovák*, roč. 22, 31. júla 1940, č. 179, s. 4.

Slováka „Dnes už takmer s istotou možno tvrdiť, že v Salzburgu prerokovali vedúci činitelia Nemecka so štátnikmi juhovýchodnej Európy smernice, podľa ktorých príslušné štáty majú potom postupovať pri vzájomných rokovaniach, čo sú teraz na programe.“ Podľa vyjadrení z nemeckých zdrojov riešenie menšinovej otázky a niektorých teritoriálnych otázok je predpokladom trvalého mieru. V tejto súvislosti Slovák očakáva riešenie rumunsko-maďarského a rumunsko-bulharského problému v neprospech Rumunska. V ďalšej kapitole bude „hrať úlohu Juhoslávia“. Slovák konštatuje, že tá síce pri terajších jednaniach ostala „akosi stranou“, dokonca že badať „isté jej kolísanie“ - podporované anglickou propagandou strašiacou talianskou hrozbou, ale dodáva: „Jedno je isté: aj Juhoslávia sa bude musieť preorientovať a to úplne a radikálne. Bude sa musieť včleniť do novej juhovýchodnej Európy, ktorá ako celok bude musieť tvoriť rovnorodý úsek Európy. ... Potom sa skončí aj tretia, aj posledná kapitola búrlivých dejín a začnú sa písať dejiny nové, dejiny pokojne usporiadanej juhovýchodnej Európy.“²⁸

Po Salzburgu, kde bol mimo iného predstaviteľom Slovenska vyčítaný prílišný príklon k Sovietskemu zväzu a panslavizmu²⁹, už slovenská tlač neuverejšovala správy o ZSSR v takom rozsahu a duchu, ako koncom roka 1939 a v prvej polovici roku 1940. Prestali sa vyskytovať aj správy o sovietsko-juhoslovanských vzťahoch. Avšak samotnej Juhoslávii sa venuje v denníku Slovák veľký priestor, súvisí to s gradovaním nemeckej kampane usilujúcej sa o definitívne pričlenenie tohto štátu k paktu Troch mocností. Slovensko vyjadruje podporu tomuto úsiliu a v tlači prevažuje pozitívne spravodajstvo, síce prižmurujúce oči nad unitárnym belehradským režimom, avšak propagujúce dohodu medzi Srbmi a Chorvátmi v prospech chorvátskych umiernených požiadaviek. Táto pozitívna kampaň vygradovala podpísaním prístupu Juhoslávie k paktu Troch mocností dňa 25. marca 1941 vo Viedni. Tejto udalosti venoval denník Slovák niekoľko dní po sebe dominantné miesto.³⁰

Prekvapenie priniesol 27. marec 1941, kedy skupina dôstojníkov pod vedením Dušana Simoviča a Borivoje Mirkoviča v skorých ranných hodinách vykonala štátny prevrat v Belehrade. Boli zatknutí členovia vlády. Regent Pavol Karadjordjević s rodinou ušiel z krajiny a za kráľa bol prehlásený vtedy ešte neploletý Peter II. Karadjordjević. Dianie v krajine nepríjemne zaskočilo krajiny Osi. Hitler sa údajne rozzúrnil a nariadil ešte toho dňa prípravu na útok proti Juhoslávii.³¹

Denník Slovák po počiatočnej neistote začal po vzore nemeckej tlače prinášať správy o stupňujúcom sa násilí voči príslušníkom nemeckej menšiny a ďalších incidentoch namierených voči zastupiteľstvám jednotlivých štátov Osi v Juhoslávii, s cieľom vyvo-

28 K poslednej kapitole. In: *Slovák*, roč. 22, 4. augusta 1940, č. 184, s. 1.

29 ČIERNA-LANTAYOVÁ, Dagmar: Slovenské záujmy v oficiálnych kontaktoch medzi Bratislavou a Moskvou (1940 – 1941). In: *Historický časopis*, roč. 46, 1998, č. 1, s. 42; MIČIANIK, Pavel: Geopolitické postavenie Slovenska v rokoch 1939 – 1941. In: *Politické vedy*, roč. 6, 2003, č. 2, s. 17.

30 Juhoslovanskí štátnici na ceste do Viedne. In: *Slovák*, roč. 23, 25. marec 1941, č. 70, s. 1; Juhoslávia do európskeho spoločenstva. In: *Slovák*, roč. 23, 25. marec 1941, č. 70, s. 1; Juhoslávia pristúpila k Trojaktu. In: *Slovák*, roč. 23, 26. marec 1941, č. 71, s. 1; Juhoslávia sa pripojila k budovaniu novej Európy. In: *Slovák*, roč. 23, 27. marec 1941, č. 72, s. 4.

31 GLENNY, Misha: *Balkán 1804 – 1999. Nacionalismus, válka a velmoci*. Praha : BB art, 2003, s. 370.

lať predvojnovú psychózu a pripraviť tým aj slovenského čitateľa na blížiaci sa vojnový zákrok Nemecka voči Juhoslávii.³² Tieto správy mali za cieľ ospravedlniť nemeckú agresiu a dať jej zdanie spravodlivej vojny.

Po dlhom čase sa objavila v denníku *Slovák* 8. apríla 1941 správa týkajúca sa sovietsko-juhoslovanských vzťahov. Bola to informatívna správa bez komentára o podpísaní sovietsko-juhoslovanského paktu o priateľstve, ku ktorému došlo v skorých ranných hodinách 6. apríla 1941, tesne pred začiatkom nemeckého útoku na Juhosláviu.³³ Sovietsky zväz však na nemecký útok nijakým spôsobom nezareagoval. J. V. Stalin nechcel Hitlerovi umožniť žiadnu zámienku na rozpútanie konfliktu, preto napríklad 8. mája 1941 prerušil diplomatické styky s emigrantskými vládami.³⁴ Juhoslovanská vláda a mladý kráľ Peter II. opustili krajinu ešte pred kapituláciou juhoslovanskej armády a usadili sa v Londýne, ktorý sa stal útočiskom všetkých exilových vlád vyhnaných Nemcami.

Viedenská konferencia európskych štátov Osi uskutočnená 23. apríla 1941 stanovila nové hranice na území bývalej Juhoslávie. Ešte v priebehu bojov bol 10. apríla 1941 vyhlásený Nezávislý štát Chorvátsko, zahrňujúci aj celé územie Bosny so skoro dvoma miliónmi srbských obyvateľov. K Chorvátsku bola pričlenená aj časť Srijemu. Bačka a Baranja boli anektované Maďarskom. Územie Slovinska bolo rozdelené medzi Nemecko a Taliansko, ktoré anektovalo aj časť jadranského pobrežia, Čiernu Horu a väčšiu časť Kosova, ktorú pripojilo k svojmu protektorátu – Albánsku, čím vzniklo tzv. Veľké Albánsko. Bulharsko anektovalo vardarskú Macedóniu a pôvodne bulharské územia pričlenené k Juhoslávii po 1. svetovej vojne. Banát síce formálne zostal súčasťou okupovaného Srbska, avšak ako zvláštne administratívne teritórium bol spravovaný tamojšími Nemcami.³⁵ Oklieštené Srbsko pod nemeckou okupačnou správou malo rozlohu približne 50 tisíc km² s 3,5 mil. obyvateľmi.³⁶

Vzhľadom na neočakávaný vývin udalostí a pôvodne neplánované balkánske ťaženie sa oneskoril začiatok Hitlerom zamýšľaného východného ťaženia. Kvôli urýchlenému sťahovaniu vojsk na východný front sa nemecká armáda nezdržovala s „dôkladným vyčistením“ juhoslovanského územia, čo umožnilo pomerne početným zložkám rozbitej juhoslovanskej kráľovskej armády ustúpiť do neprístupného terénu, kde vznikali zárodoky ozbrojeného odporu voči okupantom.³⁷ Po napadnutí ZSSR Nemeckou ríšou sa

32 Protinemecké demonštrácie v Belehrade. In: *Slovák*, roč. 23, 29. marec 1941, č. 74, s. 1; Protinemecké demonštrácie v Srbsku. In: *Slovák*, roč. 23, 29. marec 1941, č. 74, s. 1; Švédskeho vyslanca v Belehrade inzultovali a poranili. In: *Slovák*, roč. 23, 29. marec 1941, č. 74, s. 1; Šialená krvilačnosť. In: *Slovák*, roč. 23, 4. apríl 1941, č. 79, s. 2.

33 Sovietsko-juhoslovanský pakt o priateľstve. In: *Slovák*, roč. 23, 8. apríl 1941, č. 82, s. 2.

34 VEBER, Václav: 22. červen 1941. In: *Slovanský prehľad*, roč. 81, 1995, č. 2, s. 101.

35 K banátskym Nemcom pozri viac: TEJCHMAN, Miroslav: Německé menšiny v juhozápadní Evropě za druhé světové války. In: *Slovanský prehľad*, roč. 89, 2003, č. 4, s. 495-501.

36 KNEŽEVIĆ, Djordje: Národněosvobozenecký boj v Srbsku v letech 1941 – 1944. In: *Slovanský prehľad*, roč. 55, 1969, č. 1, s. 81.

37 Už v máji 1941 sa sformoval odboj pod vedením Dragoljuba Mihailovića. Dragoljub Mihailović sa narodil v apríli 1893. Vyznamenal sa v balkánskych a prvej svetovej vojne. Ako dôstojník juhoslovanskej kráľovskej armády pôsobil v rôznych funkciách. V tridsiatych rokoch pracoval ako vojenský atašé v Prahe a Sofii. Ideovou orientáciou sa radil monarchizmu a vyznával veľkosrbskú ideu. V rokoch 1941 – 1945 stál na čele nekomunistického odboja. V roku 1942 ho exilová

zmenila dovtedajšia taktika a vedenie kominterny vyzvalo všetkých komunistov na boj proti nacistom. Tým sa zaktivizovala aj Komunistická strana Juhoslávie, ktorá začala organizovať svoj partizánsky odboj, ktorý sa čoskoro dostal do konfliktu s veľkosrbským-četnickým³⁸ odbojom Dragoljuba Mihailovića.

Po 22. júni 1941 nastal obrat aj v postoji ZSSR k exilovým vládam, čím sa zvýšilo ich renomé. Dňa 18. júla 1941 bola sovietskym vyslancom v Londýne Ivanom M. Majským a Jánom Masarykom podpísaná československo-sovietska dohoda a krátko nato britský minister zahraničných vecí Anthony Eden oznámil J. Masarykovi uznanie československej vlády, s ktorým Briti dovtedy otáľali.³⁹ Dňa 11. júla 1941 vydala vláda ZSSR oficiálne prehlásenie, v ktorom zdôraznila, že bude usilovať o obnovenie Juhoslávie. Dňa 19. júla 1941 bola obnovená činnosť juhoslovanského vyslanectva v Moskve a 23. augusta 1941 bola podpísaná dohoda o obnovení diplomatických stykov. Za zástupcu ZSSR pri juhoslovanskej vláde bol menovaný Alexander J. Bogomolov. ZSSR uznal aj platnosť sovietsko-juhoslovanskej dohody z apríla 1941 (22. júla 1941 bola podpísaná dohoda o vzájomnej pomoci vo vojne proti Nemecku).⁴⁰ Kým vzťah československej exilovej vlády a ZSSR bol pomerne nekonfliktný, výsledkom čoho bola dňa 12. decembra 1943 počas návštevy Eduarda Beneša v Moskve podpísaná československo-sovietska zmluva o vzájomnej pomoci a priateľstve a došlo k uznaniu ČSR v predmníchovských hraniciach.⁴¹ Vzťah vlád ZSSR a Juhoslávie bol od začiatku komplikovaný. Okrem prirodzených ideologicko-sociálnych protichodností sa rozchádzali aj v pohľade na domáci odboj. Moskve boli samozrejme bližší komunistickí partizáni, exilovej vláde a spočiatku aj Británii monarchistickí četnici. Moskva sa spočiatku, kvôli spojencom, snažila krotiť veľkú iniciatívnosť juhoslovanských komunistov (ktorí však bez ohľadu na záujmy Moskvy konali pomerne autonómne), ale neskôr, keď už boli ich úspechy neprehliadnuteľné, ich neskrývane podporovala. Dňa 19. júla 1942 priniesla agentúra

vláda menovala ministrom vojska a námorníctva. Po vojne bol komunistami súdený a popravený. TEJCHMAN, Miroslav: Kořeny nenávisti (Z dějin srbsko-chorvátských vztahů). In: *Slovanský přehled*, roč. 78, 1992, č. 4, s. 389; NIKOLIĆ, Kosta: Ravnogorske hnutí a německé okupační síly v Srbsku v letech 1942 – 1944. In: *Slovanský přehled*, roč. 90, 2004, č. 2, s. 249-274.

38 Slovo četnik vzniklo od slova četa (po slovensky čata), četovati. V čatách zoskupení ozbrojenci sa ukrývali v horách a škodili nepriateľovi. Je to typický spôsob gerilovej vojny balkánskych národov. V srbskom prostredí má dlhú tradíciu. Prvé čaty bojovali v prvom srbskom protitureckom povstaní v roku 1804. Četnici bojovali aj v balkánskych vojnách 1912 – 1913 a v prvej svetovej vojne. Po vzniku Juhoslávie bolo četnické hnutie vo forme veteránskeho združenia legalizované. V tridsiatych rokoch sa stali četnici súčasťou obranného systému krajiny. Bolo vytvorených sedem četnických práporov, ktoré mali v prípade vojny slúžiť ako výzvedné a diverzné polovojenské útvary. Ďalšia etapa tohto hnutia súvisí s nemeckou okupáciou, kedy paralelne existovalo niekoľko četnických hnutí. TEJCHMAN, Miroslav: Kořeny nenávisti (Z dějin chorvatsko-srbských vztahů). In: *Slovanský přehled*, roč. 78, 1992, č. 4, s. 387. Pozri aj TEJCHMAN, Miroslav: *Ve službách Třetí říše. Hitlerovy zahraniční jednotky*. Praha 1999.

39 NĚMEČEK, Jan: Edvard Beneš a Sovětský svaz 1939 – 1945. In: *Slovanský přehled*, roč. 87, 2001, č. 3, s. 322.

40 TEJCHMAN, Miroslav: Sovětská politika na Balkáně v letech 1941 – 1944. In: *Slovanský přehled*, roč. 68, 1982, č. 3, s. 212.

41 NĚMEČEK, Jan: Edvard Beneš a Sovětský svaz 1939 – 1945. In: *Slovanský přehled*, roč. 87, 2001, č. 3, s. 329.

TASS prvýkrát informácie o „zrade četnikov“. V polovici novembra 1942 komisariát zahraničných vecí (Narkomindel) ZSSR protestoval u juhoslovanskej vlády proti spolupráci četnikov s okupantmi. Na Teheránskej konferencii sa ZSSR zasadil okrem dohody o obnove Juhoslávie v predvojnových hraniciach aj o pomoc partizánom.⁴²

V denníku *Slovák* počas apríla 1941 pomaly doznievala kampaň spojená s balkánskym ťažením. *Slovák* sa v tomto období venuje príčinám vojny a rýchleho pádu Juhoslávie, ako aj otázke zodpovednosti za túto vojnu. V tejto súvislosti konštatuje, že vývoj v Juhoslávii dokázal, ako môže chybná politika uvrhnúť do záhuby celý národ a štát.⁴³ Okrem slabín juhoslovanskej armády tkvúcich v jej zastaralosti a nedostatočnej vybavenosti sa za jednu z najhlavnejších príčin rýchlej porážky považuje národnostný problém, ktorý ohrozil vnútornú jednotu a bezpečnosť štátu, a tým nahlodil aj bojaschopnosť samotnej armády.⁴⁴ S väčším časovým odstupom od balkánskeho ťaženia sa *Slovák* začína zameriavať na informovanie o postupnom normalizovaní regiónu.⁴⁵ Postupne sa aj záujem *Slováka* preorientoval na Nezávislý štát Chorvátsko a ostatné časti bývalej Juhoslávie nie sú preňho natoľko zaujímavé. Príspevky týkajúce sa okupovaného Srbska sa týkajú zväčša boja proti odboju, pričom je zrejmá tendencia bagatelizovať túto otázku. Už koncom roka 1941 *Slovák* avizuje blízky koniec povstaleckých činností na tomto území.⁴⁶ *Slovák* vo svojom spravodajstve otázku odboja na území bývalej Juhoslávie zjednodušoval. Povstalci boli denníkom *Slovák* označovaní zväčša za komunistické, prípadne srbské bandy⁴⁷, bojujúce za záujmy Moskvy alebo Londýna.⁴⁸ Až koncom roka 1943 *Slovák* realistickejšie objasňuje situáciu, ktorá nastala na území bývalej Juhoslávie po jej porážke. Zdrojom, z ktorého čerpá, sú výňatky z tzv. šedej knihy⁴⁹, ktoré uverejňovala chorvátska tlač.⁵⁰ Slovenský čitateľ už má možnosť sa dozvedieť o tom, že odboj je vedený v dvoch protichodných líniách a často sa spomína aj meno vodcu četnikov Dragoljuba Mihailovića.

Od začiatku roku 1944 sa zvyšuje záujem denníka *Slovák* o oblasť Balkánu. Súviselo to s rôznymi špekuláciami súvisiacimi s postupom sovietskych vojsk a úvahami

42 TEJCHMAN, Miroslav: Sovětská politika na Balkáně v letech 1941 – 1944. In: *Slovanský přehled*, roč. 68, 1982, č. 3, s. 214.

43 Kto zavinil juhoslovanskú tragédiu? In: *Slovák*, roč. 23, 20. apríl 1941, č. 91, s. 4.

44 Príčiny pádu Juhoslávie. In: *Slovák*, roč. 23, 22. apríl 1941, č. 92, s. 1.

45 Pomery na Balkáne sa normalizujú. In: *Slovák*, roč. 23, 3. máj 1941.

46 Partizánska vojna v Srbsku pred ukončením. In: *Slovák*, roč. 23, 23. november 1941, č. 270, s. 2; Poriadok v Srbsku je už zabezpečený. In: *Slovák*, roč. 23, 28. november 1941, č. 274, s. 2.

47 V Srbsku zastrelili 90 komunistov. In: *Slovák*, roč. 23, 2. august 1941, č. 176, s. 2; Zneškodnenie komunistických bánd v Srbsku. In: *Slovák*, roč. 23, 14. august 1941, č. 186, s. 2; Piatí komunistickí násilníci obesení. In: *Slovák*, roč. 23, 19. august 1941, č. 190, s. 2; Komunistické zločiny v Srbsku. In: *Slovák*, roč. 23, 18. október 1941, č. 241, s. 5; Komunistickí záškodníci v Srbsku. In: *Slovák*, roč. 23, 26. október 1941, č. 248, s. 2.

48 Nedić k srbskému národu. In: *Slovák*, roč. 24, 11. marec 1942, č. 58, s. 4; Srbskí komunisti bojujú na rozkaz Moskvy. In: *Slovák*, roč. 23, 28. september 1941, č. 224, s. 2.

49 Obdoba nemeckých šedých knih, v ktorých boli zverejnené materiály „kompromitujúce“ bývalú juhoslovanskú vládu zo spolupráce so Spojencami. Okrem iných skutočností aj týmito dôkazmi Nemci odôvodňovali oprávnenosť svojho útoku na Juhosláviu.

50 Politické pozadie partizánskej činnosti v Chorvátsku. In: *Slovák*, roč. 25, 3. február 1943, č. 28, s. 4.

o možných variantoch povojnového usporiadania. Špekulácie okolo vytvorenia druhého frontu našli odozvu aj v denníku *Slovák*. Vzhľadom na možnosť anglo-americkej invázie v priestore Balkánu, ako píše *Slovák*, nemecké velenie venuje pozornosť výstavbe opevnenia pobrežia Balkánskeho polostrova, ktoré je už, ako zdôrazňuje denník, dostatočne posilnené.⁵¹ Vytvorenie druhého frontu na Balkáne bolo doslova obsesiou britského premiéra Winstona Churchilla, ktorý neúnavne presadzoval túto myšlienku pri rozhovoroch a poradách s americkými spojencami. Churchillovou predstavou bolo, že Briti sa vrátia na kontinent na tých miestach, odkiaľ naposledy z neho ustúpili, pamätal pri tom aj na skúsenosti so solúnskeho frontu z čias 1. svetovej vojny, ale asi najzávažnejším dôvodom, pre ktorý Winston Churchill presadzoval inváziu na Balkáne, bola obava z postupujúcich sovietskych vojsk a snaha prehradiť ich postup do strednej Európy. Túto ideu sa mu však nepodarilo presadiť pre nesúhlas Američanov.⁵²

V tomto období si už denník *Slovák* nemohol dovoliť obísť tak ako dosiaľ vodcu partizánskeho odboja Josipa Broza, zvaného Tito, ktorý sa stal dôležitým hráčom na Balkáne. Stratégia Dragoljuba Mihajlovića začala postupne vadiť britským zámerom, ktoré naopak predpokladali, že gerilové skupiny na Balkáne budú na seba aktívnou činnosťou pútať čo najviac nemeckých síl.⁵³ Británia sa márne snažila presvedčiť Mihailovića k masovejšiemu aktívnemu vystúpeniu voči okupantom. Dokonca došlo k roztržke, keď Mihailović obvinil Britániu, že chce zneužiť srbský odboj a vohnať ho do nezmyselného boja, v ktorom bude zničený.⁵⁴ Británia postupne zrevidovala svoj postoj k juhoslovanskému odboju. Jej sympatie si začala v stále väčšej miere získavať aktivita komunistami vedených partizánov (ktorí na rozdiel od Mihailovića nehľadeli na straty na životoch), ktorá z vojenskej stránky viac vyhovovala britským plánom. V apríli 1943 sa objavila prvá britská vojenská misia v hlavnom štábe partizánov, ktorých začali od leta 1943 zásobovať aj materiálne. Tento obrat mal dopad aj na Mihailovića, ktorému Briti začiatkom decembra 1943 odňali oficiálnu podporu a odvolali svoje vojenské misie.⁵⁵

Meno Josip B. Tito sa začína čoraz častejšie skloňovať aj v denníku *Slovák*. Články z tohto obdobia dokazujú Titov mocenský rast. V článku *Londýn a juhoslovanská kríza* *Slovák* poukazuje na to, že Tito už počas druhého zasadnutia AVNOJ⁵⁶ vyhlásil, že

51 Balkán zaistený pred inváziou. In: *Slovák*, roč. 26, 27. január 1944, č. 21, s. 2.

52 TEJCHMAN, Miroslav: „Balkánska politika“ Velké Británie v letech druhé světové války (1941 – 1944). In: *Slovanský přehled*, roč. 69, 1983, č. 5, s. 394-407.

53 Mihailovićovou predstavou bolo, že sformuje a pripraví dobre zorganizované podzemné hnutie, ktoré nebude dráždiť okupátorov zbytočnými výpadmi a v pravý čas zasiahne do rozhodujúceho boja. Chcel sa tým vyhnúť zbytočným obeťam na srbskej strane. Nemci totiž na okupovanom území zaviedli drakonické represálie, podľa ktorých malo byť za každého raneného, či zabitého nemeckého vojaka popravených 50, respektíve 100 ľudí. TEJCHMAN, Miroslav: *Jihoslované v období druhej svetovej války*. In: *Dějiny jihoslovanských zemí*. Praha : Nakladatelství Lidové Noviny, 2001, s. 470.

54 TEJCHMAN, Miroslav: „Balkánska politika“ Velké Británie v letech druhé světové války (1941 – 1944). In: *Slovanský přehled*, roč. 69, 1983, č. 5, s. 402.

55 OPAT, Jaroslav: 25 výročí povstání v Jugoslávii. In: *Slovanský přehled*, roč. 52, 1966, č. 3, s. 146.

56 AVNOJ – Antifašistická rada národného oslobodenia (Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja). Uznesením 2. zasadnutia AVNOJ v Jajce 29. novembra 1943 sa položili základy Demokratickej federatívnej Juhoslávie. Na tomto zasadnutí bola AVNOJ prehlásená za najvyšší zákonodarný

emigrantská vláda nemá nárok na rozhodovanie o krajine, lebo to prináleží „juhoslávskemu národnému komitétu“. Ako dodáva Slovák: „Po takomto vyhlásení pokladajú v Belehrade zmier medzi exkráľom Petrom a maršálom Titom tak dlho za nemožný, kým sa exkráľ Peter úplne nevzdá každého mocenského nároku. Okrem toho tu prevláda mienka, že Simović a jeho londýnsky poradca Harrison ... nesledujú terajším manévrom nič iného, ako ten cieľ, aby alebo urobili exkráľa Petra povolným pre želania svojich zá-kulisných mocipánov, alebo aby ho natoľko blamovali ako smiešnu operetnú figúru, že už nikto nebude musieť brať na neho ohľad, keby sa Peter vzpieral podvoliť sa želaniam Moskvy.“⁵⁷ Briti skutočne vyvíjali tlak na juhoslovanskú exilovú vládu a kráľa, (nebolo to však v záujme Moskvy – ako uvádza Slovák, skôr naopak), ale v záujme udržania si akého takého vplyvu na Balkáne skrz dohodu s Titom, ktorého si chceli nakloniť. Kvôli tejto dohode boli ochotní „hodiť cez palubu“ nielen Mihailoviča, ale aj juhoslovanskú vládu aj kráľa. Aj ďalší článok Slováka, čerpajúci zo švajčiarskych zdrojov, registruje posun vo vnímaní Tita. V článku sa vyjadruje počudovanie nad tým, že sú to práve Briti, ktorí v poslednom čase ospevujú Tita. A ako dodáva Slovák: „ Moskva nie je spokojná s Titom, lebo stratil mnoho prívržencov, ktorí odišli od neho do protivného tábora.“⁵⁸ Táto konštatácia je zavádzajúca. Je síce pravda, že medzi Moskvou a Titom boli určité nedorozumenia, ale nie preto, že by Tito strácal prívržencov. Bolo to z toho dôvodu, že Tito mal sklon robiť samostatné rozhodnutia, nie vždy súhlasné s momentálnym kurzom Moskvy, čím jej niekedy križil plány. Stalin nemal rád samostatných vodcov, ktorí by mu mohli prerásť cez hlavu.

V máji 1944 už aj Briti museli uznať vzhľadom na situáciu na Balkáne Titov podiel na moci a snažili sa ho zapojiť do vedenia juhoslovanskej exilovej vlády. Sľubovali si od toho, že budú mať možnosť takto naňho lepšie vplývať. Po sérii vyjednávani a demisií dočasných vlád, ktoré si vynútili, bol konečne poverený k vytvoreniu vlády bývalý chorvátsky bán Ivan Šubašić. Súčasťou jeho poverenia bola aj iniciatíva na dohodu s Titom, ktorá sa podarila uskutočniť až 7. marca 1945, kedy bola zostavená nová vláda teraz už Demokratickej federatívnej Juhoslávie na čele s Titom, v ktorej boli okrem Šubašića aj niektorí ďalší členovia exilovej vlády. Tieto udalosti sú však už mimo rámec tejto práce.

Podpísanie sovietsko-nemeckého paktu o priateľstve a neútočení v auguste 1939 vzbudilo v slovenských politických kruhoch nádej na posilnenie zahraničnopolitického postavenia Slovenskej republiky, ktorá sa podľa predstavy Ferdinanda Ďurčanského mohla odpútať od výlučnej závislosti od Nemeckej ríše a mohla by lavírovaním medzi oboma veľmocami získať posilnenie svojej nezávislosti. V slovenskej tlači v tomto čase sa začína ZSSR vykresľovať ako slovanská veľmoc a ideologický moment je potláčaný do úzadia. Keď sa na jar 1940 začínajú objavovať správy o nadväzovaní sovietsko-juhoslovanských vzťahov, denník Slovák ich interpretuje ako súčasť nemeckého budovania

a výkonný orgán krajiny. Podľa uznesení sa mal vytvoriť Národný výbor oslobodenia Juhoslávie NKOJ, uznesenie odňalo práva exilovej vlády zastupovať záujmy krajiny a bol zakázaný návrat kráľa do vlasti. HOFFMAN, Rudolf. Juhoslávia v rozhodujúcom roku vojny. In: *Slovanský prehľad*, roč. 55, 1969, č. 4, s.257-262.

57 Londýn a juhoslovanská kríza. In: *Slovák*, roč. 26, 23. máj 1944, č. 116, s. 1.

58 Moskva opúšťa Tita. In: *Slovák*, roč. 26, 25. máj 1944, č. 118, s. 2.

novej Európy, postavenej na zhode Berlína, Ríma a Moskvy. Toto obdobie však netrvalo dlho a od Salzburgu začína posun vo vzťahu k ZSSR, a tým aj jeho veľmocenským aspiráciám. Zmienky o tejto veľmoci sa pomaly vytrácajú zo stránok tlače. Juhoslávia sa v tom čase naopak dostáva do centra záujmu a denník Slováč jej venuje často priestor, najmä od začiatku roku 1941, kedy vrcholia nemecké snahy začleniť ju do svojej sféry vplyvu. Táto línia spravodajstva vyvrcholí po podpise pristúpenia Juhoslávie k paktu Troch veľmocí 25. marca 1941. Po prevrate v Belehrade však začína denník Slováč v zhode s nemeckou tlačou viesť negatívnu protijuhoslovanskú kampaň. V tomto čase sa začína znovu ozývať podpora Chorvátom, a naopak celé ostrie tejto kampane je namierené voči Srbom. Po porážke Juhoslávie a jej dezintegrácii záujem Slováka o túto časť Európy opadá, väčšinou sa sústreďuje na bratské Chorvátsko, ostatné časti si všíma menej. Od útoku na ZSSR sa proti okupačným silám v Srbsku dvíha odpor formovaný komunistami. Toto dianie je však v spravodajstve Slováka bagatelizované. Tak sa stalo, že až koncom roku 1943, keď sa už nedala obísť rastúca intenzita odbojového hnutia, začal Slováč čitateľov lepšie orientovať v dianí v tejto časti sveta. Od roku 1944 v spravodajstve Slováka začína vystupovať z dovtedajšej anonymity vodca komunistických partizánov Josip B. Tito. Slováč už nemohol obísť jeho rastúci vplyv na dianie v tejto časti sveta. Fakt, že Tito bol okrem Moskvy uznaný a podporovaný aj Britániou, viedol Slováka k rôznym, zväčša mylným špekuláciám a úvahám. Nič to však nemení na fakte, že Tito sa stáva novým pánom situácie.

Recenzent: *doc. PhDr. Ľubica Harbul'ová, CSc.*
(*Preklad abstraktu Lucia Gonscaková*)

ZSSR A PRIEBEH POLITICKÝCH PROCESOV V BULHARSKU 1949 – 1953

Eva ŠTEFANIČOVÁ

Abstract

Soviet Union and developement of political trials in Bulgaria 1949 – 1953. Essay Soviet Union and developement of political trials in Bulgaria 1849 – 1953 deals with results of political processes from 40s and 50s years era in 20. century bulgarian enviroment. Political processes as one of the sovietization instruments were pointed at destruction of state and party elite. This contribution also describes foreign and internal policy reasons of its creation, while taking into consideration the direct influence of soviet advisors in creation of great media trials for propagandistic aims. Its beginnings are preceded by great cleansings in the Bulgarian Communist Party from october 1948. Main focus is aimed at case developement with bulgarian prime minister and member of Politbyro UVBKS Traic Kostov in 1949. After this event we may observe that next way led to Ministry of Economy and agriculture, then to remaining state sectors, civil service and army. The results of above mentioned trials in Bulgarian Communist Party and whole country are elaborated in the conclusion of the text.

Nástup monopolu komunistických strán v krajinách strednej a juhovýchodnej Európy na prelome štyridsiatych a päťdesiatych rokov 20. storočia bol priamym dôsledkom udalostí zo záveru druhej svetovej vojny. Postupné prehlbovanie rozporov a ochladzovanie vzťahov medzi západnými mocnosťami a ZSSR smerovalo k vytvoreniu železnej opony. Preto sa pozornosť Moskvy začala sústreďovať na svojich nových spojencov.

Krajiny východného bloku nastúpili podľa sovietskeho vzoru na cestu postupného budovania socializmu. V prvých povojnových rokoch im bola ponechaná čiastočná samostatnosť v rozhodovaní o svojom osude. V období rokov 1944 – 1948 vo vnútro-politickom vývoji týchto krajín postupne dochádza k zužovaniu politických alternatív. Obmedzený politický pluralizmus národnej demokracie bol postupne likvidovaný a vystriedaný diktatúrou jednej strany.¹

Rozdiely v zahraničnopolitickom vývoji krajín východného bloku sa naplno prejavujú v rokoch 1947 – 1948 v rozdielnom postoji štátov k prijatiu Maršalovho plánu, k procesom rokovaní o dvojstranných spojeneckých zmluvách, k projektom realizácie balkánskej federácie a i. Moskva chápala tieto rozdiely ako slabosť, ktorá by mohla viesť

1 Za všeobecné medzníky tohto procesu vyčleňujú autori monografie konanie slobodných alebo manipulovaných volieb, skôr alebo neskôr začatú likvidáciu opozičných politických strán a skupín, vznik monopolného stranického politického systému, završený zvyčajne zlúčením komunistických, sociálnodemokratických alebo socialistických strán, striktným podmanením ďalších občianskych politických strán (agrárnych, kresťansko-demokratických, liberálno-občianskych) a nakoniec rozsiahlymi čistkami v samotných komunistických stranách. VYKOUKAL, J. – LITERA, B. – TEJCHMAN, M.: *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovietskeho bloku (1944 – 1989)*. Praha : Libri, 2000, s. 96.

k obmedzeniu jej kontroly v regióne.² Stáva sa čoraz zjavnejším, že snahou Sovietskeho zväzu je presadenie „internacionálnych“ záujmov, ktoré by v rámci sovietskeho bloku mali byť reprezentované centrálnou krajinou – ZSSR. Politika Moskvy naberá nový kurz úplnej identifikácie národných a štátnych záujmov jednotlivých krajín so záujmami bloku ako celku.³

Napätie medzi národnými, respektíve nadnárodnými záujmami sa naplno prejavuje v sovietsko-juhoslovanskom spore. V tomto prípade Moskva nevyužila iba svoj vplyv v jednotlivých komunistických stranách regiónu, ale aj medzinárodnú organizáciu Informbyro. Vydanie rezolúcie Informbyra o juhoslovanskej otázke z júna 1948 odštartovalo proces demonštrovania vernosti a aplikovania sovietskeho modelu.⁴

Snahy Moskvy a Informbyra na prelome 40. – 50. rokov 20. storočia o zabezpečenie ideologickej kontroly a ochrany „ideovej čistoty“ strany na princípoch boľševizmu postupne menia svoj charakter. Namiesto dovtedy akceptovaných možností národného vývoja sa hovorí o jedinom možnom, sovietskom variante budovania socializmu. Podľa VKS(b) jediným správnym postupom je vyostrenie triedneho boja a aplikácia univerzálneho sovietskeho modelu politickej organizácie spoločnosti vo všetkých krajinách regiónu. Sovietske vedenie však nemalo ilúzie o jeho pokojnom a bezproblémovom prijatí. Bolo si vedomé, že je potrebné nahradiť politicko-diskusné akcie silovými metódami. Kvôli unifikácii a „ideovému zjednoteniu“ stranických radov prebieha v tomto období v krajinách východnej Európy opakovaná „boľševizácia“.⁵

Podľa archívneho materiálu už na prelome zimy a jari roku 1948 dochádza v aparáte VKS(b) pod vedením A. Suslova k príprave tajných analýz o kritike Juhoslávie, Maďarska, Československa a Poľska. Tieto analýzy sú dôkazom o príprave zásahu proti vládnucej elite v jednotlivých spojeneckých krajinách. Sovietska vláda predpokladala ostrý boj o miesta vo vláde a pri výmene kľúčových postáv. Prvým objektom kritiky analýz A. Suslova a tým aj Moskvy sa stala Titova Juhoslávia.⁶

2 V prípade Bulharska sa nespokojnosť ZSSR konkrétne prejavila počas rokovaní medzi Bulharskom a Juhosláviou o balkánskej federácii. 10. 2. 1948 bol do Moskvy na pohovor so Stalinom pozvaný predseda Bulharskej robotníckej strany (komunistov) a súčasne predseda vlády G. Dimitrov. Na stretnutí so Stalinom sa hovorilo o probléme podpisu bulharsko-juhoslovanskej dvojstrannej zmluvy a návrhoch vytvorenia federácie. Kritika Stalina sa týkala najmä faktu, že tieto rokovania sa uskutočnili bez predchádzajúcich konzultácií so sovietskou vládou. In: VOLOKITINA, T. V. – MURAŠKO, G. P. – NOSKOVA, A. – POKIVAJLOVA, T. A.: *Moskva i vostočnaja Jevropa. Stanovlenije političeskich režimov sovetskogo tipa 1949 – 1953: Očerki istorii*. Moskva : Rosspen, 2002, s. 496.

3 VOLOKITINA, T. V. – MURAŠKO, G. P. – NOSKOVA, A. – POKIVAJLOVA, T. A.: *Moskva i vostočnaja Jevropa. Stanovlenije političeskich režimov sovetskogo tipa 1949 – 1953: Očerki istorii*. Moskva : Rosspen. 2002, s. 496.

4 MIGEV, Vladimir: *Sävetkskijat opit, sävetkskijat primer v Bälgarija (1948 – 1968)*. In: *Bälgarija i Rus-sija prez XX. vek. Bulgaro-ruski naučni diskusii*. Sofia : Izdatelstvo „Gutenberg“, 2000, s. 266.

5 Autori publikácie vyčleňujú dve vlny politických represii ako elementu vnútrostraníckeho boja – 1948 – 1950, 1951 – 1953. VOLOKITINA, T. V. – MURAŠKO, G. P. – NOSKOVA, A. – POKIVAJLOVA, T. A.: *Moskva i vostočnaja Jevropa. Stanovlenije političeskich režimov sovetskogo tipa 1949 – 1953: Očerki istorii*. Moskva : Rosspen, 2002, s. 496.

6 VOLOKITINA, T. V. – MURAŠKO, G. P. – NOSKOVA, A. – POKIVAJLOVA, T. A.: *Moskva i vostočnaja Jevropa. Stanovlenije političeskich režimov sovetskogo tipa 1949 – 1953: Očerki istorii*. Moskva : Rosspen, 2002, s. 497.

Základným prostriedkom stanovenia stranického monopolu boli represie. Podobne ako v 30. rokoch 20. storočia v ZSSR, aj na pôde jednotlivých komunistických strán sa začínajú viesť propagandistické kampane aparátu Ústredného výboru VKS(b) a miestnych komunistických strán, vyfabrikované politické „prípady“ a inscenované súdne procesy. Obvinenia z „trockizmu“⁷, nacionalizmu a antisovietizmu, nedocenenia úlohy ZSSR, spolupráce s Titom, špionáže v prospech Juhoslávie atď. boli základom najväčších politických procesov v 1949, v ktorých bol v Bulharsku obvinený T. Kostov.⁸

Približne do polovice roku 1951 sa väčšina krajín východnej Európy vysporiadala s „trockizmom“, „titovizmom“, „buržoáznym nacionalizmom“ atď. Obraz nepriateľa na protiklade „naši“ verzus „cudzí“ strácal na efektívite. Bolo potrebné vytvoriť nového „nepriateľa“. V ZSSR v tom čase silnie protizidovská kampaň, čo sa v politickej praxi prejavilo vo vytvorení obrazu nepriateľa – „bezrodého kozmopolitu“ a „sionistického sprisahania“.⁹ Druhá vlna čistiek bola prezentovaná ako boj s „nepriateľskou americko-sionistickou agentúrou vo vnútri strany“. V Bulharsku sa antisemitský charakter politických procesov neprejavil výrazným spôsobom, ako tomu bolo v iných krajinách východného bloku.¹⁰

Bulharská robotnícka strana (komunistov)¹¹ sa v citlivom období 1948 – 1949 ocitla pred niekoľkými problémami. Po porážke politickej opozície a zjednotení strán Vlasteneckého frontu vo februári 1948 sa jej politická základňa nadmerne rozšírila. Masovosť Bulharskej robotníckej strany (komunistov) – ďalej BRS(k) a jej rozdielna platforma sa prejavili v množstve rozdielných názorov a koncepcií. Vzhľadom na medzinárodné pomery krajín sovietskeho bloku bolo najdôležitejšie vyjasniť si otázku budovania socializmu. V prechodnom období politického pluralizmu existovali v stranických štruktúrach i v samotnej strane jednak koncepcie národnej cesty k socializmu, ako aj alternatívy stalinského modelu.

Po roku 1948 sa však názorová variabilita zužuje. S podporou Moskvy sa v komunistickej strane začínajú vytvárať skupinky, frakcie. Tento proces umelo rozdeľuje čle-

7 Koncom 40. rokov v krajinách východnej Európy nadobúda tento termín nový význam. Začína sa využívať v prípade konkrétnej kritiky vlády alebo ako inštrument v prípade riešenia vnútrostraníckych rozporov a bojov za rodnú krajinu. In: VOLOKITINA, T. V. – MURAŠKO, G. P. – NOSKOVA, A. – POKIVAJLOVA, T. A.: *Moskva i vostočnaja Jevropa. Stanovlenije političeskich režimov sovetskogo tipa 1949 – 1953: Očerki istorii*. Moskva : Rosspen, 2002, s. 504.

8 VOLOKITINA, T. V. – MURAŠKO, G. P. – NOSKOVA, A. – POKIVAJLOVA, T. A.: *Moskva i vostočnaja Jevropa. Stanovlenije političeskich režimov sovetskogo tipa 1949 – 1953: Očerki istorii*. Moskva : Rosspen, 2002, s. 514.

9 „Židovský faktor“ využíval Stalin od polovice roku 1951, kedy sa mu podarilo previesť zatknutia vrcholných predstaviteľov Ministerstva Štátnej bezpečnosti ZSSR. Využil na to rozpory v úzkom vedení Politbyra ÚV VKS(b) a v júli 1951 bol zadržaný minister štátnej bezpečnosti V. S. Abakumov a obvinený z „utulania prípadu Edinger“. Zatknutie Abakumova tvorí začiatok novej antisemitskej kampane v ZSSR. In: VOLOKITINA, T. V. – MURAŠKO, G. P. – NOSKOVA, A. – POKIVAJLOVA, T. A.: *Moskva i vostočnaja Jevropa. Stanovlenije političeskich režimov sovetskogo tipa 1949 – 1953: Očerki istorii*. Moskva : Rosspen, 2002, s. 547.

10 Napr. v Československu s R. Slánskym, v Maďarsku s M. Rakošom, M. Farkašom, v Rumunsku s V. Lukim, A. Paukerovou.

11 Bulharská robotnícka strana (komunistov) sa od V. zjazdu strany v decembri 1948 vracia k názvu Bulharská komunistická strana.

nov Bulharskej komunistickej strany podľa toho, kde sa počas druhej svetovej vojny nachádzali. Takto sa vytvára moskovská skupina, ktorú tvorili emigrantskí predstavitelia G. Dimitrov, V. Kolarov, V. Červenkov, G. Damjanov, N. Kinov a domáca skupina, v rámci ktorej pôsobili T. Kostov, A. Jugov, G. Čankov, B. Bălgaranov, D. Džurov, S. Trănski.¹² Napriek faktu, že akcentovať národné záujmy nad nadnárodnými boli ochotnejší domáci predstavitelia, neodráža toto rozdelenie reálnu situáciu. Rozdelenie strany na dva tábory súvisí aj s vnútrostraníckym bojom o moc v krajine. Za najvhodnejšieho kandidáta na post predsedu strany namiesto chorľavejúceho G. Dimitrova bol považovaný T. Kostov. To narážalo na nevôľu, vo veľkej miere podporovanú Moskvou, V. Kolarova a V. Červenkova. Na odstavenie T. Kostova sa ako najlepšia ukázala politická diskreditácia, ktorú obaja predstavitelia moskovského krídla v priebehu roku 1949 využili.

Prvým príznakom nastávajúcich politických represii v Bulharsku bola správa hlavného vojenského sovietskeho poradcu pri bulharskej armáde generálporučika A.V. Petruševského, ktorý v máji 1948 poskytol ministrovi obrany ZSSR N. A. Bulganinovi informáciu o náladách vo vedení BRS(k). Túto informáciu získal od generála N. Kinova, bývalého plukovníka Červenej armády, v tom čase generála bulharskej armády. Podľa nej vo vedení BRS(k) pracuje skupina ľudí, ktorá nedoceňuje úlohu ZSSR pri oslobodení Bulharska. Kinov uvádza aj konkrétne mená – sekretár BRS(k) T. Kostov, minister vnútra A. Jugov, minister financií prof. I. Stefanov. Reakciou sovietskej strany na Petruševského správu bola kritika prednesená Stalinom na dvoch stretnutiach s bulharskou delegáciou v Kremli 6. – 7. 12. 1948. Na stretnutí bola nastolená aj otázka dôveryhodnosti T. Kostova a A. Jugova. Na jar 1949 dostáva Stalin ešte jednu správu od Petruševského, takisto získanú od Kinova, ktorá sa nesie v podobnom duchu ako predchádzajúca. Potvrďuje v nej, že niektorí bulharskí predstavitelia by sa mohli pokúsiť o zmeny vo vláde a nastúpiť na národnú cestu budovania socializmu.¹³ Kinov i Petruševský hovoria o skupine v Politbyre ÚV BKS a vo vláde, ktorú tvoria T. Kostov, A. Jugov, G. Čankov, ako aj o vojenských predstaviteľoch. Petruševský spomína i existenciu dvoch protichodných skupín v armáde. Vo svojich správach neskrýva svoj pozitívny postoj k moskovskej skupine a naopak, domácu skupinku označoval za nacionalistov.

Prípravou represii a politických procesov bolo v Bulharsku poverené riaditeľstvo Štátnej bezpečnosti vytvorené podľa sovietskeho vzoru tajných služieb. Od svojho založenia v septembri 1944 získala v Štátnej bezpečnosti vedúce pozície Bulharská robotnícka strana (komunistov). Od roku 1945 v nej pôsobili sovietski poradcovia a špecialisti a od roku 1946 boli v rámci prípravy kádrov jej sľubní pracovníci vysielaní na vzdelávanie do Moskvy.¹⁴ Na základe činností sprevádzajúcich politické procesy sa rady

12 VOLOKITINA, T. V. – MURAŠKO, G. P. – NOSKOVA, A. – POKIVAJLOVA, T. A.: *Moskva i vostočnaja Jevropa. Stanovlenije političeskich režimov sovetskogo tipa 1949 – 1953: Očerki istorii*. Moskva : Rosspen, 2002, s. 516.

13 VOLOKITINA, T. V. – MURAŠKO, G. P. – NOSKOVA, A. – POKIVAJLOVA, T. A.: *Moskva i vostočnaja Jevropa. Stanovlenije političeskich režimov sovetskogo tipa 1949 – 1953: Očerki istorii*. Moskva : Rosspen, 2002, s. 500, 515.

14 NIKOVA, Gospodinka: *Političeski procesi v Bălgarija (1949 – 1953g.)*. In: *Bulgarija v sferata na săvetskite interesii. „Săvetskijat faktor v razvitieto na Bălgarija sled 9. septemvri 1944g“*, „Kominformbjuro i Bălgarija“. Sofia : A. I. „prof. Marin Drinov“, 1998, s. 65.

Štátnej bezpečnosti neustále rozširovali. Nie je známy presný počet sovietskych poradcov, ktorí pôsobili na prelome 40. – 50. rokov 20. storočia v jej radoch.¹⁵

V júni 1949 v súvislosti s pripravovaným procesom s T. Kostovom prichádza do krajiny skupina sovietskych poradcov na čele s vyššími dôstojníkmi Ministerstva štátnej bezpečnosti ZSSR – gen. L. L. Švarcmanom (Černov) a zástupcom náčelníka vyšetrovacieho oddelenia obzvlášť vážnych prípadov pluk. M. T. Lichačevom.¹⁶ Okrem nich boli do Bulharska delegované aj tri skupiny NKVD, ktoré pôsobili v uniformách bulharskej milície a často asistovali pri masových zatýkaniach. Predpokladá sa, že tu pôsobili až do decembra 1950, respektíve januára 1951.

Politické procesy v Bulharsku v rokoch 1949 – 1953 boli nasmerované na likvidáciu straníckej a štátnej politickej elity. Niesli sa v znamení propagandistických hesiel hľadania triedneho nepriateľa a nepriateľa strany – „*vrag s partijen bilet*“, ktoré mali viesť k príprave „prevratu“ v priebehu roku 1948. V období pred V. kongresom Bulharskej robotníckej strany (komunistov) sa pozornosť Štátnej bezpečnosti sústredila najskôr na vojenskú sféru.

Prvým príznakom civilných procesov bolo zatknutie a obvinenie Kirila Slavova v októbri 1948.¹⁷ Pôvodné obvinenie zo špekulácií pri obchodovaní a predaja obchodnej informácie Angličanom nebolo dokázané. Neskoršie obvinenia z vytvorenia špionážnej siete v Bulharsku v prospech Veľkej Británie poskytol sovietsky poradca v Bulharsku Černov. Obvinenie bolo vznesené na základe medzivojnových kontaktov K. Slavova s britským občanom. Zadržaní boli aj jeho spolupracovníci Dimităr Stojnov, Spas Zadzgorski a i. Vyšetrovanie „prípady Slavov“ sa odrazilo aj pri zatýkaní v sekciách kontrarozvedky a Štátnej bezpečnosti. Zadržaní boli jej zamestnanci Nikolaj Zadgorski, Stefan Bogdanov a vo februári 1949 aj prvý námestník T. Kostova – Nikola Načev.¹⁸ Obvinenia v prípade K. Slavova neboli nikdy dokázané a kvôli jeho úmrtiu sa nedostali ani pred súd.¹⁹ Čoskoro nato Štátna bezpečnosť príhodne „poskytla“ svedectvo K. Slavova o činnosti T. Kostova, a to aj napriek tomu, že sa osobne stretli iba raz. Smrť K. Slavova a pochybné svedectvo otvorili dvere novým zatýkaniam bývalých predstaviteľov, ktorí v prechodnom období zastávali vysoké posty v hospodárskej oblasti.

15 V prvých mesiacoch roku 1950 mal napríklad sledovací oddiel Štátnej bezpečnosti 120 zamestnancov oproti dovtedy uvádzanému počtu 13. NIKOVA, Gospodinka: Političeski procesi v Bălgarija (1949 – 1953g.). In: *Bulgarija v sferata na săvetskite interesi. „Săvetskij faktor v razvitiето na Bălgarija sled 9. septemvri 1944g.“*, „Kominternăt, Kominformbjuro i Bălgarija“. Sofia : A. I. „prof. Marin Drinov“, 1998, s. 67.

16 VOLOKITINA, T. V. – MURAŠKO, G. P. – NOSKOVA, A. – POKIVAJLOVA, T. A.: *Moskva i vostočnaja Jevropa. Stanovlenije političeskich režimov sovetskogo tipa 1949 – 1953: Očerki istorii*. Moskva : Rosspen, 2002, s. 517.

17 K. Slavov bol bývalým majiteľom fabriky a po septembri 1944 súčasne členom BRS(k). Po znárodnení sa stal riaditeľom „Industrialimportu“ a spolupracoval aj s P. Kuninom. Zatknutý 15. 11. 1948. ISUSOV, Mito: *Stalin i Bălgarija*. Sofia : Universitetsko Izdatelstvo, 1991, s. 203.

18 ISUSOV, Mito: *Poslednata godina na Trajčo Kostov*. Sofia : Christo Botev, 1990, s. 77.

19 Podľa oficiálnych záznamov spáchal K. Slavov samovraždu, neoficiálne sa hovorí o tom, že bol vyhodенý z okna budovy Štátnej bezpečnosti. Slavov zomrel na následky neposkytnutia lekárskej pomoci. NIKOVA, Gospodinka: Političeski procesi v Bălgarija (1949 – 1953g.). In: *Bulgarija v sferata na săvetskite interesi. „Săvetskij faktor v razvitiето na Bălgarija sled 9. septemvri 1944g.“*, „Kominternăt, Kominformbjuro i Bălgarija“. Sofia : A. I. „prof. Marin Drinov“, 1998, s. 66.

Od decembra 1948 sa začínajú prejavovať prvé príznaky, ktoré viedli k najväčšiemu procesu v rámci Bulharskej komunistckej strany v tomto období. Pozornosť ZSSR a Politbyra Ústredného výboru Bulharskej robotníckej strany (komunistov) – ďalej ÚV BRS(k) sa upriamuje na osobu T. Kostova²⁰ počas sovietsko-bulharského stretnutia 6. – 7. 12. 1948. Bulharská delegácia ÚV BRS(k) v zostave G. Dimitov, T. Kostov, V. Červenkov sa dostavila do Moskvy kvôli konzultáciám základných problémov a otázok, ktoré sa mali prerokúvať na V. kongrese Bulharskej robotníckej strany (komunistov). Stalin na stretnutí pred sovietskymi i bulharskými činiteľmi kritizoval postoj T. Kostova v otázke sprístupňovania hospodárskych informácií na základe Zákona o zachovaní štátneho tajomstva, prijatého v novembri 1948. Stalin ostro reagoval na správu sovietskeho veľvyslanca v Sofii M. F. Bodrova, podľa ktorej T. Kostov odmietol poskytnúť sovietskemu predstaviteľovi požadované informácie z ekonomickej oblasti. Stalin prirovnal jeho konanie k Titovmu prípadu: „*Konkrétne takto začal náš spor s Titom.*“²¹ Nasledujúci deň dostal T. Kostov možnosť reagovať na Stalinove obvinenia. Vo svojej reči priznal, že sa v tomto prípade dopustil chyby. Jeho ďalšie vysvetlenia stačili Stalinovi na vyhlásenie, aby sa na celý prípad zabudlo.²²

Správa o Stalinovej kritike sa 9. 12. 1948 dostala aj na rokovanie Politbyra ÚV BRS(k), ktoré skonštatovalo, že kritika bola opodstatnená a Kostov sa dopustil hrubej chyby. T. Kostov reagoval na vzniknutú situáciu v polovici februára 1949 otvoreným listom Politbyru ÚV BKS, v ktorom poukazuje na viacero faktov. Podľa znenia listu jeho „nacionalistická chyba“ odráža neúplnú dôveru k ZSSR, „*ktorá jestvuje v našom štátnom a straníckom aparáte a najmä v aparáte zahraničného obchodu*“.²³ Ostro reaguje na obvinenia G. Dimitrova a Politbyra ohľadom osoby Dimitrova ako vodcu krajiny. Popiera, že by mal ambície byť „druhým ministerským predsedom“. V liste konštatuje, že v strane a vo vláde jestvujú dve názorové centrá a vyzýva Ústredný výbor na vyriešenie tohto dualizmu. Ďalej poukazuje na to, že jeho chyba nebola jedinou, že okrem neho sa chýb dopustili aj viacerí predstavitelia strany. Menuje prípad G. Dimitrova v otázke balkánskej federácie, V. Kolarova v otázke OSN, keď nepočkal na stanovisko Moskvy. Tento list Politbyru obsahoval vážne fakty a argumenty, ktoré boli neskôr využité pri príprave procesu proti jeho osobe.

List vyvolal ostrú reakciu Politbyra a na zasadnutí 17. 2. 1949 bol podrobený kritike. Najväčšie výhrady vo svojom príhovore vyjadril A. Jugov. Jeho nadmerné angažovanie sa v procese s Kostovom malo okrem iného odvieť pozornosť od obvinení, ktoré voči nemu boli vznesené na decembrovom stretnutí v Moskve. Na list reagovali aj G. Dimitrov, V. Kolarov, V. Červenkov, G. Čankov, G. Damjanov, D. Terpešev, G. Poptomov, P. Damjanov a N. Nejčev.²⁴

Počas niekoľkých zasadnutí Politbyra a dvoch zasadnutí Pléna Ústredného výboru v prvých mesiacoch roku 1949 bola činnosť T. Kostova v popredí záujmu domácich aj

20 T. Kostov v tom období zastával funkciu podpredsedu vlády, člena Politbyra ÚV BKS a predsedu Vládneho výboru pre hospodárske a finančné otázky.

21 ISUSOV, Mito: *Stalin i Bălgarija*. Sofia : Universitetsko Izdatelstvo, 1991, s. 203.

22 ISUSOV, Mito: *Poslednata godina na Trajčo Kostov*. Sofia : Christo Botev, 1990, s. 23.

23 ISUSOV, Mito: *Poslednata godina na Trajčo Kostov*. Sofia : Christo Botev, 1990, s. 30.

24 *Borbi i čistky v BKP (1948 – 1953). Dokumenti i materialii*. Zost. Ljubomir Ognjanov. Sofia, 2001, s. 56-62. Dokument № 24.

sovietskych predstaviteľov. 7. 3. 1949 sa uskutočnilo zasadnutie Politbyra ÚV BKS, na ktorom Politbyro prijalo rozhodnutie, v ktorom nariadilo: 1. zosadiť T. Kostova z postu podpredsedu vlády a predsedu Vládneho výboru pre hospodárske a finančné otázky; 2. Politbyro nariadilo postaviť T. Kostova pred plénum Ústredného výboru, ktoré malo byť zvolané 25. 3. 1949. Na ňom mal V. Kolarov predniesť správu o Kostovových pochybeniach; 3. mala byť zostavená komisia v zložení V. Červenkov, G. Čankov, V. Kolarov, A. Jugov, ktorej úlohou bolo vypracovať projekt rozhodnutia pre plénum v tejto otázke.²⁵ V dôsledku týchto nariadení bol T. Kostov na zasadnutí vylúčený z Politbyra ÚV BKS. Zdôvodnenie vylúčenia z Politbyra, že „*toto chcú súdruhova z ÚV VKS(b)*“²⁶ však vyvolalo reakciu ZSSR, ktoré 25. 3. 1949 reagovalo vyhlásením adresovaným Politbyru ÚV BKS. V ňom sa uvádza, že decembrové udalosti nemajú byť základom pre vylúčenie T. Kostova z Politbyra ÚV BKP, pretože po osobnom rozhovore považoval Stalin problém za vyriešený.

26. 3. 1949 podáva V. Kolarov na zasadnutí 3. pléna ÚV BKS správu o politických a protistraníckych chybách T. Kostova. V správe sa tvrdí, že v jeho prípade nejde o izolovanú chybu, ale o rad previnení, ktorých príčinou je jasná nacionalistická úchylka. Kolarov vyslovuje obvinenie, podľa ktorého T. Kostov po prijatí Zákona o ochrane štátneho tajomstva predpokladal, že všetky aspekty bulharsko-sovietskych vzťahov budú v jeho kompetencii. Vlastnou interpretáciou slov G. Dimitrova hodnotí V. Kolarov chybu T. Kostova ako antisovietsku a protistranícku. Rozhodnutie pléna ÚV BKS schválilo: 1. správu Politbyra prednesenú V. Kolarovom o hrubých politických chybách T. Kostova, ktoré majú nacionalistický a protisovietsky charakter a zlých metódach, ktoré využíval vo vedení a vládě; 2. plénum potvrdilo rozhodnutie Politbyra o organizačných zmenách a) vylúčení T. Kostova z Politbyra ÚV BKS a b) zosadení z postu podpredsedu vlády a predsedu Vládneho výboru pre hospodárske a finančné otázky; 3. vydalo nariadenie, podľa ktorého malo Politbyro oboznámiť s priebehom pléna všetkých členov strany. K rozhodnutiu bola pripojená aj výzva k ostrážitosti pred nacionalizačnými a antisovietskymi akciami; 4. Politbyro malo vyhotoviť rezolúciu, ktorá bola uverejnená v tlači.²⁷

Situáciu niekoľkokrát konzultovali bulharskí predstavitelia s Moskvou, či už listom s ÚV VKS(b) z 25. 3. 1949, ktorým sa Sofii prakticky rozviazali ruky k ďalším akciám, alebo pri osobnom stretnutí V. Červenkova a A. Jugova so Stalinom 13. 4. 1949, výsledkom ktorého bolo vloženie osudu T. Kostova do rúk moskovskej skupiny BKS.²⁸

25 *Borbi i čistky v BKP (1948 – 1953). Dokumenti i material.* Zost. Ljubomir Ognjanov. Sofia, 2001, s. 68-69. Dokument № 28; ISUSOV, Mito: *Poslednata godina na Trajčo Kostov.* Sofia : Christo Botev, 1990, s. 50.

26 VOLOKITINA, T. V. – MURAŠKO, G. P. – NOSKOVA, A. – POKIVAJLOVA, T. A.: *Moskva i vostočnaja Jevropa. Stanovlenije političeskich režimov sovetskogo tipa 1949 – 1953: Očerki istorii.* Moskva : Rosspen, 2002, s. 516.

27 *Borbi i čistky v BKP (1948 – 1953). Dokumenti i material.* Zost. Ljubomir Ognjanov. Sofia, 2001, s. 78-81. Dokument № 31.; ISUSOV, Mito: *Poslednata godina na Trajčo Kostov.* Sofia : Christo Botev, 1990, s. 61-62.

28 ISUSOV, Mito: *Poslednata godina na Trajčo Kostov.* Sofia : Christo Botev, 1990, s. 51; VOLOKITINA, T. V. – MURAŠKO, G. P. – NOSKOVA, A. – POKIVAJLOVA, T. A.: *Moskva i vostočnaja Jevropa. Stanovlenije političeskich režimov sovetskogo tipa 1949 – 1953: Očerki istorii.* Moskva : Rosspen, 2002, s. 518.

Po zatknutí T. Kostova v súvislosti s prípravou procesu Stalin postavil dôraz na očistenie strany od „starých špecialistov“ ovplyvnených bludným učením starých predstaviteľov. Kostova označil za agenta Juhoslávie, kde je podľa jeho vyjadrení veľa amerických a anglických agentov. Podľa poznámok V. S. Abakumova, ministra štátnej bezpečnosti ZSSR, určených Stalinovi z 3. 9. 1949, hlavným obvinením v pripravovanom procese mala byť spolupráca T. Kostova s Titovou skupinou.²⁹

Napriek tomu od zasadnutia 3. pléna ÚV BKS v marci až po zatknutie T. Kostova nebola prípadu venovaná prílišná celonárodná ani celostranícka pozornosť. Koncom mája sa do Moskvy prostredníctvom sovietskych spravodajských kanálov a zo správ Informbyra dostávajú informácie, ktoré hovoria o chýbajúcich vyjadreniach strany a tlače v otázke T. Kostova a jeho antisovietskej a nacionalistickej činnosti. Odpoveďou na tieto správy bolo 4. zasadnutie pléna ÚV BKS z 11. – 12. 6. 1949, na ktorom sa rozhodlo o vylúčení T. Kostova z ÚV BKS a zbavení členstva v Bulharskej komunistickej strane na základe protisovietskej činnosti, využívania nesprávnych metód v službe vlády a strany, založenia antipartijnej frakcie, ktorá mala zabezpečiť vytvorenie nedôvery ÚV VKS(b) voči BKS a jej straníckemu vedeniu a G. Dimitrovi. Po prijatí rozhodnutia musel Kostov opustiť zasadanie.³⁰

„Prípado Trajčo Kostov“ postupne rozširuje svoje parametre a získava nacionálny, protisovietsky, ľavo-sektársky, politicko-karieristický rozmer. Kostov je obviňovaný z politickej kapitulácie pred nepriateľom, provokatérstva, konšpirácie proti G. Dimitrovovi a prípravy rozkolu v strane. Dva a pol týždňa po smrti G. Dimitrova bol T. Kostov 20. 6. 1949 počas cesty domov pri univerzitnej knižnici zatknutý.³¹

„Prípado Kostov“ sa neobmedzoval iba na osobu bývalého podpredsedu vlády. V rámci neho prebehli v septembri 1949 kádrové zmeny, vylúčenia zo strany a masové zatýkania. Prvý úder bol namierený na finančnú a hospodársku oblasť. Niekoľko dní po zatknutí Kostova boli zo štátneho aparátu uvoľnení a zatknutí pracovníci Vládneho výboru pre hospodárske a finančné otázky, ktorého predsedom bol Kostov a ministri – financií prof. Ivan Stefanov, priemyslu prof. Petko Kunin, elektrifikácie, ciest a výstavby Ing. Manol Sekelarov. Čistky zasiahli aj zástupcov ministrov financií a hospodárstva – Nikolu Pavlova (kvôli úzkym kontaktom s Kostovom), Nikolu Govedarského, Dimitára Kočemidova, Borisa Simova, Bonju Petrovského, Ing. Romanova, taktiež vedúcich centrálnych štátnych rezortov – Conju Cončeva – riaditeľa Bulharskej národnej banky, Angela Timeva, Ivana Tuteva – riaditeľa Riaditeľstva zahraničného obchodu, Ivana Gvrenova – riaditeľa „Kaučukova industria“, Penča Rakovského. V spojení s činnosťou

29 VOLOKITINA, T. V. – MURAŠKO, G. P. – NOSKOVA, A. – POKIVAJLOVA, T. A.: *Moskva i vostočnaja Jevropa. Stanovlenije političeskich režimov sovetskogo tipa 1949 – 1953: Očerki istorii*. Moskva : Rosspen, 2002, s. 518.

30 ISUSOV, Mito: *Poslednata godina na Trajčo Kostov*. Sofia : Christo Botev, 1990, s. 74.

31 Kompetencie predsedu vlády a strany prešli po smrti G. Dimitrova do rúk V. Kolarova, ktorý spolu s V. Červenkovom zbral prípravu procesu s Kostovom do svojich rúk. Spolu s R. Christozovom, ktorý vystriedal A. Jugova na poste ministra spravodlivosti, boli hlavnými symbolmi politických represii a „spofahlivými Stalinovými ľuďmi“. NIKOVA, Gospodinka: *Političeski procesi v Bălgarija (1949 – 1953g.)*. In: *Bulgarija v sferata na săvetskite interesi. „Săvetskijat faktor v razvitieta na Bălgarija sled 9. septemvri 1944g.“*, „Kominternăt, Kominformbjuro i Bălgarija“. Sofia : A. I. „prof. Marin Drinov“, 1998, s. 66.

T. Kostova a jeho nacionalistickej politiky bolo pozatýkaných množstvo finančných, priemyselných a obchodných pracovníkov.³²

Po zasiahnutí sektorov hospodárstva a financií sa pozornosť orgánov sústredila do radov armády a bezpečnostných zložiek. Bol zatknutý náčelník sledovacieho oddielu Štátnej bezpečnosti St. Bogdanov, náčelník vojenského velenia generál Petăr Vrančev a veliteľ pohraničnej stráže plukovník Lev Glavinčev. Nasledovali zatykače na zástupcu ministra zahraničného obchodu a bývalého zástupcu ministra zahraničných vecí Georgi Ganeva, riaditeľa „Metalimportu“ a bývalého zástupcu ministra zahraničných vecí Kapriela Kaprielova, riaditeľa „Energostroja“ Ivana Maslarova, bývalého náčelníka kabinetu predsedu vlády Petăra Grigorova a i. Zatykanie sa nesústredilo len na najvyššie funkcie, ale aj na miestne stranické orgány po celej krajine.

Koncom novembra 1949 bola ukončená príprava žaloby proti T. Kostovovi a ďalším obvineným. Jej autorom bol sovietsky poradca Černov, ktorý dokument v ruskom origináli predložil hlavnému prokurátorovi Dimitărovi Georgievovi.³³ 28. 11. 1949 bolo znenie obžaloby oficiálne prezentované. T. Kostov bol obvinený zo „zločinnej činnosti proti ZSSR a bulharskému národu“, podvratnej činnosti proti G. Dimitrovi s cieľom „získať post hlavy bulharskej kompartije a vlády a odtrhnúť Bulharsko od ZSSR“.³⁴ Obvinenia proti nemu boli formulované na základe jeho samokritiky.

Proces s T. Kostovom sa začal 7. 12. 1949 pod vedením 3. trestného oddelenia Najvyššieho súdu. Predsedom súdu bol Boris Lozanov, členmi Najden Račev, Dimităr Spasov, súdnymi prísediacimi D. Kodžejkov, S. Popov, I. Ignatov, V. Michajlov, prokurátormi V. Dimčev a T. Cakov.³⁵ Moskva na seba prevzala špeciálne zabezpečenie súdneho procesu. Ešte v polovici októbra 1949 do Sofie prichádzajú tri sovietske armádne pluky (z Moskvy, Kyjeva a Minska), ktoré mali na žiadosť bulharskej strany zabezpečiť štátnu bezpečnosť republiky pri procese.³⁶

V procese boli súdení aj jeho „najbližší spolupracovníci“, I. Stefanov, N. Načev, N. Pavlov, Ivan Tutev, Ivan Gevrenov, Conjo Cončev, Boris Christov – bulharský zástupca v oblasti obchodu na veľvyslanectve v Moskve, Vasil Ivanovski – riaditeľ „Dăržavno minno obedinenie“, Ilija Bajalcjaliev – vedúci „Stroitelnoto obedinenie“ sofijskej mestskej rady, Blagoj Chadži-Panzov – poradca juhoslovanského vyslanca v Sofii. Šlo prevažne o hospodárskych predstaviteľov Bulharskej komunistckej strany a vlády v prechodnom období po 9. 9. 1944, z ktorých niektorí získali vzdelanie na západe. Originály i preklady z výsluchov a sledovaní boli doručené do Moskvy Stalinovi.

32 ISUSOV, Mito: *Poslednata godina na Trajčo Kostov*. Sofia : Christo Botev, 1990, s. 81.; NIKOVA, Gospodinka: Politickéski procesi v Bălgarija (1949 – 1953g.). In: *Bulgarija v sferata na săvetskite interesi. „Săvetskijat faktor v razvitiето na Bălgarija sled 9. septemvri 1944g.“*, „Kominternăt, Kominformbjuro i Bălgarija“. Sofia : A.I. „prof. Marin Drinov“, 1998, s. 67.

33 ISUSOV, Mito: *Poslednata godina na Trajčo Kostov*. Sofia : Christo Botev, 1990, s. 85.

34 VOLOKITINA, T. V. – MURAŠKO, G. P. – NOSKOVA, A. – POKIVAJLOVA, T. A.: *Moskva i vostočnaja Jevropa. Stanovlenije političeskich režimov sovetskogo tipa 1949 – 1953: Očerki istorii*. Moskva : Rosspen, 2002, s. 518.

35 ISUSOV, Mito: *Poslednata godina na Trajčo Kostov*. Sofia : Christo Botev, 1990, s. 85.

36 VOLOKITINA, T. V. – MURAŠKO, G. P. – NOSKOVA, A. – POKIVAJLOVA, T. A.: *Moskva i vostočnaja Jevropa. Stanovlenije političeskich režimov sovetskogo tipa 1949 – 1953: Očerki istorii*. Moskva : Rosspen, 2002, s. 518.

Proces bol ukončený 17. 12. 1949 vynesením rozsudku nad jedenástimi osobami. T. Kostov bol odsúdený na trest smrti obesením. Na doživotnú väzbu boli odsúdení N. Pavlov, I. Stefanov, N. Načev, I. Gervenov a I. Tutev, ostatní boli odsúdení na 10 – 15 rokov. 17. 12. 1949 o druhej hodine po polnoci bol rozsudok smrti nad T. Kostovom vykonaný. Jeho pozostatky neboli vydané rodine. Žiadosť o milosť doručená Prezidiu Národného zhromaždenia je najpravdepodobnejšie falzifikát, aby prispela k vytvoreniu pozitívneho obrazu procesu.³⁷ O jeho vykonštruovanosti a protiprávných zásahoch svedčí aj fakt, že V. Červenkov ešte 12. 12. poslal Stalinovi správu, ktorá obsahovala rozsudok smrti pre Kostova.³⁸ Celkovo bolo v „procesoch Kostov“ sledovaných a vypočúvaných viac ako 1 000 ľudí. Tento proces bol impulzom k masovým čistkám stranicko-štátneho aparátu v Bulharsku.

3. 4. 1950 sa končí proces s „priemyselníkmi“. Šlo o bývalých majiteľov tovární a podnikateľov, ktorí po znárodnení vďaka svojej politickej orientácii zastávali vo vláde rôzne ekonomické posty. Veľká časť z nich spolupracovala, alebo mala osobné kontakty s K. Slavovom. V procese bolo súdených 12 osôb³⁹, pričom štyri z nich boli odsúdené až na 15 rokov.

21. – 26. 8. 1950 prebehli procesy so zatknutými zástupcami ministrov a náčelníkmi hospodárskych a zahraničnoobchodných spoločností. Aj tu bolo súdených 12 predstaviteľov⁴⁰, väčšinou členov BKS. V záverečných rozsudkoch boli dvaja odsúdení na doživotie, ostatní na trest odňatia slobody v rozmedzí 8 – 15 rokov. V oboch procesoch šlo prevažne o ľudí s vyšším vzdelaním.

V roku 1950 opúšťajú funkcie sovietskych poradcov Černov a Trifonov. Do funkcie hlavného sovietskeho poradcu je menovaný generál Filatov. Nadštandardným plnením priamych príkazov Moskvy a rozširovaním právomocí stavia Bulharsko do pozície okupovanej krajiny. V praxi sa jeho pozícia vyrovnala postu ministra vnútra a v praxi mal Filatov k dispozícii aj prostriedky jedného ministerstva. Jeho činnosť zasadila úder celému vedeniu Bulharskej komunistckej strany, a tým aj štátu. Z propagandistického hľadiska sa využíva téza o hľadaní „druhého prúdu“, ktorého úlohou mala byť reštaurácia kapitalizmu a odklon od ZSSR. Čistky zasiahli Politbyro, ministerstvo zahraničných vecí, stranické výbory. Odvolaní boli podpredsedovia parlamentu A. Jugov a G. Čan-

37 ISUSOV, Mito: *Poslednata godina na Trajčo Kostov*. Sofia : Christo Botev, 1990, s. 94, 96.

38 VOLOKITINA, T. V. – MURAŠKO, G. P. – NOSKOVA, A. – POKIVAJLOVA, T. A.: *Moskva i vostočnaja Jevropa. Stanovlenije političeskich režimov sovetskogo tipa 1949 – 1953: Očerki istorii*. Moskva : Rosspen, 2002, s. 519.

39 Dimităr Stojnov, Ljubomir Spasov, Atanas Neboliev, Onik Aslanjan, Spas Zadgorski, Georgi Kazandžiev, Vasil Slavov, Boris Nanov, Stefan Untenberg, Stefan Vălev, Ivan Kechlibarov, Todor Pilerkov. NIKOVA, Gospodinka: *Političeski procesi v Bălgarija (1949 – 1953g.)*. In: *Bulgarija v sferata na săvetskite interesi. „Săvetskijat faktor v razvitiето na Bălgarija sled 9. septemvri 1944g.“, „Kominternăt, Kominformbjuro i Bălgarija“*. Sofia : A. I. „prof. Marin Drinov“, 1998, s. 68.

40 Bonjo Petrovski, Ljubomir Kajrjakov, Boris Simov, Nikola Govedarski, Dimităr Kočemidov, Lulčo Červenkov, Georgi Deliminkov, Angel Timev, Manol Kušev, Ivan Panov, Ivan Kalušev, prof. Michail Gerasimov. NIKOVA, Gospodinka: *Političeski procesi v Bălgarija (1949 – 1953g.)*. In: *Bulgarija v sferata na săvetskite interesi. „Săvetskijat faktor v razvitiето na Bălgarija sled 9. septemvri 1944g.“, „Kominternăt, Kominformbjuro i Bălgarija“*. Sofia : A. I. „prof. Marin Drinov“, 1998, s. 68.

kov. Pri vypočúvaní A. Pavlova a I. Maslarova boli od Maslarova mučením vymožené „priznania“, ktoré obviňovali 500 popredných predstaviteľov strany. Eskalácia obvinení znepokojila aj V. Červenkova, ktorý v januári 1951 vymenil vedenie Ministerstva vnútra. R. Christozova strieda vo funkcii ministra Georgi Cankov a prebehla aj kádrová výmena približne 400 osôb v straníckom aparáte.

Ani tieto zmeny nezastavili represie, najmä kvôli požiadavke V. Červenkova o odkrytí všetkých „trajčokostovcov“ v strane. V Bulharsku počas leta 1950 prebieha tajný proces s P. Kuninom, M. Sekelarovom, I. Maslarovom, N. Zadgorskim, St. Bogdanovom, G. Ganevom a ďalšími, ktorí boli zatknutí ešte v roku 1949 v súvislosti s obvinením zo spolupráce s T. Kostovom a K. Slavovom. N. Zadgorski, St. Bogdanov a G. Ganev boli odsúdení na 7 rokov väzenia, P. Kunin na 12 rokov (spáchal samovraždu), M. Sekelarov na 10 rokov, I. Maslarov ako aktívny účastník centra konšpirácie na 15 rokov väzenia.⁴¹

Počas roku 1951 pod nátlakom sovietskych poradcov pokračujú zatýkania. V júli bol zatknutý minister poľnohospodárstva Titko Černokolev. Bol oslobodený bez konania súdu, ale po brutálnom 212 dňovom väznení a v nasledujúcom období nebol rehabilitovaný.

V roku 1951 došlo aj k politickému procesu s takmer celou generalitou armády. Proces bol nakoniec vedený iba proti gen. Blagojovi Penevovi a jeho skupine⁴². Ostatní vyšetrovaní boli po vypočúvaní prepustení. V tomto procese boli v roku 1953 vynesené tri rozsudky smrti.

V roku 1952 dochádza ku kríze medzi ministrom vnútra G. Cankovom a sovietskym poradcem, generálom Filatovom. G. Cankov vystúpil proti fabrikovaniu dôkazov vyšetrovateľmi Štátnej bezpečnosti. Konflikt medzi ním a generálom Filatovom sa vystupňoval do takej miery, že musel zakročiť V. Červenkov. Ten požiadaval Stalina o odvolanie Filatova, čomu sovietske vedenie vyhovel. Na jeho miesto nastúpil Suchodolski. Hlavný vojenský poradca Gerasimov bol takisto vystriedaný, na jeho miesto nastúpil Bojanov.⁴³

Obdobie procesov sa završuje opäť v hospodárskej oblasti. V roku 1952 prebieha masové zatýkanie v systéme „Gorubso“ – špiónskej organizácii baníckych inžinierov. Proces s nimi sa v Sofii končí 8. 9. 1953. Spomedzi 14 obvinených, ktorí mali všetci nebulharské, zahraničné vzdelanie, bol vynesenej jeden rozsudok smrti, nad D. Burovom. Ostatní boli odsúdení na 5 – 29 rokov odňatia slobody. Na procesy proti bankským inžinierom nadväzovali aj procesy proti 17 strojným inžinierom, 15 evanjelickým pastorm,

41 NIKOVA, Gospodinka: Politické procesy v Bălgarija (1949 – 1953g.). In: *Bulgarija v sferata na sãvetskite interesi. „Sãvetskij faktor v razvitiето na Bălgarija sled 9. septemvri 1944g.“, „Kominternãt, Kominformbjuro i Bălgarija“*. Sofia : A. I. „prof. Marin Drinov“, 1998, s. 68.

42 Súdnení boli vojenský predstavitelia - Petãr Vranãev, Slavão Trãnski, Zdravko Georgiev, Denão Znepolski, Blagoj Penev, Delão Simov, Nikola Kirov a i. OGNJANOV, Ljubomir: Sãvetskoto vlijanie vãrchu organizacijata i dejnostta na organite na sãdebnata vlast v Bălgarija (1949 – 1956 g.). In: *Bulgarija v sferata na sãvetskite interesi. „Sãvetskij faktor v razvitiето na Bălgarija sled 9. septemvri 1944g.“, „Kominternãt, Kominformbjuro i Bălgarija“*. Sofia : A. I. „prof. Marin Drinov“, 1998, s. 81.

43 NIKOVA, Gospodinka: Politické procesy v Bălgarija (1949 – 1953g.). In: *Bulgarija v sferata na sãvetskite interesi. „Sãvetskij faktor v razvitiето na Bălgarija sled 9. septemvri 1944g.“, „Kominternãt, Kominformbjuro i Bălgarija“*. Sofia : A. I. „prof. Marin Drinov“, 1998, s. 69.

55 katolíckym predstaviteľom, 14 bývalým členom opozičného Bulharského poľnohospodárskeho národného zväzu a. i.⁴⁴

Celkovo bolo prevedených približne 250 procesov proti členom strany. V nich bolo súdených okolo 1 500 členov Bulharskej komunistickej strany. Iba sofijský oblastný súd zaznamenal v roku 1950 trinásť veľkých politických procesov, v ktorých bolo odsúdených vyše 100 osôb. Osoby, ktoré boli odsúdené na rozličnú dobu odňatia slobody, boli umiestnené v pracovných táborech, ktorých jestvovalo v Bulharsku do roku 1953 okolo 19. Počty obetí procesov neboli presne vyčíslené. Vyostrovanie triedneho boja, atmosféra podozrievania a vykonštruovaných procesov s komunistickými prominentmi zapríčinili v Bulharsku do leta 1950 vylúčenie 90 000 členov Bulharskej komunistickej strany. Počet členov sa ustálil na približnom čísle 428 000.

Od roku 1954 sa začína proces čiastočného omilost'ovania odsúdených v politických procesoch v období 1949 – 1953. Minister vnútra G. Cankov vydáva až 12. 12. 1955 príkaz na zakázanie prenasledovania „trajčokostovskej“ línie. Počas aprílového pléna 1956 boli rehabilitovaní všetci odsúdení v súvislosti s procesom s T. Kostovom, avšak obvinenia proti samotnému T. Kostovovi a K. Slavovovi neboli stiahnuté. Politické čistky 1949 – 1953 boli jedným z hlavných dôsledkov geopolitických záujmov Moskvy realizovaných prostredníctvom zavádzania sovietskeho modelu moci v krajinách strednej a juhovýchodnej Európy. Neboli len úderom proti straníckym lídrom a najkvalifikovanejším kádrom, ale aj proti suverenite krajiny.

Recenzent: *doc. PhDr. Ľubica Harbuľová, CSc.*
(Preklad abstraktu Maroš Melichárek)

44 OGNJANOV, Ljubomir: Sávetskoto vlijanie vărchu organizacijata i dejnostta na organite na sãdebnata vlast v Bãlgarija (1949 – 1956 g.). In: *Bulgarija v sferata na sãvetskite interesi. „Sãvetskijat faktor v razvitiето na Bãlgarija sled 9. septemvri 1944g.“*; „Kominternãt, Kominformbjuro i Bãlgarija“. Sofia : A. I. „prof. Marin Drinov“, 1998, s. 80.

POSTAVENIE RUSKEJ PRAVOSLÁVNEJ CIRKVI PO DRUHEJ SVETOVEJ VOJNE A JEJ ÚLOHA V POSILŇOVANÍ SVOJICH POZÍCIÍ V STREDNEJ EURÓPE NA PRÍKLADE ČESKOSLOVENSKA

Dagmar KUZMOVÁ

Abstract

Position of Russian orthodox church after 2. world war and its role in strenghtening own positions in central Europe on the example of Czechoslovakia. This paper is focused on analysis of Russian orthodox church position. Author aims at its activities in central Europe after 2. world war. Example of its activities could be interpretation of its development in ČSR. Author defines means how was structure of russian orthodox church reorganized in ČSR. Article shows discussions between orthodox religious representatives between ČSR and moscow patriarchate. Result of their work were suggestions for reconstitution of structure. It was presented in two levels. First one was outline of misionary activities in ČSR. Second, were delegations helping in coordination of church orthodox feasts. Its influence and impact was declered by accepting Russian orthodox church in ČSR under the protection of moscow patriarchate.

Politická situácia v štátoch strednej Európy sa po skončení druhej svetovej vojny zjavne zmenila. Kopíroval sa model štátno-cirkevných vzťahov zo ZSSR a pripravoval sa rad zákonných opatrení na podriadenie si cirkvi štátnemu aparátu. Otázkou zostávalo skonsolidovať pomery v daných štátoch v tom smere, aby sa vytvorila možnosť presadenia komunistickej ideológie. Stabilizácia v danom priestore bola priamoúmerná požiadavkám Moskvy. J. V. Stalin ešte pred koncom vojny stál pred problémom, ako čo najlepšie konštituovať pomery v povojnovej Európe tak, aby boli pozitívne naklonené voči ZSSR. Jedným zo stabilizačných faktorov mala byť aj cirkevná politika. V tomto geopolitickom priestore však sovietske záujmy narazili na inštitúciu: katolícku cirkev, ktorá v štátoch Poľsku, Československu a Maďarsku mala silné pozície. V nadväznosti na skúsenosti z medzinárodného fóra Moskva ponechala vyriešenie základných problémov v štátoch na domácu politiku. Avšak samozrejme niektoré otázky bolo potrebné režírovať aj priamo z Moskvy. V prvých mesiacoch po skončení druhej svetovej vojny bol pre konsolidáciu cirkevných pomerov v štátoch príznačný kompromis a dialóg. Táto cesta bola použitá hlavne kvôli tomu, aby nedochádzalo k nijakým priamym konfliktom medzi štátom a cirkvou. Otvorené konflikty by spôsobili len vyostrené situácie, kde by katolícka cirkev mohla využiť svoje silné pozície v spoločnosti vo svoj prospech. Išlo o obdobie, kedy priamo Moskva nenariaďovala vyostrené konfrontácie, a katolícka cirkev skúšala, ako sa nový komunistický režim bude správať ku konfesiam. Pričom komunistické strany v daných štátoch ešte nemali v rukách absolútnu moc. Napriek tomu v spoločnosti bloku štátov strednej Európy bol jasne citeľný silný vplyv ZSSR. Sféry záujmov boli výsledkom geopolitického prerozdelenia si oblastí medzi Východom a Západom ešte v čase druhej svetovej vojny.

Ako sme spomenuli, situácia krátko po vojne v štátoch strednej Európy sa nevyvíjala vzhľadom na cirkevnú politiku v príliš ostrých tónoch. Na základe archívnych dokumentov v Moskve vyplýva, že v prvých rokoch po vojne konfesijná otázka v danom priestore nebola pre Moskvu až taká zaujímavá.¹ Dôležitejším priestorom bola konsolidácia politického systému, ktorý mal priniesť úspech komunistickým stranám v oficiálnych voľbách. Cirkevná politika sa dostala do popredia až po parlamentných voľbách na jeseň v roku 1945 v Maďarsku, v Československu na jar 1946 a v Poľsku v januári 1947. Tieto voľby signalizovali, že katolícka strana zintenzívnila svoje aktivity a skryto pracovala na vytváraní opozičnej strany, prostredníctvom podpory tých politických strán, ktoré vystupovali proti komunizmu. A tak v rokoch 1947 – 1948 sa podľa domácich potrieb korigovali vzťahy medzi štátom a cirkvou. Používali sa rôzne metódy, ako napríklad poštátnenie cirkevnej pôdy, ateizácia na školách, kedy sa výučba náboženstva podriaďovala laickým učiteľom, až po vydanie cirkevných zákonov, ako to bolo napríklad v Československu v roku 1949, kedy si štátna moc jednoznačne podriadila cirkvi a ochromila tak existenciu hlavne katolíckej strany. Alebo boli podpísané vzájomné dohody medzi štátom a cirkvou, ako to bolo v apríli 1950 v Poľsku a v auguste 1950 v Maďarsku. Nové formujúce sa vzťahy medzi cirkvou a štátom v tomto regióne priniesli aj vplyv na utváraní si pozícií pravoslávnej cirkvi v Poľsku, Maďarsku a Československu. Pravoslávna cirkev stála vo vývoji týchto podmienok na rovnakom stupni ako ostatné konfesie v štátoch. Preto môžeme povedať, že úloha Ruskej pravoslávnej cirkvi v danom regióne predznamenávala na jednej strane možnosť vybudovania si nových štruktúr, avšak na druhej sa dostala do podobného politického priestoru ako v ZSSR, aj keď samozrejme s určitými diferenciami. Pravoslávna cirkev spadala rovnako ako ostatné cirkvi pod vládne nariadenia a cirkevné zákony. Zároveň sa podriaďovala štátnej kontrole a cenzúre. Tento model bol zjavný vo všetkých troch štátoch. Priblížime si ho na príklade Československa.

Smerovanie vývoja Československa po druhej svetovej vojne vyplývalo z medzinárodného fóra ešte z vojnového obdobia, kedy československý štát zastupovala exilová vláda na čele s Edvardom Benešom. Moskovské rokovania uskutočnené medzi sovietskymi a československými exilovými politickými predstaviteľmi v roku 1943 o vzájomnej podpore v boji proti fašizmu jasne poukázali na to, akým smerom by sa zahraničná politika ČSR po prípadnom víťazstve západných spojencov orientovala. Preto ZSSR v súčinnosti s geopolitickými plánmi v priestore strednej Európy mohlo jednoznačne počítať s úspešným zaradením Československa do sféry svojho vplyvu. Po víťazstvách na fronte a konečnom víťazstve nad fašizmom sa stredoeurópsky priestor mohol začať konsolidovať priamoúmerne s postupujúcou a oslobodzujúcou armádou spojencov ZSSR. Československo tak po rokoch vojny začalo s reorganizáciou verejného a spoločenského života. Medzi inštitúcie, ktoré nastúpili na cestu obnovy, patrila aj pravoslávna cirkev v Čechách a na Slovensku. Avšak cirkevné štruktúry tejto konfesie boli negatívne poznačené udalosťami z obdobia vojny. Tu treba prihliadať na odlišný vývoj pravoslávnej cirkvi v Československu počas druhej svetovej vojny na území Čiech, resp.

1 NOSKOVA, F. Al'bina: Štátna moc a rímskokatolícka cirkev vo východnej Európe. K problémom sovietskeho vplyvu (polovica 40. – začiatok 50. rokov 20. storočia). In: *Koniec druhej svetovej vojny a problémy cirkevnej politiky v nasledujúcom období*. Bratislava : AEP, 2006, s. 74-97.

v zriadenom Protektoráte Čechy a Morava, a iný na území samostatnej Slovenskej republiky. Česká pravoslávna cirkev zažila tragické udalosti späté s atentátom na Reinharda Heidricha. Následná poprava biskupa P. Gorazda zatienila spomínaný krátky úsek dejín pravoslávnej cirkvi v Čechách. Týmito udalosťami sa pravoslávni veriaci, kňazi a mníši dostali do víru silnej proticirkevnej politiky, ktorý znamenal násilné odvláčanie kňazov do pracovných táborov.² Pred druhou svetovou vojnou mala pravoslávna cirkev v Československu dve eparchie, a to pražskú a mukačevsko-prešovskú. Udalosti počas druhej svetovej vojny tieto eparchie na istý čas od seba odtrhli. Obidve boli jurisdikčne zriadené pod správou Srbskej pravoslávnej cirkvi. Tu opäť treba pripomenúť, že vojnové udalosti spôsobili stratu kontaktov s materskou Srbskou cirkvou, čo zapríčinilo slabú, resp. takmer žiadnu kontrolu Srbskej pravoslávnej cirkvi nad územím Československa.³ Územná roztrieštenosť a problémy pravoslávnej cirkvi sa po skončení vojny ešte viacej skomplikovali. Bolo to v dôsledku prijatia zmluvy medzi ZSSR a Československom (29. jún 1945) o začlenení Podkarpatskej Rusi do ZSSR, kedy sa Mukačevsko-Prešovské biskupstvo rozdelilo de facto medzi dva štáty. Prešovská časť tým stratila svoje sídelné biskupské mesto Mukačevo a pravoslávne oblasti na Slovensku tak zostali bez biskupského sídla. Aj keď Srbská pravoslávna cirkev bola ohrozená vojnovými škodami, už na jar 1945 kontaktovala mukačevsko-prešovskú eparchiu. V čele tejto eparchie stál v čase vojny srbský episkop Vladimír, ktorý sa musel vo víre vojnových udalostí zriecť svojho postavenia a vrátiť sa do Srbska. Tu sa po vojne, prostredníctvom žiadostí na ministerstve zahraničia a veľvyslanectva v Moskve, snažil dostať späť na územie mukačevsko-prešovskej eparchie. Štátne záujmy ZSSR už nedovoľovali jeho žiadosť schváliť. Pripojením Podkarpatskej Rusi k územia ZSSR sa dala konečná bodka za jeho snahami.⁴ Tento neúspech Srbskej pravoslávnej cirkvi etablovať sa na území Československa po druhej svetovej vojne treba chápať už v súvislostiach, ktoré sa odohrávali priamo v ZSSR, a to s upevňovaním si pozícií ruskej pravoslávnej cirkvi v štátoch strednej Európy. Záujem orientovať pravoslávny svet východného bloku smerom k Moskve definovala sovietska vláda na čele so Stalinom ešte počas druhej svetovej vojny. Ruská pravoslávna cirkev získala povolenie v plánoch Moskvy na posilnenie si pozícií v rámci satelitných štátov. Cirkevná politika mala utvrdzovať monopolnú orientáciu štátov na ZSSR, kde najvplyvnejšou konfesiou bola spomínaná pravoslávna cirkev. Preto aktuál-

2 Bližšie HAMŠÍK, Dušan: *Bomba pro Heidricha*. Praha : Čsl. spisovatel, 1970. 220 s.; IVANOV, Miroslav: *Atentát na Reinharda Heydricha*. Bratislava : Pravda, 1988. 285 s.

3 Bližšie BUREHA, V. Volodymyr: *Čechoslovackaja pravoslavnaia Cerkov: put' k avtokefalii. 1945 – 1951 gg.* In: *Vlast' i cerkov v SSSR i stranach Vostočnoj Jevropy 1939 – 1958. Sbornik statej i dokumentov*. Moskva 2003, s. 204-205.

4 Po zasadnutí Svätej synody sa v novembri 1945 rokovalo aj o ďalšom vývoji na severovýchode Slovenska. Srbský biskup Vladimír sa zúčastnil uvedených rokovaní, kde mu priamo bolo povedané, že pre neho ako biskupa je možné obsadiť tie územia, ktoré zostali na území východného Slovenska. Biskup Vladimír letel z Moskvy priamo do Košíc, kde rokoval s predstaviteľmi slovenského pravoslávnia, ktorí mu oznámili svoj úmysel zmeniť jurisdikciu a prejsť pod správu ruskej pravoslávnej cirkvi. Oficiálnu žiadosť mu predal aj nový dočasný správca slovenskej časti prešovskej eparchie protojerej Juraj Kuzan (1914 – 1984). MAREK, Pavel – BUREHA, V. Volodymyr: *Pravoslavní v Československu v letech 1918 – 1953 : Príspevek k dejinám Pravoslavné církve v českých zemích, na Slovensku a na Podkarpatské Rusi*. Brno : CDK, 2008, s. 388.

ne problémy Československej pravoslávnej cirkvi stáli v priamej pozornosti na domácej, ako aj moskovskej cirkevnej scéne.

Zmena spoločnosti v Československu po skončení vojny priniesla pravoslávnej cirkvi možnosť vysporiadať sa s jej aktuálnymi, ale aj dlhodobými problémami. Sféra záujmu zo strany ZSSR v strednej Európe, ako aj návrhy na riešenie sociálneho postavenia obyvateľstva, zneli pre pravoslávnu cirkev pozitívne. Cirkevné pravoslávne elity sa preto chytili tejto šance a pravoslávna cirkev „...*nasedla do rýchliku se znakem srpu a kladi-va, který rychle nabíral rychlost a směřoval ke světlym zítřkům, ale z nehož nebylo mož-no bez úrazu vystoupit ...*“⁵. Takýto vývoj usmernil vedenie českej pravoslávnej cirkvi a na jeseň v roku 1945 prichádzala delegácia českej pravoslávnej cirkvi za prezidentom Edvardom Benešom⁶ s jedinou žiadosťou, a to získať súhlas na reorganizáciu pravoslávnej cirkvi na území Československa v tom zmysle, aby sa mohli vytvoriť tri nové biskupstvá, a to České, Slovenské a Moravské. Prezident Edvard Beneš im v tejto žiadosti odkázal, aby si vybudovanie nových biskupstiev riešili prostredníctvom „*opory o vel'kú Východnú Pravoslávnu Cirkev*“⁷. Česká pravoslávna cirkev tak na odporúčanie prezidenta Edvarda Beneša kontaktovala Ruskú pravoslávnu cirkev so žiadosťou o začlenenie pravoslávnej cirkvi v ČSR pod správu moskovskej jurisdikcie. Týmto problémom sa zaoberala Svätá synoda Ruskej pravoslávnej cirkvi (RPC) 22. októbra 1945 v Moskve. Na stretnutí sa prehodnotilo, aby územne roztrieštené oblasti boli čo najskôr prijaté pod jurisdikciu Moskovského patriarchátu. Ruská pravoslávna cirkev tak požiadala v oficiálnom liste Srbskú pravoslávnu cirkev o čo najrýchlejšie prepustenie pravoslávnej cirkvi v Československu spod svojej jurisdikcie, aby sa mohla previesť pod Moskovskú. 8. novembra 1945 sa v Prahe uskutočnilo stretnutie eparchiálneho zhromaždenia Českej eparchie, na ktorom sa prerokoval postup v žiadosti o zmenu jurisdikcie. Hlavným dôvodom žiadosti bola konsolidácia vnútorných cirkevných pomerov v Československu tak, aby roztrieštené pravoslávne obce v Čechách a na Slovensku prešli pod jednu spoločnú jurisdikciu. Jedine v tomto postupe videli duchovní možnosť dosiahnuť zjednotenie. Na stretnutí bol napísaný list Srbskej pravoslávnej cirkvi, v ktorom uviedli všetky svoje dôvody na zmenu jurisdikcie a zároveň prisľúbili, že na území Československa sa bude zachovávať bohoslužobná tradícia ako za čias biskupa Gorazda. Zároveň v liste vyslovili žiadosť, aby Srbská pravoslávna cirkev povolila prestup, vzhľadom na cirkev-

5 MAREK, Pavel – BUREHA, V. Volodymyr: *Pravoslavní v Československu v letech 1918 – 1953 : Príspevek k dejinám Pravoslavné cirkve v českých zemích, na Slovensku a na Podkarpatské Rusi*. Brno : CDK, 2008, s. 378.

6 Edvard Beneš rokoval o situácii v ruskej pravoslávnej cirkvi v roku 1946 v Prahe na stretnutí s G. G. Karpovom, na ktorom vyslovil záujem o podobné riešenie situácie medzi gréckokatolíckmi, ako sa stalo v západnej Ukrajine. V rozhovoroch načrtol, že očakáva podobný vývoj situácie aj v Československu. Bližšie MURAŠKO, G. Pavlovna: *Osudy gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku po druhej svetovej vojne. Pozícia Moskvy vo svetle materiálov ruských archívov*. In: *Koniec druhej svetovej vojny a problémy cirkevnej politiky v nasledujúcom období*. Bratislava : AEP, 2006, s. 119-135.

7 BUREGA, V. Volodymyr: *Čechoslovackaja pravoslavnaja Cerkov: put' k avtokefalii. 1945 – 1951 gg*. In: *Vlast' i cerkov v SSSR i stranach Vostočnoj Jevropy 1939 – 1958. Sbornik statej i dokumentov*. Moskva 2003, s. 203.

né potreby československého národa.⁸ Na stretnutí vzišiel aj návrh, aby bola vyslaná delegácia do Moskvy, ktorá by prerokovala ďalší postup. Všetky návrhy boli schválené v hlasovaní. A tak 10. januára 1946 prišla do Moskvy delegácia Českej pravoslávnej cirkvi v zostave: biskupský administrátor Českej eparchie protojerej Čestmír Kračmár, Jiří Novák a Rastislav Hofman. Ďalší účastníci delegácie boli prokurátor B. L. Čerkes, prof. I. I. Bilag, doktor V. G. Gruzina.⁹ Na stretnutí sa prerokovali žiadosti Českej pravoslávnej cirkvi, ktoré boli schválené na zhromaždení 8. novembra 1945. Zároveň bol prečítaný list Svätej synody Srbskej pravoslávnej cirkvi, ako odpoveď na list z 8. novembra 1945. V správe sa odkázalo, že Srbská pravoslávna cirkev môže schváliť takúto závažnú udalosť len na stretnutí Arcibiskupskej Rady Srbskej pravoslávnej cirkvi, ktorá môže zasadať len za prítomnosti jej vedenia, ktorým bol Srbský patriarcha. Ten bol v tom čase v Juhoslávii.¹⁰ Preto odvetný list neobsahoval súhlas s prestupom Českej pravoslávnej cirkvi pod jurisdikciu Moskovského patriarchátu. Po oboznámení sa s obsahom listu moskovská strana prisľúbila, že bude naďalej rokovať o danej problematike so Srbskou pravoslávnuou cirkvou. Česká delegácia tiež vyslovila želanie, aby patriarcha Nikolaj poslal do Prahy správu, v ktorej by zverejnil meno budúceho biskupa, pretože česká strana v tom čase nevedela určiť budúceho kandidáta. 11. januára 1946, teda deň po návšteve Českej delegácie, sa uskutočnila súkromná schôdza medzi Karelom Černákom a G. G. Karpovom. Stretnutie vzišlo z iniciatívy G. G. Karpova, kde mu Karel Černák objasnil obsah diskusie s predstaviteľmi RPC. G. G. Karpov ubezpečil Karla Černáka, že v blízkej budúcnosti bude vyriešená žiadosť Českej pravoslávnej cirkvi kladne. S týmto záverom odišla česká delegácia späť do Prahy. O tri dni neskôr, 14. januára 1946 podpísal moskovský patriarcha Alexij uznesenie o prijatí Českej pravoslávnej cirkvi pod správu Moskovského patriarchátu. V dokumente bol stanovený vznik Moskovského exarchátu na území ČSR so sídelným mestom exarchu v Prahe. Začiatkom februára 1946 eparchiálne zhromaždenie Českej pravoslávnej cirkvi prijalo v hlasovaní moskovskú jurisdikciu a v liste z 19. marca 1946 dostala zároveň súhlasnú odpoveď aj od Srbskej pravoslávnej cirkvi. Do funkcie exarchu bol zvolený člen Ruskej pravoslávnej cirkvi biskup Jejevferij¹¹, ktorého 26. apríla 1946 Svätá synoda RPC usta-

8 BUREGA, V. Volodymyr: Čechoslovackaja pravoslavnaja Cerkov: put' k avtokefalii. 1945 – 1951 gg. In: *Vlast' i cerkov v SSSR i stranach Vostočnoj Jevropy 1939 – 1958. Sbornik statej i dokumentov*. Moskva 2003, s. 205.

9 Účastníkom delegácie bol aj predstaviteľ Ministerstva kultúry a národného vzdelávania Karel Černák. BUREGA, V. Volodymyr: Čechoslovackaja pravoslavnaja Cerkov: put' k avtokefalii. 1945 – 1951 gg. In: *Vlast' i cerkov v SSSR i stranach Vostočnoj Jevropy 1939-1958. Sbornik statej i dokumentov*. Moskva 2003, s. 206.

10 BUREGA, V. Volodymyr: Čechoslovackaja pravoslavnaja Cerkov: put' k avtokefalii. 1945 – 1951 gg. In: *Vlast' i cerkov v SSSR i stranach Vostočnoj Jevropy 1939 – 1958. Sbornik statej i dokumentov*. Moskva 2003, s. 207.

11 Jejevferij (1892 Moskva – 1959 Leningrad), občianskym menom Venijamin Alexandrovič Voroncov, pochádzal z kňazskej rodiny v Moskve. Vyštudoval Moskovskú duchovnú akadémiu a v roku 1915 bol vysvätený na diakona a neskôr na presbytera. Na konci 20. rokov 20. storočia bol vyhostený na sever, odkiaľ sa v roku 1933 vrátil. V roku 1943 prijal mníšsky status, ako aj mníšske meno Jejevferij. V tom istom roku mu Svätá synoda RPC udelila titul biskup rostovský a taganrogský. V roku 1945 na žiadosť patriarchu Alexija absolvoval cestu do Číny, kde obnovoval jednotu ďalekovýchodných ruských farností s moskovskou patriarchiou. Odtiaľ bol v roku 1946

novila za exarchu moskovskej patriarchie, arcibiskupa pražského a českého so sídlom v Prahe. Vznik moskovského exarchátu v Prahe odobrili aj štátne orgány Československa. Najsilnejší vplyv RPC na území Československa nastal v rokoch 1946 – 1951, kedy v čele pravoslávnej cirkvi v ČSR stál exarcha Jelevferij, ktorý bol priamo podriadený moskovskej patriarchii.¹² Pod jeho patronátom pravoslávna cirkev v Čechách a na Slovensku nastúpila na cestu k ďalšiemu budovaniu vlastných cirkevných štruktúr. Ale proces nebol ešte ukončený, pretože prijatím moskovskej jurisdikcie sa úloha ruskej pravoslávnej cirkvi neskončila. Podobne ako v oblastiach Poľska a Maďarska, ako aj bývalej Ukrajiny, sa posilnenie pozícií pravoslávia malo uskutočniť ešte jedným, oveľa zložitejším krokom. Malo ísť o deštrukciu katolíckej strany, ktorá bola podľa vedúcich politických skupín v ZSSR, a teda aj v Československu, jednou z reakčných živlov, ktorá podporovala protikomunistický trend v krajinách svojho vplyvu. J. V. Stalin si uvedomoval silu katolíckej cirkvi v satelitných štátoch, a preto zásadné inštrukcie pre novovytvorené vlády na týchto územiach zneli v duchu, aby sa konštituovanie mocenských pomerov dosahovalo v smere čo najmenej nepriateľskom voči ZSSR.¹³ Hľadanie fiktívnych nepriateľov v radoch katolíckej konfesie nevyplývalo ani tak z ideologického hľadiska, ako skôr zo spolupráce s Vatikánom. Pápežský stolec bol verejným spojencom západných mocností, ktorý uprednostnil myšlienku demokracie pred komunizmom. Takéto verejné odmietanie komunizmu vyvolávalo v radoch straníckych členov komunistických strán nevraživosť. Katolícka cirkev v Československu musela rovnako čeliť podobným dedukciám, a tak sa po ustálení vnútorných politických pomerov v ČSR dostali do centra pozornosti úlohy, ktoré mali zamedziť vplyvu katolicizmu v štáte. Po februárovom prevrate v roku 1948 v ČSR bola katolícka cirkev v očiach radových funkcionárov nepriateľom. V tomto smere sovietska strana očakávala, aby vzťahy medzi novými komunistickými vládami a katolíckou cirkvou boli vysporiadané orgánmi domácej politiky.¹⁴ Tento trend sa naplno prejavil v prostredí Československa. Komunistická strana Československa postupnými krokmi zbavovala Rímskokatolícku cirkev moci, a to hlavne prostredníctvom interných zákonov, prijatých v roku 1949.¹⁵ Tie však neboli smerodajné len pre

povolaný do funkcie exarchu na územie Československa. MAREK, Pavel – BUREHA, V. Volodymyr: *Pravoslavní v Československu v letech 1918 – 1953 : Príspevek k dejinám Pravoslavné církve v českých zemích, na Slovensku a na Podkarpatské Rusi*. Brno : CDK, 2008, s. 485-493.

- 12 V jednom z prvých hlásení, zasielaných do Moskvy, sa pisalo: „*Cítim se absoutně osamělý. Není s kým se poradit, jak v tom či onom případě správně postupovat. Zde jsou jiní lidé, jiné zvyklosti.*“ Citované podľa MAREK, Pavel – BUREHA, V. Volodymyr: *Pravoslavní v Československu v letech 1918 – 1953 : Príspevek k dejinám Pravoslavné církve v českých zemích, na Slovensku a na Podkarpatské Rusi*. Brno : CDK, 2008, s. 487.
- 13 NOSKOVA, F. Al'bina: Štátna moc a Rímskokatolícka cirkev vo východnej Európe: K problému sovietskeho vplyvu (polovica 40. – začiatok 50. rokov 20. storočia). In: *Koniec druhej svetovej vojny a problémy cirkevnej politiky v nasledujúcom období*. Bratislava : AEP, 2006, s. 77.
- 14 NOSKOVA, F. Al'bina: Štátna moc a Rímskokatolícka cirkev vo východnej Európe: K problému sovietskeho vplyvu (polovica 40. a začiatok 50. rokov 20. storočia). In: *Koniec druhej svetovej vojny a problémy cirkevnej politiky v nasledujúcom období*. Bratislava : AEP, 2006, s. 75.
- 15 Konkrétne k cirkevným zákonom pozri bližšie KAPLAN, Karel: *Štát a cirkev v Československu v letech 1948 – 1953*. Brno : Doplňek, 1993, s. 94-111. Najväčší význam mal prijatý zákon č. 217/1949 Zb. *O hospodárskom zabezpečení cirkví štátom uznaných*.

ňu, platili pre všetky cirkvi štátom uznané. V tejto otázke mala zohrať významnú rolu gréckokatolícka cirkev a jej likvidácia v akcii „P“ v rokoch 1949/1950¹⁶. Dlhodobým zámerom komunistov v otázke cirkevnej politiky bol vznik autonómnej cirkvi závislej a spolupracujúcej v budovateľskom úsilí. Tieto plány presne definoval Klement Gottwald na schôdzi v júni 1948, keď povedal: „*My musíme nyní ... znovu se snimi posadit a říci pánum arcibiskupům: buďto, pánové, budete jednat jako občané Československé republiky se všemi důsledky, anebo budete poslouchat Vatikán, cizí moc ... Současně se budeme snažit, abychom uvnitř kléru diferencovali. Postavili nízký klérus proti církevním knížatům ... A další perspektiva: Myslím, že bychom měli kurs na to, odpoutat katolickou církev od Vatikánu. Dostat je tak daleko, aby se s Vatikánem rozešli a stali se národní církví.*“¹⁷ Pre tento cieľ využila komunistická strana prostriedky na elimináciu kontaktov katolíckeho kléru s Vatikánom. Pravoslávna cirkev sa stala jedným z najdôležitejších prostriedkov, ktoré sa použili. Funkcionári Komunistickej strany Slovenska na tajnej porade konanej dňa 23. októbra 1950 na Slovenskom úrade pre veci cirkevné (SLÚC) v Bratislave jasne zadefinovali, akým spôsobom sa využitie malo uskutočniť: „*Považujem za potrebné hneď na začiatku zdôrazniť, že keď sme akciu začali rozvíjať povedali sme si to, že politicky pre nás pravoslávna cirkev znamená vytvorenie veľkej celonárodnej organizácie z hľadiska politického masovej, nadstraníckej pomocou ktorej je možné ovplyvňovať politický, spoločenský vývoj a pomery na východnom Slovensku. Ďalej, že v rámci nášho úsilia o upevnenie mieru ... nájdeme v jej kádrioch a masách príslušníkov veľkú oporu preto, že táto cirkev, tieto kádre, vymania sa spod vplyvu politického Vatikánu a vysokej cirkevnej hierarchie na Slovensku.*“¹⁸

Pravoslávna cirkev mala teda pre domácu politickú pôdu jasný význam. Otázkou pre historikov naďalej zostáva, akým pomerom sa ruská pravoslávna cirkev spolupodieľala na likvidácii gréckokatolíckej cirkvi v Československu. Z doteraz uverejnených archívnych dokumentov je známe, že 18. septembra 1949 uskutočnil biskup Jelevferij cestu do Moskvy, kde si prevzal plán misijnej činnosti na severovýchode Slovenska.¹⁹ Jeho cesta sa uskutočnila na priamu výzvu patriarchu Alexija v Moskve, kde sa v čase jeho návštevy prichystal prevzatý plán. Od tejto misie ruská pravoslávna cirkev očakávala, že prostredníctvom moskovských delegácií, ktoré sa mali uskutočniť začiatkom roka 1950 na území ČSR, sa dopomôže v likvidácii gréckokatolíckej cirkvi. Prvou plánovanou návštevou mal byť príchod kandidáta, navrhnutého na post prešovského eparchiálneho biskupa, A. Dechtereva.²⁰ Ten pricestoval ešte v novembri 1949, aby sa zoznámil so

16 K ďalším cirkevným akciám, ktoré prebehli na území Československa, pozri bližšie VNUK, František: *Akcie K a R: Zásahy komunistického režimu proti reholiam v r. 1950 – 1956*. Bratislava : Univerzita Komenského; Rímskokatolícka CBF, 1995. 134 s.

17 KAPLAN, Karel: *Stát a církev v Československu 1948 – 1953*. Brno : Doplněk, 1993, s. 23.

18 Štátny archív (ŠA) Prešov, fond Cirkevné oddelenie Krajského národného výboru (CO KNV), šk. 6, inv. č. 326. *Zápisnica o tajnej porade na ÚAV v Bratislave*, s. 1.

19 BARNOVSKÝ, Michal: Gréckokatolícka a pravoslávna cirkev na Slovensku v rokoch 1945 – 1950. In: *Koniec druhej svetovej vojny a problémy cirkevnej politiky v nasledujúcom období*. Bratislava : AEP, 2006, s. 147.

20 Prešovské biskupstvo bolo od roku 1946 oficiálne spravované metropolitom Jelevferijom. Avšak počet farností v Pražskej a v Prešovskej eparchii predpokladal, že daný stav bude len prechodným a očakávalo sa vysvätenie ďalšieho biskupa pre Prešovskú eparchiu.

situáciou na severovýchode Slovenska, kde mal byť zvolený za biskupa.²¹ Po získaní inštrukcií z Moskovského patriarchátu sa v decembri 1949 v pravoslávnej cirkvi v Československu uskutočnilo niekoľko organizačných zmien v rámci pravoslávnej cirkvi. Očakávaný nárast veriacich, ktorý sa už ale odohrával aj v čase po skončení druhej svetovej vojny príchodom tzv. volyňských Čechov²² späť na Moravu, utvrdil pravoslávnych cirkevných hierarchov v tom, že bude nevyhnutné organizačne pravoslávnu cirkev najmä v Čechách posilniť. V decembri 1949 sa na zasadnutí eparchiálnej rady rozhodlo o rozdelení Českej eparchie na pražskú a olomoucko-brnenskú. Úspech pravoslávnej cirkvi bol doložený schválením nového rozdelenia eparchií Štátnym úradom pre veci cirkevné prípismi, ktoré deklarovali územné rozmiestnenie a zriadenie nových eparchií. Celkovo tak pod správu pražskej eparchie patrilo 8 krajov a v správe olomoucko-brnenskej, kde sa stal novým biskupom Čestmír Kračmár,²³ zostalo 5 krajov.²⁴ Tým sa potvrdilo právne

21 V Slovenskom národnom archíve v Bratislave sa nám podarilo získať jeho vlastnú biografii, pre jej obsiahlosť z nej vyberáme základné informácie: Alexander Petrovič Děchtěrev sa narodil 19. apríla 1889 v meste Volno. Tu vyštudoval aj klasické gymnázium a vo svojich štúdiách pokračoval na námornej škole diaľkovej plavby, kde získal hodnosť kapitána. V rokoch 1911 – 1913 pracoval pre Oceánsku plavebnú spoločnosť ako kapitán. V roku 1914 bol mobilizovaný do mesta Rizo, kde sa stal riaditeľom lodeníc v meste. Po revolúcii v roku 1918 sa stal redaktorom novín Voronežský telegraf, spolupracoval v odbore mimoškolskej výchovy detí. V marci 1920 bol delegovaný do Anglicka s úlohou informovať sa o metódach mimoškolskej výchovy. V rokoch 1924 – 1934 pracoval v odbore pre výchovu detí a bol zároveň riaditeľom niekoľkých detských domovov. V rokoch 1934 – 1936 redigoval v Prešovskom kraji časopis Prešovská Rus, v roku 1935 zložil aj mníšsky sľub v dedinke Ladomirová. Neskôr pracoval na Podkarpatskej Rusi a po vysvätení za kňaza 25. marca 1938 sa stal kňazom pravoslávneho chrámu v Užhorode. Počas druhej svetovej vojny pôsobil ako duchovný – najprv v Juhoslávii a od roku 1940 v Alexandrii, ktorá sa v roku 1945 pripojila k Moskovskej patriarchii. Od skončenia druhej svetovej vojny bol prenasledovaný reakčnými elementmi ruskej emigrácie a Arabskou vládou, na čo bol zatknutý po dobu jedného roka v Alexandrii. Na žiadosť moskovského patriarchu Alexija bol z väzenia prepustený a 20. mája 1949 bol vyslaný do kláštora najsvätejšej trojice v meste Zagorsk. Odtiaľ ho na jeseň v roku 1949 patriarcha Alexij uvoľnil na prácu do ČSR. Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, fond Slovenský úrad pre veci cirkevné (SÚVC), šk. 22, inv. č. 15, č. sp. 388/49, s. 1-3.

22 K celkovému počtu veriacich pravoslávneho vyznania pribudli aj tzv. volyňskí Česi. Táto skupina bola prevažne poľnohospodárskeho zamerania a za výhodných podmienok po roku 1867 odchádzali na územie Volyň, kde získavali poľnohospodársku pôdu. Po skončení vojny sa títo volyňskí Česi vracali späť domov, kde prinášali zo sebou svoje cirkevné zvyklosti. Z počtu 30 000 bolo asi 27 000 pravoslávneho vierovyznania. Blížšie MAREK, Pavel – BUREHA, V. Volodymyr: *Pravoslavní v Československu v letech 1918 – 1953 : Príspevek k dejinám Pravoslavné církve v českých zemích, na Slovensku a na Podkarpatské Rusi*. Brno : CDK, 2008, s. 405-406.

23 Čestmír Kračmár – ako kňaz pôsobil len v Čechách a po druhej svetovej vojne stál v čele skupiny, ktorá riešila jurisdikčnú zmenu českej pravoslávnej cirkvi. Bol účastníkom delegácie, ktorá v januári 1946 rokovala v Moskve o prijatí moskovskej jurisdikcie. Bol tiež blízkym spolupracovníkom metropolitu Jelevferija. 3. januára 1950 bol slávnostnou chirotoniou uvedený do biskupského titulu a stal sa eparchom olomoucko-brnenskej eparchie. Pôsobil v nej do roku 1953, kedy sa zriekol úradu a prešiel do civilného zamestnania ako bankový úradník. Blížšie MAREK, Pavel – BUREHA, V. Volodymyr: *Pravoslavní v Československu v letech 1918 – 1953 : Príspevek k dejinám Pravoslavné církve v českých zemích, na Slovensku a na Podkarpatské Rusi*. Brno : CDK, 2008, s. 407.

24 Oficiální část. In: *Věstník*, 1. 3. 1950, č. 5, s. 33-34.

ukotvenie rozdelenia pravoslávnej cirkvi, čo viedlo k upevneniu postavenia pravoslávnej cirkvi v Československu. V dejinnom slede mali tieto skutočnosti pre pravoslávie veľký význam a pozitívny prístup štátu k vybudovaniu vlastnej cirkevnej hierarchie znamenal naplnenie niekoľkoročného boja pravoslávnej cirkvi za usporiadanie. Tieto skutočnosti spomenul odborový prednosta Štátneho úradu pre veci cirkevné v Bratislave Vladimír Ekart, ktorý predniesol svoj prejav na prvom zasadnutí exarchátnej rady vo februári 1950. „*Organizační spevnení pravoslávia je dôsledkom kladného postoja našej vlády k práci pravoslavní cirkvi.*“²⁵ Rovnako zdôraznil, že toto zhromaždenie sa stalo dôkazom rozvoja náboženského života zaručeného československou ústavou, a že postoj vlády bol vždy kladný k poctivej náboženskej práci. Rovnako vyjadril vieru, že v budúcnosti má štát záujem na budovaní vzťahu s cirkvou, a nikdy by sa tieto udalosti neudiali, keby nemala vláda záujem zotrvať v dobrých vzťahoch. „*Je to znamení, že pravoslávna cirkev těší se zvláštnímu porozumění a zvláštní přízni lidově-demokratické vlády, která ji usnadňuje plné rozvinutí, neboť to bude na prospěch nejen pravoslavi, ale i na prospěch celého státu.*“²⁶ Zároveň Vladimír Ekart povedal: „*Již to, že pravosláví v ČSR jest exarchátem moskevské patriarchie, jest udán jasný poměr pravoslavi k SSSR, a celým působěním pravoslavi jest o postoji k SSSR již dávno rozhodnuta.*“²⁷ Vyjadrenie tohto záväzku smerovalo hlavne k vedúcim činiteľom pravoslávnej cirkvi, od ktorých sa očakávalo, že kladný postoj k ZSSR bude prevádzaný aj u jednotlivých veriacich. Nakoniec sa 30. decembra 1949 uskutočnila voľba aj prešovského biskupa, za ktorého bol zvolený Alexij (Dechtereť).

Spomenuté zmeny viedli začiatkom roka 1950 už len k jedinému bodu, a to pozvať moskovskú delegáciu, ktorá by uskutočnila biskupské chirotonie zvolených biskupov a po ktorej by sa začalo s prestupovou akciou na pravoslávie v Československu. Nesúhlas s návrhom z radov domácich politikov vyslovil iba Gustáv Husák, ktorý sa obával vlny nespokojnosti, ktorá mohla byť oveľa väčšia ako pri štátom organizovanej „Katolíckej akcii“. Jeho hlas však nebol rešpektovaný a Cirkevná komisia ÚV KSČ 4. januára 1950 prijala uznesenie, aby sa plánovaná delegácia Ruskej pravoslávnej cirkvi uskutočnila, a aby štátne a stranícke orgány poskytli podporu pravoslávnej cirkvi.²⁸ Návšteva z Moskvy sa začala 31. januára 1950 a skončila 15. februára 1950. V čele delegácie stál Nikolaj – metropolita krutický a kolomenský (občianskym menom B. Jaruševič). Prešiel niekoľkými mestami a pre východné Slovensko bola najdôležitejšia jeho návšteva miest Prešov a Košice. Dôležitým poslaním bolo vysvätenie dvoch biskupov, a to Čestmíra Kračmára, ktorý sa stal olomoucko-brnenským a prešovského biskupa Alexija. Jeho vysvätenie sa uskutočnilo v Prešove 12. februára 1950. Na túto delegáciu sa cirkevní tajomníci krajov pripravovali tak, aby v rámci nej bola vysoká účasť grécko aj rímskokatolíckych kňazov. Účasť kňazov mala zabezpečiť dostatočný priestor na rozhovory medzi ľuďmi o situácii v gréckokatolíckych cirkvách vo východnom bloku štátov. Bol

25 Články a reči. In: *Věstník*, 1. 3. 1950, č. 5, s. 39.

26 Články a reči. In: *Věstník*, 1. 3. 1950, č. 5, s. 39.

27 Články a reči. In: *Věstník*, 1. 3. 1950, č. 5, s. 39.

28 Cit. podľa BARNOVSKÝ, Michal: Gréckokatolícka a pravoslávna cirkev na Slovensku. In: *Koniec druhej svetovej vojny a problémy cirkevnej politiky v nasledujúcom období*. Bratislava : AEP, 2006, s. 148.

to predpokladaný postup, ktorý mal začať prestupovú akciu na pravoslávie. Gréckokatolícky biskup Pavel Gojdič si bol vedomý významu moskovskej delegácie, od ktorej sa obával, že dôjde k nejakému vážnemu kroku. Krátko pred vysviackou preto navštívil Michalovský okres, kde v rámci svojich návštev žiadal duchovných a veriacich, aby sa na vysviacke a k privítaniu moskovskej delegácie nezúčastňovali. Dôvodom bol strach, že dôjde k odlúčeniu od Ríma.²⁹ Štátny zmocnenec na gréckokatolíckom biskupskom úrade v Prešove o tejto udalosti dňa 25. februára 1950 hlásil, že biskup Pavel Gojdič nebol prítomný vo svojej rezidencii od dňa 29. januára do 11. februára 1950, teda približne v čase prítomnej moskovskej delegácie. Zmocnenec sa podľa jeho slov v liste nazdával, že biskup určite prevádzal medzi svojim duchovenstvom inštruktáž, ktorá mala byť použitá v obrane proti pravoslávnej cirkvi. Dôkazom toho mal byť utajený pohyb gréckokatolíckych duchovných po uliciach na rôznych miestach, kde sa stretávali najviac po dvoja a týmto spôsobom si predávali informácie. Ich spôsob rozširovania pokynov jednotlivcom bol týmto rafinovaný a utajený, pretože sa očividne vyhýbali stretnutiam vo väčších skupinách. Intenzitu týchto stretnutí zmocnenec zbadal u úradného tajomníka biskupa p. Turkiňáka, dr. Gojdiča – brata biskupa, biskupa V. Hopku a kanonika p. Michaliča. Blížiac sa nebezpečenstvo nezostalo nepovšimnuté gréckokatolíckym biskupským úradom a aj prostredníctvom svojich zamestnancov sa snažili, aby hroziaca akcia bola čo najviac paralyzovaná.³⁰ Príchod delegácie Ruskej pravoslávnej cirkvi zaznamenal ohlas aj v pravoslávnej dobovej tlači. Príkladom bol úvodník časopisu *Věstník*, kde sa na prvej strane oznámilo: „*Významné udalosti pravoslavné cirkve v Československu.*“³¹ Veľkoleposť udalosti bola násobená aj účasťou vysokých štátnych predstaviteľov, zo strany členov Štátneho úradu pre veci cirkevné, poslancami a členmi krajských národných výborov, a nechýbali ani členovia exarchátnej rady a vysokí predstavitelia pravoslávnej cirkvi v Československu.³² V rámci jednotlivých príhovorov

29 ŠA Prešov, fond CO KNV, šk. 3, inv. č. 250, s. 2. V rámci pravidelných správ hlásil kultový referent za Michalovský okres o návšteve Pavla Gojdiča veriacich a kňazov. V správe sa písalo: „...*situácia medzi duchovnými bola do určitej miery rozladená so zvedavosti, najmä medzi gr. kat. duchovenstvom, ktorí sú si vedomí poslednej návštevy pred touto posviackou biskupom Gojdičom a jeho príkazu, báli sa na túto slávnosť a mierovú manifestáciu zúčastniť. Počítali s tým, že ich bude v Prešove slediť biskupský rozviedčici, ktorí potom o každom podajú biskupovi správu. ... Jeho príchod do nášho okresu bol ako povzbudením pre našich duchovných, aby ostali verný svojej cirkvi. No na druhej strane pokúsil sa prekaziť účasti gr. kat veriacich na slávnosti...*“ Svoju účasť neskôr prišiel osobne P. Gojdič vysvetliť ku krajskému tajomníkovi a v rámci rozhovoru sa odvolával proti týmto tvrdeniam. ŠA Prešov, fond CO KNV, šk. 3, inv. č. 263. *Cirkevná správa*, s. 1-2.

30 Cirkevný tajomník za ONV vo Svidníku o týchto záležitostiach napísal správu: „*Dňa 12. februára 1950 v dobe mierovej manifestácie v Prešove, prišiel do obce Nižný Orlík vyslaný farár s biskupského úradu z Prešova..., kde mal omšu a pri kázni útočil na veriacich, pretože prestúpili s gr. kat. cirkve do pravoslávnej... Následkom tohoto činu v mnohých manželstvách nastali zvady (Manžel trvá na prestupe a manželka chce prestup odvolať).*“ ŠA Prešov, fond CO KNV, šk. 6. inv. č. 360, s. 1.

31 Významné udalosti pravoslavné cirkve v Československu: Priejazd delegace ruské pravoslavné cirkve. In: *Věstník*, 15. 2. 1950, č. 4, s. 25.

32 Významné udalosti pravoslavné cirkve v Československu: Priejazd delegace ruské pravoslavné cirkve. In: *Věstník*, 15. 2. 1950, č. 4, s. 26.

predstúpil pred veľké zhromaždenie veriacich a hostí aj zástupca moskovského patriarchu metropolita Nikolaj, ktorý vo svojom prejave vyslovil úprimnú vďaku všetkým, ktorí sa podieľali na zrode usporiadania právnych pomerov pravoslávnej cirkvi na Slovensku: „... *ktierý zdôraznil radosť členú delegácie z toho, že prichádzajú do zeme, ktorá má se Sovietskym svazem bratrské svazky ... Český a slovenský národ jde vpřed šťastné budoucnosti pod vedením svého prezidenta Klementa Gotwalda.*“³³ Z archívnych správ a z tlače nám vyplynulo, že moskovský patriarchát sa osobne v podobe delegácie zúčastnil na plánovanom postupe prestupovej akcie, ktorá sa mala v najbližšom čase odohrať v Československu. Je tiež príznačné, že likvidácia gréckokatolíckej cirkvi bola odobrená samotným moskovským patriarchom Alexijom. Ak sa však pozrieme bližšie na priebeh ďalších udalostí v Československu, narazíme na aktivity štátnych domácich orgánov, ktoré nekorešpondovali s názormi vedenia ruskej pravoslávnej cirkvi. Odzrkadlilo sa to najmä v názoroch na priebeh prestupovej akcie. Koncom marca 1950 sa na zasadnutí Sekretariátu ÚV KSS prejednávali návrhy uskutočnenia „soboru“, ktorým by prešli všetci gréckokatolíci na pravoslávie. Od samotného začiatku bola snaha zo strany domácich politikov previesť akciu „P“ rýchlo. Predpokladalo sa, že sa uskutočnia dva „sobory“, a to malý a veľký. Malý mal zvoliť ústredný výbor pre návrat k pravosláviu a vydať ohlas k veriacim a kňazom. Veľký mal akciu ukončiť vyhlásením zrušenia Užhorodskej Únie a návratu k pravoslávii. Časový úsek medzi obidvoma „sobormi“ nemal byť dlhší ako jeden týždeň.³⁴ Tento návrh bol zaslaný predsedovi Rady G. G. Karpovovi, ktorý reagoval na tento návrh listom. Ten bol zaslaný námestníkovi ministra zahraničia V. A. Zorinovi, v ktorom sa písalo: „*Podľa informácie moskovskej patriarchie civilné mocenské orgány na Slovensku začali pracovať na likvidácii Únie a chcú ju skončiť v priebehu 1,5 – 2 mesiacov. Soviet sa obáva, aby taká unáhlenosť nezosilnila prestup obyvateľstva do rímskokatolíckej cirkvi.*“ G. G. Karpov sa ďalej ohradil k práci pravoslávnej cirkvi v Československu, ktorá podľa jeho názoru disponuje veľmi slabými kádrmi, a tým sa vysvetľovacia kampaň medzi uniarmi stala mimoriadne neúčinnou. Kritiku vzniesol aj k agitačným letákom, ktoré vo väčšine boli vytlačené v ruštine namiesto slovenského a karpatoruského jazyka.³⁵ Rýchlosť prevedenia a samotný význam prestupovej akcie oznámil metropolita Jejevferij priamo aj patriarchovi moskovskému a celej Rusi Alexijovi, keď napísal: „...*akciu návratu obyvateľstva Prešovska k pravoslávii začali miestne civilné orgány.*“³⁶ V správe sa písalo, že na prestupe gréckokatolíkov na pravoslávie bola veľmi zainteresovaná vláda Československa. Ako príčinu uvádzala zainteresovanosť gréckokatolíckej strany k poslušnosti voči Vatikánu.

33 Významné udalosti pravoslávnej cirkve v Československu: Príjezd delegácie ruskej pravoslávnej cirkve. In: *Věstník*, 15. 2. 1950, č. 4, s. 26.

34 Cit. podľa BARNOVSKÝ, Michal: Gréckokatolícka a pravoslávna cirkev na Slovensku v rokoch 1945 – 1950. In: *Koniec druhej svetovej vojny a problémy cirkevnej politiky v nasledujúcom období*. Bratislava : AEP, 2006, s. 150.

35 MURAŠKO, G. Pavlovna: Osudy gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku po druhej svetovej vojne. Pozícia Moskvy vo svetle materiálov ruských archívov. In: *Koniec druhej svetovej vojny a problémy cirkevnej politiky v nasledujúcom období*. Bratislava : AEP, 2006, s. 130.

36 MURAŠKO, G. Pavlovna: Osudy gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku po druhej svetovej vojne. Pozícia Moskvy vo svetle materiálov ruských archívov. In: *Koniec druhej svetovej vojny a problémy cirkevnej politiky v nasledujúcom období*. Bratislava : AEP, 2006, s. 132.

Zo známych dokumentov týmto vyplýva, že presadenie rýchleho postupu v akcii „P“ nakoniec bolo v rukách domácej politickej špičky. Opatrnosť sovietskej strany, či už cirkevnej, ako aj štátnej, vyplývala zo skúseností, ktoré nadobudli pri podobnej prestupovej akcii v oblasti Haliča z roku 1946, kedy sa uskutočnilo zrušenie Brestskej únie a nedostatočná príprava spôsobila na danom území zmätok.³⁷ Moskovské vedenie preto radšej odporúčalo postupné zavedenie prechodu gréckokatolíkov na pravoslávie, lebo náhly prestup by mohol vyvolať nežiaduce účinky. Napriek odporúčaniam Moskvy sa akcia „P“ uskutočnila rýchlou cestou. Po prešovskom sobore 28. apríla 1950 sa medzi prvými gratuláciami objavila oficiálna správa od patriarchu moskovského a celej Rusi Alexija, ktorý telegramom z 3. mája 1950 radostne uvítal nových členov v cirkvi pravoslávnej: „*Raduji se s Vámi a děkuji Bohu za získaní nových dítek pravoslavné církvi.*“³⁸ Nasledujúce problémy, ktoré sa odohrali na území ČSR, spôsobené rýchlou prestupovou akciou, už museli riešiť domáce cirkevné a štátne orgány. Jedným z kľúčových bol neúmerný nárast veriacich pravoslávneho vierovyznania, a tým spôsobený nedostatok kňazov v pravoslávnej cirkvi. Podobne sa hromadila cirkevná agenda na prešovskom biskupstve, čo spôsobilo dlhé čakanie na vybavenie základných náležitostí. Urgentnosť problémov si vynútila rozdelenie prešovskej eparchie a vyčlenenie z jej územia novú cirkevno-správnú jednotku v podobe Michalovskej eparchie. Voľba michalovského biskupa sa uskutočnila 8. októbra 1950 a zúčastnilo sa na nej okolo 30 000 veriacich z okolia.³⁹

37 Po skončení druhej svetovej vojny z územia Poľska a z Ukrajiny utekal prúd utečencov – gréckokatolíkov cez Slovensko ďalej na západ. Emigrácia bola podmienená prenasledovaním gréckokatolíkov na Západnej Ukrajine. Väčšina gréckokatolíkov na stretnutí vo Lvove v júli 1945 vyzvala svojich veriacich k vernosti k únii a varovala ich pred komunistickou propagandou presadzujúcou pravoslavizáciu. Konečným riešením stavu gréckokatolíkov bol uskutočnený sobor vo Lvove 8. – 10. marca 1946, kedy sa uskutočnila likvidácia únie a návrat k pravoslávii. Osud gréckokatolíkov na sovietskej Ukrajine bol paralyzovaný ráznou reakciou represívneho bezpečnostného aparátu, akou bolo zatýkanie kňazov a rehoľníčok. Bližšie KOVAL, V. Mychajlo: Úloha a miesto OUN v rokoch 1939 – 1945. In: *Historický časopis*, roč. 43, 1995, č. 4, s. 684.

38 Oficiálna časť. In: *Věstník*, 15. 5. 1950, č. 10, s. 1.

39 Príprava vysviacky michalovského biskupa bola do väčšej miery v rukách štátnych orgánov, ktoré mali na starosti mobilizáciu veriacich k účasti. Úrady v prípravnej fáze organizovali hlavne nábor na vysviacku a aby celú slávnosť ešte viac spropagovali, na tento deň ustanovili aj mierovú manifestáciu. Úspešnosť závisela od množstva faktorov, ako číselné vyhodnocovanie predpokladanej účasti za okresy a odhadovanie aj množstva autobusov potrebných pre jednotlivé obce. Predsedovia okresných NF zisťovali vlakové spojenia a pre tento deň žiadali o posilnenie spojov. Na porade KNV v Prešove sa 30. septembra 1950 určili presné počty, aké hlásili okresní tajomníci, aj s potrebou dopravného zabezpečenia za jednotlivé okresy. ŠA Prešov, fond CO KNV, šk. 6, inv. č. 307. *Porada na KNV v Prešove dňa 30. septembra 1950, vo veci prípravy usporiadania slávnosti, vysviacka pravoslávneho biskupa v Michalovciach*, s. 1. Zložitosť potrieb si vynútila založenie špeciálnych komisií v okresoch. Dopravná komisia mala zabezpečiť hladký odvoz veriacich na vysviacku. Ako prvú úlohu si vytýčila: „*Zistiť potrebný počet áut, traktorov a vlečiek... 2. Do dopravy zapoji všetky motorové vozidlá v okrese...*“ ŠA Prešov, fond CO KNV, šk. 6, inv. č. 318. *Dopravná komisia*, s. 1. Mobilizačná komisia mala za úlohu „*1. Postarať sa o sústavnú propagáciu mierových osláv cestou miestnych duchovných: vyhlasovanie v kázňach, usporiadanie rozhovorov s veriacimi a pod...*“ ŠA Prešov, fond CO KNV, šk. 6, inv. č. 318. *Mobi-*

Napriek mnohým nezrovnalostiam, s ktorými sa musel vysporiadať hlavne severovýchod Slovenska, počet veriaciach, ako aj majetok Pravoslávnej cirkvi v Československu sa značne zvýšil. Podľa odhadov sa v roku 1951 pohyboval počet veriaciach medzi 350 – 370 000.⁴⁰ Pravoslávna cirkev bola po materiálnej stránke dostatočne zabezpečená vládny nariadením č. 222 Zb. z 18. 10. 1949.⁴¹ Figurovala 4 eparchiami, v čele ktorých stáli riadne zvolení biskupi. Týmito úspechmi sa dosiahol stav, kedy začiatkom 50. rokov mohla prísť na rad myšlienka, aby pravoslávna cirkev v ČSR získala samostatnosť. Otázkou o samostatnosti sa predstavitelia pravoslávnej cirkvi zaoberali ešte v roku 1945, avšak vtedajšia situácia im nedovolila tento sen naplniť. Názor nebol cudzí ani straníckym orgánom, ktoré sa v plnej miere angažovali za získanie autokefálneho statusu. Ako dedukuje autor V. Bureha: „*že pomoc štátu nebyla náhodná, ale naopak existoval značný politický zájem prevziť řízení a usměrňování církve do vlastních rukou, zejména s ohledem na situaci na východním Slovensku, kde po zrušení řeckokatolické církve existovalo permanentní napětí a stranickým, státním ani církevním orgánům se nedařilo situaci zvládnout do přijatelné podoby.*“⁴² V získaní autokefality podľa archívnych správ moskovská patriarchia nevidela žiaden problém. Cirkevná rada na základe rozhovorov s metropolitom Jejevferijom rokovala postup s moskovskou stranou. Odpoveď v podobe listu obsahovala pozitívne závery: „*Snaha o prohlášení autokefality pravoslavné církve v Československu nenarazí na odpor ani u moskevské patriarchie, která bude muset pravoslavnou církev v Československu vyvázat ze své jurisdikce Podle důvěrných zpráv dívala se moskevská patriarchie na svůj exarchát v Československu jako na opatření přechodné a dbala sama o to, aby byly vytvořeny co nejdříve kanonické předpoklady pro osamostatnění pravoslavné církve v ČSR.*“⁴³ Po týchto moskovských konzultáciách sa otázka získania autokefality Pravoslávnej cirkvi v Československu dostala na rad na zasadnutí cirkevnej rady 3. 9. 1951, kedy predseda Státního úradu pro věci církevní a námestník predsedu vlády Zdeněk Fierlinger predniesol pred prítomnými návrh o schválení prijatia autokefality. Návrh sa dostal na program vlády približne

lizačná komisia, s. 1. Náborová a propagačná komisia sprostredkovala oznamovanie vysviacky, prostredníctvom plagátov, letákov vyvesených na verejných miestach obcí, ako aj niekoľkokodenným oznamovaním miestnymi rozhlasmi o pripravovanej akcii. ŠA Prešov, fond CO KNV, šk. 6, inv. č. 318. *Náborová a propagačná komisia*, s. 1. Účasť na slávnosti, aj napriek veľkému vynaloženému úsiliu nespĺnila očakávania a vysviacky pravoslávneho biskupa v Michalovciach sa zúčastnilo nakoniec okolo 30-tisíc ľudí. Podľa hlásení ONV, najväčšou chybou bola zlá dopravná situácia, a to hlavne priskorým odchodom autobusov a vlakov, čím sa plánovaný prevoz ľudí narúšal. ŠA Prešov, fond CO KNV, šk. 6, inv. č. 323. *Účasť na slávnosti v Michalovciach dňa 8. 10. 1950 – nedostatky*, s. 1.

40 KAPLAN, Karel: *Stát a církev v Československu 1948 – 1953*. Brno : Doplněk, 1993, s. 225.

41 MAREK, Pavel – BUREHA, V. Volodymyr: *Pravoslavni v Československu v letech 1918 – 1953 : Príspevek k dejinám Pravoslavné církve v českých zemích, na Slovensku a na Podkarpatské Rusi*. Brno : CDK, 2008, s. 415.

42 MAREK, Pavel – BUREHA, V. Volodymyr: *Pravoslavni v Československu v letech 1918 – 1953 : Príspevek k dejinám Pravoslavné církve v českých zemích, na Slovensku a na Podkarpatské Rusi*. Brno : CDK, 2008, s. 416.

43 Cit. podľa MAREK, Pavel – BUREHA, V. Volodymyr: *Pravoslavni v Československu v letech 1918 – 1953 : Príspevek k dejinám Pravoslavné církve v českých zemích, na Slovensku a na Podkarpatské Rusi*. Brno : CDK, 2008, s. 417.

o mesiac neskôr, kedy bol jednohlasne prijatý. Po schválení tohto aktu aj ruskou pravoslávnu cirkvou koncom novembra 1951⁴⁴ sa 8. decembra toho istého roku konalo v katedrále svätých Cyrila a Metoda v Prahe exarchátne zhromaždenie, na ktorom prítomní členovia prijali autokefality československej pravoslávnej cirkvi. Za metropolitu pražského a celého Československa bol zvolený na žiadosť ruskej pravoslávnej cirkvi biskup Jelevferij. Ruská pravoslávna cirkev sa tak po niekoľkoročnom pôsobení na území ČSR odpútala od tejto krajiny tým, že schválila autokefálny status československej pravoslávnej cirkvi a ponechala jej samostatné vedenie. Treba však podotknúť, že orientácia smerom k Moskve zostávala naďalej. Tento určujúci faktor v nasledujúcom období pôsobil na udalosti odohrávajúce sa v ČSR, a to po línií nielen politickej, ale aj cirkevnej.

Recenzent: *doc. PhDr. Lubica Harbuľová, CSc.*
(Preklad abstraktu Maroš Melichárek)

44 List o schválení vyviazania československej pravoslávnej cirkvi z moskovskej jurisdikcie bol dokončený a odoslaný 23. novembra 1950. V liste sa písalo: „*Ruská pravoslávna cirkev zastoupená patriarchou moskeuským a celého Ruska a celý osvecený archijerejský sabor, s přihlédnutím k intervenci saboru pravoslavné cirkve v Československum uděluje této cirkvi, jsoucí doposud exarchátem moskevské patriarchie, autokefalitu. Ruská pravoslavná cirkev se celým svým srdcem modlí k nebeskému arcipastýři a Hospodinu, našemu pánu Ježíši Kristu, aby dal své boží požehnání nejmladší sestře v rodině pravoslavných autokefálních církví, cirkvi Českosloevnska, a ovenčil ji korunouvěčné slávy. Alexij, patriarcha moskevský a celého Ruska. 23. Listopadu 1951.*“ Cit. podľa MAREK, Pavel – BUREHA, V. Volodymyr: *Pravoslavni v Československu v letech 1918 – 1953 : Príspevek k dejinám Pravoslavné cirkve v českých zemích, na Slovensku a na Podkarpatské Rusi*. Brno : CDK, 2008, s. 419.

USA A OTÁZKA REPATRIÁCIE VOJNOVÝCH ZAJATCOV Z ÚZEMIA BÝVALÉHO SOVIETSKEHO ZVÄZU (začiatok 90. rokov 20. storočia)

Diana KOZÁKOVÁ

Abstract

The USA and the question of repatriation of prisoners of war (POW) from the USSR (beginning of 1990s). There are several topics in the history of the world that require both the archival documents as well as a political consensus. That is the case of the fate of American prisoners of war and missing in action (POW/MIA). No sooner than after the end of the Cold war it became possible to learn their fate. Political changes in the East Europe as well as in Russia opened up the archives and turned the public attention to the fate of Americans from the war conflicts of the 20th century in SouthEast Asia. The study traces the effort of the U. S. government to answer the questions of its missing personnel with special attention to the activities and findings of U. S. – Russia Joint Commission on POWs and MIAs (USRJC).

Rozpad Sovietskeho zväzu a koniec studenej vojny boli spoločensko-politické zmeny, ktoré mali ďalekosiahle dôsledky. Tieto faktory umožnili v európskych i americkej historiografii otvoriť témy, ktoré boli v minulosti tabuizované. K nim patrí aj problematika amerických vojnových zajatcov a nezvestného vojenského personálu (prisoners of war/missing in action – POW/MIA) a ich osudov na území bývalého Sovietskeho zväzu. Do začiatku 90. rokov 20. storočia sa historici mohli opierať poväčšine len o výpovede svedkov, ktorým sa vlastnou zásluhou alebo repatriáciou podarilo vrátiť späť do vlasti.¹ Od konca 80. rokov, a hlavne na začiatku 90. rokov 20. storočia sa začala situácia meniť.²

Záujem o túto problematiku začala prejavovať aj americká historiografia. Autori z akademického prostredia venovali pozornosť prehodnocovaniu svojich názorov pod vplyvom nových pramenných materiálov. Ožili staré spory o čísla, spory o celkový počet väznených v gulagu i ďalšie aspekty tejto problematiky.³ Čoraz častejšie sa začali

1 Išlo predovšetkým o výpovede bývalých zajatcov pre tlač, ktorá uverejňovala fascinujúce informácie a poskytovala priestor pre vojakov, ktorých viera vo vlastné vládne inštitúcie ostala po návrate domov otrasená.

2 Viac o projektoch digitalizácie sovietskych-ruských archívnych fondov a prístupe do archívov na začiatku 90. rokov pojednáva štúdia KRAMER, Mark: *AchrivalResearch in Moscow: Pitfalls and Progress* [Archívny výskum v Moskve: úskalia a vývoj] Cold War International History Project [online]. [cit. 2008-05-02]. Dostupné na internete: <<http://www.aiipowmia.com/reports/kramerussr.html>>.

3 Z mnohých vyberám len niekoľko príkladov: CONQUEST, Robert: *Great Terror: a Reassessment*. Oxford : University Press 1990, 1. vydanie 1968; BACON, Edwin: Glasnost' and the Gulag: New Information on Soviet Forced Labour around World Warr II. In: *Soviet Studies*. vol. 44, no. 6, 1992, p. 1069-1086; WHEATCORFT, M. G.: More light on the scale of repression and excess mortality in the Soviet Union in the 1930th. In: *Soviet Studies*. vol. 42, no. 2, 1990, p. 355-367.

objavovať práce venované problematike vojnových zajatcov, ktoré boli výsledkom individuálneho výskumu a záujmu jednotlivcov, publicistov, vojnových veteránov a samozrejme odborných historikov. Tematicky išlo predovšetkým o obrátenie pozornosti verejnosti na možný počet amerických vojakov, ktorí mohli byť zajatí, väznení, a neboli repatriovaní do vlasti. Jedným z tých, ktorí sa začali venovať tejto problematike, bol veterán vojny vo Vietname John M. G. Brown, autor článku „*Hidden POWs of the Cold War - One Man's View*“⁴ (1990), v ktorom uviedol, že v ZSSR zostalo 5 500 amerických zajatcov. No celkový počet po druhej svetovej vojne odhadoval až na 78 000. Historik Cathan J. Nolan vo svojej štúdii *Americans in the Gulag: Detention of US Citizens by Russia and the Onset of the Cold War, 1944-1949*⁵ (1990) cituje rovnaký zdroj – amerického vojenského dôstojníka generálmajora Johna R. Deana z roku 1947⁶. Nolan popisuje udalosti na konci druhej svetovej vojny, charakter americko-ruských vzťahov a pôvod amerických zajatcov v gulagoch. Vo svojej štúdii dospel k záveru, že niekoľko stoviek amerických vojnových zajatcov bolo uväznených v táboroch nútených prác. Väčšina článkov i odborných štúdií sa klonila k číslu vyše 80 000 vojakov, ktorí sa nestali predmetom repatriácií od druhej svetovej vojny po súčasnosť.⁷

Pochybnosti o počte nezvestných a hlboká nedôvera vo vládne inštitúcie zodpovedné za túto agendu siahali do čias konca druhej svetovej vojny, komplikovaných repatriácií amerických vojnových zajatcov z nemeckých koncentračných táborov v Poľsku a Nemecku. 31. decembra 1948 ZSSR oficiálne ukončil repatriácie, a tým aj otázku o počte internovaných a zajatých cudzincov na svojom území. Od tých čias trval na svojom stanovisku, že nezadržáva na svojom území proti vlastnej vôli žiadnych cudzincov. Problematika nezvestného vojenského personálu a podozrenia o transportoch amerických zajatcov na územie ZSSR pokračovali po vojne v Kórei. Neobjasnené podozrenia postupne viedli v USA ku frustrácii z neochoty zodpovedných hľadať riešenia. Masmédiá, predovšetkým tlač, sa stali prostriedkom na vyjadrenie nespokojnosti. Hoci v 50. rokoch 20. storočia bolo publikovaných niekoľko článkov⁸, podľa Paula M. Cola väčšiu pozornosť verejnosti vzbudilo až tvrdenie utečenca, poľského občana, v roku 1955. Pred vojenským atašé v Hongkongu vypovedal, že opakovane videl približne 700 vojakov pri

4 [„Utajení vojnoví zajatci studené vojny – názor jedného človeka“] vl. preklad. In: *Veterans of Foreign Wars*, vol. 77, február 1990, no. 6.

5 [„Američania v gulagu: Väznenie amerických občanov Ruskom a počiatok studenej vojny, 1944 – 1949“] vl. preklad. In: *Journal of Contemporary History*, vol. 25, október 1990, no. 4, p. 523-545.

V štúdii sa zamerával na opis zložitých americko-ruských vzťahov v otázke repatriácie vojnových zajatcov a počiatkov studenej vojny.

6 Uverejnené v článku *Strange Alliance: The Story of our Efforts at Wartime Co-operation with Russia* (New York 1947).

7 Odhliadnuc od repatriácie jednotlivcov, medzi hlavné repatričné akcie patrili predovšetkým repatriácia vojakov po druhej svetovej vojne z Odesy, repatričné akcie po vojne v Kórei – Operácia Malá a Operácia Veľká výmena [Operation Little Switch, Operation Big Switch] v roku 1953 a Operácia Návrat domov [Operation Homecoming] a Dohoda o ukončení vojny vo Vietname v Paríži (Paris Peace Accord alebo Paris Agreement on Ending the War and Restoring Peace in Vietnam) v roku 1973.

8 COLE, Paul M.: POW/MIA Issues. Volume 3. Appendixes, RAND 1994, p. 79. Zdroj: NAGORSKI, Zygmunt, Jr.: Unreported GI's in Siberia. In: *Esquire*, máj 1953, USA.

vystupovaní z vlaku na čínsko-sovietskej hranici počas výmeny podvozkov vagónov zo štandardnej na širokorozchodnú trať: „*The attaché source was a Polish citizen who reportedly witnessed about 700 soldiers getting off a train on the Sino-Soviet border while the train's undercarriages were changed from standard-gauge to broad gauge width.*“⁹

Uverejnenie článku *Yanks Held in Slavery* v marci 1958 v *New York Journal American*,¹⁰ ktorý bol založený na vyhláseniach prepusteného väzňa Johna Nobla, vyvolalo široký ohlas verejnosti. Článok uvádzal, že mnohí zajatci odvezení do Vorkuty boli americkí vojnoví veteráni vojny v Kórei, zajatí čínskymi a severokórejskými komunistami a odvezení do ZSSR: „*Prisoners being funneled into Vorkuta...said there were many Americans, including veterans of the Korean War, both GI's and officers, and South Korean soldiers, working as slave laborers in their camps. From what I learned, they were PWs captured by the Communist Chinese and North Koreans who were shipped to the Soviet for safe keeping.*” Bez ohľadu na to, koľko kongresmanov a koľko rodinných príslušníkov sa o vec zaujímalo, typickou, či skôr typizovanou odpoveďou z oficiálnych miest bolo „nemáme pre Vás dobré správy“.

K zásadnejšej zmene došlo až koncom 80. rokov 20. storočia. Zmenu avizovala už aj príprava analýzy, ktorú na požiadanie vtedajšieho novovymenovaného riaditeľa Spravodajskej tajnej služby DIA generála Perrootsa a kongresmana Johna McCaina vykonal generál Euguen Tighe¹¹. Správa, ktorú predložil v máji 1987, bola hĺbkovou analýzou evidovaných prípadov, s dôrazom na preverenie očitých svedectiev o živých amerických zajatcoch. Správa bola mimoriadne kritická. Najväčší problém videl v predsudku, že utečenci nie sú dôveryhodným zdrojom, kým sa nedokáže opak, čo bolo v úplnom protiklade s tým, čo útvár celé roky deklaroval. Ako sa v správe uvádza, jeden z utečencov odmietol ďalšiu spoluprácu s Centrom pre vojnových zajatcov a nezvestných po tom, čo agenti trvali na opakovanom testovaní pravdivosti jeho výrokov aj napriek tomu, že dvakrát podstúpil testovanie detektorom lži a jedenkrát v hypnóze.¹²

Ešte v tom istom roku, 1987, vymenoval Ronald Reagan generála vo výslužbe Johna W. Vesseyu, Jr za prezidentského emisára v Hanoji. Jeho poslaním bolo primäť vietnamskú vládu k takým dohodám, ktoré by umožnili čo najúplnejšie určenie počtu nezvestných vojakov z konfliktov v juhovýchodnej Ázii.¹³

Výsledkom týchto prvých aktivít zo strany oficiálnych miest USA bolo, že začiatkom 90. rokov 20. storočia americké vládne inštitúcie uviedli, že je evidovaných 78 500

9 COLE, Paul M.: POW/MIA Issues. Volume 3. Appendixes, RAND 1994, p. 79. Zdroj: POW/MIA Fact Book: *Missing and Unaccounted for Americans from World War II and the Korean War*. Department of Defense 1991, Washington D. C., p. 35-36.

10 COLE, Paul M.: POW/MIA Issues. Volume 3. Appendixes, RAND 1994, s. 87. Zdroj: THOMPSON, E. F.: *Yanks Held in Slavery*. In: *New York Journal American*. 11. 3. 1958, USA.

11 V rokoch 1978 – 1981 riaditeľ Spravodajskej tajnej služby [Defense Intelligence Agency – DIA].

12 Kritický bol, aj čo sa týkalo personálneho obsadenia Divízie DIA pre vojnových zajatcov a nezvestných [DIA PW/MIA Division], ktoré v tom čase tvorilo 17 zamestnancov, z toho 7 neprofesionálnych. Na základe vyhodnotenia snímky pracovného týždňa poukázal na to, že iba 40% pracovného času venovali analýze spravodajských informácií a 60% iným pracovným činnostiam.

13 „*When President Reagan appointed me in 1987, he told me that my mission was to work with the Vietnamese government to achieve agreements which would permit us to achieve the fullest possible accounting for the Prisoners of War and Missing in Action from the war in Southeast Asia.*“ (John W. Vessey, Jr, 1991).

nezvestných Američanov z druhej svetovej vojny, 8 200 z kórejskej a 2 273 z vojny vo Vietname.¹⁴ Americká verejnosť tlačila oficiálne miesta k ďalším krokom.

V dôsledku narastajúcich pochybností verejnosti¹⁵ spracovával Senátny výbor pre zahraničnú politiku [U.S. Senate Committee on Foreign Relations] od konca roka 1990 správu pod názvom *An Examinaton of U.S. Policy towards POW/MIAs*¹⁶ [Revízia politiky USA vo vzťahu k problematike vojnových zajatcov a nezvestného personálu]. Správa, ktorú predložil senátor Jesse Helms v máji 1991, preverovala, či si jednotlivé útvary vlády USA zodpovedné za problematiku nezvestného vojenského personálu splnili svoju povinnosť pri prešetrovaní a pátraní po nezvestných vojakoch. Odhalila, že oficiálnou stratégiou americkej vlády od ukončenia vojny v Kórei bolo považovať nezvestný personál na verejnosti za mŕtve obeť vojnového konfliktu [killed in action]. To pokračovalo aj po ukončení vojny vo Vietname a repatriácii zajatcov v operácii Homecoming. Už niekoľko týždňov po návrate repatriantov nasledovalo vyhlásenie Dr. Rogera Shieldsa, vtedajšieho tajomníka ministra obrany USA [Assistant Secretary of Defense], z 12. apríla 1973, že neexistujú dôkazy o žijúcich vojnových zajatcoch v juhovýchodnej Ázii. Bolo to politické vyhlásenie a rozhodnutie, ktoré prejudikovalo budúci vývoj. Prezumpcia smrti a dôraz na identifikáciu pozostatkov sa stali východiskovým predpokladom pri posudzovaní 2 383¹⁷ prípadov nezvestných a nerepatriovaných vojakov z juhovýchodnej Ázie v nasledujúcich dvadsiatich rokoch. Zohľadňujúc tieto skutočnosti sa do roku 1990 podarilo identifikovať len 270 pozostatkov.¹⁸ Počas celého vymedzeného obdobia však prichádzali podnety a výpovede, jednak od bývalých vojnových zajatcov, ale i od imigrantov do USA z juhovýchodnej Ázie, ktorí so sebou prinášali mnohé svedectvá. Za necelých dvadsať rokov zaregistrovali na Ministerstve obrany 11 700 podnetov, z nich 1 400 priamych očitých svedectiev.¹⁹ Proces pátrania po nezvestných, ako už bolo spomenuté, sa obmedzoval na preverovanie dôveryhodnosti zdroja, a nie na preverovanie

14 Správa generála Johna W. Vessey, Jr predložená Výboru pre zahraničné záležitosti, podvýbor pre ázijské a tichomorské záležitosti 17. júla 1991.

15 Výsledky prieskumu, ktorý uskutočnil Wall Street Journal v auguste 1991, ukázali, že 69% opýtaných bolo presvedčených o tom, že americký vojenský personál je stále väznený v juhovýchodnej Ázii. Tri štvrtiny z nich si tiež mysleli, že americká vláda nerobila dosť, aby prinavrátila týchto ľudí späť do USA. Zdroj: The Library of Congress (U. S.), Federal Research Division, POW/MIA Databases and Documents, *An Examinaton of U.S. Policy towards POW/MIAs*, (1/93) p. 18 [online]. [cit. 2008-10-20]. Dostupné na internete: <http://lcweb2.loc.gov/frd/pow/senate_house/pdf/hear_11_91.pdf>.

16 The Library of Congress (U. S.), Federal Research Division, POW/MIA Databases and Documents, *An Examinaton of U.S. Policy towards POW/MIAs* (5/91) p. 2 [online]. [cit. 2008-10-20]. Dostupné na internete: <http://lcweb2.loc.gov/frd/pow/senate_house/pdf/hear_11_91.pdf>.

17 *Predbežná správa [Interim report] Jesse Helmesa predložená senátnemu Výboru pre zahraničné vzťahy 29. 10. 1990* [online]. [cit. 2008-10-20]. Dostupné na internete: <<http://www.aiipowmia.com/reports/interimrpt.html>>.

18 *Predbežná správa [Interim report] Jesse Helmesa predložená senátnemu Výboru pre zahraničné vzťahy 29. 10. 1990* [online]. [cit. 2008-10-20]. Dostupné na internete: <<http://www.aiipowmia.com/reports/interimrpt.html>>.

19 *Predbežná správa [Interim report] Jesse Helmesa predložená senátnemu Výboru pre zahraničné vzťahy 29. 10. 1990* [online]. [cit. 2008-10-20]. Dostupné na internete: <<http://www.aiipowmia.com/reports/interimrpt.html>>.

informácie samotnej. Navyše rezignácia plukovníka Millarda Pecka na funkciu riaditeľa Zvláštneho úradu pre záležitosti POW/MIA [Special Office for POW/MIA Affairs] 11. februára 1991 a jeho obvinenia, že Bushova administratíva sa snaží zdiskreditovať a snád' i kamuflovať správy o očitých svedectvách živých zajatcov, zvyšovali nedôveru vo vládne inštitúcie zodpovedné za repatriáciu agendu.

Po tomto verejnom priznaní si nedostatkov sa vláda USA snažila o nápravu pošramotenej reputácie. K jej prvým krokom patrilo zriadenie Zvláštneho výboru pre záležitosti vojnových zajatcov a nezvestných [Select Committee on POW/MIA Affairs]²⁰. Druhým krokom bolo najatie neziskovej organizácie RAND, ktorá v období od októbra 1991 do apríla 1993 realizovala na základe požiadavky vlády samostatný výskum o vojnových zajatcoch.²¹

Problematika nezvestného vojenského personálu sa tak po rokoch opäť stala vysoko sledovanou spoločenskou a politickou témou. Aj to bol dôvod, prečo bola dvanásťčlenná komisia Zvláštneho výboru pre záležitosti vojnových zajatcov a nezvestných (ďalej len Zvláštny výbor pre POW/MIA) založená systémom paritného zastúpenia vládnych strán – republikánov a demokratov. Verejné zasadnutia komisie boli pre politikov príležitosťou deklarovat' najvyšší záujem vlády. Jej predseda senátor John F. Kerry, veterán vojny vo Vietname, na prvom zasadnutí v novembri 1991 (5. – 7. a 15.) pompézne deklaroval, že počas svojho trinásťmesačného pôsobenia komisia preverí každú indíciu a podnet a „nenechá kameň na kameni“ [„no stone unturned“]. Pri otvorení zasadnutia zhrnul očakávania verejnosti: „*They (public – poznámka D. K.) want to know how many Americans are still accounted for, not just technically, but really unaccounted for, and who they are and what do we know about their cases.*

They want to know whether we have a system in place that will respond quickly and effectively to any credible evidence that Americans are being held captive, and they want to know who determines that evidence, and how it is determined to be credible, and what criteria are that are used. They want to know whether the level of resources we are devoting to this issue corresponds to its importance, and whether we are really treating it as a high national priority or as a slogan.“²²

20 U.S. Government Printing Office: *The U. S. Government's Efforts to Learn the Fate of America's Missing Servicemen*. Washington 1992 [online]. [cit. 2008-04-12]. Dostupné na internete: <http://lcweb2.loc.gov/frd/pow/senate_house/pdf/hear_11_91.pdf>

21 Projekt bol sponzorovaný útvarom Ministerstva obrany USA - Office of the Under Secretary of Defense for Policy. Prvá požiadavka bola zameraná na vojnových zajatcov a nezvestných po konflikte v Kórei so zvláštnym dôrazom na fakt, či boli americkí zajatci transportovaní na územie ZSSR. Neskôr bola požiadavka rozšírená na overenie osudu nezvestných a nerepatriovaných amerických vojakov oslobodených z nemeckých nacistických táborov po druhej svetovej vojne, na osud amerického leteckého personálu z operácií na Ďalekom východe a Európe a ich možné väznenie v ZSSR, a či archívne materiály k incidentom na začiatku studenej vojny poukazujú na možnosť väznenia amerických vojakov a civilistov na území ZSSR.

22 „*Chce (verejnost' – poznámka D. K.) vedieť, koľko je v skutočnosti stále nezvestných Američanov, nie len technicky, ale skutočne nezvestných, kto sú tí ľudia a čo o ich prípadoch vieme. Chcú vedieť, či máme vytvorený systém, ktorý umožňuje rýchlo a efektívne reagovať na každý dôveryhodný dôkaz o zadržovaní Američanov proti ich vôli a chcú vedieť, kto posudzuje tieto dôkazy a ako sa tieto dôkazy považujú za dôveryhodné, a aké kritériá existujú a sú používané.*

Od začiatku existencie komisie boli jasne deklarované jej priority – sústredenie sa na možných živých Američanov v juhovýchodnej Ázii po vojne vo Vietname a preverenie ich osudu. Už v novembri na prvom zasadnutí Zvláštneho výboru pre POW/MIA argumentovali niektorí členovia komisie a prizvaní účastníci, že strata politického vplyvu ZSSR v krajinách Ázie by mohla uľahčiť spoluprácu a priniesť nové odhalenia.²³

Vzhľadom na politické zmeny, ktoré nastali na území bývalého Sovietskeho zväzu a po vytvorení Ruskej federácie, ktorej politické vedenie na čele s Borisom Jeľcinom avizovalo, že bude pokračovať v presadzovaní demokratických postupov, iniciovali USA vytvorenie komisie, ktorá by uľahčila hľadanie po nezvestných vojakoch vo všetkých krajinách, na ktoré mal bývalý ZSSR politický dosah. Spoliehali sa aj na aktuálne úsilie ruskej strany o zistenie osudu vlastných vojakov po vojne v Afganistane. V decembri 1991 zaslalo 92 amerických senátorov list prezidentovi Ruskej federácie Borisovi Jeľcinovi, v ktorom ho vyzývali na pomoc pri pátraní po nezvestných amerických občanoch.²⁴ Následná cesta amerických senátorov Kerryho a Smitha 13. – 17. februára 1992 do Ruskej federácie urýchlila vytvorenie spoločnej komisie.²⁵

Spoločná americko-ruská vyšetrovacía komisia [U.S. – Russia Joint Commission on POWs and MIAs –USRJC] (ďalej len Spoločná komisia) vznikla rozhodnutím prezidentov oboch krajín – Georga H. W. Busha a Borisa Jeľcina 20. marca 1992. Bol to signál uvoľnenia napätia po skončení obdobia reálnej hrozby globálneho konfliktu medzi krajinami východného a západného bloku a začiatku novodobej spolupráce. Bola to tiež prvá reálna príležitosť pre obe krajiny zistiť osudy tých, ktorým sa pri plnení vojenských povinností nepodarilo vrátiť domov a ktorých osud ostal nejasný. Prvoradé bolo zistiť, či sú americkí vojaci stále väznení proti svojej vôli na území bývalého Sovietskeho zväzu a ak áno, zaistiť ich okamžité prepustenie a repatriáciu. Nemenej dôležitou úlohou bolo lokalizovať a vrátiť do USA pozostatky každého zosnulého amerického vojaka pochovaného na území bývalého ZSSR. Zároveň tiež preveriť indície týkajúce sa amerických vojakov, ktorí neboli repatriovaní a ktorých osud ostáva neobjasnený²⁶.

Americkej časti komisie predsedal diplomat a bývalý veľvyslanec USA v ZSSR Malcolm Toon a ruskej časti generál vo výslužbe a historik Dmitrij Volkogonov. Americkú

Chcú vedieť, či zdroje, ktoré sú venované tejto problematike, zodpovedajú jej významu a či ju považujeme za najvyššiu vládnu prioritu, alebo je to len slogan.“ [vl. preklad]. The Library of Congress (U. S.), Federal Research Division, POW/MIA Databases and Documents, *Hearings on the US Government's Efforts to Learn the Fate of America's Missing Servicemen* (11/91), p. 2 [online]. [cit. 2008-10-20]. Dostupné na internete: <http://lcweb2.loc.gov/frd/pow/senate_house/pdf/hear_11_91.pdf>

23 The Library of Congress (U. S.), Federal Research Division, POW/MIA Databases and Documents, *Hearings on the US Government's Efforts to Learn the Fate of America's Missing Servicemen* (11/91), p. 5 [online]. [cit. 2008-10-20]. Dostupné na internete: <http://lcweb2.loc.gov/frd/pow/senate_house/pdf/hear_11_91.pdf>.

24 Existenciu listu prezidentovi potvrdzuje vo svojom svedectve pred Zvláštnym výborom Dmitrij Volkogonov, predseda Americko-ruskej vyšetrovacej komisie.

25 Už pri svojej prvej návšteve Ruska obdržali prvých 36 archívnych dokumentov od D. Volkogonova.

26 Defense Prisoner of War/ Missing Personnel Office (US): *Gulag Study*, no. 5, p. 12 [online]. [cit. 2008-05-01]. Dostupné na internete: <<http://www.dtic.mil/dpmo/sovietunion/Gulagrevised5v2.pdf>>.

stranu reprezentovali dvaja kongresmani, dvaja senátori, zástupca Národného archívu USA, Ministerstva zahraničných vecí, Ministerstva obrany a tajomník, ktorý bol z pracovníkov útvaru Ministerstva obrany. Ruskú stranu tvorili zástupcovia z ministerstiev obrany, vnútra, zahraničia, ruských archívov, federálnej tajnej služby a zástupcovia prezidentskej komisie pre POW, internovaných a nezvestných.²⁷

Zasadanie Zvláštneho výboru pre POW/MIA, vytvorenie spoločnej Komisie a povinnosť poskytovať informácie verejnosti v zmysle novoschváleného McCainovho zákona²⁸ si vynútilo zriadenie útvaru, ktorý by flexibilne reagoval na požiadavky komisií a legislatívy. 29. júna 1992 bol na Ministerstve obrany zriadený Útvar pre záležitosti Ruska [Joint Task Force Russia] (ďalej len TFR) a jemu podriadená jednotka pri americkej ambasáde v Moskve Task Force Russia – Moscow (TFR-M). Kým Zvláštny výbor pre záležitosti POW/MIA bol prezentáciou záujmu vládnych strán o problematiku nezvestných vojakov a Spoločná komisia bola fórom tlmočenia požiadaviek zúčastnených strán, TFR bol útvarom, ktorý reálne analyzoval, vyhodnocoval a predkladal podnety na ďalšie kroky. Hodnotil obsahový význam každého prijatého dokumentu, ktorý ruská strana poskytla. Poslaním jemu podriadenej jednotky v Moskve bolo zabezpečiť kontakt s ruskou stranou, zbierať informácie zo všetkých dostupných zdrojov o amerických občanoch z teritória bývalého Sovietskeho zväzu, realizovať cesty do bývalých táborov nútených prác a archívov, do ktorých sa americkej strane podarilo získať prístup a viesť rozhovory s veteránmi a občanmi, ktorí reagovali na zverejnené výzvy.²⁹ 8. júla 1992 už pre tento útvar pracovalo 17 osôb vo Washingtone a 10 osôb v Moskve.³⁰

Ruská strana poskytla pre potreby tejto organizácie v období od januára 1992 do júla 1993 vyše 7 000 dokumentov.³¹ Sprístupnila množstvo dokumentov rôzneho stupňa utajenia, najviac k obdobiu druhej svetovej vojny a studenej vojny. Analytici TFR však často poukazovali na množstvo formálnych nedostatkov, ako napríklad nejasné označenie pôvodu dokumentov alebo neúplnosť dokumentov, ktoré akoby boli vyňaté z väčších

27 Paul M. Cole: *POW/MIA Issues*. Volume 3. Appendixes. Rand Corporation Santa Monica 1994 [online]. [cit. 2008-10-20]. Dostupné na internete: <http://www.rand.org/pubs/monograph_reports/2006/MR351.3.pdf>.

28 Prijatie tzv. McCainovho zákona (Public Law 102-190) v novembri 1991 viedlo k povinnosti uverejniť všetky dostupné informácie o amerických vojnových zajatcoch. *McCain bill*. Public Law 102-190 [online]. [cit. 2008-05-01]. Dostupné na internete: <http://lcweb2.loc.gov/frd/pow/pdf/McCain_bill.pdf>.

29 Výzvy občanom Ruska a bývalých zväzových republík uverejňovali v tlači. Do júla 1993 ich zverejnili v týchto periodikách: *Army Reserve Magazine*; *Svoboda*; *Ukrainian Weekly*; *Independent Paper from Russia*; *Nezavesimaya Gazeta*; *Laiks (Latvian)*; *The Armenian Reporter a rusko-jazyčných tlačovínach v Litve, Lotyšsku, Estónsku, Arménsku*. Zdroj: *Záverečná správa o činnosti TFR z 1. júla 1993*.

30 The Library of Congress (U. S.), Federal Research Division, POW/MIA Databases and Documents, Division Archival Documents Databases, Task Force Russia *Report no 2* (1992/7/31) [online]. [cit. 2008-10-20]. Dostupné na internete: <http://lcweb2.loc.gov/frd/tfrussia/tfrhtml/tfr_biweekly2nd.html>.

31 The Library of Congress (U. S.), Federal Research Division, POW/MIA Databases and Documents, *Hearings on the US Government's Efforts to Learn the Fate of America's Missing Servicemen* (11/91), p. 2 [online báza dát]. [cit. 2008-10-20]. Dostupné na internete: <http://lcweb2.loc.gov/frd/pow/senate_house/pdf/hear_11_91.pdf>.

celkov: „*In some cases it appears that specific parts of larger files or documents were selected rather than providing the complete document. Virtually all of the documents are clearly relevant to the work of the Commission.*“³² Aj napriek týmto nedostatkom boli dokumenty jedinečným zdrojom informácií.

Zvláštny výbor pre záležitosti POW/MIA pokračoval vo svojej činnosti aj v priebehu roka 1992. Zasadol štyrikrát, každé zasadnutie bolo zamerané na iný aspekt tejto problematiky.³³ Výročné, novembrové zasadnutie, sa týkalo vojnových zajatcov studenej vojny, vojny v Kórei a druhej svetovej vojny (Hearing on cold war, Korea war and WWII POWS). Predseda komisie, senátor Kerry, opätovne deklaroval priority vlády USA v oblasti repatriácie vojnových zajatcov slovami o potrebe maximálneho využitia možností v súvislosti s koncom studenej vojny: „*We have to try to maximize the opportunities that have been created by the end of the cold war to follow up with the Russians and East Europeans, and we must make it clear to China and North Korea today that we attach a high priority cooperation on this issue.*“³⁴ Komplexnú správu o zistených výsledkoch predniesol zástupca ministerstva obrany pre záležitosti POW/MIA Alan C. Ptak. Medzi tými, ktorí poskytli svedectvá, bol i podplukovník vo výslužbe Philip Corso, člen Eisenhowerovej administratívy, ktorý svedčil o transportoch amerických vojnových zajatcov do ZSSR cez Čínu. Ďalšie svedectvá poskytli autori, amatérski bádatelia, poväčšine vojnoví veteráni, ktorí na zasadnutí prezentovali svoje zistenia. Nakoľko mnohé vládne informácie im zostali utajené a nedostupné, vychádzali zo svedeckých výpovedí vojakov a vlastných analýz. Bol medzi nimi i James D. Sanders, jeden z autorov monografie *Soldiers of Misfortune: Washington's Secret Betrayal of American POWs in the Soviet Union*.³⁵ Ich vyjadrenia však pôsobili veľmi tendenčne a neboli podporené dôkazmi, čo znižovalo ich dôveryhodnosť.

Medzi najcennejšie svedectvá patrilo svedectvo generála Dmitrija Volkogonova, ktorý bol prizvaný na zhodnotenie činnosti spoločnej americko-ruskej komisie. Prečítal stanovisko prezidenta Ruskej federácie z 5. novembra 1992. Uvádza sa v ňom, že predstavitelia Ruskej federácie priznávajú skutočnosť väznenia amerických vojno-

32 The Library of Congress (U. S.), Federal Research Division, POW/MIA Databases and Documents, Division Archival Documents Databases, Task Force Russia *Initial Report* (1992/7/17) [online]. [cit. 2008-10-20]. Dostupné na internete: <http://lcweb2.loc.gov/frd/tfrussia/tfrhtml/tfr_biweeklyinitial.html>.

33 V júni 1992 pokračovalo druhou časťou vypočúvanie vo veci preverenia postupov vlády USA pri zisťovaní osudu nezvestných amerických vojakov (Hearing on US Governments Effort to Learn the Fate of Americas Missing Servicemen). V auguste nasledovalo vypočúvanie o povojnovom prístupe k riešeniu záležitostí POW/MIA (Hearing on US Governments Post-War POW/MIA Efforts). Septembrové zasadnutie bolo venované Parížskej mierovej dohode (Paris Peace Accords). Novembrové zasadnutie zamerané na studenú vojnu, vojnu v Kórei a druhú svetovú vojnu (Hearing on cold war, Korea war and WWII POWS).

34 [„*Musíme maximálne využiť príležitosti, ktoré vznikli ukončením studenej vojny a pokračovať s Rusmi a Východoeurópanmi a dať jasne najavo Číne a Severnej Kórei, že spolupráci na tejto problematike prikladáme vysokú prioritu.*“] vl. preklad.

35 James D. Sanders, Mark A. Sauter, and R. Cort Kirkwood: *Soldiers of Misfortune: Washington's Secret Betrayal of American POWs in the Soviet Union* [Vojaci zlého osudu: Utajená zrada Washingtonu na amerických vojnových zajatcoch v Sovietskom zväze], National Press Books, 1992, USA.

vých zajatcov na území ZSSR. Zároveň vyjadril presvedčenie, že na území terajšieho Ruska nie je žiaden americký občan väznený proti vlastnej vôli: „*All Soviet leaders from Khrushchew to Gorbachev said that this problem does not exist...I see in this enormous progress in the desire to tell the truth about the past.... As the result of the work done, one may conclude that there are no American citizens held against their will on the territory of Russia.*“³⁶

Svedectvo Dmitrija Volkogonova bolo cenné z dvoch dôvodov. Po prvé, vyjadrilo ochotu oficiálnych ruských miest i samotného Dmitrija Volkogonova spolupracovať pri hľadaní odpovedí pri riešení otázok spätých s touto problematikou. Predseda ruskej strany komisie a poradca prezidenta Dmitrij Volkogonov disponoval rozsiahlymi právomocami pri prístupe do bývalých sovietskych archívov a ako historik mal dlhoročné skúsenosti s prácou v archívoch, mal preto pre toto poslanie najlepšie predpoklady. Napriek tomu tu existovalo mnoho úskalí, ktoré si členovia zvláštneho výboru plne uvedomovali. Potvrdila to aj konkrétna situácia, keď svedectvá bývalých ruských dôstojníkov – Korotkova a Orlova³⁷, ktorí sa osobne zúčastnili na vyšetrovaní amerických zajatcov počas vojny v Kórei – potvrdili transporty amerických vojakov do oblasti Chabarovska v ZSSR, ale tieto tvrdenia sa napriek deklarovanému úsiliu ruskej strane nepodarilo podporiť dôkazmi z archívov. Nepodarilo sa to ani americkým členom TFR-M, ktorí do oblasti podnikli cestu a realizovali rozsiahly program rozhovorov.

Záverečná správa Zvláštneho výboru pre záležitosti POW/MIA, predložená v januári 1993, bola sklamaním, pre niektorých viac, pre iných menej. Napriek očakávaniam a prognózam zo začiatku 90. rokov 20. storočia správa nepotvrdila väznenie živých amerických občanov na území Ruskej federácie.³⁸ Pozitívnym prínosom boli kroky, ktoré mali smerovať k demystifikácii celej problematiky nezvestného personálu. Prvoradou podmienkou bolo vytvorenie jednotnej databázy s konkrétnym rozčlenením nezvestného personálu do kategórií, s cieľom predísť duplicitným záznamom z dôvodu podobnosti mien. Druhou podmienkou bolo odtajovanie dokumentov archívov a inštitúcií. Treťou odporúčanie na vytvorenie útvaru, ktorý by komplexne zastrešoval túto problematiku a poskytoval informácie verejnosti, a tým vytvoril predpoklady pre väčšiu informovanosť rodín a tých, ktorí sa o problematiku zaujímajú. V zmysle odporúčania záverečnej správy došlo od júla 1993 i k organizačnému začleneniu Task Force Russia do nového útvaru na Ministerstve obrany USA. Pri jeho začlení v júli 1993 do novovytvorené-

36 [Boris Jel'cin: „*Všetci sovietski vodcovia od Chruščova po Gorbačova popreli, že tento problém existuje...Vidím obrovský progres v túžbe nájsť pravdu o minulosti. Na základe výsledkov práce, ktorá bola vykonaná, by mohlo byť konštatované, že na území Ruska sa nenachádza žiaden americký občan proti vlastnej vôli.*“]

37 Členovia spoločnej americko-ruskej komisie sa stretli s obidvomi dôstojníkmi. 19. augusta 1992 uskutočnili členovia TFR rozhovor s plukovníkom vo výslužbe Gavrilom Ivanovičom Korotkovom, ktorý pri plnení úloh ako špecialista na Ďaleký východ niekoľkokrát navštívil sov. námornú základňu v Pos Yet, nachádzajúcu sa na trojhraníčovom území medzi Čínou – Sovietskym zväzom a Kóreou. Tvrdil, že toto územie slúžilo ako tranzitný bod pre deportáciu amerických vojnových zajatcov do Chabarovska na Sibíri.

38 Už 25. júna 1992 predseda americkej strany spoločnej komisie Malcolm Toon vyjadril svoje tušenie, že žiaden žijúci americký vojak nie je v Rusku násilne väznený: „*I think we are going to end up with absolutely zero...my gut feeling is that there is nobody alive under Russian control.*“

ho Joint Commission Support Directorate pracovalo pre túto jednotku 42 osôb, z toho 8 v Pentagone, 28 vo Washingtone a 8 v Moskve.³⁹

Predložením záverečnej správy Zvláštneho výboru pre záležitosti POW/MIA sa skončila prvá fáza amerického úsilia, charakterizovaná veľkými očakávaniami a entuziazmom prameniacom zo spoločensko-politických zmien v strednej a východnej Európe i v samotnom Rusku. Je to tiež obdobie postupného vytriezvenia z eufórie a neaplnených očakávaných pompéznych zistení v krajinách bývalého Sovietskeho zväzu. Napriek výzvam publikovaným v ruskej tlači i televízii, a napriek vysokým finančným odmenám, ktoré súkromná organizácia ponúkala za informácie o živých Američanoch, sa žiadne fascinujúce odhalenia nekonali.⁴⁰ Napriek tomu výskum v USA i v Rusku predsa len potvrdil predpoklad o väznení amerických občanov v bývalom ZSSR a krajinách patriacich do jeho sféry vplyvu.

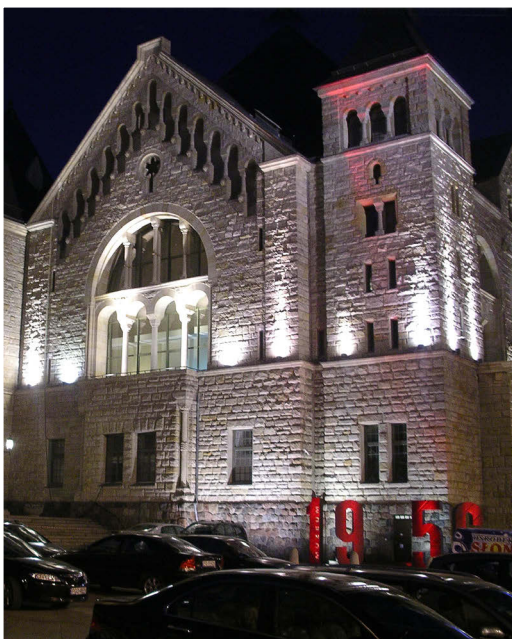
Význam aktivít vlády USA v otázke repatriácie vojnových zajatcov na začiatku 90. rokov 20. storočia možno vidieť predovšetkým v tom, že s odstupom viac ako dvadsiatich rokov vláda Spojených štátov zaujala konštruktívne stanovisko s cieľom objasňovať a riešiť tento problém. Pri jeho riešení významnú úlohu zohral Zvláštny výbor pre záležitosti POW/MIA, ktorý zjednotil záujmy jednotlivcov a skupín pátrajúcich po osude nezvestného vojenského personálu s vládnymi záujmami a mal značný podiel na tom, že táto problematika sa stala otázkou najvyššej vládnej priority. Hoci ruská strana prostredníctvom spoločnej americko-ruskej komisie poskytla množstvo pramenného materiálu, v mnohých otázkach ostala naďalej rezervovaná.

Recenzent: *doc. PhDr. Ľubica Harbuľová, CSc.*
(Preklad abstraktu Diana Kozáková)

39 The Library of Congress (U. S.), Federal Research Division, POW/MIA Databases and Documents, Division Archival Documents Databases, Task Force Russia *Final Report* (1993/7/1) [online]. [cit. 2008-10-20] Dostupné na internete: <http://lcweb2.loc.gov/frd/tfrussia/tfrhtml/tfr_biweeklyfinal.html>.

40 Existenciu súkromnej spoločnosti ponúkajúcej vysoké finančné odmeny potvrdil generál Dmitrij Volkogonov.

ROZHOVORY

Poznań. Foto Peter Švorc

50 ROKOV INŠTITÚTU HISTÓRIE NA FILOZOFICKEJ FAKULTE PREŠOVSKÉJ UNIVERZITY

V tejto rubrike chce redakcia časopisu predstaviť členov bývalej Katedry histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity (predtým UPJŠ), ktorí kládli základy inštitucionalizovanému historickému výskumu v Prešove. Vo februári 2010 sa dožíva doc. PhDr. Andrej Kovač, CSc., 80 rokov, a tak ho redakcia s krátkym predstihom požiadala o rozhovor so spomienkovým pohľadom do nedávnej minulosti. Súčasťou portrétu nášho host'a je aj ukážka z jeho poslednej bádateľskej tvorby.

Na slovíčko s doc. PhDr. Andrejom Kovačom, CSc.

Doc. PhDr. Andrej Kovač, CSc. (1930), vychodil ľudovú školu v rodnej obci Krásny Brod, meštianku v Medzilaborciach (1946), v rokoch 1946 – 1950 pokračoval v štúdiu na Štátnej ruskej učiteľskej akadémii v Prešove. Potom pracoval v Starine ako učiteľ i riaditeľ základnej školy a po absolvovaní dvojročnej povinnej vojenskej služby sa opäť stal učiteľom, tentoraz na Osemročnej strednej škole v Starine. V rokoch 1954 – 1956 študoval na Vyššej pedagogickej škole v Prešove, v rokoch 1956 – 1960 bol vedúcim Okresného pedagogického strediska a okresným školským inšpektorom v Snine. V rokoch 1960 – 1962 dokončil štúdium

dejepisu a zemepisu na Fakulte spoločenských vied Vysokej školy pedagogickej Univerzity Komenského v Bratislave. Po jej absolvovaní ho prijal doc. Vasiľ Grivna na Katedru dejín Filozofickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach, kde sa stal interným učiteľom. V roku 1973 externe ukončil doktorandské štúdium na FF UK v Bratislave a v roku 1976 sa habilitoval na docenta pre československé dejiny prácou *Príspevok k dejinám Ukrajincov (Rusínov) východného Slovenska (1938 – 1945)*.

Doc. PhDr. Andrej Kovač, CSc. v rokoch 1980 – 1989 zastával funkciu prodekana pre vedecký výskum a zahraničné vzťahy na FF v Prešove UPJŠ v Košiciach. Bol členom viacerých vedeckých grémií a spoločností a aj keď odišiel do dôchodku, neprestal byť členom Slovenskej historickej spoločnosti. Je autorom viacerých vedeckých prác, napr. *Vzťah roľníckej a ukrajinskej otázky na východnom Slovensku do roku 1953*. In: *Nové obzory* 26, Košice 1984; *Niektoré aspekty protifašistického odboja na východnom Slovensku*. In: *Vlastivedný zborník* 2, Martin 1975; *Košický vládny program*, Bratislava 1977 a mnohých ďalších.

PŠ: Pán docent, patríte k tým členom Katedry histórie na FF v Prešove UPJŠ v Košiciach (dnes Inštitút histórie FF PU v Prešove), ktorí kládli základy historického vzdelania na pôde prešovskej Filozofickej fakulty. Ako si spomínate na prvé roky Vášho pôsobenia na katedre?

Andrej Kovač: Po dvanástich rokoch učiteľskej praxe som ocenil dôveru mojich učiteľov a prejavil ochotu pomôcť vtedajšiemu budovaniu vysokoškolského pracoviska. Ponuku som prijal, poprosil o uvoľnenie z Jednotnej strednej školy v Snine a rektorát UPJŠ v Košiciach ma 1. septembra 1962 prijal na Katedru dejín FF v Prešove UPJŠ v Košiciach. V Snine sme mali byť. Manželka s dcérou po mojom rozhodnutí odísť do Prešova žila u rodičov v Habure, ja som tri roky cestoval, býval a stravoval sa v internáte. Rok sme potom bývali u švagra a 16. júla 1966 sa presťahovali do dva a pol izbového družstevného bytu.

PŠ: Katedra histórie prešla vo svojich dejinách dynamickým vývojom. Ako ho vnímate Vy s odstupom času a ktoré medzníky v jej vývoji pokladáte za kľúčové?

Andrej Kovač: Vtedajšia katedra, keď som tam nastúpil, mala šesť členov a v nasledujúcom roku bol prijatý PhDr. Michal Popovič. Dvaja kolegovia dochádzali na pracovisko z Košíc a čiastočne nám pomáhali aj externisti. Náš kolektív si postupne zvyšoval svoju kvalifikáciu a odborný rast. Tamara Bajcurová získala titul PhDr. a CSc. v roku 1966, Gejza Kočiš získal titul PhDr. v roku 1971, CSc. v roku 1978, Ladislav Tajták získal titul PhDr. v roku 1965, Ferdinand Uličný v roku 1969 a titul CSc. v roku 1970. Ja som získal titul PhDr. v roku 1971 a CSc. v roku 1973. Potom nasledovali habilitácie. Na našom pracovisku sa dbalo o to, aby sme nestagnovali. Vasil' Grivna sa stal docentom už v roku 1963, potom nasledovala Tamara Bajcurová, docentkou sa stala v roku 1972, Ladislav Tajták v roku 1974. Ja som sa habilitoval v roku 1977, Gejza Kočiš v roku 1981 a po návrate na katedru v roku 1991 sa stal docentom aj Ferdinand Uličný.

Medzníkov vo vývoji katedry bolo viac. Jedným z nich je nesporne rok 1978, keď sa naša katedra dejín zlúčila s katedrou dejepisu z Pedagogickej fakulty v Prešove UPJŠ v Košiciach. Vtedy k nám prišli ďalší kolegovia – prof. PhDr. Michal Danilák, CSc., PhDr. Angelína Uramová, PhDr. Oľga Wiedermannová, PhDr. Michal Mindoš. Ďalšími medzníkmi v období, keď som ešte pracoval na katedre, boli roky ohraničujúce obdobie 1978 a 1990, keď sa dejiny na Univerzite P. J. Šafárika študovali len na Filozofickej fakulte v Prešove. Aj rok 1991 pokladám za medzníkový, to kvôli otvoreniu nového študijného odboru – archívniectvo a pomocné vedy historické.

Pre mňa osobne bol významný rok 1983, keď ma vtedajší dekan Filozofickej fakulty prof. PhDr. Mikuláš Štec, CSc. informoval, že fakulta plánuje moje inauguračné pokračovanie, po ktorom som mal byť vymenovaný za profesora, čo sa nakoniec neuskutočnilo. No a tiež rok 1995, keď som odišiel do dôchodku. Priznám sa, bol som vtedy zaskočený, lebo vzhľadom k môjmu vždy plnému úväzku som ešte počítal s tým, že v školskom roku 1995/96 i napriek môjmu dôchodkovému veku budem na katedre zabezpečovať tie disciplíny, ktoré som dovtedy vyučoval.

PŠ: Vzdelávanie, teda aj vysokoškolské, má svoje zákonitosti, výchova a vzdelávanie budúcich učiteľov dejepisu, ale aj profesionálnych historikov boli a sú determinované spoločenskou objednávkou, ktorá sa premieta do učebných osnov štúdia. S vedeckým výskumom je to však iné. Výber bádateľských tém členov Katedry histórie bol rôzny, čo ho podmieňovalo a ovplyvňovalo?

Andrej Kovač: Výber bádateľských tém podmieňovali školitelia a školiace pracoviská, možnosti formy štúdia a nerovnaká zaťaženosť vo výučbe na fakulte i mimo nej. Čo sa mňa týka, pôvodne som mal prísť u prof. P. Vajcíka z Univerzity Komenského, že by som mal dostať tému výskumu a práce v odbore metodika dejepisu, no nakoniec som skončil doktorandské štúdium v odbore československé dejiny u môjho školiteľa prof. PhDr. Samuela Cambela, DrSc., člena korešpondenta SAV a ČSAV. Za metodiku dejepisu sa prihovárali disciplíny, ktoré som vyučoval – bola to metodika dejepisu, ale na druhej strane to boli aj československé a svetové dejiny 19. a 20. storočia a výberové prednášky. Vyučoval som aj historický proseminár, no a samozrejme viedol diplomantov, neskôr už aj doktorandov, a to nielen zo Slovenska, ale aj zo zahraničia – z Ukrajiny a Grécka. Počas mojej učiteľskej kariéry som vyskúšal takmer tritisíc študentov a uchádzačov o štúdium dejepisu.

PŠ: Vy ste sa zamerali na dejiny 20. storočia a v nich s osobitným zreteľom na záver prvej polovice 20. storočia, na dejiny poľnohospodárstva. Bola táto orientácia niekým určená, alebo ste sa pre ňu rozhodli sám, ak áno, čo Vás k tomu viedlo?

Andrej Kovač: Ako Ukrajinec a vedecky činný človek som študoval a študujem aj ako dôchodca československo/slovensko-ukrajinské vzťahy a vývoj poľnohospodárstva a celej roľníckej problematiky 20. storočia. Podnety k tomu prišli z mojej osobnej skúsenosti, z ešte detských čias. Vyrastal som v malej dedinke – seli, 8 vojnových mesiacov som s rodičmi žil ako evakuant v Slavkovciach a žobral aj v tamojších maďarských obciach o trochu jedla, aby sme prežili, no a samozrejme spontánne som pozoroval tamojšiu poľnohospodársku realitu, tú našu som poznal a poznával aj pred vojnou, počas nej i po jej skončení. Neskôr som mal možnosť ju pozorovať aj v zahraničí – na Ukrajine, v Tadžikistane, v bývalej NDR, Poľsku, Bulharsku, Rumunsku i v Kanade. V týchto krajinách som si ju všimol už cielene, lebo roľnícka problematika ma už zaujímala profesionálne. No a porovnával som našu a zahraničnú realitu i vývoj, ktorý k nej viedol. Preto som združstevňovanie československého vidieka chápal ako zložitý, ale aj nevyhnutný proces, ktorého výsledky boli závislé od mnohých faktorov, ako napr. úrovne samosprávneho riadenia, od potreby uvoľňovania pracovných síl pre rodiaci sa priemysel a iné rozvíjajúce sa odvetvia. Osobne ľutujem, že sa nestihla plánovaná rajonizácia, že chýbal po roku 1990 dostatok rozvahy a odvahy na zachovanie existujúcich jednotných roľníckych družstiev a štátnych majetkov a začalo sa s negáciou kolektívizácie, čo malo v našom Prešovskom kraji za následok nielen zánik družstiev, ale následne aj vymieranie mnohých dedín v severovýchodných oblastiach Slovenska.

PŠ: Košický vládny program bol témou jednej z Vašich monografických prác. Ako ho vnímate dnes, aké je jeho miesto vo formovaní modernej slovenskej spoločnosti?

Andrej Kovač: Na začiatok by som chcel uviesť informáciu, že kniha, ktorá vyšla pod názvom *Košický vládny program*, mala mať názov rovnaký, ako bol názov prijatého dokumentu a len na požiadanie vydavateľa – Slovenského pedagogického nakladateľstva v Bratislave bol skrátenej do uvedenej podoby.

Program prvej domácej vlády republiky, vlády Národného frontu Čechov a Slovákov považujem za „druhú lekciu“ tým, ktorí si neželali novú, ale predmníchovskú ČSR, aby prvýkrát žiadala realizovať zásadu rovný s rovným – pre Čechov a Slovákov a čo najskôr riešiť „prekliatu“ otázku Zakarpatskej Ukrajiny. Len transfer a obava neumožnili vyhovieť prosbe lužických Srbov o pričlenenie ich územia k slovanskej ČSR. Čo sa týka súčasného Slovenska a slovenskej spoločnosti a jej dlhodobého kultivovania, dívajúc sa cez spomínanú historickú udalosť, bolo by snáď dobré, keby sa slovenská spoločnosť poučila od Francúzov a ich Veľkej revolúcie a z končiaceho sa „rozkvetu národných štátov“.

PŠ: S organizáciou vedy a výskumu máte veľa skúseností, pôsobili ste aj ako prodekan pre vedu a výskum. Ako vnímate organizačné otázky vedeckého výskumu v rokoch Vášho „úradovania“ a dnes?

Andrej Kovač: Nemali sme na Slovensku 27 univerzít, boli prostriedky na plánované a zoponované vedeckovýskumné výsledky. Ozaj nebolo toľko „úradovania“ (počas môjho takmer 10-ročného účinkovania vo funkcii) ako dnes. Mrzia ma dnes viaceré veci, jednou z nich aj skutočnosť, že sa u nás nevelmi uznávajú slovanské jazyky, iba západné, a to v Európe žije takmer 53 % Slovanov. V zborníkoch sú potom už len anglické abstrakty, ale mne chýbajú aj slovanské – písané azbukou. Ďalšia vec je, že v zborníkoch, ktoré vychádzajú, už spravidla nenachádzame zodpovedného redaktora, ale len vetu: „...za obsah príspevkov zodpovedajú jednotliví autori...“, že vedecká literatúra vychádza len v nízkych nákladoch, že v zborníkoch je málo anotácií a recenzií, ktoré by upozorňovali na novú odbornú literatúru...

PŠ: Inštitút histórie, ktorý je dnes nástupcom po Katedre histórie, si v septembri pripomenul 50. výročie svojej existencie. Aké miesto, podľa Vás, mal a má „prešovská historická škola“ v kontexte slovenskej historiografie a osobitne v jej inštitucionalizovanej podobe?

Andrej Kovač: O tohtoročnom pripomenutí si 50. výročia našej katedry som nevedel, ale potešilo ma, že súčasní členovia na to nezabudli. Inštitút histórie ako nástupca Katedry histórie by mal pozitívne prezentovať „prešovskú historickú školu“ a vytvárať priestor pre rovnocenné zastúpenie svetových i slovenských či regionálnych dejín, aby ich prepájal do jedného celku tak, ako oni aj skutočne prepojené sú. Som presvedčený, že to sa mu aj vcelku darí a bude dariť.

S doc. PhDr. Andrejom Kovačom, CSc., sa rozprával prof. PhDr. Peter Švorc, CSc.

PODIEL SPOŠ V SABINOVE-ORKUCANOCH NA PROCESE REKONŠTRUKCIE TRADIČNÉHO POĽNOHOSPODÁRSTVA¹

Andrej KOVAČ

Štátna vyššia roľnícka škola (od roku 1949 po zlúčenie dvoch škôl – SPTŠ v Sabinove a Orkucanoch v rokoch 1960 – 1989) pôsobila takmer do polovice 90. rokov 20. storočia ako Stredná poľnohospodárska škola v Sabinove.

Kým prejdeme k sledovanému obdobiu štyroch decénií existencie školy, stručne si dovoľíme zdôrazniť, že profesionálna kultivácia tradičnej agrárnej kultúry v Sabinove, resp. na Šariši úspešne začala už v tamojšej Roľníckej škole (1911 – 1926 a v Odbornej hospodárskej škole od roku 1926/27) so zameraním na všeobecné poľnohospodárstvo do roku 1952.²

Výstavbu poľnohospodárskej školy na prenajatých pozemkoch v Orkucanoch a Jakubovoch povolil zástupca Sabinova 6. 11. 1907. Vyučovanie na tamojšej štátnej roľníckej škole začalo v septembri 1911 a jej výstavba bola dokončená až v nasledujúcom roku. Potom v priebehu 20 rokov bola jedinou školou svojho druhu na území východného Slovenska, lebo druhá škola podobného charakteru bola zriadená v Michalovciach v roku 1931. Keď zanikla koncom 40. rokov 20. storočia jediná poľnohospodárska škola s maturitou v Košiciach, sabinovská plnila aj túto funkciu.

Poľnohospodárska škola za účasti dobrých učiteľov, predovšetkým z Moravy, zabezpečovala praktickú výučbu a výchovu žiakov pri práci s ovocnými škôlkami, sadiami a stromoradiami (vyše 200 ha) a na hospodárskom dvore v Orkucanoch (332 k. j.) a v Jakubovoch (217 k. j.) začala na ploche 549 k. j. robiť badateľné pokroky, ktoré zušľachtľovali zdedené tradície smerom do budúca.

Vtedajšia škola sústavne presviedčala roľníkov o potrebe nahradenia početných úhorov pestovaním krmovín a strukovín, a kultiváciou zanedbaných pasienkov. Škola podporovala priam revolučné zmeny odbornými kurzami pre gazdov (bolo ich 70 s 2150 účastníkmi), odbornými prednáškami (uskutočnila ich celkom 4310). Veľký podiel na tom mal asistent a hlavný účtovník František Čermák, ktorý od roku 1926 redigoval mesačník *Agra* vychádzajúci v Prešove v náklade 10 000 výtlačkov. Ostatní učitelia školy sa angažovali ako dopisovatelia a autori (napísali viac ako 500 článkov a 6 publikácií). Ing. Jan Křížek, rodák z moravského Bzenca, dlhoročný riaditeľ školy (1925 – 1939)

1 Autor z vďaky a úcty venuje skrátený príspevok pamiatke predčasne zosnulého univ. prof. PhDr. Samuela Cambela, DrSc., člena korešpondenta SAV a ČSAV (1928 – 2004).

2 *Jubilejná výročná správa Štátnej roľníckej školy s pripojenou štátnou odbornou školou v Sabinove, (1919 – 1930)*. Sabinov 1930; TORMA, E.: 50-ročné jubileum PTŠ v Sabinove. In: *Prešovské noviny*, 1960, č. 20; *Sabinov a okolie*. Košice : KNVL, 1962. 269 s., literatúra, s. 265-266; *60 rokov SPTŠ v Sabinove-Orkucanoch (1909 – 1969)*. Bratislava 1970; *75 rokov SPŠ v Sabinove. Sabinov 1986; SPOŠ Sabinov 90 rokov školy 1911 – 2001*. Prešov 2001 a z popularizátorov spomeniem aspoň jej bývalého učiteľa Ing. Štefana Staviarskeho, ktorý v rokoch 2000 – 2003 v Prešovských novinách a v Roľníckych novinách uverejnil 13 príspevkov.

prepracoval výrobný plán školského majetku, realizoval meteorologické pozorovania a zriadil výskumnú stanicu. Škola pod jeho vedením usporiadala aj prvú Východoslovenskú poľnohospodársku výstavu, ktorú navštívilo 20 tisíc osôb.

Štátnu roľnícku školu za Rakúsko-Uhorska skončilo 47 absolventov, z nich boli 12 Turci, a od školského roku 1919/20 do roku 1939 (vtedy dvojročnú školu) absolvovalo ďalších 582 žiakov (z nich 23 pochádzalo z Čiech, 22 z Moravy, 4 z bývalej Podkarpatskej Rusi, 2 zo ZSSR, z Haliče, Rumunska a Juhoslávie po jednom a dvaja, ktorí sa narodili v USA). Ostatní žiaci pochádzali z bývalej Šarišskej, Spišskej a Zemplínskej župy. Od šk. roka 1933/34 do 1949/50 tu študovalo aj 21 Rusínov-Ukrajincov.

V medzivojnovom období školu navštívili ministri poľnohospodárstva dr. Milan Hodža, dr. Vlastimil Brdlík, dr. Otakar Srdínko, dr. Juraj Slávik a viacerí poslanci. V rokoch druhej svetovej vojny, a najmä v čase SNP, viacerí pracovníci školy spolupracovali s partizánmi a niektorí z nich sa aktívne zapojili do protifašistického odboja. Štefan Vozňak a Vincent Poremba odišli k partizánskym jednotkám. Štefana Maričáka gestapo odvieкло a mučilo v koncentračnom tábore. Profesor školy Ing. Karol Pobiecky ako príslušník I. československého armádneho zboru padol v bojoch pri Liptovskom Mikuláši.

Škola koncom roka 1944 evakovala aj s nepatrným hnutelným majetkom do Liptovského Hrádku na tamojšiu hospodársku školu, kde prečkala prechod frontu. V jej domovských priestoroch bol v tom čase nemecký poľný lazaret. Ustupujúci hitlerovci však nenechali v škole ani jednu učebnú pomôcku, odcudzili všetky zásoby obilia a krmiva. Na školskom majetku nezostal zo 60 kráv, 20 prasníc, 16 koní a 250 oviec ani jeden kus. Nemci nechali len 80 vagónov zemiakov, ktoré boli uskladnené v hrobliach. A to bolo pre školu šťastím, lebo jej pomohli po vojne postaviť sa opäť na nohy. Už vo februári 1945 začal pracovať jej liehovar, ktorý nakoniec fungoval až do polovice 60. rokov. I keď s vyrobenou produkciou disponoval ONV v Sabinove, škole zostala k dispozícii štvrtina vypáleného liehu, a tá s ním mohla po zaplatení dane z liehu voľne narábať. Cez predaj liehu si zabezpečila aspoň časť potrebných finančných prostriedkov. A práve táto skutočnosť (vlastne výmenný obchod) umožnila škole v relatívne krátkom čase nahradiť veľké vojnové škody. Učitelia a zamestnanci školy s Ing. Alexandrom Palšom, riaditeľom školy (1945 – 1951), cestovali a obstarávali dobytok (kravy, kone, ošípané), potrebné osivo a iný materiál na prevádzku majetku. O niekoľko mesiacov – 1. septembra 1945 – bola škola pripravená začať s vyučovaním.³

Odborná hospodárska škola pôsobila s pôvodnými učebnými plánmi a zameraním do konca roka 1949, keď bola premenovaná na Štátnu vyššiu roľnícku školu s maturitou. To sa už v Československu začal proces kolektivizácie poľnohospodárstva, ktorý je možné rozdeliť do dvoch základných etáp: prvá v rokoch 1949 – 1959 a druhá po roku 1960, keď bola prijatá socialistická ústava a v nej bolo zdôraznené formovanie triedy družstevných roľníkov.

Približne v polovici prvej etapy združstevňovania (roku 1952) zasiahla školská reforma aj poľnohospodárske školy. Sabinovská škola v roku 1952 zmenila svoje meno a začala sa nazývať Poľnohospodárskou technickou školou. V tom istom roku zmenila aj formu štúdia: v rokoch 1952 – 1956 sa zamerala na prípravu ekonómov pre poľnohos-

3 *SPoŠ Sabinov 90 rokov školy 1911 – 2001*. Prešov 2001, s. 67.

podárske podniky a v rokoch 1956 – 1962 na pestovateľský odbor. Zakladaným JRD na Slovensku chýbali ekonómovia a podobné to bolo aj na štátnych majetkoch, preto bolo zameranie školy na ich prípravu logickým krokom. Zmena učebných osnov a zamerania školy na pestovateľský odbor v roku 1956 bola však podmienená politickým rozhodnutím. Postupujúca kolektivizácia a združstevňovanie dediny vplývali na zvyšovanie počtu tried sabinovskej poľnohospodárskej technickej školy. Ak v školskom roku 1949/50 mala len dve triedy, v školskom roku 1959/60 ich už mala desať. Negatívnym javom v jej existencii však bolo časté striedanie riaditeľov. V 50. rokoch 20. storočia sa na tomto poste vystriedalo až 8 riaditeľov, čo samozrejme negatívne vplývalo na jej chod a rozvoj.

Učítelia, ktorí tu pôsobili, vnímali neustále zmeny ako daň novej dobe, ktorá revolučným spôsobom menila staré formy hospodárenia a oni jej to výchovou novej generácie pomáhali naplňať. Škola sa podieľala aj na rýchlejšej premene poľnohospodárskej malovýroby na veľkovýrobu priamo v Sabinove a v blízkom okolí. Slúžila ako príklad výhod pri používaní veľkovýrobných metód v poľnohospodárskej výrobe oproti malovýrobným formám na nevelkých výmerách pôdy sabinovských roľníkov. Školský majetok dosahoval aj vyššie výnosy vo všetkých druhoch obilnín oproti výnosom, ktoré v 50. rokoch dosahovali miestni roľníci.⁴ Tieto svoje skúsenosti škola v 50. rokoch odovzdávala miestnym roľníkom. Bolo to prostredníctvom družstevných škôl práce, na ktorých učítelia realizovali najmä v rokoch 1955 – 1960 odborné prednášky v spolupráci s vtedajšou Spoločnosťou pre šírenie politických a vedeckých poznatkov. Prednášky, a bolo ich viac ako 500, spájali s besedami, na ktorých si mohli s roľníkmi vymieňať svoje skúsenosti.

Neskôr sa sabinovská škola zapojila do výskumných projektov Vysokej školy poľnohospodárskej v Nitre. Sabinovská škola robila pokusy s využitím odpadových prachov na zemiakoch. Neskôr zas pokusy delenou výživou raže. Pre Výskumný ústav anorganickej chémie v Ústí n/Labem dva roky robila pokusy na zemiakoch s NPK (novými kombinovanými hnojivami). Ďalej poloprevádzkové pokusy na 2 – 4 ha cukrovej repy, na pšenici (na základe rozboru listov), na zemiakoch (pôsobenie N hnojív) a repe (vplyv Ng hnojív). Získané výsledky prenášali do poľnohospodárskej praxe. Jej pokusnícko-poradenská činnosť pokračovala prostredníctvom Slovenskej poľnohospodárskej spoločnosti, ktorej škola bola kolektívnym členom. V tomto smere sa najviac angažoval Ing. C. Mizla, CSc., ktorý externe prednášal aj na Katedre pedagogiky VŠP v Nitre a spolupracoval a VÚP v Bratislave.⁵

Najlepšia investícia však bola do žiakov školy. Stredná poľnohospodárska technická škola síce mala rôznych žiakov, neraz aj vedomostne, ba i mentálne slabších, ktorí si

4 Pozri napríklad náčrt Školské objekty s výmerou 205 ha. In: *Štátne hospodárske školy Sabinov*. Túto devízu si školský majetok zachoval i v neskoršom období. V rokoch 1954 – 1957 mal takéto výnosy: pšenica ozimná 23,1 q/ha, jačmeň jarný 26,1 q/ha, zemiaky 141 q/ha, cukrová repa 243 q/ha a ďateľoviny na seno 50 q/ha.

5 Za 43-ročný kolektív kolegov a spolupracovníkov i za seba sa Ing. Mizla vyznal: „*Som spokojný, že som mohol odborne a spoločensky formovať mladú generáciu poľnohospodárskych odborníkov. Aj preto mi je smutno, že škola, ktorá mi bola všetkým v produktívnom veku, je dnes prakticky v rozpade a po vyše deväťdesiatročnej existencii v likvidácii.*“

zvolili poľnohospodárstvo ako oblasť, kde by sa mohli najlepšie realizovať. Napriek tomu mnohí patrili aj k tým lepším a takmer všetci s dobrým vzťahom k poľnohospodárstvu a roľníckemu stavu. Koncom 50. a v 60. rokoch na školu prichádzali chlapci z okolitých dedín, ktorí sa po skončení školy vracali domov, nastupovali na miestne JRD a tu realizovali získané vedomosti, čím posúvali dopredu miestnu poľnohospodársku výrobu. Žiaci, ktorí mali dispozície na vysokoškolské štúdium, odchádzali študovať poľnohospodárske odbory na vysokú školu do Nitry. Učitelia SPTŠ ich v tom podporovali, o čom svedčia aj spomienky Ing. Cyrila Mizlu, CSc., ktorý bol 30 rokov zástupcom riaditeľa školy.⁶ Okrem toho sa na dobrej príprave žiakov podpisovala účasť samotných učiteľov pri riešení viacerých projektov, ktoré koordinoval Štátny pedagogický ústav (neskôr Výskumný ústav pedagogický) v Bratislave. Učitelia tejto školy sa podieľali na tvorbe učebných celoštátnych pomôcok a siedmich učebníc z odborných predmetov.⁷

Od roku 1960 do 1980 pôsobili v Sabinove dve SPTŠ: jedna so zameraním na ekonomický odbor a pôvodná SPTŠ s následnými modifikáciami a so všeobecným zameraním na pestovateľstvo.

Za štyri roky existencie SPTŠ – odbor ekonomika absolvovalo 209 dobre pripravených žiakov, z ktorých 177 pracovalo na JRD vo funkcii ekonóma. V roku 1964 úspešne maturovalo 11 chlapcov a z nich šiesti pokračovali v štúdiu na vysokej škole a 19 dievčat, ktoré posilnili JRD a štátne majetky v Prešovskom okrese (8), v Michalovskom okrese (6), Bardejovskom (4), Humenskom (3), Trebišovskom okrese (2) a jedna v Košiciach. Okrem denného internátneho štúdia škola zabezpečovala aj dvojročné štúdium s maturitou a jednoročné štúdium pre uchádzačov z praxe s maturitnou skúškou z odborných predmetov. Spolu 59 absolventov, z nich boli 4 ženy z praxe.

Škola postupne renovovala svoje priestory a upravovala ich potrebám vyučovania. Získala ďalšie štyri učebne a núdzové laboratórium, v roku 1968 v suteréne boli upravené dve miestnosti na laboratória rastlinnej a živočíšnej výroby. Zrenovovali aj dovtedajšie chemické laboratórium.

V súzvu s potrebami poľnohospodárska škola popri riadnom štúdiu so ctou realizovala aj mimoriadne formy štúdia. Od šk. roku 1954/55 bolo pri škole zriadené stredisko päťročného diaľkového štúdia a trojročného diaľkového štúdia s maturitou z odborných predmetov, ktoré v roku 1964 zaniklo. Zriadené bolo tiež nadstavbové štúdium pre absolventov SVŠ (predtým JSS) so zameraním na všeobecné poľnohospodárstvo (1957 – 1960). Záujem o takú formu štúdia nebol dostatočný, v dôsledku čoho po troch rokoch zaniklo.

Dobové úlohy v rokoch 1958 – 1964 vyvolali k životu dvojročné štúdium pre funkcionárov z poľnohospodárskych podnikov s maturitou a takého rozsahu štúdium pre výchovu učňov, ktoré po roku bolo predislukované. Pre uvedené formy boli starostlivo vyberaní zariadení a schopní pracovníci s viacročnou praxou a s ukončeným nižším odborným poľnohospodárskym vzdelaním. Realizovaná forma štúdia vo väčšine splnila svoj účel. Škola saturovala prípravný kurz pre štúdium na vysokej škole (1961 – 1965).

6 MIZLA, Cyril: Z tradícií kráčania k ďalšej modernizácii školy ... In: *SPOŠ Sabinov 90 rokov školy 1911 – 2001*. Prešov 2001, s. 57, 59; Štátny archív Prešov, šk. 120.

7 MIZLA, Cyril: Z tradícií kráčania k ďalšej modernizácii školy ... In: *SPOŠ Sabinov 90 rokov školy 1911 – 2001*. Prešov 2001, s. 41; Štátny archív Prešov, šk. 120.

V rokoch 1965 – 1981 dvoj- a trojročné štúdium pre absolventov poľnohospodárskych učilíšť a pomaturitné štúdium pre absolventov SPTŠ (1969 – 1971).

SPTŠ v Sabinove zaznamenala viaceré majetkové zmeny. Jej majetok vzrástol v roku 1964, keď jej bola pridelená pôda a majetok JRD v Sabinove. V roku 1991 sa však výmera pôdy, ktorú škola obhospodarovala, znížila o 35 ha. Túto pôdu musela škola vrátiť pôvodným majiteľom, ktorí sa o ňu prihlásili po páde komunistického režimu.

V roku 1989 bol daný do prevádzky nový kravín K-200 s novou technológiou dojenia (cez potrubie do mliečnice) a kŕmenia (z kŕmneho voza do žľabov). Do prevádzky bola daná sýpka na pozberovú úpravu obilia, sklad umelých hnojív a sklad obilia, tiež bitúnok, ktorý slúžil na praktický výcvik žiakov agropodnikového smeru.

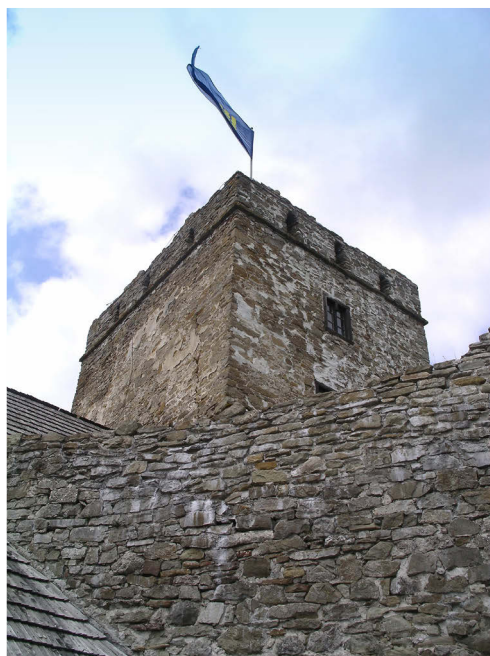
Škole sa zmenili stavy hospodárskych zvierat, ktoré chovala a ktoré zároveň slúžili aj pre potreby školskej praxe. Na začiatku 21. storočia mala 130 dojníc, 25 jalovic, 85 teľiat, 110 kusov mladého chovného dobytka, 60 kusov hovädzieho dobytka na výkrm.

Školský majetok však ponúkal na predaj kŕmne mlieko, bravčové a hovädzie mäso, kŕmne obilie, repku olejnú, konzumné zemiaky, bielu kapustu a viacero druhov ovocia – jablká, hrušky, čerešne, slivky, egreše, červené a čierne ríbezle a marhule.⁸ Svoje ovocie škola predstavila na viacerých výstavách, napríklad na Medzinárodnej záhradníckej výstave v Erfurte – IGA. Jej ovocie bolo ohodnotené striebornými a bronzovými medailami. A na výstave Flóra Olomouc škola za výpestky dostala viaceré ceny a medaily.

SPTŠ so zameraním na pestovateľstvo a chovateľstvo prešla výraznými zmenami: v roku 1994 boli dve SPTŠ v Sabinove zlúčené. V rokoch 1994 – 2001 existovali ako Stredná poľnohospodárska škola so špecializáciou na agropodnikanie, poľnohospodársky manažment a od školského roku 2000/01 aj na agroturistiku. Návrh obsahového zamerania postupne vytváratej strednej školy smeroval od roku 2001 k obchodnej akadémii, cestovnému ruchu (pomaturitné štúdium), agropodnikaniu a záhradníctvu. Napriek tomu, že sa zameranie školy postupne menilo, zohrávala Stredná poľnohospodárska škola v Sabinove-Orkucanoch v regióne významnú úlohu pri príprave stredoškolských poľnohospodárskych odborníkov a cez nich aj pri premene tradičného poľnohospodárstva na moderné – veľkovýrobné poľnohospodárske podnikanie.

8 *SPoŠ Sabinov 90 rokov školy 1911 – 2001*. Prešov 2001, s. 24-40.

PREDSTAVUJEME...

Hrad Nedeca. Foto Branislav Švorc

KOMISIA HISTORIKOV SLOVENSKEJ REPUBLIKY A RUSKEJ FEDERÁCIE

Na úvod trošku z histórie komisie historikov. Súčasťou vedecko-organizačných štruktúr SAV a jej spoločensko-vedného oddelenia je prakticky od počiatkov akadémie organizovanie a podpora činnosti dvojstranných zmiešaných vedeckých komisií, v našom prípade komisie historikov. Za ČSSR fungovali ako československo-maďarská, poľská, rumunská, sovietska, nemecká...

Po rozdelení ČSSR sa museli konštituovať nové zmiešané komisie historikov, tak aby primárne zastupovali vedecké inštitúcie novovzniknutej Slovenskej republiky. V priebehu rokov 1993 – 1995 vznikali na báze medziakademických dohôd dvojstranné komisie so zastúpením slovenských historikov prednostne s historikmi zo susedných krajín. Členov každej zmiešanej komisie za slovenskú časť menuje Národný komitét historikov. V prípade slovensko-ruskej komisie sa tak stalo na zasadnutí komitétu v **septembri 2001**. Následne získalo 7 členov menovacie dekréty. Listom zo **6. júna 2002** bol o zložení slovenskej časti komisie informovaný predseda ruského národného komitétu historikov. Reakcia z ruskej strany prišla v roku 2004.

Dôvodov takéhoto časového sklzu bolo niekoľko. Prvé roky po vzniku Slovenskej republiky, resp. až do roku 1999, sa reorganizovala SAV, ústavy sa transformovali, ako rozpočtové organizácie prešli do kategórie inštitúcií Verejnej správy. Základný vedecký výskum sa organizoval na báze krátkodobých 3-ročných, maximálne 5-ročných projektov, vytváral sa systém grantových projektov a agentúr. Šetriace opatrenia, resp. pokles financií na cestovné a výskumné cesty, vyvolali autoreguláciu požiadaviek bádateľov. Rusko bolo proste nad finančné možnosti grantových kolektívov. Navyše medziakademické dohody fungujú na báze reciprocity a celé 90. roky, resp. až do roku 2003, boli na výskum v Ruskej federácii vyčlenené pre všetky spoločensko-vedné ústavy SAV iba 3 týždne.

90. roky 20. storočia zároveň predstavovali v Ruskej federácii politicky a hospodársky zložité obdobie, čo tiež komplikovalo výskumné pobyty. I tí bádatelia, ktorí sa odhodlali vycestovať do Ruskej federácie, sa vracali sklamaní, čo sa týkalo výsledkov a podmienok výskumu. Na Ú SAV sa množili sťažnosti, v rámci Správ zo služobných ciest, o neefektívite využitia pobytov, o komplikáciách s vybavovaním povolenia na výskum v archívoch, problémy so xeroxovaním materiálov a pod. V súvislosti s týmito správami o zhoršení podmienok výskumu slovenských historikov v ruských archívoch v 90. rokoch iniciovalo Predsedníctvo SAV stretnutie na úrovni zástupcov veľvyslanectiev, archívnych správ oboch krajín a zástupcov Historického ústavu SAV a Ústavu slavistiky a balkanistiky Ruskej AV. Súčasťou podpísaného protokolu zo dňa 3. apríla 2000 bola klauzula o zjednodušení vydávania povolení na archívny výskum v ruských archívoch a návrh, aby sa existujúca a aktívna česko-ruská komisia historikov, ktorá fungovala v podstate na báze a tradíciách pôvodnej československo-ruskej komisie, rozšírila aj o slovenskú časť. Pre nezáujem českej strany o takéto rozšírenie sa ale idea nerealizovala.

Nakoniec sa vytvorila samostatná **Slovensko-ruská komisia historikov**, lenže od výmeny menovacích dekrétov po skutočný začiatok spolupráce ubehli ešte ďalšie dva

roky. Informačný list predsedu ruského národného komitétu historikov, akademika **S. L. Tichvinského**, zo **septembra 2004**, oznámil predsedovi slovenského národného komitétu dr. Dušanovi Kováčovi zriadenie ruskej časti komisie, vymenovanie jej predsedu **Valerija Alexandroviča Tiškova** a ďalších **11 členov komisie**.

25. novembra 2004 sa na pôde Historického ústavu SAV zišla kompletná slovenská časť komisie – 7 členov: predseda dr. Michal Barnovský, podpredsedníčka dr. Tatiana Ivantyšinová, tajomníčka Daniela Kodajová, členovia – doc. Bohuš Hlava, doc. Ľubor Matejko, obaja z Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, doc. Ľubica Harbuľová z Prešovskej univerzity v Prešove a dr. Peter Kartous z archívnej správy. Iniciatívne sa podujali zorganizovať prvé spoločné stretnutie na Slovensku, a to konferenciu na tému – *Rusko a Slovensko v závere druhej svetovej vojny a v prvých povojnových rokoch. Problémy konfesionalnej politiky*. Konferencia sa konala v Bratislave v dňoch 21. – 22. 9. 2005. Ruskú časť komisie zastupovalo 7 členov, ktorí predniesli 5 referátov, slovenskú časť – 5 referátov. V rámci pracovného zasadnutia komisie potom odzneli ešte 2 referáty o stave historiografie a dohodla sa téma nasledujúcej konferencie.

V decembri 2006 vyšiel zborník z bratislavskej konferencie s názvom *Koniec druhej svetovej vojny a problémy cirkevnej politiky v nasledujúcom období* (editori: M. Barnovský, D. Kodajová), ktorý bol odprezentovaný na pôde HÚ SAV v júni 2006 a v októbri 2006 v Moskve. Kým prvá konferencia a samozrejme i zborník sa sústredili na obdobie 20. storočia, nasledujúca konferencia usilovala o hlbší chronologický záber, minimálne do 19. a 20. storočia. Konala sa v Moskve, v dňoch 2. – 4. 10. 2007, pod názvom *Rusi a Slováci v 19. – 20. storočí. Kontakty, vzájomné ovplyvňovanie, stereotypy*. Za slovenskú časť sa moskovskej konferencie zúčastnili 3 členovia komisie + 1 prizvaný referent a odprezentovali 6 referátov. Za ruskú stranu odznelo 13 referátov. Celkovo teda 19 referátov v rámci 2 rokovacích dní. Uskutočnila sa výmena knižných darov, podpísali protokol a dohodol sa spôsob publikovania materiálov z konferencie formou dvojazyčného zborníka. Organizátorom sa podarilo do konca roka 2007 zaistiť jeho vydanie. Vyšiel pod rovnakým titulom ako znel názov konferencie v ruštine: *Russkije i slovaki v XIX-XX vekach: kontakty, vzajimodejstvije, stereotypy* (editori: V. A. Tiškov, M. J. Dostaľ, G. V. Rokina).

Na otvorení bratislavskej konferencie sa zúčastnil veľvyslanec RF v SR A. I. Udal'cov. Rovnako tak v Moskve prijal účastníkov a hostí konferencie veľvyslanec SR v RF dr. A. Čisar. Ich prítomnosť a prejavovaný záujem o podujatie dokumentujú záujem reprezentácií oboch krajín o podporu dvojstranných vzťahov.

Obdobie medzi dvoma konferenciami poznačila smutná udalosť. V máji 2008 zomrel predseda slovenskej časti komisie dr. Michal Barnovský. Na post predsedu komisie bola začiatkom roka 2009 menovaná Národným komitétom historikov **dr. Tatiana Ivantyšinová**.

V súčasnosti prebieha príprava nasledujúceho podujatia komisie, a tým bude konferencia na tému *Slováci a Rusi: problém východ – západ*. Mala by sa konať v októbri 2010 v Bratislave. Téma bola dohodnutá s ambíciou zapojiť do programu aj zahraničných rusistov, minimálne českých a rakúskych kolegov. Pričom organizátori počítajú s vytvorením blokov referátov, ktoré sa nebudú sústreďovať len na slovenské-ruské reálie novších a najnovších dejín, ale postihnú aj problematiku stredoeurópskeho priestoru.

Po niekoľkých rokoch vyjednávania sa nakoniec práca komisie rozbehla. Rok 2009 bude prakticky piaty rok, ako komisia funguje. Za tento relatívne krátky čas sa podarilo zrealizovať dve medzinárodné konferencie, na ktoré boli priaznivé odozvy, vydať a odprezentovať dva zborníky. Prebieha príprava tretej konferencie. Myslím, že je to slušná bilancia.

Daniela Kodajová

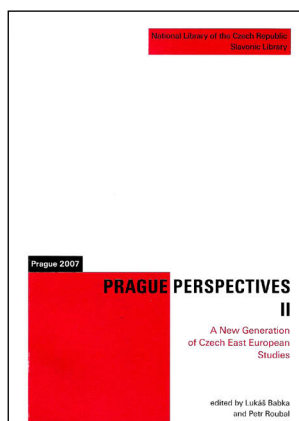
Tajomník slovenskej časti Slovensko-ruskej zmiešanej komisie

RECENZIE / ANOTÁCIE

Iniciála z antifonára poľského pôvodu (koniec 14. storočia. Štátna vedecká knižnica v Prešove)

Prague Perspectives (II). A New Generation of Czech East European Studies. Edited by Lukáš Babka and Peter Roubal. Prague : National Library of the Czech Republic Slavonic Library, 2007. 329 s.

Zborník príspevkov *Prague Perspectives II* vydaný v roku 2007 Slovanskou knižnicou v Prahe chcel primárne, ako to predostreli editori zborníka Lukáš Babka a Petr Roubal, ponúknuť mladým historikom možnosť nového, sviežeho pohľadu, resp. „Pražskú perspektívu“ na región východnej Európy, „it offered the local researchers the advantage of a fresh look, a „Prague Perspective“, on the region of Eastern Europe undistorted by dominant political or academic discourses“. V nadväznosti na prvý zborník *Prague perspectives*, vydaný v roku 2004, a v súlade s novým zameraním anotovaný zborník ponúka 15 príspevkov mladých vedcov z oblasti kultúry a spoločnosti, slovanskej mytológie, slovanskej literatúry, histórie a kultúrnych vzťahov slovanských krajín od 16. storočia po súčasnosť. Zborník je tematicky rozdelený do dvoch častí.

Prvá časť zborníka pod názvom *Literatúra, umenie a mytológia* obsahuje sedem príspevkov. Štúdia *Michala Těru* nazvaná *Volkh Vseslavyevich: The Typological relations of a Hero-Magus* nachádza zdroje slovanskej archaickej kultúry vo folklóre, ktorý nahrádza chýbajúce písomné pramene. Oboznamuje čitateľov so spirituálnym svetom Slovanov a uvádza do pozornosti hrdinu z cyklu piesní o bohatieroch Volka Vseslavjeviča – hrdinu mudrca. Autor sa zamerá na jeho typologické porovnanie s inými už známymi mýtickými postavami, ako Odin, Varuna, Velinas či Esus. Príspevky Vladislava Knolla a Tomáša Vašuta sú zamerané na charakteristiku menšinových kultúr a ich literárne prejavy. *Vladislav Knoll* v štúdiu *Slavic Self-Interpretation in the Cashubian Literature Before 1945* popisuje rozvíjanie myšlienky slovanskej vzájomnosti a práva na sebaurčenie u poľskej minoritnej skupiny Kašubcov v jej literárnom prejave od jej vzniku po rok 1945. Príspevok *Tomáša Vašuta*, publikovaný pod názvom *Emil Ciorian: Metaphysics of Transylvanian Melancholy*, je časťou jeho dizertačnej práce, zameranej na paralely medzi transylvánskou literatúrou a dielami filozofov spojených s týmto geografickým regiónom. Podrobuje filozofickej analýze dielo francúzskeho filozofa rumunského pôvodu Emila Cioriana – *The Twilight of Thoughts*. Ciele, ambície a osudy členov spolku Zealots of Piety, resp. bogolubcov popisuje *Michal Řoutil* vo svojej štúdiu pod názvom *The Circle of Zealots of Piety and the Cultural Clash in the 17th Century*. Zamerá sa na kritické zhodnotenie činnosti spolku, ktorého požiadavky viedli v 17. storočí k rozkolu v cirkvi a poznačili jej vývoj na viac ako tri storočia. Predmetom záujmu nasledujúcich dvoch štúdií sú tridsiate roky 20. storočia v Sovietskom zväze, pričom dôraz kladú na dosah socialistickej ideológie na kultúru spoločnosti. V prvom prípade je štúdia *Tomáša Liptáka* pod názvom *Maksim Gorky and His Project History of the Factories*, zameraná na zhodnotenie poslania, významu a prínosu projektu iniciovaného Maximom Gorkým, ktorého ideologickým zámerom malo byť vytvorenie priestoru pre začínajúcich spisovateľov z radov robotníckej triedy. Príspevok *Ingy Kokalevskej*, nazvaný *Woman or Man? Androgynous Bodies in the Soviet*, je zasadený časovo do rovnakého obdobia.

Predmetom jej výskumu sú výtvarné prejavy sovietskej kultúry daného obdobia a jedinečný fenomén stierania rozdielov medzi mužom a ženou. Ideológia, jej dosah a špecifiká v ZSSR, Poľsku a ČSSR v období 1948 – 1968 sú obsahom poslednej štúdie zaradenej do prvej časti zborníka. Jej autorom je *Michal Voříšek* a nesie názov *Ideology that Matterend: The Debates on Historical Materialism and Sociolgy the USSR, Poland and Czechoslovakia, 1948 – 1968*.

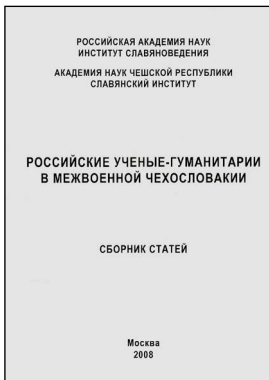
Druhá časť zborníka *Prague Perspectives II* obsahuje príspevky, ktoré sú zoradené chronologicky od 16. storočia až po súčasnosť. Prvé dva príspevky rozoberajú myšlienku slovanskej vzájomnosti u Chorvátov a Čechov. *Marek Příhoda* sa vo svojej štúdiu *Russia in Croatian Slavism from the 16 to the 18 Century: Pribojevic, Orbini, Vitezovic, Križanic* zamerá na diela štyroch chorvátskych mysliteľov renesančného a barokového obdobia. V ich prácach nachádza vplyv cárskeho Ruska a počiatky chorvátskeho slavizmu. „*Our Brothers from the South*“ *Czech Images of Montenegro and the Montenegrins before 1918 as an Example of a Positive Discourse on the Balkans* je štúdia *Františka Šístka*, v ktorej analyzuje pozitívny obraz Čiernohorcov v polovici 19. storočia v myšliach českej inteligencie. Pátra po koreňoch a šíriteľoch tohto pozitívneho vnímania „bratov z juhu“, ktorí v poňatí Čechov predstavovali ideál Slovanov. Romantické vnímanie Čiernohorcov, idealizovanie krajiny a jej obyvateľov malo viesť k pozdvihnutiu vlastného národného povedomia. Autor opisuje i príčiny, ktoré v neskoršom období viedli k zreálneniu obrazu Čiernej Hory v predvojnovom období. Oboznamovanie sa so sovietskou realitou násilia, utrpenia, pracovných táborov a smrti od dvadsiatych rokov po súčasnosť popisuje vo svojom príspevku *The Soviet Gulag and the Czechoslovak Experience* jeho autor *Lukáš Babka*. Autor v príspevku vyčlenil dve vývojové obdobia, ktoré sa líšili mierou informovanosti o udalostiach v ZSSR. Prvé, od roku 1918 po 1938, ako obdobie voľného prístupu k informáciám a obdobie od konca druhej svetovej vojny po rok 1989, obdobie priameho vplyvu Sovietskeho zväzu na vnútorné záležitosti ČSSR. Špeciálnu pozornosť venuje autor rokom 1918 – 1955 a internácii československých občanov v táboroch nútených prác v ZSSR. České vnímanie ukrajinskej otázky približuje v príspevku *The Czech Reflection of the Ukrainian Question 1918 – 1930* jeho autor *David Svoboda*. Autor popisuje politickú situáciu v strednej Európe medzi vojnového obdobia, kedy ukrajinské záležitosti našli odozvu medzi najvyššími politickými špičkami. Rozoberá reakcie českých politikov a analytikov v kontexte doby. *Jan Adamec* v príspevku *The Analysis of the Soviet Intelligence Reports Concerning the Fall Barbarossa from November 1940 to June 1941* podrobil analýze správy sovietskej tajnej rozviedky v období od novembra 1940 do júna 1941, ktoré predchádzali vpádu nemeckých vojsk na územie Sovietskeho zväzu. Sovietsko-juhoslovanský spor a rezolúcia Informbyra z júna 1948 priniesli rozkol aj do medzinárodného komunistického hnutia, no poznamenali aj juhoslovanský exil v Čechách. Podrobnejšie sa juhoslovanským exilantom venuje príspevok *Yugoslav Cominform Exile in Czechoslovakia 1948 – 1954* od *Ondřeja Vojtěchovského*. Autor analyzuje udalosti, ktoré nasledovali bezprostredne po zverejnení rezolúcie, jej dopad na juhoslovanskú komunistickú stranu, vytvorenie a činnosť juhoslovanskej exilovej skupiny v ČSSR v rokoch 1948 – 1954. Udalosti prelomu osemdesiatych a deväťdesiatych rokov 20. storočia sú predmetom ďalších dvoch štúdií publikovaných v anotovanom zborníku. V prvom prípade sa autor *Petr Blažek* v príspevku *Operation „North“: Czechoslovak Security Apparatus and the Polish Crisis 1980 – 1984* zamerá na dosah politického vývoja v Poľsku v rokoch 1980 – 1984 na čin-

nosť straníckych a vládnych zložiek v ČSSR, ktoré vyvrcholili rozpracovaním operácií „Sever“ a „Kruh“. Opísal postoj najvyšších politických špičiek a aktivity smerujúce k zabráneniu šírenia protivládnych nálad a aktivít. Posledný príspevok zborníka, *Russia in the Era of B. Yeltsin: A Case study of an Uncertain Regime*, je štúdiou, v ktorej autori Jan Holzer a Petra Kuchyňková analyzujú charakter postsovietskeho ruského politického systému v deväťdesiatych rokoch 20. storočia a vymedzujú základné charakteristiky politického modelu, ktorý sa spája s osobou ruského prezidenta B. Jeľcina.

Prague Perspectives II je obsahovo pestrý zborník, ponúkajúci príspevky z rôznych spoločenskovedných oblastí – z kultúry, kultúrnych vzťahov, literatúry, mytológie a histórie. Aktuálnosť príspevkov i ich situovanie do stredoeurópskeho regiónu, prípadne aj do domáceho českého kontextu, robí z tohto zborníka nielen zaujímavú, ale aj prínosnú publikáciu.

Diana Kozáková

DOSTAĽ, M. J.: *Rossijskije učenyje-gumanitarii v mežvojennoj Čechoslovakii. Sbornik statej.* Moskva : Institut slavjanovedenija RAN, 2008. 269 s. ISBN 978-5-7576-0218-9

Pôsobenie ruskej emigrácie na území medzivojnového Československa sa v posledných dvoch desaťročiach dostávalo čoraz viac do centra pozornosti českých, slovenských, ako aj ruských vedeckých kruhov. Zvýšený záujem bol podmienený aj skutočnosťou, že do roku 1989 šlo o jednu z tabuizovaných kapitol československých, ako aj ruských dejín a výskum tejto problematiky bol prakticky nemožný. Doterajšie výsledky práce historikov, slavistov a kulturológov v tejto oblasti nasvedčujú, že nešlo len o jednostrannú materiálnu podporu zo strany československej vlády, ale môžeme tu hovoriť o určitej reciprocite. V podmienkach, ktoré boli pre emigrantov vytvorené, mohla časť ruskej inteligencie pokračovať vo svojej

vedeckej alebo umeleckej činnosti, a tak prispieť k rozvoju jednotlivých oblastí vedy, techniky a kultúry v Československu.

Tejto časti československých dejín, konkrétne pôsobeniu ruských vedcov-emigrantov, bola venovaná medzinárodná vedecká konferencia, ktorá sa uskutočnila v júni 2005 v Moskve z iniciatívy Inštitútu slavistiky Ruskej akadémie vied a Slovanského inštitútu Akadémie vied Českej republiky. Príspevky účastníkov tejto konferencie boli publikované v anotovanom zborníku.

Dôvody zorganizovania medzinárodnej konferencie s tematicky rôznorodými príspevkami, ktoré poskytujú širší pohľad na túto problematiku, ako aj stručné priblíženie jej účastníkov, uvádza v predslove zodpovedná redaktorka zborníka M. J. Dostaľ.

Úvodný príspevok *M. G. Vandalovskej* (Moskva) s názvom *Ruskí historici-emigranti v medzivojnovom Československu (Rossijskije istoriki-emigranty v mežvojennoj Čechoslovakii)* približuje okolnosti, ktoré predchádzali pretvoreniu Prahy na jedno z kultúrnych a vedeckých emigrantských centier v Európe, úlohu T. G. Masaryka, ako aj podstatu Ruskej pomocnej akcie v ČSR. Autorka sa predovšetkým zameriava na pô-

sobenie ruských historikov-emigrantov a ich prínos v oblasti histórie, archeológie a slavistiky. Väčšina z nich (E. F. Šmurlo, A. A. Kizevetter, N. P. Kondakov, V. A. Miakotin, G. V. Vernadskij, P. N. Savickij, A. V. Florovskij a i.) pôsobila na českých univerzitách, no prednášali aj v zahraničí, napr. v Berlíne, Belehrade alebo Sofii.

Lubov Běloševská (Praha) je autorkou príspevku Ruskí literárni vedci-emigranti v medzivojnovom Československu (*Russkije literaturovedy-emigranty v mežvojennoj Českoslovakii*), ktorý je venovaný činnosti ruských vedcov-emigrantov v oblasti literatúry a folklóru. Zameriava sa najmä na aktivity V. A. Franceva, E. A. Ljackého, A. L. Bema, V. A. Pogorelova, ako aj ďalších vedeckých pracovníkov, ktorí sa stali súčasťou katedier rusistiky a slavistiky v ČSR.

Analýza vládnej politiky T. G. Masaryka a jeho vzťah k ruskej emigrácii sú priblížené v príspevku *V. T. Budanova* (Moskva) *Masaryk a ruská emigrácia (Masaryk i ruskaja emigracija)*.

Pôsobenie ruských vedcov-emigrantov na území Slovenska je priblížené v príspevku *Život a tvorba ruských emigrantov-humanitných vedcov na Slovensku (Žizň i tvorčestvo russkich emigrantov-gumanitarijev v Slovakii) L. Harbulovej* (Prešov). Ruská, vedecky aktívna inteligencia sa sústredila predovšetkým na pôde Univerzity Komenského v Bratislave. Na jej fakultách v tomto období pôsobili J. J. Perfeckij (história), V. A. Pogorelov (jazykoveda, slavistika), P. G. Bogatyrev (etnografia) či N. O. Losskij (filozofia). Okrem nich na Slovensku pôsobili aj ďalší reprezentanti spoločenskovedných disciplín, ako napríklad A. D. Grigoriev (slavistika) alebo G. N. Garin-Michajlovskij (právne vedy).

Analýza výsledkov ankety o absolventoch Moskovskej univerzity žijúcich v emigrácii, ktorú uskutočnil Pražský komitét (nielen v ČSR, ale aj v okolitých krajinách), je základom príspevku *E. O. Pivovara* a *E. V. Vjunickej* (Moskva) s názvom *Odchovanci a absolventi Moskovskej univerzity vo vyhnanstve (Pitomcy i vypuskniki Moskovskogo universiteta v izgnanii)*.

I. V. Lemeškin (Praha) vo svojej štúdii Profesori imperátorskej Varšavskej univerzity a Praha (*Professura Imperatorskogo Varšavskogo universiteta i Praga*) priblížil činnosť varšavských profesorov-emigrantov. Zameral sa najmä na osudy tých, ktorí neskôr odišli do Prahy (V. A. Francev, J. A. Ljackij, A. D. Grigoriev), kde pokračovali vo svojej vedeckej a pedagogickej činnosti.

M. J. Dostaľ (Moskva) svojím príspevkom s názvom *Ruskí emigranti a sovietski slavisti: problémy vzájomných vzťahov (Rossijskije emigranty i sovetskije slavisty: problemy vzaimootnoženij)* priblížila jednotlivé situácie, kedy došlo k vzájomným stretnutiam sovietskeho a emigrantského vedeckého prostredia, vzájomnú komunikáciu a vzťahy, ktoré sa medzi nimi vytvorili. Ku kontaktom dochádzalo najmä počas zahraničných vedeckých konferencií, v čase pracovných pobytov sovietskych slavistov v ČSR, ktoré v niektorých prípadoch (P. G. Bogatyrev, A. L. Petrov) vyústili do ich stotožnenia sa s ruskou emigráciou.

Pôsobenie uznávaných ruských bádateľov z oblasti byzantológie (N. P. Kondakova, N. L. Okuneva) v československom prostredí je témou príspevku *Prítomnosť ruských byzantológov a slavistov v medzivojnovom období v zborníku „Byzantinoslavica“ (Učastije russkich vizantinistov i slavistov v mežvojennoj period v sbornike „Byzantinoslavica“)* *V. Vavříňka* (Praha). O ich aktívnej činnosti svedčí aj založenie Archeologického inštitútu Kondakova, či vytvorenie Byzantologickej komisie, ktorých členmi boli aj ďalší predstavitelia ruskej emigrácie: A. P. Kalitinskij, N. M. Beľajev, N. L. Okunev a i.

O vývoji vzájomnej vedeckej spolupráce medzi českými a ruskými bádateľmi v oblasti histórie, kulturológie a literatúry sa dozvedáme zo štúdie *J. N. Jemeljanova* (Moskva), ktorá má názov *K histórii rusko-českej vedeckej spolupráce: publikácie Ruskej ľudovej (slobodnej) univerzity v Prahe (K istorii rusko-češskogo naučnogo sotrudničestva: izdanija Ruskogo narodnogo (svobodnogo) universiteta v Praze)*. Obhadenie príspevku obsahovou analýzou vedeckých publikácií, vydávaných univerzitou, nasvedčuje, že výskum nebol zameraný len na dejiny českého národa, ale aj na riešenie vtedajších aktuálnych problémov v ČSR.

Vzniku a činnosti ďalších významných vedeckých inštitúcií ruskej emigrácie v Československu sa venujú príspevky *E. P. Serapionovej* a *L. I. Petruševovej* (Moskva). Stredobodom záujmu prvej z autoriek je Ruská historická spoločnosť v Prahe (*Ruskoje istoričeskoje občestvo v Praze*), ktorá sa venovala štúdiu dejín Čechov, Slovákov, no hlavne Rusov. *L. I. Petruševa* priblížila osud Ruského zahraničného historického archívu, založeného v Prahe v roku 1923 (*Russkij zagraničnyj istoričeskij archiv i učenyje-emigranty v Českoslovakii*).

K problematike politickej emigrácie, ktorá však smerovala z ČSR do Sovietskeho zväzu, sa vzťahuje príspevok *Martina Schneidera* (Nemecko) *Formy a prúdy československej emigrácie a Sovietsky zväz (Formy i kanaly čechoslovackoj emigracii a Sovetskij sojuz)*.

Okrem priblíženia činnosti celých skupín ruských vedcov v jednotlivých vedných oblastiach, osudov jednotlivých vedeckých emigrantských inštitúcií, sa v zborníku nachádzajú aj príspevky venované konkrétnym ruským emigrantom-predstaviteľom humanitných vied v ČSR. Ide o príspevky: *M. Součkovéj* (Praha) *Vedecký život Alexandra Dmitrijeviča Grigorieva v Československu. Z Prešova do Prahy. (Naučnaja žizň Alexandra Dmitrijeviča Grigorieva v Českoslovakii)*; *A. G. Gačevy* (Moskva) *K histórii pražskej „Fjodoroviany“ (K istorii pražskoj Fjodoroviany)*; *V. I. Kosik, O. V. Kosik* (Moskva) *Pražský archiepiskop Sergij Korolev a P. N. Savickij: dva portréty (Archiepiskop Pražskij Sergij Korolev i P. N. Savickij: dva portreta)*; *Martina Beisswengera* (USA) *Pjotr Nikolajevič Savickij (1895 – 1968): Slavistika ako religiozno hľadanie (Pjotr Nikolajevič Savickij (1895 – 1968): slovianovedenie kak religioznyj poisk)*; *V. V. Buregu* (Sergijev Posad) *„Pražské obdobie“ života protorejera Sergeja Bulgakova (1923 – 1925) („Pražskoj period“ žizni protorejera Sergija Bulgakova (1923 – 1925))*; *L. P. Laptevy* (Moskva) *Ruský historik-slavista N. V. Jastrebov a jeho činnosť v emigrácii (Russkij istorik-slavist N. V. Jastrebov i jeho dejatel'nost' v emigracii)*; *N. S. Nadjarnych* *„Opodstatnenie baroka“ podľa D. Číževského („Opravdanije barroko“ po Číževskomu)*; *J. Jančarovej* (Praha) *N. L. Okunev: Archív a Galéria slovanského umenia (N. L. Okunev: Archiv i Galereja slavianskogo iskusstva)*.

Vydanie zborníka, ktorého príspevky sú venované problematike pôsobenia ruských bádateľov z oblasti humanitných vied v medzivojnovom Československu, je prínosom pre ruskú, ale aj slovenskú a českú historiografiu. Publikácia je ďalším príspevkom ku komplexnejšiemu výskumu fenoménu ruskej politickej emigrácie vo svete v medzivojnovom období.

Tatiana Hudáková

OGNJANOV, Ljubomir: *Politická sistema v Bulharsku 1949 – 1956*. Sofia : Standard, 2008. 319 s. ISBN 978-954-8976-45-9

Predmetom výskumu bulharského historika Ljubomira Ognjanova je vnútropolitický vývoj Bulharska v 20. storočí, ako aj dejiny Bulharského poľnohospodárskeho národného zväzu. Po roku 1989 sa začal intenzívnejšie zaujímať o povojnové obdobie bulharských dejín, o čom svedčia jeho vydané monografické práce *Dържавно-политическата система на България 1944 – 1948* (Sofia 1993), *Дипломация на съвременна България* (Šumen 2006). Je i zostavovateľom zborníka *Borbi i čistky v BKP (1944 – 1953). Dokumenti i material* (Sofia 2001).

Štrnásť rokov po vydaní monografie *Dържавно-политическата система на България 1944 – 1948* vydáva Ljubomir Ognjanov ďalšie dielo zaoberajúce sa vnútropolitickým vývojom Bulharska – od konca 40. do polovice 50. rokov 20. storočia *Politická sistema v Bulharsku 1949 – 1956*. Z obsahového i chronologického hľadiska toto dielo nadväzuje na predchádzajúcu prácu. Kým v prvej monografii autor zachytáva úvodnú etapu povojnového rozvoja, obdobie politického pluralizmu rokov 1944 – 1948, v diele *Politická sistema na България 1949 – 1956* sa venuje nastoleniu, rozvoju a zániku koncepcie sovietskeho modelu rozvoja v Bulharsku. Je to jednak obdobie nástupu monopolu Bulharskej komunistickej strany, ako aj obdobie úplného podriadenia vnútropolitického i zahraničného vývoja krajiny v prospech Sovietskeho zväzu. Nastolenie sovietskeho modelu vývoja, v bulharskej historiografii často označovaného aj ako „stalinizácia“ spoločnosti, ide ruka v ruke s rozvojom kultu osobnosti. V Bulharsku ho predstavuje osobnosť Válka Červenková – od roku 1950 predsedu vlády, predsedu Národného zhromaždenia a generálneho sekretára Ústredného výboru Bulharskej komunistickej strany.

Na rozdiel od práce *Dържавно-политическата система на България 1944 – 1948* nová monografia nekladie dôraz na striktné uplatňovanie chronologickej metódy. Prioritou L. Ognjanova je poukázať na základný charakter rozvoja spoločnosti prostredníctvom výskumu vládnych a straníckych inštitúcií, ktoré ovplyvňovali vývoj Bulharska v období rokov 1948 – 1956. Podľa toho je monografia rozdelená na štyri základné kapitoly. Najväčší priestor autor poskytuje prvým dvom, ktoré sa zaoberajú činnosťou stranického aparátu Bulharskej komunistickej strany a najdôležitejších štátnych inštitúcií.

V prvej kapitole sa L. Ognjanov venuje Bulharskej komunistickej strane ako rozhodujúcej zložke v riadení krajiny. Okrem poukázania na vonkajšie tendencie, ktoré viedli k prijatiu sovietskeho modelu rozvoja, sa autor zameriava na rozhodujúce zmeny v štruktúrach strany. Opiera sa najmä o dôležité zasadania Ústredného výboru a zjazdy Bulharskej komunistickej strany, ktoré určili jej ďalšie smerovanie, ďalej o činnosť Politbyra a jednotlivých sekcií strany. Samostatná časť kapitoly je venovaná kultu osobnosti Válka Červenková a postupným zmenám, ktoré prispeli k jeho odvolaniu.

Autor venuje pomerne veľký priestor negatívnym dôsledkom sovietskej zástavy. Tie sa prejavili najmä v represívnych akciách nasmerovaných podľa sovietskeho vzoru na členov strany. Čistky zasiahli aj vedúce posty miestneho a celoštátneho stranického aparátu, pričom pozornosť autora sa sústreďuje na proces s Trajčom Kostovom, členom Politbyra

Ústredného výboru Bulharskej komunistickej strany, podpredsedom vlády a predsedom Komisie hospodárskych a finančných otázok.

Druhá kapitola poskytuje prehľad o fungovaní základných štátnych inštitúcií a orgánov. Autor sa neobmedzuje len na dané obdobie, ale uplatňuje komplexný pohľad na štruktúru štátneho aparátu od septembra 1944 po politické zmeny v roku 1956. Takýmto spôsobom zvyrazňuje zmeny, ku ktorým došlo po nástupe Bulharskej komunistickej strany k moci. Súčasne je vidieť, akým spôsobom došlo k splynutiu straníckych a štátnych funkcií. Autor poskytuje základný prehľad rozloženia moci v parlamente – Národnom zhromaždení, vo vláde, armáde, Štátnej bezpečnosti a súdnictve.

Ďalšie kapitoly sa venujú čiastkovým problémom. V osobitnej kapitole autor monitoruje problematiku vzťahu bulharskej pravoslávnej cirkvi a štátu, pričom akcent kladie na načrtnutie základnej štátnej politiky v oblasti náboženstva. Posledná časť monografie nemá komplexný charakter. Autor v nej rozoberá dva špecifické problémy – otázku špionáže a jej vplyv na prejavy studenej vojny v Bulharsku a postoj Bulharska k OSN. Spoločným elementom oboch tém je ich prepojenie s politickými procesmi zo začiatku 50. rokov a existenciou pracovných táborov.

V monografii autor vychádza predovšetkým z archívneho materiálu Štátneho ústredného archívu v Sofii, najmä z fondu Bulharskej komunistickej strany, archívov Ministerstva vnútra a Ministerstva zahraničných vecí, z parlamentných novín *Dăržaven vestnik*, premenovaných na *Izvestija na Prezidiuma na Narodno sãbranie*, z novín Bulharskej komunistickej strany *Rabotničesko delo*, stenografických denníkov Národného zhromaždenia a monografickej literatúry.

Podobne ako v prípade monografie *Dăržavno-političeskata sistema na Bãlgarija 1944 – 1948* aj monografia *Političeskata sistema v Bãlgarija 1949 – 1956* je prínosom v rámci komplexného zobrazenia daného obdobia dejín Bulharska, ako aj vyzdvihnutia jednotlivých zložiek štátnej moci, zamerania sa na ich činnosť, vnútornú štruktúru a zmeny.

Eva Štefaničová

Osobnosti ruskej a ukrajinskej emigrácie na východnom Slovensku. Zost. Ľubica Harbuľová – Mária Ňachajová – Ľubica Babotová. Prešov : Štátna vedecká knižnica v Prešove, 2008. 197 s. ISBN 978-80-85734-74-4

V dňoch 8. – 10. novembra 2007 sa konala na pôde Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove medzinárodná konferencia pod názvom: *Osobnosti ruskej a ukrajinskej emigrácie na východnom Slovensku*. Referáty, ktoré odzneli na spomínanej konferencii sa stali jadrom zborníka, ktorý vyšiel v roku 2008.

Ústrednú tému, ktorú si autori zvolili, boli osobnosti ruskej a ukrajinskej emigrácie na východnom Slovensku. Cieľom ich výberu sa stalo priblíženie úseku dejín medzivojnového a po vojnového východného Slovenska a jeho kultúrny a osvetový rozvoj prostredníctvom ruských a ukrajinských exulantov. Autori príspevkov sa zamerali na konkrétne osobnosti pôsobiace v oblasti školstva, jazyka a literatúry, lekárstva, cirkvi a umenia a ich účinkovanie na vý-

chodnom Slovensku. Bohatosť prineseného materiálu odráža dôležitosť aktivít ruských a emigrantských exulantov. Pre mnohých z nich sa Československo stalo iba prechodným domovom, avšak pre niektorých stálym. Ich životy a činnosť zanechali na východnom Slovensku aj hmotné doklady o ich húževnatej práci.

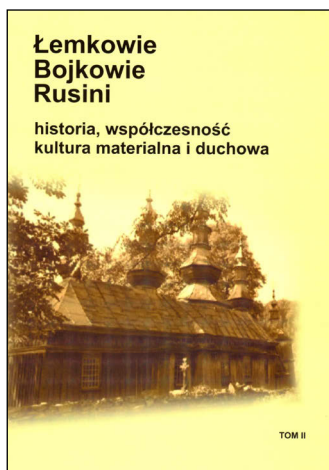
Úvodný príspevok pod názvom *Osobnosti ruskej a ukrajinskej emigrácie na východnom Slovensku* priniesla *Eubica Harbulová*. Text je úvodným oboznámením sa s dôvodmi emigrácie z Ruska po roku 1917, ako aj priblížením sociálnej skladby exulantov, ktorí prichádzali do ČSR. Oblasť uplatnenia, ktoré tu emigranti nachádzali, boli rôzne. Najviac zastúpeným sa stalo učiteľstvo, a to vďaka jazykovej blízkosti. O niektorých významných učiteľoch sa dozvedáme z príspevkov autorov *Michala Romana*, *Miroslavy Smižanskej* a *Oľgy Guzyovej*. V ich príspevkoch sú priblížené osudy učiteľov, akými boli: Teodor Fedir Rožek pôsobiaci vo Vyšnej Polianke, kde dopomáhal pri vybudovaní obecnej školy. Marián Macejovič, pôsobiaci v Prešove ako profesor ruského jazyka a literatúry. Jeho význam bol doložený zozbieraním bohatej kolekcie kníh od ruských emigrantov, ako aj Tamara Solovkinová – knihovníčka, pôsobiaca tiež v Prešove a podieľajúca sa na šírení ruského jazyka a literatúry. Ruská a ukrajinská emigrácia svojim konfesijným zložením prispela k rozvoju aj náboženského života. Autor *Michail Dronov* zmapoval osudy niektorých gréckokatolíckych emigrantov najmä z Haliče a Ruska. Svojim pôsobením v rámci Prešovskej gréckokatolíckej eparchie vypomáhali pastierskou službou medzi rusínskym obyvateľstvom. Príspevok autora *M. Škurlu* približuje životnú cestu metropolitu Lavra (vl. menom Vasil Škurla), ktorý pôsobil na čele Ruskej pravoslávnej cirkvi v zahraničí, a v roku 2007 dosiahol podpísanie dohody o kanonickej jednote medzi Moskovským patriarchátom a Ruskou zahraničnou pravoslávnu cirkvou. Príspevky od autorov *Jána Džujku*, *Júlie Jančárovej* a *Ladislava Puškára* sú obsahovo zamerané na umeleckú oblasť. Predmetom ich záujmu sa stali prevažne maliari, ktorých diela zostávajú ako odkaz ich tvorivej práce až do dnes. Nachádzame ich v maľbe ikon v pravoslávnom chráme v Medzilaborciach od ikonopisky *Júlie Rejtlingerovej*, alebo v obrazoch troch výtvarných umelcov v Múzeu ukrajinskej kultúry vo Svidníku. K umeleckej oblasti patrilo aj herectvo. Príkladom pôsobenia emigrantov v tejto oblasti je príspevok *Tatiany Hudárovej*, ktorá priblížila podiel ruských a ukrajinských hercov na vývoji Ukrajinského národného divadla v Prešove. Ďalšou oblasťou pôsobenia ruských a ukrajinských emigrantov sa stala jazykoveda a literárna veda. Autor *Jozef Šelepec* sa zameril na priblíženie emigrantských prác profesora A. D. Grigorjeva. *Valéria Juričková* nás zasa oboznámila so životom lekára Mychajla Kačaluba, pôsobiaceho v Dolnom Kubíne, ktorý publikoval básne v ukrajinskom jazyku. Autorka ďalšej vedeckej štúdie *Vita Čikut* priniesla príspevok o Ivanovi Paňkevičovi, ktorý publikoval pre prešovskú oblasť pravopisné normy ukrajinskej gramatiky. *Michal Bobinec* sa vo svojom príspevku publikovanom pod názvom *Ukrajinské líkarské tovarištvo v Českoslovacij*, zameril na priblíženie činnosti tohto spolku. Zborník obsahuje aj ďalšie príspevky, ktoré približujú život a aktivity ďalších emigrantov. Príspevok zameraný na publikačnú činnosť ukrajinských emigrantov v novinách „Slovo naroda“ spracovala *Mária Nachajová*. Priblížením životnej cesty P. I. Bondarenka, prispel do zborníka *Viktor Bondarenko*. *Eubica Babotová* priblížila spoločenské aktivity Sava Zerkalu so zameraním na jeho činnosť v ukrajinských spolkoch.

Prezentovaný zborník predstavuje súbor informácií, ktoré dopĺňajú poznatky o tejto doposiaľ málo prebádanej oblasti. Zborník je zároveň výzvou aj pre odbornú verejnosť

dopĺňať biele miesta v skúmanej problematike, prípadne naďalej odkrývať pozadie aktivít emigrantov žijúcich v Československu a hodnotiť dopad ich pôsobenia.

Dagmar Kuzmová

***Lemkowie, Bojkowie, Rusini – historia, współczesność, kultura materialna i docho-
wa.*** Zost. S. Dudra – B. Halczak – I. Betko – M. Šmigel. Zielona Góra-Słupsk :
Druk-Ar, 2009. 248 s. ISBN 978-83-60087-38-1

V roku 2006 vzišla na Univerzite v Zielonej Górze myšlienka iniciovať vznik zborníka, ktorý by mal interdisciplinárny charakter a ktorý by reflektoval nové pohľady na Lemkov, Rusínov a Bojkov. Prvotná iniciatíva sa stretla s pozitívnym ohlasom a netrvalo dlho, kým vyšiel prvý publikovaný zborník v roku 2007. Súčasná prezentovaná práca predstavuje kontinuálne pokračovanie vo vydaní ďalšieho, v poradí druhého zborníka. Podobne ako prvý zborník, aj tento je tvorený prácami autorov z rôznych štátov. Interdisciplinárny a medzinárodný charakter zborníka si vynútila povaha predmetu skúmania, a tak sa na jeho koncipovaní podieľali autori z Poľska, Slovenska, Ukrajiny a USA. Články pritom reprezentujú rôzne vedecké oblasti, a to politológiu, históriu, etnológiu, kulturológiu a teológiu. Zaujímavým prínosom publikácie je, že autori nepredkladajú jednoliate stanoviská a vo viacerých otázkach sú ich názory rozdielne, čím umožňujú čitateľom konfrontovať ich poznatky.

Úvodný obsah publikácie nájdete v troch jazykových mutáciách, a to v poľštine, slovenčine a ukrajinčine. Každý článok je publikovaný v pôvodnom jazyku autora, pričom v závere článku je priložené resumé v zostávajúcich dvoch jazykoch. Týmto majú čitatelia, ktorí neovládajú poľský, slovenský, alebo ukrajinský jazyk, možnosť oboznámiť sa s resumé vo svojom jazyku. Rovnako prínosným je trojjazyčný úvod celej publikácie. Premyslený jazykový charakter zborníka tak vyznieva v prospech širšej verejnosti čitateľov. Práca je tematicky rozdelená do dvoch základných blokov – na *Dejiny a súčasnosť* a na *Materiálnu a duchovnú kultúru*.

Prvý tematický okruh je venovaný rôznemu dejinnému vývoju, ako aj komparácii so súčasným stavom postavenia Lemkov, Bojkov a Rusínov. Autor *Marek Barwiński* porovnal vo svojom príspevku aktuálny stav rozmiestnenia a počet Lemkov na území Poľska na základe sčítania obyvateľstva v roku 2002. Poukázal na determinanty vo vývoji lemkovského obyvateľstva, ktoré spôsobili fatálny prepád počtu Lemkov oproti 40. roku 20. storočia. Emigrácia obyvateľov z územia Lemkoviny do USA sa stala ústrednou témou práce *Paula J. Besta*. Autor definoval dôležité medzníky v snahe zachovania si vlastnej lemkovskej identity v cudzom prostredí, prostredníctvom založenia vlastného spolku s názvom Zväz Lemkov. Autor uviedol aj dôvody, pre ktoré nie je spolok schopný aktívne pôsobiť v Amerike aj v súčasnosti. Pretrvávajúce problémy vo vnútri lemkovského obyvateľstva vystihol svojou prácou *S. Dudra*. Popísal

Prvý tematický okruh je venovaný rôznemu dejinnému vývoju, ako aj komparácii so súčasným stavom postavenia Lemkov, Bojkov a Rusínov.

Autor *Marek Barwiński* porovnal vo svojom príspevku aktuálny stav rozmiestnenia a počet Lemkov na území Poľska na základe sčítania obyvateľstva v roku 2002. Poukázal na determinanty vo vývoji lemkovského obyvateľstva, ktoré spôsobili fatálny prepád počtu Lemkov oproti 40. roku 20. storočia. Emigrácia obyvateľov z územia Lemkoviny do USA sa stala ústrednou témou práce *Paula J. Besta*. Autor definoval dôležité medzníky v snahe zachovania si vlastnej lemkovskej identity v cudzom prostredí, prostredníctvom založenia vlastného spolku s názvom Zväz Lemkov. Autor uviedol aj dôvody, pre ktoré nie je spolok schopný aktívne pôsobiť v Amerike aj v súčasnosti. Pretrvávajúce problémy vo vnútri lemkovského obyvateľstva vystihol svojou prácou *S. Dudra*. Popísal

činnosť Lemkov, ktorí sa aktivizovali v demokratizačnom procese v Poľsku po roku 1989, a to vytvorením prvých organizácií, ktoré sa stali ich spoločným integrujúcim prvkom. Vznikom dvoch organizácií však len potvrdili pretrvávajúce rozdiely v tejto komunite v otázkach ich vlastnej identity. Peripetie povojnového obdobia zaznamenal *B. Halczak*, ktorý zhodnotil karpatorusinizmus v zahraničnej a vnútornej politike poľského štátu v 20. storočí. V príspevku sa venoval dôsledkom akcie Visla v Poľsku a tragickým osudom lemkovského obyvateľstva. Zároveň porovnal vývoj na Slovensku a poukázal na procesy riešenia národnostnej politiky vo vzťahu k Rusínom v severovýchodných častiach krajiny. *Roman Kabačij* zhodnotil vo svojom príspevku návrat slovenských Ukrajincov z Volyne v rokoch 1960 – 1990 a vplyvy, ktoré pôsobili zmenu vnímania vlastnej identity reoptantov. Poukázal na dôvody asimilačných procesov, kedy väčšia časť reoptantov prijala československú identitu v snahe zbaviť sa statusu prisťahovalcov. Nevšedný príspevok uverejnili autori *Małgorzata Krzystofik* a *Dariusz Gauza*, ktorí spracovali pohľady dvoch kňazov gréckokatolíckeho a pravoslávneho vierovyznania z mesta Zielona Gora v Poľsku. Duchovní pracujú v oblasti, kde je sústredené lemkovské spoločenstvo a na príklade ich výpovedí autori hodnotia rozličnosť názorov v otázke vymedzenia ich národnosti a príslušenstva do etnického spoločenstva. Na príklade životného osudu jedného človeka vykreslil *Arkadiusz Slabig* prácu komunistického bezpečnostného aparátu v Poľsku voči národnostným menšinám. Vyhrtené vzťahy medzi bezpečnostnými orgánmi a menšinami autor konkretizoval na osobe Miroslava Truchana, ktorý pôsobil v jedinom legálne uznanom spolku ukrajinskej menšiny v Poľsku, a to v Ukrajinskom spoločensko-kultúrnom spolku. Jeho neochota spolupracovať s komunistickým režimom ho nakoniec donútila v roku 1976 emigrovať do zahraničia. Príspevok *Michala Šmigela* zmapoval problematiku lemkovských utečencov, ktorí prichádzali na územie Slovenska po druhej svetovej vojne v dôsledku neznesiteľných pomerov v Poľsku voči ich menšine. Migrácia bola spôsobená „dobrovoľnou“ výmenou obyvateľstva medzi Poľskom a sovietskou Ukrajinou, ktorá im spôsobovala existenčné problémy. *Peter Švorc* priblížil etnografické výskumy moravského etnografa Jána Húseka, ktorý sa pokúsil vymedziť charakteristické znaky rusínskeho obyvateľstva, ako aj jeho geografické osídlenie severovýchodného Slovenska. Získaný materiál z výskumu vyšiel v knižnej podobe v roku 1925 v Bratislave a stal sa dôležitou súčasťou usporiadania rusínsko-slovenských vzťahov. Húsekova práca bola využívaná obidvoma stranami na potvrdenie svojich tvrdení. Ako autor hodnotí, táto kniha patrila k prelomovým vedeckým monografiám, ktorá sa pokúsila vyriešiť základnú charakteristiku rusínskej menšiny na Slovensku. Posledným príspevkom prvej tematickej časti bola práca od *Grażyna Wydera*. Zameril sa na činnosť ukrajinského obyvateľstva v Zielonej Góre v rokoch 1956 – 2008, pričom hlavný dôraz kládol na vznik Ukrajinského spoločensko-politického spolku, na jeho pôsobenie a ciele.

Druhý tematický okruh zborníka nesie názov *Materiálna a duchovná kultúra*. Celkovo je v tejto časti publikovaných ďalších 12 príspevkov. Pre rozsiahlosť materiálu tejto časti vyberieme len niekoľko príspevkov.

Kultúrny a duchovný rozmer jednotlivých menšín spájajú články dvoch autorov, a to *Marty Graban-Butrynowej* a *Ludmily Herusovej*. Prvá autorka zamerala svoj príspevok na priblíženie obrazu smrti v tradičnej viere Lemkov, pričom druhá autorka zmapovala spôsoby spracovania a umelecké prejavy v príprave obradového chleba, ktorý nesie špecifický názov „karačun“. Etnograficko-sociologický charakter majú práce *Tomasza*

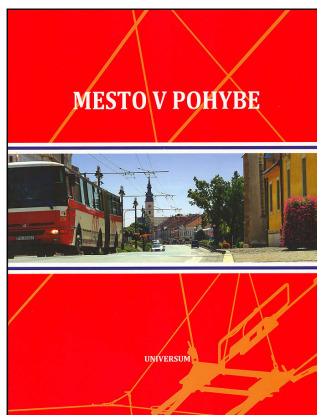
Kosieka, Tatiany Ljach, Mirosława Sopoligu a Jaroslava Tarasa. V príspevku prvého autora nájdete obrazy každodenného života malých lokálnych spoločností v priestore východných Karpát, kde *Tomasz Kosiek* nachádza podobné a opakujúce sa prvky. Špecifiká mentality Huculov priblížila *Tatiana Ljach*, ktorá svoje závery porovnala s novelistikou autora Marka Čeremšynu. Zamerala sa najmä na mytologický a panteistický svetozázrak Huculov. Svojrázne etnoidentifikačné znaky v poľnohospodárskej kultúre obyvateľov severovýchodného Slovenska popísal autor *Mirolav Sopoliga*. K štvorici týchto článkov radíme tiež unikátny príspevok *Jaroslava Tarasa*, ktorý zhodnotil vplyv geomorfologickej štruktúry územia Karpát na sakrálne staviteľstvo v tejto oblasti. Jazyková otázka sa stala ústrednou témou autorov *Volodymyra Skljara* a *Ewy Pogorzała*, z ktorých prvý sa vo svojom príspevku zamerail na výučbu lemkovského jazyka v súčasnom poľskom školskom systéme. Druhá autorka zasa vymedzila etnojazykovú identitu Ukrajincov súčasnej Ukrajiny. *Beata A. Orłowska* vo svojej práci identifikovala lemkovskú kultúru a jej možnosti realizácie v súčasnej multikultúrnej spoločnosti. Rusínsku problematiku v prácach slovenských intelektuálov spracoval *Mirolav Kmet'*. Jeho príspevok zachytáva názory a publikácie z 19. storočia, pričom najviac sa venuje Jánovi Čaplovičovi a B. Nosákovi. Čerpanie námetu z periodika „Pravoslávny prehľad“ a prezentácia lemkovského obyvateľstva na jeho stránkach sa stali námetom pre príspevok *Eugeniusza Mironowicza*. Posledný príspevok, ktorý zahrnieme do anotácie, je práca autora *Oleha Hirnyka*, ktorý prezentoval osudy Rusínov na území Báčky, ktorá bola súčasťou autonómnej provincie Vojvodiny v Srbsku na začiatku 20. storočia. Vo svojom príspevku analyzoval dôvody migrácie obyvateľstva do tejto oblasti a na príklade života kňaza Gabriela Kostelnyka priblížil osud gréckokatolíckej cirkvi na tomto území.

Kolekcia príspevkov, ktoré sme v našej práci priblížili, vypovedá o jedinej pravde, a to takej, že problematika Rusínov, Lemkov a Bojkov je stále nedoriešenou a aktuálnou témou nielen pre historickú obec. Bohatý obsah zborníka len naznačuje možnosti ďalšieho výskumu z viacerých vedných disciplín, ktoré na seba úzko nadväzujú. Rovnako si táto téma vyžaduje účasť autorov z viacerých štátov, ktorých sa problém rusínskej a ukrajinskej menšiny bezprostredne týka. Otázky historické, jazykové, etnografické, kultúrne, ako aj duchovný rozmer tejto menšiny, si vyžadujú spoluprácu vedcov na medzinárodnej úrovni. A prezentovaný zborník patrí určite k významným krokom, ktoré smerujú k naplneniu tejto vízie.

Dagmar Kuzmová

ŠVORC, Peter – DERFIŇÁK, Patrik: *Mesto v pohybe. 60 rokov mestskej dopravy v Prešove (1949 – 2009)*. Prešov : UNIVERSUM-EU, 2009. 104 s. ISBN 978-80-89046-57-7

Publikácia, ktorú k výročiu založenia mestskej hromadnej dopravy v Prešove pripravila dvojica autorov, je už v poradí treťou prácou venovanou tejto téme. Jednotlivé knihy sú rôzne, líšia sa svojim vzhľadom i obsahom, ale čo je najdôležitejšie, prinášajú stále nové, doteraz nezverejnené materiály. Nové informácie prináša aj anotovaná publikácia, v ktorej sa navyše autorom veľmi dobre podarilo sklbiť pohľad na počiatky dopravy, postupné budovanie dopravného podniku i jeho súčasnosť.

Úvodné časti prístupnou formou popisujú počiatky cestovania v 19. i na začiatku 20. storočia. Pozornosť je venovaná prvým autám či autobusom, ktoré premávali priamo v meste a jeho najbližšom okolí. Aspoň v skratke sú tu však načrtnuté aj ťažkosti, ktoré pri tom bolo potrebné prekonávať. O neľahkých začiatkoch najmä autobusovej dopravy svedčí aj likvidácia viacerých tunajších spoločností. Po druhej svetovej vojne sa situácia postupne zlepšovala. Rozrastajúce sa mesto s prudko stúpajúcim počtom obyvateľov nutne potrebovalo nový, funkčný systém dopravy. Žiadalo sa, aby čo najefektívnejšie spájala historické centrum, nové obytné sídliská vznikajúce na jeho okrajoch i priemyselné podniky založené po druhej svetovej vojne v Prešove. Práve táto publikácia veľmi názorne ukazuje, o akú komplikovanú záležitosť v skutočnosti išlo. Upozorňuje nás aj na to, čo bežný cestujúci nepozná, a preto ani nevie objektívne oceniť. Napríklad na fakt, že dopravný podnik, to nie sú iba autobusy a trolejbusy, ale sú to aj dielne, údržba, plánovanie liniek a desiatky ľudí starajúcich sa o úspešný a bezproblémový každodenný chod dopravy v meste.

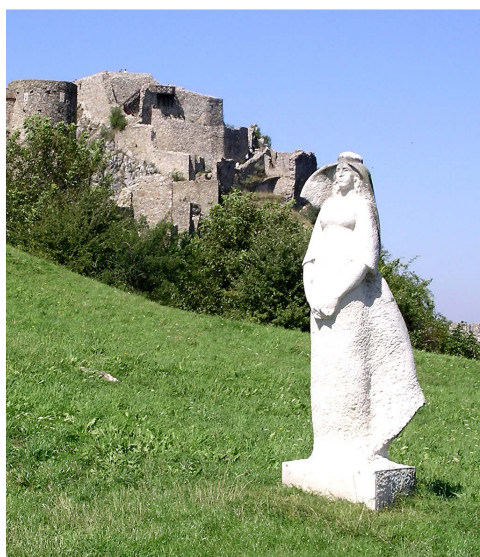
Publikáciu *Mesto v pohybe* môžeme zaradiť medzi tie práce, ktoré si na jednej strane zachovávajú vysoké odborné kvality, no súčasne prinášajú čitateľom veľmi prístupnou, nenáročnou formou nové informácie. Dopyt po podobných knihách na Slovensku v poslednom období rýchlo stúpa, najmä ak ich autori dokážu spracovať aj takéto parciálnejšie témy technického charakteru. Štúdium tejto publikácie je však pre čitateľa zážitkom ešte z jedného dôvodu. Tým je veľmi kvalitná grafická úprava celého diela. Okrem kvalitného papiera a tlače každého zaujme množstvo dobových zobrazení Prešova, ale tiež fotografie názorne dokumentujúce rozvoj mestského dopravného podniku v Prešove či prácu množstva jeho zamestnancov.

Lucia Šteflová

*Hrad Devín.
Foto Peter Švorc ml.*

KRONIKA

Devín. Foto Peter Švorc ml.

Politik a kňaz Ferdinand Juriga v pozornosti politológov a historikov

Martin 25. – 26. jún 2009

Nadežda JURČIŠINOVÁ

Významným podujatím, ktoré sa uskutočnilo v rámci Dní Milana Hodžu 2009¹, bola vedecká konferencia s medzinárodnou účasťou pod názvom *Osobnosti slovenskej politiky* konaná 25. a 26. júna 2009 v Martine na tému *Ferdinand Juriga a ľudový smer slovenskej politiky*. Pod záštitou predsedu vlády Róberta Fica sa o jeho organizáciu postarali Ústav politických vied SAV v Bratislave, Historický ústav SAV v Bratislave a Slovenská národná knižnica v Martine. Ako čestní hostia sa na konferencii zúčastnili vnuk Milana Hodžu John Palka a vnuk Ferdinanda Jurigu Ľubomír Juriga – Brankovič.

Autori príspevkov venovali pozornosť rôznym aspektom činnosti tohto svojrázneho popredného predstaviteľa slovenského katolicizmu, spoluzakladateľa Slovenskej ľudovej strany (SĽS), spojenca a zároveň rivala Andreja Hlinku. Slovenské katolícke hnutie, na pôde ktorého sa Ferdinand Juriga počas života realizoval, sa začínalo formovať v poslednom desaťročí 19. storočia. V tom čase Ferdinand Juriga ukončil v roku 1898 štúdium na viedenskom Pazmaneu, bol vysvätený za kňaza a začal vykonávať kňazské povolanie. Od roku 1905 pôsobil ako farár vo Vajnoroch a veriaci si ho obľúbili. Bol ohnivým rečníkom a prostredníctvom článkov sa snažil pôsobiť najmä na pozdvihnutie úrovne slovenského roľníckeho ľudu. Orientoval sa na každodennú osvetovú a ľudovýchovnú prácu. Vedel ju spájať s povolaním kňaza. Politickú kariéru začal v roku 1906 ako poslanec uhorského snemu. Počas svojho poslaneckého mandátu bol odsúdený na dva roky väzenia za neoblomnú obhajobu slovenského národa na pôde uhorského snemu. Uspel aj v snemových voľbách v roku 1910. Jeho politickými súčasníkmi boli Milan Hodža a Andrej Hlinka.

V lete 1913 vyústila kríza v Slovenskej národnej strane (SNS) do otvoreného rozkolu, keď sa jej katolícke krídlo nielen formálne, ale aj organizačne vyčlenilo ako samostatný politický subjekt – SĽS. Predsedom sa stal Andrej Hlinka, podpredsedom František Skyčák a tajomníkom Ferdinand Juriga. Aj keď si strana počas prvej svetovej vojny nevytvorila vlastný politický program riešenia slovenskej otázky v Uhorsku, Jurigove články v Slovenských ľudových novinách jasne naznačovali, že slovenskí ľudáci majú koncepčné predstavy o slovenskej politike v Uhorsku. Vo svojej politickej aktivite neustával F. Juriga na rozdiel od iných slovenských politikov ani počas prvej svetovej vojny ako jediný fungujúci slovenský poslanec v budapeštianskom parlamente, kde 19. októbra 1918 vystúpil so známou rečou. Na martinskom deklaračnom zhromaždení 30. októbra 1918 bol zvolený do Slovenskej národnej rady za člena jej výkonného výboru. V predvojnovom období patril medzi prívržencov česko-slovenskej spolupráce, v novej ČSR bol proti čechoslovakizmu a za autonómiu Slovenska. V tejto súvislosti zdôraz-

1 V roku 2009 sa uskutočnil už piaty ročník Dní Milana Hodžu, ktorého hlavnými organizátormi sú Ústav politických vied SAV v Bratislave, Historický ústav SAV v Bratislave a Slovenská národná knižnica v Martine, garantmi podujatí sú poprední slovenskí politici.

ňoval: „Istý stupeň autonómie pre slovenský národ považujem za potrebný nielen ako spôsob osobitosti slovenského národa, ale hlavne v záujme Československej republiky, aby sa tým zamedzili trenice medzi Slovákmi a Čechmi, ... aby si spoločným pôsobením ľahšie pomáhali proti Nemcom a Maďarom.“²

Aj po vzniku Československa sa angažoval v politike a ako poslanec československého parlamentu predniesol niekoľko návrhov na formovanie politického systému. Vznikom ČSR sa pre slovenských politikov a slovenský národ otvorili nové politické možnosti. Kým slovenský politický tábor do roku 1918 reprezentovali okrem SNS a SĽS aj slovenskí sociálni demokrati, tak po vzniku nového československého štátu sa situácia na politickej scéne podstatne zmenila, vznikli nové politické subjekty a existujúce strany sa revitalizovali a transformovali. Niektorí slovenskí politici vstúpili do strán s celoštátnou pôsobnosťou. SNS a SĽS zaujali jednoznačne pozície obhajcov slovenských záujmov v širšom kontexte všetkého obyvateľstva. Ich vedúci predstavitelia Emil Stodola, Martin Rázus, Andrej Hlinka, Ferdinand Juriga a ďalší stáli na vyhranených slovenských pozíciách, ktoré sa v nasledujúcom období prejavili aj v štátoprávnej požiadavke autonómie a samobytnosti slovenského národa. Politik Ferdinand Juriga sa zaradil medzi nich. S Andrejom Hlinkom patril k popredným predstaviteľom SĽS, ale ich názory na činnosť tejto strany v politickom spektre sa zásadne líšili. Ferdinand Juriga chcel budovať SĽS ako stranu konfesiónálne založenú z členov, ktorí sa neskompromitovali spoluprácou s uhorskými úradmi. Zároveň to mala byť skôr elitná strana než masová. Aj keď ako poslanec nezastával Juriga v SĽS významnejšiu funkciu, mal v nej osobité, všeobecne rešpektované postavenie. Jeho radikalizmus sa prejavil aj v názoroch na činnosť katolíckej cirkvi, kde sa prikláňal k reformám, ktoré nenachádzali u jeho politických partnerov – katolíckych kňazov – pochopenie.³

Príspevky, ktoré odznegli na vedeckej konferencii, boli venované životu a mnohostrannej činnosti Ferdinanda Jurigu v predvojnovom a medzivojnovom období. S úvodným referátom *Ferdinand Juriga v politických súradniciach svojej doby* vystúpil riaditeľ Ústavu politických vied SAV v Bratislave PhDr. Miroslav Pekník, CSc. Predložil v ňom náčrt politickej cesty Ferdinanda Jurigu s dôrazom na dôležité momenty. O Ferdinandovi Jurigovi ako *prívržencovi česko-slovenskej spolupráce a dôverníkovi slovakofílskeho spolku Československá jednota v Prahe* hovorila PhDr. Nadežda Jurčišinová, PhD. z Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove. Zaujímavé poznatky a ucelený pohľad na *Jurigu ako poslanca uhorského parlamentu* získali účastníci konferencie z vystúpenia prof. PhDr. Romana Holeca, CSc. z Historického ústavu SAV. Pôsobenie Ferdinanda Jurigu a Andreja Hlinku v období prvej svetovej vojny zhodnotil pracovník Ústavu politických vied SAV PhDr. Marián Hronský, DrSc. S prednáškou na tému *Slovenská politika medzi tradicionalizmom a modernizmom* vystúpil PhDr. Peter Zelenák, CSc. z Filozofickej fakulty Univerzity Komenského (UK) v Bratislave. Doc. PhDr. Svestozár Krno, CSc. z Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa (UKF) v Nitre vo svojom príspevku upriamil pozornosť na zhodnotenie činnosti *medzivojnových kresťanských politických strán a Ferdinanda Jurigu*. O Andrejovi Hlinkovi a Ferdinandovi

2 JURIGA, Ferdinand: *Blahozvesť kriesenia slovenského národa a slovenskej krajiny*. Trnava: bez udania roku, s. 221.

3 Boli to návrhy na používanie slovenského jazyka v liturgii, voľby biskupov na Slovensku a nie ich menovanie z Ríma a aj zrušenie celibátu.

Jurigovi ako popredných predstaviteľoch slovenského katolíckeho hnutia bolo známe, že sa ich predstavy a názory vo viacerých politických otázkach podstatne líšili. Zaujímavým a pútavým spôsobom vzťahy medzi týmito dvoma čelnými predstaviteľmi slovenského katolíckeho hnutia priblížil v referáte pod názvom *Hlinka – Juriga spojenci a rivali v slovenskej politike v rokoch 1918 – 1938* ďalší referujúci *prof. PhDr. Róbert Letz, PhD.* z Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Jeden z prúdov, ktorý sa na pôde SNS profiloval koncom 19. storočia, boli hlasisti reprezentovaní slovenskou mládežou združenou okolo časopisu *Hlas*. Zhodnotením ich názorov a názorov Ferdinanda Jurigu na ľud a národ sa zaoberal *PhDr. Vladimír Bakoš, CSc.* z Filozofického ústavu SAV v Bratislave. Na záver prvého dňa vedeckej konferencie odznel referát od dvojice autorov *PhDr. Zuzany Poláčkovej, CSc.* z Ústavu politických vied SAV v Bratislave a *dr. Pietra van Duin, PhD.* z International Institute of Social History z Amsterdamu na tému *Ferdinand Juriga a národná revolúcia v Bratislave 1918 – 1919*. K vystúpeniam prednášajúcich sa rozvinula zaujímavá a podnetná diskusia, v rámci ktorej prehovoril aj vnuk Ferdinanda Jurigu *Lubomír Juriga – Brankovič*. Vyslovil zaujímavé, ním osobne získané poznatky o svojom predkovi.

Organizátori vedeckej konferencie venovali jej druhý deň pohľadom na medzivojnovú činnosť Ferdinanda Jurigu. Odzneli viaceré zaujímavé príspevky vedeckých pracovníkov z rôznych inštitúcií. Vystúpili alebo referáty pripravili *Mgr. Maroš Hertel, PhD.*, s témou *Ferdiš Juriga – člen Klubu slovenských poslancov*, prezentovaný bol príspevok *PhDr. Natálie Krajčovičovej, CSc.* na tému *Slovenskí autonomisti a americkí Slováci v prvých rokoch po vzniku ČSR*. Ferdinand Juriga bol katolíckym kňazom a o tom, *ako vnímali jeho cirkevno-politickú činnosť evanjelickí kňazi – politici*, hovorila *Mgr. Milena Sokolová* z Ústavu politických vied SAV v Bratislave. *Doc. PhDr. Jozef Lysý, CSc.* prednášal na tému *Politika a zmena vývinovej štruktúry Ferdinand Juriga*. O vystúpeniach Ferdinanda Jurigu v československom parlamente hovoril *PhDr. Vojtech Čelko* z Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR v Prahe. Závažná udalosť, ktorá otriasla slovenskou politickou scénou v medzivojnovom období, bola Tukova aféra. Postoj Ferdinanda Jurigu k nej a jeho vnímanie tejto udalosti priblížil *prof. PhDr. Pavol Martuliak, CSc.* z Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Stále zaujímavou a často veľmi diskutovanou témou aj v súčasnosti sú slovensko-maďarské vzťahy. Názory Ferdinanda Jurigu na ne v medzivojnovom období zhodnotil *PhDr. Jozef Kiss, CSc.* z Ústavu politických vied SAV v Bratislave. Na tému *Juriga a Dérer vo vzájomných spomienkach, glosách a polemikách* predniesla príspevok pracovníčka Historického ústavu SAV v Banskej Bystrici *PhDr. Xénia Šuchtová, CSc.* Okrem množstva článkov bol Ferdinand Juriga autorom aj známej memoárovej práce *Blahozvest' kriesenia slovenského národa a slovenskej krajiny*, ktorú v dobovom a súčasnom kontexte zhodnotil *doc. PhDr. Ivan Dubnička, PhD.* z Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. Záverečné tri príspevky pripravili pracovníci Slovenskej národnej knižnice v Martine – *Mgr. Martin Fajnor* priblížil činnosť *Ferdiša Jurigu ako spoluzakladateľa ľudových družstiev a ľudových bánk*, *doc. Mišo A. Kováč, CSc.* pripomenul *Jurigove literárne príspevky* a *Mgr. Peter Cabadaj* sa venoval tomu, ako sa *Juriga zapísal do povedomia slovenskej kultúry*.

Súčasťou vedeckej konferencie venovanej slovenskému politikovi a kňazovi Ferdinandovi Jurigovi bola vernisáž komornej výstavy o jeho živote a pôsobení, súčasťou ktorej bola aj prezentácia archívnych materiálov – korešpondencie a príkladov jeho tvorby z Archívu literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice.

Noví doktorandi na Inštitúte histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove

Prešov 2. september 2009

Viera VALLOVÁ

Inštitút histórie na Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity (FF PU) v Prešove aj týmto rokom rozšíril svoje rady o prírastky v podobe interných doktorandov. Do svojho nového pôsobiska nastúpili odo dňa 2. septembra 2009. Pri príležitosti slávnostného otvorenia nového akademického roka 2009/2010 v prešovskej športovej hale dňa 22. septembra 2009 boli oficiálne uvedení a prijatí ako riadni členovia akademickej obce. Týmto započali svoju trojročnú púť za získaním méty v podobe akademickej hodnosti „doktor“, v skratke PhD. – „philosophiae doctor“.

V rámci jednotlivých katedrií i celého Inštitútu histórie FF PU v Prešove noví doktorandi nastúpili do rozbehnutého vlaku pedagogickej a vedeckej pôsobnosti a svojou kompetentnosťou v prislúchajúcich odboroch napomáhajú udržať celkový chod a rast pracoviska, budovaný všetkými jeho zamestnancami a členmi. Z piatich katedrií prijali doktorandov prvého ročníka štyri - Katedra archívniectva a pomocných vied historických, Katedra stredovekých a ranonovovekých dejín, Katedra novovekých a najnovších všeobecných dejín a Katedra novovekých a najnovších slovenských dejín. V internej forme štúdia od aktuálneho akademického roka na Katedre archívniectva a pomocných vied historických študuje doktorand prvého ročníka *PhDr. Ferdinand Uličný*. Tému dizertačnej práce

12 interných doktorandov Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove. Zľava stoja: *PhDr. Martin Ďurišin*, *Mgr. Dagmar Kuzmová*, *Mgr. Lucia Marcinková*, *Mgr. et Mgr. Mária Petrovičová*, *Mgr. Monika Bizoňová*, *Mgr. Jakub Drábik*, *Mgr. Ivana Škulecová*, *Mgr. et Bc. Luciana Hoptová*, *Mgr. Maroš Melichárek*, *Mgr. Martin Konečný*. Zľava v pokľaku: *Mgr. Martin Klempay*, *PhDr. Ferdinand Uličný*

Mestská kancelária v Prešove a jej činnosť v stredoveku si zvolil pod vedením školiteľky doc. *PhDr. Miloslavy Bodnárovej*, CSc. V rovnakých podmienkach, ale na Katedre novovekých a najnovších všeobecných dejín nastúpili u svojej školiteľky, riaditeľky Inštitútu histórie FF PU v Prešove doc. *PhDr. Ľubice Harbuľovej*, CSc. dvaja noví doktorandi.

Mgr. & Bc. *Luciána Hoptová* sa v rámci svojho štúdia zameria na spracovanie témy *Špecifická vnútropolitického vývoja Bieloruska v rokoch 1918 – 1922* a jej kolega *Mgr. Jakub Drábik* bude pracovať nad témou *Korene a prejavy britského fašizmu v medzivojnovom období*. Rovnako dve nové posily prijala Katedra stredovekých a ranonovovekých dejín – doktorandky *Mgr. Moniku Bizoňovú* a *PaedDr. Vieru Vallovú*. Školiteľ *prof. PhDr. Peter Kónya, PhD.* bude dohliadať *Mgr. Monike Bizoňovej* nad témou *Spoločnosť Ježišova a cirkevné rády v procese rekatolizácie v poľsko-uhorskom priestore* a *PaedDr. Viere Vallovej* nad prácou s názvom *Taliani na území Slovenska v ranom novoveku*. Tému *Učebnice dejepisu v ČSR po roku 1945 a ich osudy* si vybral na spracovanie *Mgr. Martin Klempay*, nový doktorand na Katedre novovekých a najnovších slovenských dejín.

Prvákov medzi seba prijali na inštitúte pôsobiaci doktorandi vyšších ročníkov: v druhom ročníku štúdia *Mgr. Lucia Marcinková, Mgr. Ivana Škulcová, PhDr. Martin Ďurišin* a *Mgr. Martin Konečný* a v poslednom treťom ročníku pôsobiaci doktorandi *Mgr. Dagmar Kuzmová, Mgr. & Mgr. Mária Petrovičová* a *Mgr. Maroš Melichárek*.

Všetci dúfame, že bude platiť priama úmera a vysoký počet doktorandov prvého ročníka (a nielen ich) na Inštitúte histórie bude zárukou vysokého percenta úspešnosti a kreditu pracoviska. A na záver ešte pranie – nestratiť odhodlanie a túžbu po vedomostiach!

Lemowie, Bojkowie, Huculi, Rusini – historia, współczesność, kultura materialna i duchowa

Zielona Góra 26. september 2009

Peter ŠVORC

Prof. Dr. Hab. *Bohdan Halczak* z Univerzity Zielona Góra v Poľsku patrí medzi popredných organizátorov vedeckých seminárov a konferencií týkajúcich sa dejín, kultúry i spoločensko-politického života ukrajinského obyvateľstva na území medzivojnového a povojnového Poľska.

B. Halczak otvára medzinárodnú vedeckú konferenciu

Slovenskí historici v Zielonej Góre.

Zľava: P. Švorc, M. Gajdoš, M. Šmigel, M. Kmet' a S. Konečný

Na 26. septembra 2009 pripravil už tretiu medzinárodnú vedeckú konferenciu s názvom *Lemowie, Bojkowie, Huculi, Rusini – historia, współczesność, kultura materialna i duchowa*. Konala sa na pôde Zielenogórskej univerzity pod gesciou viacerých historických pracovísk z Poľska, ale aj Slovenska (Spoločenskovedný ústav SAV v Košiciach a Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici) a za účasti historikov, etnológov, politológov z Poľska, Ukrajiny, USA a Slovenska.

Slovenské zastúpenie bolo prevažne v historickej sekcii (*prof. PhDr. Peter Švorc, CSc.: Rusíni alebo Slováci? Výskumy moravského etnografa Jana Húseka v prvej polovici 20. rokov 20. storočia; doc. PhDr. Michal Šmigel, PhD.: Lemkovskí utečenci na Slovensku /1946/. Hromadné prechody na územie krajiny, internácia v Strážskom a odsun; PhDr. Stanislav Konečný, CSc.: Postavenie Rusínov a Ukrajincov na Slovensku v 20. storočí...; PaedDr. Marián Gajdoš, CSc.: Vnímanie identity Rusínov a Ukrajincov Ukrajinskou Národnou radou Prjaševščiny*). V sekcii materiálnej a duchovnej kultúry vystúpil *PaedDr. Miroslav Kmeť, PhD.: Rusínska problematika v prácach slovenských intelektuálov v 19. storočí*. Tretia sekcia bola venovaná súčasnému postaveniu ukrajinského obyvateľstva v Poľsku.

Ťažisko historických príspevkov spočívalo hlavne v povojnovom období, ktoré bolo pre lemkovské obyvateľstvo Poľska poznačené ich veľkými a nedobrovoľnými presunmi z východu na novozískané západné územie a problémami, s ktorými sa stretávali nielen počas presídľovania, ale aj po ňom. Týkalo sa to takmer 35 000 obyvateľov – Lemkov, ktorí boli v rámci akcie Visla presídlení do 50 okresov západného a severného Poľska. Slovenskí účastníci konferencie ukázali jednak problematiku národného uvedomenia rusínskeho obyvateľstva v medzivojnovom období a jeho národnouvedomovací a sebaidentifikačný proces a potom osudy rusínskeho obyvateľstva na Slovensku v povojnovom období.

Referáty na konferencii neboli len historickou reflexiou minulosti. V mnohých prípadoch mapovali aktuálnu súčasnosť a pocity predovšetkým poľských Lemkov, vyrovnávajúcich sa s vlastnou dramatickou minulosťou. V každom prípade boli prínosom pre poznanie nie ešte veľmi vzdialenej doby, ktorá dramaticky poznačila mnohých obyvateľov stredoeurópskeho priestoru.

Organizátori vedeckého podujatia pripravovali konferenciu dlhodobo, a to nielen tým, že so značným časovým predstihom oslovili vybraných bádateľov, ale tým, že časť prednesených príspevkov bola účastníkom konferencie v Zielonej Góre k dispozícii v podobe vydaného zborníka s rovnomenným názvom, aký niesla konferencia. Ostávajúce referáty organizátori pripravujú na budúcoročné vydanie v druhom diele konferenčných materiálov.

Nová špecializácia – Dejiny Prešova. Participácia Inštitútu histórie FF PU v Prešove na výučbe na Univerzite tretieho veku

Prešov 2. október 2009

Patrik DERFIŇÁK

Pri rozširovaní ponuky ďalšieho vzdelávania, realizovaného najmä prostredníctvom Centra celoživotného a kompetenčného vzdelávania pri PU v Prešove, sa pracovníci Inštitútu histórie zapojili do ďalšieho zaujímavého projektu. V rámci vzdelávania pripravovaného výlučne pre seniorov, zaradeného v rámci Univerzity tretieho veku (UTV), vznikla osobitná špecializácia s názvom Dejiny Prešova, určená pre poslucháčov jej druhého ročníka. Kým počas prvého roku štúdia sa postupne oboznamovali s rôznymi predmetmi vo všeobecnejšej rovine, v rámci programu Spoločný základ, špecializácia v druhom ročníku sa umožňuje podrobnejšie venovať niektorým vedným odborom, či dokonca špecializovaným, parciálnym problémom. Po vypracovaní návrhu jednotlivých tém sa v priebehu zimného semestra 2009/2010 uskutočnil prvý výučbový blok, do ktorého sa prostredníctvom prednášok a seminárov zapojili štyria členovia Inštitútu histórie FF PU v Prešove. Vzhľadom na potrebu zosúladiť ich pracovné a výskumné povinnosti s výučbou na UTV bolo potrebné niekoľkokrát operatívne riešiť zabezpečenie jednotlivých prednáškových blokov. Vďaka pochopeniu a ochote všetkých zainteresovaných sa však podarilo nielen viac ako dostatočne naplniť obsahovú stránku prezentácií, ale udržať aj požadované chronologické členenie.

Celý cyklus otvoril začiatkom októbra 2009 *doc. PhDr. Marián Vizdal, CSc.*, informáciami o najstaršom osídlení priestoru dnešného mesta a jeho najbližšieho okolia. Nasledovali prednášky *Mgr. Marcely Domenovej, PhD.*, o samotných počiatkoch slobodného kráľovského mesta, každodennom živote v stredovekom Prešove, ale aj o ťažkostiach, ktoré bolo potrebné v priebehu niekoľkých storočí prekonávať. Začiatkom novembra 2009 vystúpil pred poslucháčky UTV *prof. PhDr. Peter Kónya, PhD.*, s množstvom informácií k téme *Protihabsburské povstania a miesto Prešova v nich*. Nasledujúcemu obdobiu, konkrétne niektorým problémom 18. a začiatku 19. storočia, sa mal vo svojich prednáškach možnosť venovať *PaedDr. Patrik Derfiňák*. V letnom semestri sa počíta, už podľa individuálneho odborného zamerania, so zapojením aj ďalších pracovníkov Inštitútu histórie do tejto nesporne prínosnej aktivity.

Hoci pred poslucháčov UTV spočiatku predstupovali jednotliví prednášajúci s istými obavami a očakávaniami, predovšetkým ako zvládnu pomerne náročnú odbornú terminológiu či značný objem učebných textov. Výsledné hodnotenie zimného semestra však skončilo nad očakávanie dobre. Prispel k tomu nepochybne aj postoj všetkých účastníkov. Stopercentná účasť, vecná diskusia k jednotlivým problémom a tiež samostatné štúdium odporúčanej literatúry vytvorili na stretnutiach vzorné pracovné prostredie, príjemné pre všetkých prítomných.

Krajiny strednej a východnej Európy v modernej a postmodernej dobe – teoretické koncepcie a politické realie

Užhorod 2. – 3. október 2009

Martin ĎURIŠIN

V dňoch 2. a 3. októbra 2009 sa v Užhorode konala medzinárodná vedecko-praktická konferencia *Krajiny strednej a východnej Európy v modernej a postmodernej dobe – teoretické koncepcie a politické realie*. Jej organizátormi boli Ministerstvo školstva a vedy Ukrajiny, Užhorodská národná univerzita a jej Fakulta sociálnych vied, Fakulta histórie, Právnická fakulta spolu s Inštitútom histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove (ktorý však v oficiálnom bulletine o konferencii ako organizátor nefiguroval).

Auditórium počas otvorenia konferencie v rokovacej sále Stomatologickej fakulty Užhorodskej národnej univerzity. Foto Martin Ďurišin

Konferenciu otvoril čestný predseda Organizačného výboru konferencie – rektor Užhorodskej národnej univerzity *prof. Mikola Mikolajovyč Vereš, DrSc.* v aule (rokovacej sále) Stomatologickej fakulty. Nasledovali príhovory dekana Fakulty sociálnych vied *doc. Jurija Oleksandrovyča Ostapeca, CSc.*, dekana Fakulty histórie *doc. Volodymyra Ivanovyča Fenyča, CSc.*, vedúceho Katedry ústavného a porovnávacieho práva *prof. Jurija Michajlovyča Bysaga, DrSc.* a príhovor *doc. PhDr. Lubice Harbulovej, CSc.*, riaditeľky Inštitútu histórie FF PU v Prešove, ktorý v zastúpení predniesol *PhDr. Martin Ďurišin*.

Konferencia v poobedňajších hodinách (od 14.00 hod.) pokračovala rokovaniami v šiestich sekciách: 1) Prvá svetová vojna a historické osudy štátov a národov strednej a juhovýchodnej Európy: Od imperiálnej lojálnosti k sebavedomej štátnosti; 2) Politizácia etnickosti a subetnická samouvedomelosť v štátoch strednej a východnej Európy v 20. a na začiatku 21. storočia; 3) Transformácia sociálnych a politických štruktúr v štátoch strednej a juhovýchodnej Európy; 4) Transformačné procesy na Ukrajine: Prechod k demokracii alebo návrat k autoritarizmu; 5) Štát a právo v štátoch strednej a východnej Európy v podmienkach postimperialistickej transformácie; 6) Transformačné procesy vo vzdelávacích systémoch a sociálno-etnické aspekty pedagogických rozdielností v krajinách strednej a východnej Európy.

Konferenciu v historickej sekcii viedli (moderovali) v prvý deň *Michajlo Kryl'* a *Sergej Hanus*, v druhý deň *doc. Volodymyr Fenyč, CSc.* a *Viktorija Venhers'ka*. Rokovanie bolo naplnené rôznorodými príspevkami najmä ukrajinských a ruských referentov. Zodpovedalo tomu aj ich tematické zameranie. Referenti sa v nich sústredili na nacionálnu problematiku a aspekty viažuce sa k vzniku štátností, resp. štátno-politických koncepcií štátov a národov obývajúcich priestor strednej a východnej Európy pred, počas, ale najmä po prvej svetovej vojne. Teritoriálne a národnostne sa referáty dotýkali území postimperálneho mocenského priestoru Ruska, Poľska a národov habsburskej monarchie: Nemcov, Čechov, Slovákov, a osobitne nacionálnych problémov Uhorska. Časovo sa referáty venovali obdobiu od prelomu 19. a 20. storočia do roku 1939. Referenti sa napriek rôznorodosti obsahového zamerania príspevkov, resp. práve preto, zhodli na tom,

*PhDr. Martin Ďurišin počas vystúpenia s referátom Prouhorské štátoprávne a národnopolitické koncepcie na území Slovenska v rokoch 1918 – 1919.
Foto Martin Ďurišin (Igor Šnicer)*

že obdobie prvej svetovej vojny a medzivojnové obdobie bolo z mnohých hľadísk kľúčovým obdobím pre historický vývoj národov strednej a východnej Európy, počas ktorého došlo k formovaniu mnohých dnešných štátností.

Konferencia naplnila svoj cieľ a prispela k rozšíreniu poznatkov z najnovších výskumov z oblasti historicko-nacionálnej problematiky národov strednej a východnej Európy. Plodná diskusia spresnila – niekedy pre krátkosť času – strohé závery referujúcich a doviela konferenciu na piedestál vedeckosti. Medzinárodné vedecké konferencie, akou bola táto užhorodská, vytvárajú priestor pre serióznu vedeckú diskusiu i konfrontáciu názorov na mnohé problémy dejín národov a národností stredo a východoeurópskeho priestoru po prvej svetovej vojne. Je len dobré, že v blízkosti Prešova sa núkajú možnosti na prezentáciu vedeckých výskumov na medzinárodnej úrovni.

Zo zahraničnej spolupráce. Starovek prezentovaný maďarskými historikmi

Prešov 2. – 5. október 2009

Patrik DERFIŇÁK

Pracovníci Inštitútu histórie FF PU v Prešove v rámci svojich výskumných projektov a tiež dlhší čas aktívne rozvíjanej medzinárodnej spolupráce udržiavajú úzke kontakty s viacerými historickými pracoviskami v Maďarsku. Výsledkom tejto nielen inštitucionálne podchytenej, ale tiež na osobných kontaktoch založenej spolupráce sú už niekoľko rokov sa uskutočňujúce vedecké konferencie, stretnutia a prednášky. Po niekoľkých väčších pracovných stretnutiach, pripravených v rokoch 2007 – 2008 v spolupráci s historickými

pracoviskami Szegeďskej univerzity, sa v dňoch 2. – 5. októbra 2009 na pôde Inštitútu histórie FF PU v Prešove uskutočnil cyklus prednášok venovaný predovšetkým dejinám staroveku. Prednášajúcim bol *Dr. Peter Forisek* z Katedry histórie Debrecínskej univerzity, ktorý sa vo svojich vystúpeniach venoval najmä dvom hlavným témam. Tou prvou: *A római hadsereg története* (História rímskej armády) sa úspešne pokúsil načrtnúť aspoň hlavné body vývoja rímskej armády, aj na základe skúseností a tradícií preberaných z armád gréckej a etruskej. Najmä otázka postupného prechodu od gréckej falangy k rímskym manipulom a kohortám vyvolala následne živú diskusiu. Druhou témou, ktorej pri svojich vystúpeniach venoval značnú pozornosť, bola tvorba študijných materiálov pre rímskych vojenských veliteľov. Podrobnejšie ju analyzoval v prednáške *Arrianos: Ektaxis Kata Alanon* (Arrianos: O bojoch proti Alanom). Na rozdiel od prvej témy predstavovala pomerne podrobný ponor do relatívne úzkej problematiky rímskej diplomacie a vojenstva. Na príklade jedného zo zachovaných starovekých prameňov, pokúsil sa Dr. Forisek zrekonštruovať vojenskú výpravu miestodržiteľa maloázijskej rímskej provincie Kappadocia Arriana proti útočníkom, v tomto prípade alanským jazdcom. Okrem viacerých ďalších zaujímavostí, ktoré sa nachádzajú v tomto dôležitom starovekom prameni, snáď najdôležitejšou skutočnosťou je fakt, že išlo o text, v ktorom samotný rímsky vojvodca popisuje svoje skúsenosti pri riešení problémov s dovedty pre Rimanov neznámym spôsobom boja proti výlučne jazdeckým jednotkám. Situácia bola o to komplikovanejšia, že protivník mal k dispozícii dva rôzne druhy jazdy, keď okrem rýchlej ľahkej jazdy ozbrojenej lukmi využíval aj útoky ťažko odených jazdcov ozbrojených dlhými kopijami. Práve skúsenosti Arriana, zachytené v jeho spise, sa v nasledujúcich storočiach stali dôležitou príručkou, učebnicou pre rímskych dôstojníkov, v boji proti barbarom v stále väčšej miere prenikajúcim cez hranice.

Napriek istým obavám organizátorov, vyplývajúcim zo skutočnosti, že prednášky sa mali realizovať v maďarskom, resp. anglickom jazyku, prevýšil záujem o problematiku vojenských dejín staroveku všetky očakávania. Okrem samotných študentov a pedagógov sa predovšetkým prednášky o vývoji rímskej armády zúčastnili aj záujemcovia z radov širokej verejnosti. Na tomto mieste je však tiež potrebné poďakovať najmä študentom prvého ročníka odborov história a dejepis v kombinácii, ktorí prejavom svojho záujmu o prednášané témy vytvorili pre maďarského hosta veľmi príjemné prostredie. Aj na základe záujmu študentov preto veríme, že podobné akcie sa budú uskutočňovať v stále väčšej miere a prispejú k rozšíreniu pohľadu slovenských študentov i pedagógov na nesmierne náročnú, no súčasne mimoriadne zaujímavú problematiku starovekých dejín.

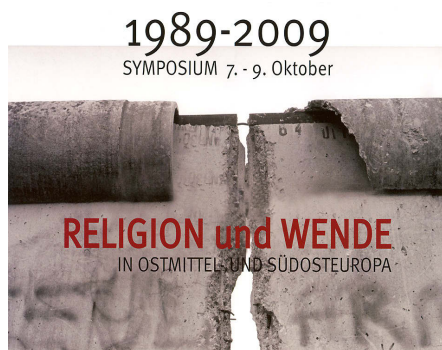
Medzinárodná vedecká konferencia Religion und Wende in Ostmittel- und Südosteuropa 1989 – 2009

Viedeň 9. október 2009

Peter ŠVORC

Cirkvi a premeny vo východnej, strednej a južnej Európe 1989 – 2009 – taký názov niesla veľká medzinárodná vedecká konferencia, ktorá sa uskutočnila 7. až 9. októbra 2009 na pôde Diplomatickej akadémie vo Viedni.

Hlavným organizátorom však bol Slovinský vedecký inštitút vo Viedni na čele s jeho riaditeľom Dr. Vincencom Rajšpom, ale na jej príprave sa podieľali Bulharský kultúrny inštitút vo Viedni, Bundesministerium für europäische und internationale Angelegen-

Pozvánka a program konferencie

*Profesor Władysław Bartoszewski
v plenárnom rokovaní konferencie*

heiten, Collegium Hungaricum vo Viedni, Diplomatische Akademie vo Viedni, Institut für den Donauraum und Mitteleuropa, Österreichisches Wissenschaftsbüro Ljubljana, Rumunský kultúrny inštitút, Slovenský inštitút vo Viedni, Nadácia Pro Oriente vo Viedni, České centrum vo Viedni a Vedecké centrum Poľskej akadémie vied vo Viedni.

Išlo o veľké vedecké podujatie, ktorého sa zúčastnili referenti z trinástich krajín Európy. Boli to okrem Rakúska krajiny bývalého socialistického bloku z východnej, strednej a južnej Európy. Každú z nich reprezentovali spravidla jej dvaja pozvaní referenti.

Organizátori rozdelili podujatie do niekoľkých tematických blokov. Streda 7. októbra 2009 patrila širšie postaveným témam, ktoré zahŕňali viac-menej celý sledovaný európsky priestor a časovo reflektovali druhú polovicu 20. storočia.

Štvrtok 8. októbra a piatok 9. októbra 2009 boli venované jednotlivým tematickým blokom, v ktorých vystupovali referenti z blízkych – hraničiacich krajín. Dobré bolo, že organizátori konferencie nerozdelili referáty do súbežne bežiacich sekcií, čím dali možnosť záujemcom vypočúť si všetky referáty, zúčastniť sa diskusií, prípadne v závere využiť možnosť porovnania pomerov i udalostí, ktoré referenti predstavili vo svojich vystúpeniach.

Prvý panel bol venovaný *Albánsku, Bosne a Hercegovine, Chorvátsku, Srbsku a Slovinsku*. Otvoril ho referátom *Viera a jej kultúrny význam v transformácii rakúsky vicekancelár a. D. Dr. Erhard Busek*.

O albánskej problematike hovorili *mag. Egin Ceka* a *prof. Dr. Enes Karic*, o chorvátskej *doc. Dr. Vjekoslav Perica*, srbskej *Dr. Radmila Radić* a slovinskej *prof. Dr. Vinko Potočnik*.

V paneli *Poľsko a Ukrajina* vystúpili poľskí historici *prof. Dr. Franciszek Kampka* a *prof. Dr. teológie Joachim Piecuch*, ukrajinskú historickú vedu reprezentovali *Dr. Oleh Turij* a *Jurij Durkot*.

Rokovací panel venovaný Slovensku, Česku a Maďarsku. Moderovala *Viera Polakovičová* (v strede). Zľava: *Peter Švorc*, *František Mikloško*, *Jaroslav Šebek*, *Zoltán Balázs*, *Miklós Tomka* a *Jan Sokol*

Záverečné slovo predniesol *Karl Schwarz* (Viedeň). Vedľa: *Radu Preda* a *Monica Vlad* z Rumunska

V piatok 9. októbra rokovanie začínalo panelom *Slovensko, Česko a Maďarsko*. Tento panel otvoril referátom *prof. Dr. Peter Švorc*, ktorý sa sústredil na vzťah viery a národnosti, o katolíckom disente hovoril poslanec Národnej rady Slovenskej republiky *dr. František Mikloško*. České pohľady na postavenie cirkvi v Čechách po roku 1989

odznali v referátoch *Dr. Jaroslava Šebeka* a *prof. Dr. Jana Sokola*. Maďarskú problematiku prezentoval sociológ *prof. Dr. Miklós Tomka* a historik *prof. Dr. Zoltán Balász*.

V popoludňajšom paneli *Bulharsko a Rumunsko* historici oboch krajín priblížili dianie v ich krajinách. S bulharskou problematikou sa poslucháči zoznámili vďaka referátom *prof. Dr. Plamena S. Cvetkova* a *prof. Dr. Ivana Zeleva Dimitrova*. O rumunských krvavých udalostiach počas prevratu v roku 1989 a ich dôsledkoch na cirkev v Rumunsku hovorili *doc. Dr. Monica Vlad* a *prof. Dr. Radu Preda*.

Posledným vystupujúcim bol *prof. Dr. Karl Schwarz*, ktorý vo svojom vystúpení zhrnul základné myšlienky a udalosti, ktoré mali pre strednú Európu rozhodujúci význam, ale niesli aj spoločné znaky i napriek tomu, že sa odohrávali v rozličných krajinách.

Medzinárodná vedecká konferencia, z ktorej pripravujú organizátori zborník príspevkov, poskytla ich účastníkom široké spektrum informácií o živote veriacich a cirkevných spoločenstiev v bývalých komunistických krajinách Európy, vytvorila možnosť na porovnanie pomerov v jednotlivých krajinách a v zásade celkom spontánne aj možnosť vyšpecifikovať to, čo bolo pre všetky tieto krajiny spoločné. O pripravovaný zborník už počas konferencie prejavili veľký záujem početní účastníci konferencie a treba povedať, že ten určite poskytne svojmu čitateľovi obrovské množstvo špecifických pohľadov do cirkevnej problematiky krajín východnej, strednej a južnej Európy.

Medzinárodná konferencia Stredoveké mesto ako miesto stretnutí a komunikácie

Častá-Píla 19. – 21. október 2009

Karin FÁBROVÁ

V dňoch 19. až 21. októbra 2009 sa v Častej-Píle uskutočnila medzinárodná konferencia *Stredoveké mesto ako miesto stretnutí a komunikácie* organizovaná Historickým ústavom Slovenskej akadémie vied v Bratislave v spolupráci s Katedrou slovenských dejín Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave.

Konferencia bola jedným z výstupov APVV grantového projektu zameraného na vydanie Lexikónu stredovekých miest na Slovensku. Téma, ktorú organizátori konferencie zvolili, bola zameraná nielen na proces formovania sa a vývoj stredovekých miest, ale predovšetkým rozšírená na každodennosť mestského života, vďaka čomu nadobudla konferencia na atraktivite, keďže práve daná problematika je jedným zo stredobodov pozornosti historikov. Dôkazom toho je aj bohatá účasť v zastúpení nielen slovenských renomovaných odborníkov, ale aj historikov z Maďarska a Čiech.

V pracovnej časti boli referáty rozdelené do troch dní, podľa určitej tematickej nadväznosti. Prvé dva dni odznali príspevky venované podobám komunikácie a stretnutiam v stredovekom meste, ich najrôznejšej forme, tak, ako to načrtnol vo svojom úvodnom príspevku jeden z hlavných organizátorov vedeckého podujatia *doc. PhDr. Ján Lukačka, CSc.* Autori sa venovali predovšetkým konkrétnym mestám ako Zvolen (*PhDr. Radoslav Ragač, PhD.*), Bratislava (*E. Frimmová* – kráľovské stretnutia, *PhDr. Vladimír Segeš, PhD.* – sociálna topografia mesta, *J. Bártil* – bratislavskí funkcionári na kráľovskom

dvore, *D. Dvořáková* – špehovia, poslovia), Bardejov (*M. Hlaváčková* – intelektuálne kontakty s Viedňou, *Ž. Lysá* – komunikácia mestskej society), Trnava (*V. Kucharská*), spišské mestá (*Mgr. Karin Fábrová, PhD., J. Hrdina, M. Homza*), Košice (*M. Čulenová, K. Náđanská*), Kremnica (*M. Štefánik*), mestá v Gemeri (*M. Skalská*), Bardejov (*P. Hudaček*). Heraldickú komunikáciu v stredovekých mestách predstavil *Ladislav Vrteľ*. Formy komunikácie v českých mestách boli prezentované historikmi z Brna a Prahy a zastúpenie v podobe dvoch príspevkov mali aj historici z Maďarska. Záverečná časť konferencie, ktorá bola venovaná tradičným témam z dejín stredovekých miest, odznela v zastúpení niekoľkých významných slovenských historikov ako *prof. PhDr. Richard Marsina, DrSc.* a *doc. PhDr. Marián Skladaný, CSc.*

Konferencia svojím aktuálnym obsahom a početnou účasťou odborníkov z viacerých krajín patrila k významným odborným podujatiam v rámci Slovenska, na ktorom boli prezentované najnovšie výsledky výskumu k dejinám stredovekých miest.

Štúdium histórie v Ríme

Rím 19. október – 6. november 2009

Lucia MARCINKOVÁ

Taliano každyoročne navšívia tisíce turistov nielen z Európy, ale aj z celého sveta. Najnavštevovanejšou destináciou je hlavné mesto, ktoré je zároveň najväčším a najľudnatejším mestom krajiny. Rím často označovaný ako večné mesto (*la città eterna*) ponúka návštevníkom možnosť oboznámiť sa nielen s temperamentom Talianov, ale aj s ich kultúrou a históriou.

Štúdium histórie má v Taliansku, ako aj v samotnom Ríme dlhú tradíciu. Prítomnosť Vatikánu, pápežského štátu, prináša Rímu mnohé výhody predovšetkým v súvislosti so štúdiom cirkevných dejín. Vatikánsky tajný archív (*Archivio Segreto Vaticano*), ktorého priestory boli po prvýkrát sprístupnené verejnosti v roku 1881 pápežom Levom XIII, predstavuje hodnotný zdroj primárnych prameňov týkajúcich sa cirkevných i svetských dejín. Uchováva množstvo historických prameňov v podobe listín, dokumentov, spisov či osobnej korešpondencie pápežov. Rovnako aj Vatikánska knižnica (*Biblioteca Vaticana*) obsahuje množstvo cenných materiálov potrebných k štúdiu a výskumu cirkevných dejín. V súčasnosti v dôsledku realizácie rekonštrukčných prác sú archív a knižnica zatvorené a budú opätovne sprístupnené verejnosti v septembri 2010.

Štúdium cirkevných dejín zabezpečujú predovšetkým pápežské univerzity. Medzi tie najprestížnejšie patria napríklad Gregoriánska univerzita, Lateránska univerzita, Saleziánska univerzita či Santa Croce.

Gregoriánska univerzita (*Pontificia Università Gregoriana*) je najstaršou pápežskou univerzitou v Ríme. Je pokračovateľkou odkazu Rímskeho kolégia, ktoré založil Ignác z Loyoly. Jej študentmi bolo aj 14 pápežov. Samotná univerzita pozostáva v súčasnosti zo šiestich fakúlt a štyroch inštitútov.

Počas svojho študijného pobytu v Ríme v dňoch 19. októbra až 6. novembra 2009 som mala možnosť oboznámiť sa s činnosťou Fakulty cirkevných dejín a kultúrnych

Gregoriánska univerzita (Pontificia Università Gregoriana). Foto Lucia Marcinková

pamiatok cirkvi (Facoltà di Storia e Beni Culturali della Chiesa), ktorá zabezpečuje štúdium dejín cirkvi na tejto univerzite. Môj študijný pobyt pozostával predovšetkým z individuálneho štúdia odbornej literatúry v univerzitnej knižnici a konzultácií. Univerzitná knižnica zabezpečuje v oddelení literatúry k cirkevným dejinám prístup k najnovším výsledkom výskumu danej problematiky. Poskytuje množstvo študijných materiálov – publikácií, zborníkov, odborných časopisov, pramenných edícií, ktoré nie sú na Slovensku dostupné. Univerzitná knižnica neumožňuje výpožičky a požičaná literatúra je k dispozícii iba prezenčne. Študenti však majú priamo v univerzitnej knižnici možnosť kopírovania materiálov. Množstvo cenných materiálov som našla aj v knižnici Saleziánskej univerzity (Pontificia Università Salesiana), ktorá ako jediná z knižníc pápežských univerzít umožňuje dlhodobé výpožičky literatúry.

Počas svojho študijného pobytu som mala možnosť konzultovať problematiku svojej dizertačnej práce s profesorom Fakulty cirkevných dejín a kultúrnych pamiatok R. P. Fernardom de Lasala, SJ, ktorý zabezpečuje výučbu dejín cirkvi v 19. a 20. storočí, a dekanom Fakulty sociálnych vied R. P. Josipom Jeleničom, SJ, ktorý v súčasnosti vedie kurz Evolúcia sociálnej náuky cirkvi.

Počas svojho študijného pobytu, v súvislosti s množstvom cenných materiálov, odborných publikácií a úrovňou výskumu, som mala možnosť presvedčiť sa, že Rím je významným centrom, ktoré poskytuje vhodné podmienky pre vzdelávanie študentov v oblasti dejín cirkvi a výskumu najnovších historických prameňov.

Vedecký seminár Kežmarok vo vývine storočí

Kežmarok 20. október 2009

Karin FÁBROVÁ

Pri príležitosti 800. výročia prvej písomnej zmienky o Spiši a 740. výročia udelenia mestských práv Kežmarku usporiadalo mesto Kežmarok v spolupráci s Prešovským samosprávnym krajom a Múzeom v Kežmarku seminár pod názvom *Kežmarok vo vývine storočí*. Vedecký seminár, ktorý sa uskutočnil 20. októbra 2009 v budove kežmarského lýcea, bol súčasťou viacerých kultúrnych podujatí, ktoré boli venované tejto významnej udalosti mesta Kežmarok.

Pozvanie, zúčastniť sa aktívne uvedeného vedeckého podujatia a svojimi príspevkami prispieť k oslavám jubilea, prijali predovšetkým odborníci, ktorí svoju vedeckú činnosť venovali skúmaniu dejín Kežmarku a Spiša. Seminár oficiálne otvoril primátor mesta Kežmarok *Ing. Igor Šajtlava*, ktorý na úvod privítal všetkých zúčastnených, osobitne primátorov partnerských miest Kežmarku z Poľska. Vo svojom príhovore zdôraznil dôležitosť poznania dejín tak významného stredovekého výsadného mesta, akým bol Kežmarok, pre súčasné generácie, ktoré môžu práve v minulosti nájsť odpovede na riešenie novodobých situácií.

V pracovnej časti na úvod odznel referát *Nemecké osídlenie Spiša vo svetle súdobých listín* od *doc. PhDr. Ivana Chalupeckého, PhD.*, ktorý prezentoval najstaršie obdobie dejín Spiša so zameraním na podiel nemeckého obyvateľstva v procese osídľovania daného územia. Dejinám archívneho fondu mesta Kežmarok a jeho súčasnému stavu bol venovaný príspevok *PhDr. Boženy Malovcovej*, ktorá prezentovala aj významné stredoveké listiny, nachádzajúce sa vo fonde. K najstarším dejinám mesta boli venované nasledujúce dva príspevky, ktoré tematicky na seba úzko nadväzovali. *Mgr. Marta Kučerová* sa v súčasnosti intenzívne venuje archeologickému výskumu na území mesta Kežmarok, ktorého výsledky predstavila vo svojom príspevku *Kežmarok v zrkadle archeologických nálezov*. *Mgr. Karin Fábrová, PhD.* sa zamerala na právny a hospodársky vývin mesta do polovice 15. storočia. Seminár uzatvorila kežmarská spisovateľka *PhDr. Nora Baráthová* tematicky zaujímavým príspevkom o kežmarských anomáliách.

Súčasťou seminára bolo aj slávnostné otvorenie výstavy venovanej danej téme a prezentácia knihy *Osobnosti Kežmarku*. Celé podujatie bolo napokon zavŕšené slávnostným zasadnutím mestského zastupiteľstva.

Slovensko-česká/Česko-slovenská komisia historikov

Olomouc 20. – 22. október 2009

Peter ŠVORC

Slovensko-česká/Česko-slovenská komisia historikov mala svoje 29. zasadanie v moravskom univerzitnom meste Olomouc. Jej stretnutia sa už tradične delia na pracovnú internú časť a na vedecké podujatie, ktoré pripravuje v spolupráci s domácim historickým pracoviskom. Tejto tradícii neostala komisia nič dlžná ani v Olomouci.

Katedra histórie Filozofickej fakulty Univerzity Palackého v Olomouci pod vedením prof. PhDr. Jany Burešovej, CSc. si vzala na seba úlohu hostiteľa a spoluorganizátora zasadnutia, ale najmä jeho vedeckej – konferenčnej časti. Treba hneď na začiatku skonštatovať, že to urobila brilantným spôsobom a podujatie pripravila s vynikajúcim zvládnutím všetkých organizačných detailov. Nemalú zásluhu na tom malo aj vedenie filozofickej fakulty a Univerzity Palackého, ktoré v značnej miere podporujú medzinárodné vedecké podujatia odohrávajúce sa na ich pôde. V tejto súvislosti je vari na mieste poznámka o priestoroch Katedry histórie. Toto univerzitné pracovisko má k dispozícii

Pracovné zasadnutie komisie v seminárnej miestnosti Katedry dejín FF Univerzity Palackého v Olomouci

budovu bývalej základnej školy s rozsiahlymi priestormi nielen pre pracovne pedagógov, ale aj pre knižnicu, seminárne miestnosti a veľkú konferenčnú miestnosť urobenú z bývalej telocvične. V dňoch 20. až 22. októbra 2009 dali svoje priestory k dispozícii Česko-slovenskej/Slovensko-českej komisii historikov.

Česko-slovenská historická
ročenka 2008

V internom programe komisia riešila vedecké podujatia, ktoré ju čakajú v nasledujúcom období. Šlo o banskobystričné zasadnutie, ktoré sa uskutoční 13. až 15. apríla 2010 a konferenčnou témou bude *Vzdelanosť a školstvo ako faktor česko-slovenských vzťahov*, a jesenné zasadnutie v Českom Těšíne, kde by sa mala uskutočniť vedecká konferencia s názvom *Pol'ský faktor v česko-slovenských vzťahoch*.

Okrem toho doc. PhDr. Vladimír Goněc, CSc. informoval o príprave ďalšieho čísla Česko-slovenskej ročenky a jeho finančného zabezpečenia. Na olomoucké zasadnutie priviezol z Brna posledné číslo ročenky. Ide o obsiahly zväzok. Jeho nosná časť je venovaná príspevkom, ktoré odzneli na predchádzajúcich konferenciách organizovaných komisiou. Boli to *Mýty naše československé* a *Šport ako fenomén v česko-slovenských vzťahoch*. Okrem toho sú v Ročenke uverejnené materiály zo seminára *Pražská jar 1968: spory o nej a v nej*. Komisia si súčasne krátkymi notickami pripomenula svojich dvoch už nežijúcich členov – dr. Karla Pichlíka a dr. Máriu Dobříkovú, ale aj aktuálnych jubilatov – prof. PhDr. Viléma Prečana a PhDr. Ivana Kamenca, CSc. – zhodou okolností predsedov českej i slovenskej časti komisie.

21. október 2009 bol venovaný vedeckej konferencii *Čtvrt století hledání společné cesty k demokracii. Čeští a slovenští intelektuálové při hledání cest spolupráce (1963 – 1988)*.

Jej program naplňalo 6 referátov. V dopoludňajšej časti, ktorú moderoval PhDr. Josef Harna z Historického ústavu ČSAV v Prahe, odzneli referáty PhDr. Jana Mervarta, Ph.D. (FF Univerzity Hradec Králové, Hradec Králové) *Čeští a slovenští spisovatelé ve*

Predsednícky stôl dopoludňajšieho rokovania. Zľava Karel Kaplan, Jan Mervart, Josef Harna, Ivan Kamenec, Vilém Prečan

vztahu ke komunistické moci 60. let, doc. PhDr. Karla Kaplana, CSc. (Praha) *Barnabitská komise – cíle a důsledky* a PhDr. Ivana Kamenca, CSc. (Historický ústav SAV, Bratislava) *Úsilie o novú interpretáciu Slovenského národného povstania v šesťdesiatych rokoch ako historiografický a spoločenský problém*.

Obzvlášť zaujalo vystúpenie českého historika doc. PhDr. Karla Kaplana, CSc. Karel Kaplan vystúpil nielen ako historik, ale aj ako pamätník udalostí, o ktorých hovoril. Retrospektívny pohľad historika i pamätníka na udalosti zo začiatku 60. rokov 20. storočia, keď sa začali opatrne prehodnocovať politické procesy z 50. rokov, oslovil poslucháčov, čo sa odrazilo aj v diskusii k príspevku. Nemenej zaujímavé však boli aj ostatné referáty.

V popoludňajšom bloku, ktorý moderoval prof. PhDr. Peter Švorc, CSc. z Prešovskej univerzity v Prešove, sa vystriedali štyria referujúci. Aj tu dostal priestor pamätník, tento raz novších udalostí – novembra 1989. Bol ním *Ján Čarnogurský*, ktorý hovoril o činnosti slovenského katolíckeho disentu v prednovembrovom a ponovembrovom období. Predchádzal mu *prof. PhDr. Jan Rychlík, DrSc.* (FF Univerzity Karlovy, Praha) s referátom na tému *Prosazení programu federalizace v českém prostředí* a *Mgr. Norbert Kmeť, CSc.* (Ústav politických vied SAV, Bratislava) s referátom *Zápas disidentov o ľudské práva a Hnutie za občiansku slobodu*. Po Čarnogurskom vystúpil *prof. PhDr. Miloš Trapl, CSc.* (FF Univerzity Palackého, Olomouc) a témou jeho referátu bol *Český a slovenský exil proti totalitě*. Podujatie obohatil svojím vystúpením na tému *Podoby českého a slovenského literárneho exilu* ďalší referujúci doc. PhDr. Lubomír Machala, CSc. (FF Univerzity Palackého, Olomouc).

Olomoucké zasadnutie Česko-slovenskej/Slovensko-českej komisie historikov patrilo medzi vydarené podujatia komisie.

Študijný pobyt v Belehrade a možnosti historického výskumu v hlavnom meste Srbska

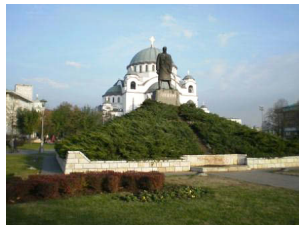
Belehrad 2. – 6. november 2009

Maroš MELICHÁREK

V novembri tohto roku (od 2. do 6. novembra 2009) som sa zúčastnil študijného pobytu v archíve a knižnici Srbskej Akadémie Vied a Umení SANU v Belehrade. Hlavným cieľom bol výskum archívnych materiálov vo fondoch archívu SANU s ohľadom na problém nacionalizmu v rokoch 1804 – 1914 v Srbsku.

Belehrad (v srbčine Београд, v angličtine Belgrade) patrí medzi dominantné mestá nielen dnešného Srbska, bývalej Juhoslávie, ale i celého Balkánu. S počtom okolo dvoch miliónov obyvateľov je po Aténach druhým najväčším mestom Balkánskeho polostrova. Belehrad je kultúrnym, finančným, vzdelanostným a hospodárskym centrom Srbska. Čiernou škvrnou a boľavou spomienkou, stále živou v mysliach i srdciach jeho obyvateľov, je bombardovanie zo strany vojsk NATO, ktoré prebiehalo od 24. marca do 8. júna 1999, pri ktorom bolo zničených viacero známych budov (budova RTS (Srbský rozhlas), počas tohto bombardovania zomrelo 16 technikov, viaceré nemocnice, Jugoslavijský Hotel, najvyššia budova Srbska, veža Ušće, veža Avala TV a čínska ambasáda).

Z hľadiska historického výskumu, či už primárnych prameňov v archívoch alebo sekundárnych prameňov vo viacerých knižniciach, Belehrad ponúka množstvo možností, keďže je domovom inštitúcií ako napríklad *Arhiv Srbije* (Národný archív Srbska), *Arhiv Jugoslavije* (Archív Juhoslávie), *Narodna Biblioteka Srbije* (Národná knižnica Srbska), *Srpska Akademija Nauka i Umetnosti SANU* (Srbská akadémia vied a umení). Ja som sa zameril na poslednú zmienenu inštitúciu, ktorá zohrala významnú úlohu v minulosti, no „preslávila sa“ hlavne na konci 80. rokov (presne v roku 1986), keď na jej pôde vzniklo známe memorandum SANU, ktoré je považované za jeden z prvých krokov k rozduchaniu nacionalizmu a koniec koncov i pádu bývalej Juhoslávie. Akadémia bola oficiálne založená 1. novembra 1886 ešte ako Srbská kráľovská akadémia (*Srpska kraljevska akademija*) a jej prvým predsedom bol Josif Pančić. Svoju činnosť naviazala na Srbskú učenú spoločnosť (*Srbsko učeno društvo*) a Spoločnosť srbskej slovesnosti (*Društvo srpske slovesnosti*). V súčasnej podobe funguje akadémia od roku 1947. Jej sídlo sa nachádza v reprezentatívnej budove v centre Belehradu na Knez Mihailovej

*Budova Srbskej Akadémie
Vied a Umení*

*Najslávnejšia panoráma
Belehradu Chrám sv. Sávu
a pamätník Juraja Petrovića
Národná knižnica Srbska
Foto Maroš Melichárek*

ulici. Hlavnú štruktúru akadémie tvorí osem oddelení, resp. sekcií. Z nášho pohľadu je najzaujímavejším **oddeľenie historických vied**, na ktorého čele stojí známy srbský historik Vasilije Krestić, jeden z tvorcov už spomínaného memoranda a taktiež jeden z poradcov Slobodana Miloševića. Nižším stupňom v hierarchii sú inštitúty – histórii sa venujú **Inštitút archeológie, Balkánskych štúdií** (každoročne vydáva zborník príspevkov pod názvom *Balkanica*), **Byzantských štúdií a História** (vydáva vedecký časopis s názvom *Istorijskij časopis*).

K akadémii patrí i centrálna knižnica (každý inštitút má i svoju vlastnú knižnicu) a archív. Knižnica však funguje na princípe študovne, keďže si jednotlivé tituly nemožno požičiavať, ale možno ich študovať v čítárni knižnice. Knižnica obsahuje 1 200 000 titulov a z toho 550 000 monografií a 650 000 periodík – 70% titulov – je napísaných v cudzom jazyku, teda nie srbsky. V roku 1991 vyšla publikácia *Sprievodca knižnicou SANU*, ktorá čitateľovi do istej miery umožní zorientovať sa. Neodmysliteľnou súčasťou takejto vedeckej inštitúcie je samozrejme i archív. Archív bol založený už v roku 1841, no do budovy SANU bol presťahovaný až v roku 1952 a tu sídli dodnes. V archíve sa nachádza študovňa s menným katalógom a referenčnou knižnicou. Archív obsahuje štyri hlavné fondy, a to – tzv. „Starú zbierku“, kde sa nachádzajú prevažne rukopisy a staré tlačené knihy v rozmedzí od 13. do 19. storočia. Tzv. „Historickú zbierku“, ktorá zároveň predstavuje i najobširnejšiu zbierku dokumentov – ide tu cca. o 16 000 inventárnych čísel. Obsahuje materiály od stredoveku až po dnešok. Dôležitou súčasťou tejto kolekcie sú takzvané osobnostné fondy, ktoré obsahujú archívne dedičstvo jednotlivých osobností srbských dejín (napríklad Vuka

Stefanoviča Karadžića, Nikolu Pašića, rodiny Obrenovičovcov, Vasu Popovića, Jovana Tomića atď.). Jednotlivé dokumenty sú napísané okrem srbskej cyriliky i v latinke, latinčine, angličtine, francúzštine, ruštine, gréčtine, turečtine a iných jazykoch. Tzv. „Etnografická zbierka“ obsahuje okolo 500 inventárnych jednotiek, prevažne kultúrneho a etnografického materiálu z územia obývaného Srbmi z 19. a 20. storočia. Poslednou je tzv. „Orientálna zbierka“ obsahujúca dokumenty prevažne v tureckom a arabskom jazyku.

Belehrad ponúka študentom histórie, či samotným historikom množstvo možností pre výskum nielen dejín Srbska či Juhoslávie, ale spomínané inštitúcie umožňujú i výskum celého balkánskeho a európskeho priestoru. Podmienkou však je znalosť cyriliky, bez ktorej je orientácia či už v knižniciach či archívoch veľmi obmedzená. Na záver by som rád podotkol, že iba na samotnej Knez Mihailovej ulici sa nachádza okolo šesť špičkových akademických kníhkupectiev, kde možno zohnať literatúru vo viacerých európskych jazykoch, čo je v našich podmienkach vec málo vídaná.

Ukrajinská povstalecká armáda v povojnovom vývoji Karpatského regiónu II: Banderovci – idey, aspekty, osobnosti

Stará Lesná 11. – 13. november 2009

Dagmar KUZMOVÁ

V poradí druhýkrát sa uskutočnila medzinárodná konferencia venovaná novým poznatkom z výskumu v otázkach Ukrajinskej povstaleckej armády a v súvisiacich témach. Hlavnými organizátormi stretnutia boli Spoločenskovedný ústav SAV v Košiciach, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny v Užhorode a Slovensko-ukrajinská komisia historikov. Bohatosť programu konferencie predznamenávali zaujímavé príspevky, ktoré mali predniesť domáci historici, ale aj zahraniční hostia konferencie. Išlo o historikov z Ukrajiny, Poľska, Česka a Kanady. Pripravovanú účasť zahraničných historikov však narušili nepredvídateľné problémy spojené so šíriacou sa chrípkou, a tak účastníci z Ukrajiny sa stretnutia nakoniec nezúčastnili. Počiatočná obava organizátorov z nedostatku príspevkov však nakoniec nebola opodstatnená. V stredu poobede sa postupne schádzali jednotliví účastníci konferencie v Kongresovom centre „Academia“ v Starej Lesnej. Možnosť oddychového večera pred konferenčným dňom uvítali najmä hostia zo zahraničia. Vo štvrtok ráno sa po raňajkách začalo oficiálne otvorenie konferencie. Úvodné slovo predniesol *PaedDr. Marián Gajdoš, CSc.* zo Spoločenskovedného ústavu SAV v Košiciach. V mene všetkých organizátorov privítal účastníkov konferencie, osobitne zahraničných hostí, a to *Dr. Hab. prof. B. Halczaka* z Poľska, *prof. Petra J. Potyčného* z Toronta a *JUDr. Jána Kuxu* z Brna. Prítomným zaželel príjemné chvíle strávené na konferencii a dobrý historický zážitok.

Prvý príspevok odznel z úst *PhDr. Stanislava Konečného, CSc.* zo Spoločenskovedného ústavu SAV v Košiciach s názvom *Niektoré ideové aspekty v činnosti OUN a UPA v povojnovom období*. Prácu zamerl na analýzu ideových podkladov a aspektov pre

vznik a fungovanie ukrajinského hnutia v organizáciách OUN a UPA. Medzi významné vplyvy, ktoré sa podpísali pod vývoj ukrajinského nacionalizmu, autor zahrnul historicko-územné, filozofické a svetonázorové. Prirodzenosť vývoja ideologického smerovania si v čase po druhej svetovej vojne vyžiadala obranu národných záujmov a ako reálna cesta obrany vlastných záujmov sa ukázal vznik vojenských štruktúr, akými boli OUN a UPA. V poradí druhý vystúpil *doc. PhDr. Michal Šmigel, PhD.* z Katedry histórie Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Príspevok s názvom *Štruktúra a taktika československých bezpečnostných zložiek nasadeným proti UPA v rokoch 1945 – 1946* zamerail na činnosť a aktivity československých bezpečnostných zložiek voči oddielom UPA v priestore severovýchodného Slovenska po skončení druhej svetovej vojny. Zároveň priblížil presné kroky československých orgánov voči pohybujúcim sa oddielom UPA na našom území a poukázal na spôsoby vojenského zabezpečenia hraníc s Poľskom. Spomenul tiež niekoľko primárnych problémov, ktoré súviseli s identifikáciou členov oddielov UPA. Išlo najmä o dobové záznamy štátnych orgánov, ktoré častokrát využívali pojem „banderovci“ pre všetky skupiny pohybujúcich sa na našom území, ktoré sa nedali presne identifikovať. Podobnému problému sa venoval tretí prednášajúci *Mgr. Alexander Mušínska* z Výskumného centra Prešovskej univerzity v Prešove, ktorého príspevok niesol názov *Niekoľko poznámok k menej známym aktivitám banderovského hnutia na Slovensku – pokus o interpretačný model*. Tak ako sám prednášajúci priznal, chcel svoje bádanie zamerať na udalosť, ktorá sa uskutočnila v septembri 1944 vo Veľkých Ružbachoch. Išlo o prechod skupiny ľudí z Poľska, ktorí sa pokúšali prejsť cez naše územie do Rakúska. Boli však odhalení československými úradmi, ktoré ich označili za členov UPA. Ich prechod bol zmarený nástrahou, pri ktorej boli členovia prechádzajúcej skupiny zlikvidovaní. Pri hlbšej analýze však autor zistil, že nešlo o príslušníkov UPA, ale o členov poľského hnutia odporu. Týmto autor poukázal na problém dobovej terminológie, ktorý na konferencii odznel niekoľkokrát. Dobové hlásenia častokrát používali pre označenie cudzích elementov na našom území pojem „banderovci“, čo v konečnom dôsledku nemuselo byť pravdou. Po prestávke pokračoval v prednášaní *Dr. Hab. prof. B. Halczak* z Univerzity zo Zielonej Gory z Poľska s príspevkom *Tajomstvo smrti generála Karola Świerczewskiego*. Svoje bádanie zamerail na osobu Karola Świerczewskiego, ktorý bol lídrovým generálom v akcii Wisla v Poľsku v roku 1947. Profesor B. Halczak odhalil niektoré málo poznané okolnosti jeho úmrtia, ktoré neboli doteraz úplne jasné. Odhalil tiež niektoré nové fakty, ktoré rúcali obraz o generálovi, vybudovaný komunistickou ideológiou. Realitou bolo, že generál Karol Świerczewsky nemal autoritu medzi vlastnými vojakmi a rád si vypil. Z čoho pramenili aj špekulácie o jeho smrti, keďže oficiálne zahynul v boji, nevylučuje sa účasť na jeho zabití aj z radov jeho vlastných vojakov. Výnimočným hosťom a oživením celej konferencie bola účasť *profesora Petra J. Potyčného*, ktorý pricestoval z Toronta. Jeho príspevok niesol názov *Prechod sotne UPA „Hromenko“ územím Československa v roku 1947 – reflexia očami účastníka*. Exkluzivita príspevku spočívala v tom, že profesor P. J. Potyčný bol priamym účastníkom celého prechodu. Úvod príspevku venoval krátkemu priblíženiu počiatkov svojho života a najmä dôvodom, pre ktoré sa rozhodol vstúpiť do oddielov UPA. Jeho živé a jasné spomienky na priebeh prechodu dávali ostatným účastníkom možnosť byť na chvíľu bližšie všetkým skrytým a málo známym okolnostiam, ktoré príslušníci UPA pri prechodoch prežívali. Jeho 1200 kilometrový prechod z Poľska až do Rakúska sme prežívali znova s ním. Zároveň vedel upozorniť aj

na niekoľko nepresností v historickom bádani o činnosti UPA, kedy poukázal na rozdiel medzi banderovcami a príslušníkmi UPA.

Po obedňajšej prestávke vystúpil so svojim príspevkom *JUDr. Ján Kux* z Masarykovej univerzity z Brna. Autor priblížil tému *Odras akce B v tisku v zemi Moravskoslezské*. V práci zadefinoval základné komunistické postuláty, ktoré sa s akciou používali na propagáciu tejto akcie. Zároveň uviedol zaujímavosti týkajúce sa niekoľkých detailnejších článkov, ktoré približovali priebeh celej akcie.

Mgr. Juraj Lepiš, interný doktorand Katedry histórie z Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, predniesol príspevok s názvom *Postavenie slovenského a lemkovského obyvateľstva v Poľsku v rokoch 1945 – 1946 a ich úteky na Slovensko*. Tematicky sa autor venoval postaveniu Lemkov a Slovákov v Poľsku v krutých časoch po skončení druhej svetovej vojny, kde upozornil na praktiky vyčisťovania poľského územia od iných menšín, medzi ktoré patrili aj Lemkovia. Analyzoval vzťah československých štátnych úradov k týmto imigrantom, ktorí utekali do ČSR pred nevydržateľnými pomermi v Poľsku.

K niekoľkým aspektom hospodárskej situácie na východnom Slovensku v rokoch 1944 – 1945 sa vyjadril prednášajúci *Mgr. Martin Kubuš* zo Spoločenskovedného ústavu SAV v Košiciach. Venoval sa najmä zlej hospodárskej situácii v dôsledku bombardovaní z čias druhej svetovej vojny. Štatisticky vykázal škody na cestných a železničných tratiach na východnom Slovensku, pričom spomenul aj samotné mesto Prešov. Svoj príspevok obohatil bohatou dobovou fotodokumentáciou.

Praktiky a nové fakty z výsluchov, ktoré sa uskutočnili so zajatými príslušníkmi UPA v rokoch 1947 – 1948, spracovali autori *PaedDr. Miroslav Kmeť, PhD.* a *doc. PhDr. Peter Mičko, PhD.* Spoločný príspevok s názvom *Zajatí príslušníci UPA vo svetle protokolov z výsluchov (1947 – 1948)* predstavil *doc. PhDr. Peter Mičko, PhD.* z Katedry histórie Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Autor zhodnotil najdôležitejšie otázky smerujúce k zadržaným členom UPA, ako aj významné odpovede, ktoré sa zaznamenali v dobových materiáloch. Orientoval sa tiež na vytvorenie komisie pre výsluch členov UPA a jej celkové pôsobenie. Výsluch odhalil, že ľudia vstupujúci do radov UPA nemali na výber, pretože stáli medzi dvoma mlynskými kameňmi, a to medzi nemeckou armádou na jednej strane, poľskou a ruskou armádou na druhej. Posledný príspevok predniesol *JUDr. Miroslav Fico, PhD.* z Právnickej fakulty UPJŠ v Košiciach, pod názvom *Právne aspekty trestného stíhania banderovcov na Slovensku*. Autor podal výklad právneho hľadiska zákonnosti či nezákonnosti trestného stíhania banderovcov, pričom potvrdil adekvátnosť týchto právnych rozhodnutí, vo vzťahu k dobovému právnemu systému ČSR. Na príspevku sa podieľal tiež *PaedDr. Marián Gajdoš, CSc.*, ktorý poskytol archívny materiál pre spracovanie problematiky.

Týmto vystúpením sa vo večerných hodinách skončilo druhé stretnutie historikov, ktorí novými informáciami podporili historické poznanie osudu Ukrajinskej povstaleckej armády v povojnovom období. Rôznorodosť príspevkov len prehĺbila vedomie dôležitosti a obsiahrejšieho tematickejšieho, ktoré sa v súvislosti s UPA vynárajú. Účastníci si po skončení konferencie uvedomili dôležitú skutočnosť, ktorú citoval v záverečnom slove aj PhDr. S. Konečný, CSc.: „*Múdri sme dosť, ale veľa ešte nevieme.*“ Tieto slová odznali najmä pre povzbudenie v ďalšom historickom výskume a prínose nových vyjasnených skutočností.

Česko-poľské pracovné zasadanie: Moc a její symbolika ve středověku

Praha 20. november 2009

Karin FÁBROVÁ

V novembri 2009 sa uskutočnil pracovný seminár usporiadaný Centrom medievistických štúdií v rámci projektu Grantové agentúry AV ČR č. IAA 800090901 *Rituály, ceremónie a festivity v strednej Európe 14. a 15. storočí* a v spolupráci s Výskumným strediskom pre dejiny Európy: pramene, zem, kultúra pri Masarykovej univerzite v Brne.

Vedecký seminár nadväzoval na niekoľko už uskutočnených stretnutí, ktoré v rámci grantového projektu sa na medzinárodnej úrovni tematicky orientovali na rôzne formy rituálov a ceremónií v stredoveku v rámci strednej Európy so zameraním, vzhľadom na zloženie pracovného kolektívu, na Čechy a Poľsko.

Príspevky českých a poľských historikov boli zamerané na analýzu symbolov moci v rôznych podobách, ako kráľovské pečate (*Piotr Wecowski, Andrzej Pleszczyński*), korunovačné predmety, korunovačné prísahy a ceremónie (*Martin Nodl, Zbigniew Dawski, Václav Žurek, Tomasz Jurek*). Z písomných prameňov mali zastúpenie predovšetkým naračné pramene ako kroniky (*Martin Wihoda, Joanna Sobieszak*). Svetská moc bola prezentovaná dvoma príspevkami prostredníctvom správy kniežacieho dvora (*Petr Kozák*) a mestskej správy a jej aparátu (*Karin Fábrová*).

Seminár bol obohatený aj podnetnými diskusiami, v rámci ktorých dochádzalo k zaujímavým komparáciám medzi českou a poľskou symbolikou moci.

Malé regióny vo veľkej politike

Rzeszów 21. – 22. november 2009

Ján ADAM

Malé regióny vo veľkej politike – pod týmto názvom sa v roku 2001 konala medzinárodná vedecká konferencia na Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity v Prešove. Výsledkom nebol len úspešný zborník, ale aj pokračovanie rovnomenného podujatia orientovaného na dejiny 19. a 20. storočia, ale tentoraz v poľskom Rzeszowe. V závere novembra 2009 Inštitút histórie Univerzity Rzeszów pripravil už štvrtý ročník podujatia pod názvom *Malé regióny vo veľkej politike*, na ktorom sa zúčastnilo niekoľko desiatok bádateľov z Poľska, Ukrajiny, Maďarska a Slovenska. Práve Podkarpatské vojvodstvo, ktorého je Rzeszow centrom, a priľahlé oblasti Slovenska a Ukrajiny sú takými regiónmi, na ktoré je téma konferencie ako ušitá. Ide pritom o tému, ktorá sa nedá vyčerpať jednou konferenciou, o čom svedčí už piate konferenčné pokračovanie jej riešenia.

Otvorenie medzinárodnej vedeckej konferencie

Na plenárnom zasadnutí odzneli prednášky o Haliči v prácach ukrajinských historikov 19. a začiatku 20. storočia (*L. Zaškilňak*), o dejinách Poľska v rakúskej historiografii posledného štvrtstoročia (*Ch. Augustynowicz*), o východnej Haliči ako multikultúrnom regióne (*Z. Budzyński*), o Sikulskej krajine v Sedmohradsku (*I. Kovács*), o národnostných konfliktoch počas druhej svetovej vojny na Volyni (*W. Bonusiak*). V závere plenárneho rokovania *J. Maternicki*, *W. Wierzbieniec* a *A. Kawalec* predstavili dlhodobý vedeckovýskumný projekt *Galicja 1772 – 1918*, ktorý sa má zaoberať všetkými aspektmi dejín Haliče v uvedenom období. Výstupy z výskumu by sa mali realizovať

Účastníci rzeszowskej konferencie.
Zľava: Peter Švorc (PU Prešov), Leonid Zaszkiłniak
(Ukrajinská akadémia vied, Lvov),
Ján Adam (PU Prešov)

v podobe viacerých zväzkov, encyklopédie a biografického slovníka.

Poobede a nasledujúci deň prebiehalo rokovanie v troch sekciách. Prvá mala názov *Halič – spoločensko-politické problémy v 19. a 20. storočí. Otázky národnostné a konfesijné*. Vztťahom medzi rôznymi konfesiami, resp. situáciou v prostredí jednej z nich sa zaoberali *S. Nabywaniec (Rímsko- a gréckokatolíci, pravoslávni, protestanti, židia na prelome 18. a 19. stor.)*, *J. Kuzicki (Haličskí uniati a tzv. veľká emigrácia)*, *W. Bobryk (Zmeny národnostnej i konfesijnéj štruktúry u uniátov na prelome 19. a 20. stor.)*. Národnostným otázkam sa venovali *O. Tymošenková (Národnostná otázka v Rusku a utvárania poľského parlamentarizmu na začiatku 19. stor.)*, *S. Dubiel Dmytrszyn (Etnicko-kultúrne zväzky Lemkov/Rusínov po oboch stranách Karpát)*, *A. Kulecka (Kozáctvo v povedomí poľských elít 19. storočia)*. *J. Adam* predstavil prihraničné mestečko

Snina predovšetkým z hľadiska vývinu konfesijných, ale aj národnostných pomerov v 1. polovici 19. storočia. Nasledujúci deň pokračovala sekcia v rokovaní so zameraním na politické otázky: *L. Jewula (Rakúska politika voči mestám a meštianstvu Haliče v r. 1772 – 1848)*, *T. Szubert (Pevnosť Kufstein ako zrkadlo Svätej aliancie)*, *E. Berešová (Krosno v r. 1848 – 1849)*, *D. Pustelaková (Stav remeselnej výroby v rzeszowskom rajóne podľa správy z r. 1876)*, *S. Rejmanová (Veľká politika na stránkach Glosu Rzeszowa)*, *D. Knutel (Politický život na Lemkovščine medzi dvoma svetovými vojnami)*, *E. Czopová (Vztťah obyvateľov Rzeszova k úmrtiu J. V. Stalina)*.

Druhá sekcia sa venovala historiografii, edukácii a kultúre v 19. a 20. storočí.

Tretia sekcia sa venovala susedským vztťahom Česka, Poľska, Slovenska a Ukrajiny. Tu predniesol svoj referát aj *P. Švorc* na tému *Prešov v zlomových rokoch prvej polovice 20. storočia. Dopad veľkej politiky na obyvateľstvo mesta 1918 a 1939*.

Na záver treba pripomenúť zásluhy profesora Mariana Stolarczyka na organizovaní predchádzajúcich ročníkov konferencie. Jeho nasledovníci *J. Kuzicki* a *A. Kawalecová* mu za všetkých účastníkov vyjadrili srdečné a úprimné poďakovanie za jeho činnosť na tomto poli, ktorou umožnil stretávanie sa historikov z Poľska, Ukrajiny, Slovenska, ale aj Česka a Bieloruska, čím umožnil ich vzájomné spoznávanie sa a nadväzovanie pracovných kontaktov. Vďaka mu patrí aj za úspešnú a vzájomne prospešnú, už vyše troch desaťročí trvajúcu, spoluprácu s historickými pracoviskami v Prešove.

Projekcia November '89

Prešov 26. november 2009

Martin KLEMPAY

November 1989 je najvýraznejším medzníkom slovenských a českých najnovších dejín. Znamenal ukončenie takmer polstoročnej etapy budovania komunizmu našimi národmi a otvoril bránu k slobode, demokracii a nezávislosti. November 1989 sa právom zaradil k rozhodujúcim štátotvorným udalostiam Slovákov a Čechov v dvadsiatom storočí, pričom aj tento rok patrí do fenomenálnej skupiny zásadných historických zvrátov s letopočtom 8 či 9 (1918, 1939, 1948, 1968, 1989).

Prípraviť podujatie pripomínajúce udalosť z najnovších dejín, ktorú si pamätajú všetci zúčastnení, je počinom veľmi odvážnym a z hľadiska historického bádania javom málo častým. Vyžaduje od organizátorov okrem patričnej erudície a odbornej pripravenosti aj primeranú dávku odvahy diskutovať s pamätníkmi tvárou v tvár, pričom jednotlivé názory sa môžu niekedy priam diametrálne rozlišovať.

Martin Pekár (Inštitút histórie FF PU) otvára podujatie. Vedľa Jaroslav Coranič a Ján Čarnogurský

Dvadsaťte výročie novembrových udalostí bolo hlavným dôvodom zorganizovania projektu *Projekcia November '89*, ktorý sa uskutočnil 26. novembra 2009 v priestoroch Prešovskej univerzity v Prešove na príznačnom mieste – Ulici 17. novembra v Prešove. Záštitu nad celým podujatím prebral rektor Prešovskej univerzity v Prešove prof. RNDr. René Matlovič, PhD. a Mons. ThDr. Ján Babjak, SJ, PhD., prešovský arcibiskup a metropolita. Organizačne projekciu pripravil Inštitút histórie FF PU v Prešove a Gréckokatolícka teologická fakulta PU v Prešove, v spolupráci s Ústavom pamäti národa a Centrom celoživotného a kompetenčného vzdelávania PU v Prešove.

Podujatie sa skladalo z dvoch častí. V dopoludňajšom programe bola odprezentovaná séria dokumentárnych filmov, ktoré sa tematicky viazali k obdobiu komunistickej tota-

lity. Prvé dva filmy pod názvom *Jáchymovské peklo* a *Prežili sme GULAG* sa zaoberali pohnutými osudmi bývalých politických väzňov. Projekcie filmov sa okrem tvorcov filmov a verejnosti zúčastnili aj priami aktéri – bývalí politickí väzni. Zvláštnym oživením bola aj prezentácia memoárovej knihy Jozefa Bobalíka, ktorý v GULAGu strávil dlhých

Pohľad na účastníkov Projekcie '89

7 rokov ako politický väzeň. Ďalšie dva filmy *Vol'ne žijúca mládež*, resp. *Sviečková manifestácia* približovali prítomným atmosféru doby na konci osemdesiatych rokov z pohľadu mladých ľudí a postoj vtedajších elít k akémukoľvek náznaku (hoci aj pokojného) nesúhlasu, čoho významným dôkazom bol brutálny zásah a neskoršia perzekúcia účastníkov dnes už legendárnej bratislavskej sviečkovej manifestácie 25. marca 1988.

Druhá časť projekcie začala v popoludňajších hodinách premietaním dokumentárneho filmu *November + 20*. Nosnou časťou celej projekcie bola diskusia k novembrovým udalostiam za účasti vtedajších aktérov, historikov a dokumentaristov. Priamych „tvorcov“ Nežnej revolúcie zastupoval JUDr. Ján Čarnogurský, jedna z najznámejších postáv protikomunistického hnutia, a Mgr. Peter Himič, PhD., v čase Novembra hlavný študentský aktér prešovskej časti Univerzity Pavla Jozefa Šafárika. Historickú obec za-

stupovali z Inštitútu histórie FF PU v Prešove *prof. PhDr. Peter Švorc, CSc.* a *doc. PaedDr. Martin Pekár, PhD.* (ktorý celú diskusiu moderoval), z Gréckokatolíckej teologickej fakulty PU v Prešove *PhDr. Jaroslav Coranič, PhD.* a z Ústavu pamäti národa *Mgr. Peter Jašek, PhD.* a *Dr. Ondrej Krajňák, PhD.* Každý z účastníkov sa v krátkom vystúpení dotkol určitého aspektu Novembra 1989, ako ho vnímal a prežíval on, resp. z pohľadu jeho bádateľského zamerania. Nasledovala živá diskusia s prítomnými, v ktorej auditórium kládlo zaujímavé otázky k udalostiam Novembra nielen na celoslovenskej, resp. celoštátnej úrovni, ale aj v regionálnom rozmere Prešova ako jednej z tradičných bášt vysokoškolského vzdelávania.

Projekcia November '89 do bodky naplnila ambície tvorcov – nenásilným, netradičným a pritom veľmi pútavým spôsobom pripomenúť verejnosti obdobie zlomových udalostí našich najnovších dejín. Priblížila ich zaujímavou projekciou filmových dokumentov s vysokou výpovednou hodnotou, aj diskusiou s priamymi „organizátormi“ Novembra.

O úspechu a opodstatnenosti tohto podujatia svedčí enormný záujem nielen akademickej obce, ale aj širokej verejnosti, ktorý až prevyšoval kapacitné možnosti prednáškových priestorov.

Spolu s autormi celého podujatia dúfame, že táto projekcia bude prvým dielom na seba nadväzujúcich projekcií, ktoré priblížia študentom a celej verejnosti aj ďalšie významné udalosti našich najnovších dejín.

Vedecká konferencia Konfesionalizácia na Slovensku v 16. – 17. storočí

Prešov 3. december 2009

Monika BIZOŇOVÁ

Dňa 3. decembra 2009 sa na pôde Rektorátu Prešovskej univerzity v Prešove uskutočnila vedecká konferencia pod názvom *Konfesionalizácia na Slovensku v 16. – 17. storočí*, ktorá je zároveň jedným z čiastkových výstupov grantového projektu VEGA *Konfesionalizácia na Slovensku v 16. – 17. storočí a jej teologický, spoločenský a kultúrny rozmer*, ktorej zodpovedným riešiteľom je *prof. PhDr. Peter Kónya, PhD.* Cieľom uvedeného projektu je prezentovať proces konfesionalizácie na území Slovenska a proces šírenia reformácie, jej vplyv na spoločenský a kultúrny život obyvateľstva.

Na tejto konferencii odznelo osem príspevkov. Ako prvý vystúpil *David P. Daniel, PhD.* s príspevkom *Konfesionalizácia ako paradigma*, v ktorom sa zaoberal pojmom konfesionalizácia a jej jednotlivými modelmi v Európe a na území Slovenska v danom období.

Po ňom s príspevkom zaoberajúcim sa náboženským životom miest, *Magistráty miest a náboženský život v 16. storočí*, vystúpila *doc. PhDr. Miloslava Bodnárová, PhD.*, ktorá sa v ňom bližšie venovala pôsobeniu kazateľov v jednotlivých mestách na Slovensku, a zároveň aj pôsobeniu cirkevných inštitúcií v mestách.

Ďalším z prednášajúcich bol *prof. dr. Dienes Dénes* s príspevkom *Evangélikus - református hitviták a 16. században Felső – Magyarországon*, v ktorom pútavým spô-

sobom predstavil dišputy medzi dvomi protestantskými konfesiami, jednotlivé body, ktorými sa navzájom odlišovali, vzájomné boje medzi evanjelikmi a reformovanými, z ktorých nakoniec vyvodil politické dôsledky.

Ako štvrtá v poradí so svojim príspevkom *Migrácia, exil, martýrium: dôsledky konfesionalizácie pre uhorských luteránov v 17. storočí* vystúpila PhDr. Eva Kowalská, DrSc., v ktorom sa venovala pojmom exil, martýrstvo a jeho jednotlivé formy, a zároveň aj charakterizovala uhorský exil.

Ďalším príspevkom bol príspevok prof. PhDr. Petra Kónyu, PhD. nazvaný *Lutherstvo na Slovensku medzi dvoma synodami. Vznik a vývin evanjelickej cirkvi v 17. storočí*, v ktorom sa autor venoval šíreniu reformácie a aj prvým pokusom o rekatolizáciu v 17. storočí, ďalej protihabsburským povstaniam a postaveniu evanjelickej cirkvi na Slovensku.

Po ňom s príspevkom *Ortodoxia v strednej Európe v 17. storočí* vystúpil prof. ThDr. Imrich Belejkanič, CSc., ktorý sa na začiatku zaoberal pojmom ortodoxia a postavením a významom pravoslávia v strednej Európe.

Ako siedmy v poradí vystúpil Mgr. Ján Adam, PhD. s príspevkom *Pravoslávni, uniáti, gréckokatolíci v procese konfesionalizácie*. V tomto príspevku autor podal vzťah jednotlivých konfesií, poukázal na ich striedanie a aj na ľudovú slovesnosť, ktorá sa dodnes zachovala.

Posledným príspevkom bol príspevok Mgr. Moniky Bizoňovej nazvaný *Spoločnosť Ježišova a rekatolizácia na Spiši*, v ktorom sa zaoberala príchodom jezuitov na územie Spiša, zamerala sa na ich prvotné problémy, pôsobenie a aktivity v 17. storočí.

Priebeh konferencie ukončil jej zhodnotením a povzbudením účastníkov do ďalšej práce prof. PhDr. Peter Kónya, PhD.

O AUTOROCH

ADAM, Ján, Mgr., PhD. (adam@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra stredovekých a ranonovovekých dejín

BIZOŇOVÁ, Monika, Mgr. (monika.bizonova@gmail.com)

Interná doktorandka, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra stredovekých a ranonovovekých dejín

BOBOKOVÁ, Jarmila, PhDr., CSc. (jarbobokova@gmail.com)

Vysokoškolský pedagóg, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, Katedra všeobecných dejín

DERFIŇÁK, Patrik, PaedDr. (derfinak@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra najstarších dejín a dejín religii

DRÁBIK, Jakub, Mgr. (drabik.jakub@googlemail.com)

Interný doktorand, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších všeobecných dejín

ĎURIŠIN, Martin, PhDr. (durisin.martin@gmail.com)

Interný doktorand, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších slovenských dejín

FÁBROVÁ, Karin, Mgr., PhD. (fabrova@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra pomocných vied historických a archívniectva

HARBUEOVÁ, Eubica, doc., PhDr., CSc. (lharb@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších všeobecných dejín, riaditeľka inštitútu

HUDÁKOVÁ, Tatiana, Mgr.

Externá doktorandka, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších všeobecných dejín

JARINKOVIČ, Martin, Mgr. (martin.jarinkovic@zoznam.sk)

Externý doktorand, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších všeobecných dejín

JURČIŠINOVÁ, Nadežda, PhDr., PhD. (jurcisin@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších slovenských dejín

KLEMPAY, Martin, Mgr. (klempaymartin@yahoo.com)

Interný doktorand, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších slovenských dejín

KODAJOVÁ, Daniela, PhDr., CSc. (Daniela.Kodajova@savba.sk)

Odborný pracovník, Historický ústav SAV Bratislava

KOZÁKOVÁ, Diana, Mgr. (diakozakova@gmail.com)

Externá doktorandka, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších všeobecných dejín

KUZMOVÁ, Dagmar, Mgr. (kuzmoval@centrum.sk)

Interná doktorandka, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra najstarších dejín a dejín religii

MARCINKOVÁ, Lucia, Mgr. (lmarcinkova@gmail.com)

Interná doktorandka, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších všeobecných dejín

MELICHÁREK, Maroš, Mgr. (MelicharekM@seznam.cz)

Interný doktorand, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších všeobecných dejín

ŠTEFANIČOVÁ, Eva, Mgr., PhD. (stefane@unipo.sk)

Interná doktorandka rokoch 2006 – 2009, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších všeobecných dejín

ŠTEFLOVÁ, Lucia

Študentka učiteľstva akademických predmetov v špecializácii slovenský jazyk a literatúra – dejepis Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove,

ŠVORC, Peter, prof., PhD., CSc. (psvorc@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších slovenských dejín

VALLOVÁ, Viera, PaedDr. (vallova@unipo.sk)

Interná doktorandka, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra stredovekých a ranonovovekých dejín

Informácie pre autorov

Časopis *Dejiny. Internetový časopis Institutu historie FF PU v Prešove* vychádza od roku 2006 dvakrát ročne. Je evidovaný v najväčšej špeciálnej elektronickej databáze **EZB OPAC** riadenej **Staatsbibliothek Berlin**, na serveri **Deutsche Nationalbibliothek** a stránkach **Universitätsbibliothek Regensburg**, ako aj v databáze **Dalhousie Libraries** v jednej z popredných kanadských univerzít **Dalhousie University v Halifaxe** (Nové Škótsko, Kanada); má ISSN.

Príspevky v rubrikách *Štúdie, Eudia a doba, Študijné materiály* sú recenzované, pre knižnice na Slovensku uvádzané v kategórii ADF – Vedecké práce v domácich nekarentovaných časopisoch.

V prípade záujmu publikovať v jednom z čísel časopisu, v niektorej z uvedených rubrik, Vás prosíme poslať príspevky predsedovi redakčnej rady periodika prof. PhDr. Petrovi Švorcovi, CSc. (psvorc@unipo.sk), alebo zodpovednej redaktorky periodika PhDr. Darine Vasiľovej, PhD. (dvasil@unipo.sk), vždy do **20. 3.**, resp. **20. 9.** v uvedenom roku s dvadsaťriadkovým resumé v slovenskom, resp. v anglickom jazyku.

Pri spracovaní príspevkov žiadame uvádzať **poznámkový aparát pod čiarou** a poznámky spracovať podľa platnej bibliografickej normy, zodpovedajúcej medzinárodnému štandardu pre publikovanie dokumentov STN ISO 690 (priezvisko, plné meno, miesto vydania, vydavateľstvo, rok, strany, ISBN; pri zborníku aj zostavovateľov; pri časopise ročník, rok, číslo, strany). Príspevok poslať v elektronickej podobe, prípadné fotografie, mapy, ilustrácie a pod. materiály preskenované (formát jpg; 300dpi).

DEJINY

2/2009

Ročník / Volume IV

internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove
internet magazine of Institute of History, Faculty of Arts,
University of Prešov in Prešov
http://dejiny.unipo.sk/Dejiny_2_2009.pdf

Sadzba / Typesetting
Ing. Stanislav Kurimai

Grafická úprava / Graphical layout
UNIVERSUM-EU, spol. s r. o.

© Vydáva
Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove
v spolupráci
s vydavateľstvom UNIVERSUM (www.universum-eu.sk)
a Historickou spoločnosťou kráľovského mesta Prešov

© Issued by
Institute of History, Faculty of Arts, University of Prešov in Prešov
in cooperation with
publishing house UNIVERSUM-EU, spol. s r. o. (www.universum-eu.sk)
and Historical society of royal town Prešov

ISSN 1337-0707

ISSN 1337-0707